

**T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANA BİLİM DALI
İKTİSAT BİLİM DALI**

**YÖK 100/2000 DOKTORA PROGRAMI ÖNCELİKLİ ALT ALANI
“KIRSAL KALKINMA”**

**KIRSAL KALKINMA DESTEKLERİNİN SEÇİLMİŞ
KALKINMA GÖSTERGELERİ İLE İLİŞKİSİ:
TÜRKİYE İBBS DÜZEY-2 BÖLGELERİ ÖRNEĞİ**

CANSU GÜVEN

DOKTORA TEZİ

**DANIŞMAN:
PROF. DR. FATİH MEHMET ÖCAL**

KONYA – 2024

**T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANA BİLİM DALI
İKTİSAT BİLİM DALI**

**YÖK 100/2000 DOKTORA PROGRAMI ÖNCELİKLİ ALT ALANI
“KIRSAL KALKINMA”**

**KIRSAL KALKINMA DESTEKLERİNİN SEÇİLMİŞ
KALKINMA GÖSTERGELERİ İLE İLİŞKİSİ:
TÜRKİYE İBBS DÜZEY-2 BÖLGELERİ ÖRNEĞİ**

CANSU GÜVEN

DOKTORA TEZİ

**DANIŞMAN:
PROF. DR. FATİH MEHMET ÖCAL**

Bu tez, 2020/Mart İtibariyle “YÖK 100/2000 Programı” kapsamında belirlenen Türkiye’nin 100 Öncelikli Alanlarından “Kırsal Kalkınma” Alanında Doktoralı Uzman Yetiştirilmesi Projesi Kapsamında Desteklenerek, Hazırlanmıştır.

KONYA – 2024

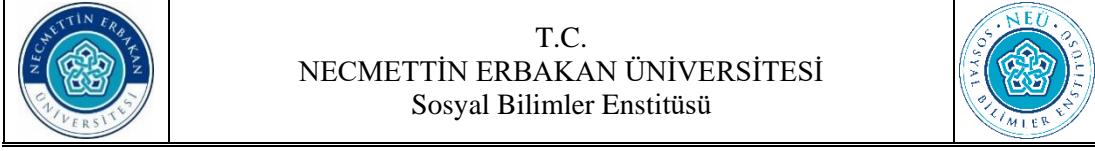

DOKTORA TEZİ KABUL FORMU

Öğrencinin	Adı SOYADI	: Cansu GÜVEN
	Numarası	: 19810901012
	Ana Bilim / Bilim Dalı	: İktisat ABD / İktisat Bilim Dalı
	Programı	: Doktora
	Tez Danışmanı	: Prof. Dr. Fatih Mehmet ÖCAL
	Tezin Adı	: Kırsal Kalkınma Desteklerinin Seçilmiş Kalkınma Göstergeleri İle İlişkisi: Türkiye İBBS Düzey-2 Bölgeleri Örneği

Yukarıda adı geçen öğrenci tarafından hazırlanan “**Kırsal Kalkınma Desteklerinin Seçilmiş Kalkınma Göstergeleri İle İlişkisi: Türkiye İBBS Düzey-2 Bölgeleri Örneği**” başlıklı bu çalışma, **27 / 06 / 2024** tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda **oybirliği/oyçokluğu** ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından Doktora Tezi olarak kabul edilmiştir.

Sıra No	Danışman ve Üyeler		
	Unvanı	Adı ve SOYADI	İmza
1	Prof. Dr.	Fatih Mehmet ÖCAL	
2	Prof. Dr.	Selim KAYHAN	
3	Prof. Dr.	Ceyhun Can ÖZCAN	
4	Doç. Dr.	İbrahim ÖZMEN	
5	Doç. Dr.	Savaş ERDOĞAN	

BİLİMSEL ETİK SAYFASI

Öğrencinin	Adı SOYADI	: Cansu GÜVEN		
	Numarası	: 19810901012		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	: İktisat ABD / İktisat Bilim Dalı		
	Programı	: Tezli Yüksek Lisans		
		: Doktora	X	
Tezin Adı	: Kırsal Kalkınma Desteklerinin Seçilmiş Kalkınma Göstergeleri ile İlişkisi: Türkiye İBBS Düzey-2 Bölgeleri Örneği			

Bu tezin hazırlanmasında bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

Cansu GÜVEN

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü

ÖZET

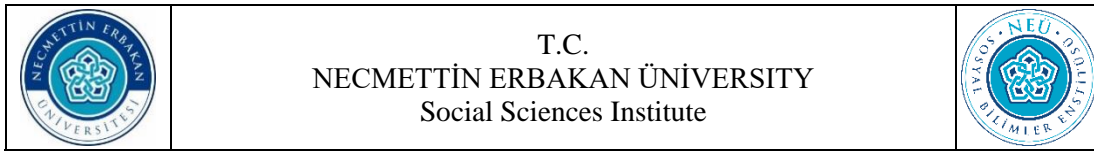
Öğrencinin	Adı SOYADI	: Cansu GÜVEN		
	Numarası	: 19810901012		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	: İktisat ABD / İktisat Bilim Dalı (YÖK 100/2000 Programı "Kırsal Kalkınma" Öncelikli Alt Alan Bursiyeri)		
	Programı	: Tezli Yüksek Lisans		
		: Doktora	X	
	Tez Danışmanı	: Prof. Dr. Fatih Mehmet ÖCAL		
Tezin Adı	: Kırsal Kalkınma Desteklerinin Seçilmiş Kalkınma Göstergeleri İle İlişkisi: Türkiye İBBS Düzey-2 Bölgeleri Örneği			

Dünyada bölgeler arası gelişmişlik farkları ve bununla ilişkili olarak kırsal kalkınma sorunları her geçen gün artmakta, yaşam refahı bakımından elverişli koşullara sahip kentler ise kırsal aleyhine yoğun göç hareketlerine hedef olmaktadır. Dünya Bankası verilerine göre 1960'lı yıllarda dünya nüfusunun % 66.4'ünü oluşturan kırsal nüfus 2023 yılında % 42.66'ya düşerken, Türkiye'de 1960 yılında % 68.49 olan bu oran 2023 yılında % 22.54'e düşerek ciddi düzeyde azalış göstermiştir. Kırsalda yaşanan nüfus kaybı, bölgelerarası gelişmişlik farklarını daha da arttırarak kır-kent arası gelişmişlik dengesinde kısır bir döngüye yol açmaktadır. Bu nedenle "sürdürülebilir ekonomik büyüme ve kalkınma" için kırsal kalkınma, ülkelerin ulusal kalkınma planlarının önemli bir parçası haline geldiğinden çeşitli kamusal destek programları yürütülmektedir. Yürütülen programların kırsal refaha katkısının değerlendirilebilmesi, politika yapıcılara yol göstererek kamusal kaynakların etkin kullanımı ve toplumsal fayda artışına yardımcı olacağından, kırsal kalkınma desteklerinin (KKD) etkinliğini tespit etmeye yönelik araştırmalar günümüzde büyük bir önem kazanmıştır.

Bu tezin amacı, Türkiye'de yürütülen KKD'nin seçilmiş sosyoekonomik kalkınma göstergeleriyle ilişkisinin tespit edilmesi ve elde edilen bulgular ışığında politika önerilerinde bulunmaktır. Kurulan 5 ayrı modelde ortak bağımsız değişken "KKD", bağımlı değişkenler ise "gelir eşitsizliği, yoksulluk, işlenen tarımsal alanlar, işlenen tarımsal alanlardan elde edilen gelir ve tarımsal istihdam"dır. Düzey-II ölçeğinde 26 alt bölgeden, 2014-2021 dönemine ait verilerin kullanıldığı araştırmada, panel veri analiz yöntemlerinden POLS, FEM ve REM uygulanmıştır.

Ampirik bulgular; değişkenlerle kurulan 5 modelde de Türkiye'de KKD'nin, göstergelerde beklenen etkileri gösterdiğine dair kanıtlar sunmaktadır. Değişkenlerden en yüksek etkinin "tarımsal işlenen alanlardan elde edilen gelirler"de, en düşük etkinin ise "yoksulluk oranlarında" görüldüğü sonucu elde edilmiştir. Bulgular Kernel bazlı regresyon ile de tahmin edilerek doğruluğu kanıtlanmıştır. Araştırma sonuçlarına göre KKD'lerin, tarımsal göstergelerde gelişme potansiyelini arttırdığı, ancak bu desteklerin diğer sosyoekonomik göstergelerde de iyileşmeyi hedef alan stratejilerle entegre edilmesi halinde; kamu, özel sektör ve kırsal alanlar açısından hem kaynak yönetiminde etkinliği hem de toplumsal refahı arttırarak daha etkin ve başarılı uygulamalara ulaştıracığı öngörülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Bölgelerarası farklar, Kırsal kalkınma, Kalkınma göstergeleri, İBBS-Düzey 2, Panel veri analizi.

ABSTRACT

Author's	Name SURNAME	: Cansu GÜVEN		
	Student Number	: 19810901012		
	Department	: Economics / Economics (Scholarship holder for "Rural Development" from the Priority Sub-Fields in Türkiye YÖK 100/2000 Programme)		
	Study Programme	: Master's Degree (M.A.)		
		: Doctoral Degree (Ph.D.)	X	
	Supervisor	: Prof. Dr. Fatih Mehmet ÖCAL		
Title of the Thesis/ Dissertation	: The Relationship Between Rural Development Supports and Selected Development Indicators: A case Study of NUTS Level-2 Regions in Türkiye			

Development differences between regions in the world and related rural development problems are increasing day by day, and cities with favorable conditions in terms of living welfare are becoming the target of rural migration movements. According to World Bank data, the rural population, which constituted 66.4% of the world population in the 1960s, decreased to 42.66% in 2023. This rate, which was 68.49% in Türkiye in 1960, has decreased significantly to 22.54% in 2023. The population loss experienced in rural areas further exacerbates interregional disparities, leading to a vicious cycle in the rural-urban development balance. Therefore, rural development has become an important part of national development plans for "sustainable economic growth and development," leading to the implementation of various public support programs. Assessing the contribution of implemented programs to rural welfare will guide policymakers, helping them efficiently utilize public resources. Therefore, research aimed at identifying the effectiveness of Rural Development Supports (RDS) has gained significant importance today.

The aim of this thesis is to determine the relationship of RDS conducted in Türkiye with selected socio-economic development indicators and to make policy recommendations in the light of the findings. In the five separate models established, the common independent variable is "RDS" and the dependent variables are "income inequality, poverty, cultivated agricultural areas, income from cultivated agricultural areas, and agricultural employment." In the research using data from 26 sub-regions at Level-II scale for the period 2014-2021, panel data analysis methods including POLS, FEM and REM have been applied.

The findings empirical provide evidence across the five models that RDS in Türkiye exhibit expected effects on indicators. It was concluded that the highest effect of the variables was seen in "income from agricultural areas" and the lowest effect was seen in "poverty rates". The findings were also estimated with Kernel-based regression and their accuracy was proven. According to the research results, RDS increase the development potential in agricultural indicators, but only if these supports are integrated with strategies targeting improvement in other socioeconomic indicators; It is envisaged that it will lead to more effective and successful practices by increasing both the efficiency in resource management and social welfare in terms of the public, private sector and rural areas.

Keywords: Regional differenters, Rural development, Rural development indicators, NUTS-Level 2, Panel data analysis.

İÇİNDEKİLER

DOKTORA TEZİ KABUL FORMU	i
BİLİMSEL ETİK SAYFASI	ii
ÖZET	iii
ABSTRACT	iv
İÇİNDEKİLER	v
ŞEKİLLER LİSTESİ	vii
ÇİZELGELER LİSTESİ	viii
KISALTMALAR ve SİMGELER LİSTESİ	ix
ÖNSÖZ ve TEŞEKKÜR	xi
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

KIRSAL ALAN ve KIRSAL KALKINMA TERMINOLOJİSİ

1.1.Kırsal Alan Tanımı	8
1.1.1.Kırsal Alanların Temel Özellikleri	13
1.1.2.Dünya ve Türkiye’de Kırsal Alanlar	15
1.2.İktisadi Kalkınma Kavramı, Bölgesel Kalkınma ve Kırsal Kalkınma	23
1.3.Kırsal Kalkınmanın Tarihsel Arka Planı ve Dünyada Yükselişi	31
1.4.Kırsal Kalkınmada Karşılaşılan Engeller	38
1.5.Kırsal Kalkınma Yaklaşımları	42
1.6.Kırsal Kalkınma Göstergeleri	46
1.7.Kırsal Kalkınmanın Önemi ve Geleceği	53
1.8. Bölüm Özeti.....	62

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE’DE KIRSAL KALKINMA

2.1. Türkiye’de Kırsal Kalkınmada Tarihsel Süreç	65
2.1.1. Planlı Dönem Öncesi Kırsal Kalkınma Politika ve Sonuçları (1923-1960)	65
2.1.1.1. 1923-1960 Dönemi Kırsal Politikalar.....	66
2.1.1.2. 1923-1960 Dönemi Uygulamalarının Sonuçları.....	72
2.1.2. Planlı Dönemde Kırsal Kalkınma Politika ve Sonuçları (1963-2024) 78	
2.1.2.1. 1963 Sonrası Dönem Kırsal Politikaları	80
2.1.2.2. 2000 yılı sonrası AB Entegrasyon Sürecinde Politikalar	93
2.2. Kırsal Kalkınmaya Dair Durum Değerlendirmesi	97
2.3. Kırsal Kalkınma Politikalarının Anayasal Temelleri	112
2.4. Türkiye’de Kırsal Kalkınma Desteklerinde Temel Kurumlar	115
2.4.1. Tarım ve Orman Bakanlığı	116
2.4.2. TKDK	123
2.5. Kırsal Kalkınma Politika Belgeleri.....	127

2.5.1.UKKS-I (2007-2013).....	128
2.5.2.UKKS-II (2014-2020)	129
2.5.3.UKKS-III (2021-2023).....	130
2.6. Kırsal Kalkınmada Stratejik Alanlar (Eksen) ve Bileşenler	133
2.7. Bölüm Özeti.....	135

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KIRSAL KALKINMA DESTEKLERİNİN SOSYOEKONOMİK GÖSTERGELERLE İLİŞKİSİNİN AMPİRİK ANALİZİ

3.1. Ekonometrik Metodoloji.....	140
3.1.1. Panel Veri Regresyon Analizi	140
3.1.2. Panel En Küçük Kareler Yöntemi (EKK)	142
3.1.3. Havuzlanmış EKK (POLS-Pooled Ordinary Least Square).....	144
3.1.3.1. Sabit Etkiler (FEM-Fixed Effect) Modeli	146
3.1.3.2. Rassal Etkiler (REM-Random Effect) Modeli	148
3.1.3.3. Sabit Etkiler ile Rassal Etki Modellerinin Karşılaştırılması.....	150
3.2. Literatür Araştırması.....	151
3.2.1. Teorik Literatür.....	152
3.2.2. Ampirik Literatür.....	159
3.3. Veri Seti ve Değişkenler.....	164
3.4. Tanımlayıcı İstatistikler ve Korelasyon Matrisi	170
3.5. Ekonometrik Modeller.....	175
3.6. Analiz Sonuçları	178
3.7. Bulgular ve Tartışma	184
SONUÇ ve ÖNERİLER	188
KAYNAKÇA.....	192
EKLER	212
Ek-1: Araştırma Değişkenlerine Dair Serilerin Orijinal Grafikleri.....	212
Ek-2: Birim Kök Sonuçları	213
Ek-2.a: Birim Kök Test Sonuçları (LLC).....	213
Ek-2.b: Birim Kök Test Uygulama Sonuçları (LLC).....	214
Ek-3: POLS, FEM ve REM Optimal Tahminci Sonuçları.....	216
Ek-4: Tahmin Sınamaları	219
Ek-4.1. Değişen Varyans (Heteroscedasticity) Sınaması.....	219
Ek-4.1.1. Değişen Varyans LR (Likelihood Ratio) Testleri.....	219
Ek-4.1.2. Değişen Varyans (Heteroscedasticity) LR Test Sonuçları ..	219
Ek-4.2: Otokorelasyon Sınamaları	220
Ek-4.2.1. Otokorelasyon (Durbin-Watson) Testleri.....	220
Ek-4.2.2. Otokorelasyon (Durbin -Watson) Sonuçları.....	220
Ek-5: Doktora Tez Araştırmasının Temel Tasarımı.....	221
ÖZGEÇMİŞ	222

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1. 1. Türkiye'nin toplam yüzölçümü ve nüfusunda kırsal alanların payı (2023 yılı, %)	21
Şekil 1. 2. Karasal alanlar ve tarımsal alanların dağılımı (2020 yılı, km ²).....	22
Şekil 1. 3. Ulusal, bölgesel, yerel ve kırsal kalkınma arasındaki ilişki	26
Şekil 1. 4. Kırsal kalkınmanın boyutları	30
Şekil 1. 5. 1960-1990 dönemi ve 2000 sonrası kırsal kalkınma düşüncesi.....	34
Şekil 1. 6. Kırsal kalkınma problemleri	41
Şekil 1. 7. Dünya'da kırsal ve kentsel nüfusun değişimi (1960-2021 yılları).....	55
Şekil 1. 8. Dünyada kırsal nüfusa dair mevcut durum ve gelecek beklentileri	56
Şekil 1. 9. Dünya kırsal nüfusunun, gelişmişlik düzeyine göre bölgelerarası dağılımı	57
Şekil 1. 10. 2030 Sürdürülebilir kalkınma için küresel hedefler.....	59
Şekil 1. 11. Sürdürülebilir kalkınma hedeflerinde süreç başarı oranları (2023 yılı)	61
Şekil 2. 1: Türkiye’de toplam nüfus ve kırsal nüfus değişimi (1950-2050).....	101
Şekil 2. 2. Türkiye’de Planlı Dönem Milli Hasılda Tarım Sektörünün Seyri (% , yıllık)	103
Şekil 2. 3. GSYİH sektörel katkı düzeyi (100=2015 US\$)	104
Şekil 2. 4. Türkiye kırsalında kalkınma göstergelerinin seyri-1 (kırsal nüfusun %).....	105
Şekil 2. 5. Türkiye planlı kalkınma döneminde kalkınma göstergelerinin seyri-2.....	107
Şekil 2. 6. Türkiye kırsalında kalkınma göstergerinin seyri-3 (Kırsal Nüfus %).....	109
Şekil 2. 7. Türkiye planlı kalkınma döneminde kalkınma göstergelerinin seyri-4.....	110
Şekil 2. 8. TC Tarım ve Orman Bakanlığı teşkilat şeması	119
Şekil 2. 9. Tarım Reformu Genel Müdürlüğü organizasyon şeması	119
Şekil 2. 10. TKDK teşkilat şeması.....	124
Şekil 2. 11. 42 adet TKDK il koordinatörlükleri (2024, Şubat öncesi).....	125
Şekil 2. 12. Kırsal kalkınma bileşen ve paydaşları	135
Şekil 3. 1. Araştırmanın değişkenlerine ait logaritmalı serilerin grafikleri.....	170
Şekil 3. 2. Serilerin histogram grafikleri ve normal dağılım koşulu	173
Şekil 3. 3. Korelasyon saçılma matrisi.....	175
Şekil 3. 4. Nonparametrik kernel regresyon tahmin grafikleri.....	184

ÇİZELGELER LİSTESİ

Çizelge 1. 1: Uluslararası organizasyonlarca kullanılan kırsal tanımları ve ölçütleri	16
Çizelge 1. 2: Avustralya, Çin ve Hindistan kırsal ölçüt ve tanımları	17
Çizelge 1. 3: Kuzey Amerika’da “Kırsal” tanımları: nüfus ölçütü karşılaştırması	18
Çizelge 1. 4: Türkiye’de kırsal alan	19
Çizelge 1. 5: Dünyada kırsal kalkınma odak konularının dönüşümü.....	36
Çizelge 1. 6: Kırsal kalkınmada paradigma değişimi	43
Çizelge 1. 7: Kırsal kalkınmada ölçütler ve göstergeler	48
Çizelge 1. 8: OECD dört ana kalkınma ekseninde temel göstergeler seti.....	51
Çizelge 1. 9: Uluslararası kırsal kalkınma ile ilgilenen kuruluşlar	54
Çizelge 2. 1: 1938 Birinci köy ve ziraat kalkınma kongresi komisyon başlıkları.....	69
Çizelge 2. 2: Cumhuriyet Döneminde Kurulan Köy Enstitüleri	70
Çizelge 2. 3: Türkiye’de kuruluş dönemi toplam nüfus ve köylü nüfus değişimi	73
Çizelge 2. 4: Türkiye’de kuruluş dönemi milli hasıla değişimi (% , 1938 = 100)	74
Çizelge 2. 5: Türkiye’de kişi başı hasıla (1946-1962 yılları).....	75
Çizelge 2. 6: Planlı dönem öncesinde tarım, sanayi ve hizmet sektörlerinin payı	75
Çizelge 2. 7: Planlı dönem öncesi Türkiye’de bazı kalkınma göstergelerinin değişimi	76
Çizelge 2. 8: Kalkınma planları ve kırsal kalkınma	81
Çizelge 2. 9: AB mali yardım araçları	94
Çizelge 2. 10: AB- IPA dönemleri ve alt başlıkları	96
Çizelge 2. 11: Türkiye’de ulusal ve uluslararası kaynaklı kırsal kalkınma projeleri	98
Çizelge 2. 12: Türkiye’de planlı dönem toplam ve kırsal nüfus değişimi (1960-2023).....	100
Çizelge 2. 13: Türkiye’de planlı dönemde milli hasılda tarım sektörünün payı	102
Çizelge 2. 14: Türkiye’de planlı dönem tarım ve kırsal alanların GSYİH Katkısı (milyon, US\$)	103
Çizelge 2. 15: Türkiye tarımının küresel ve ulusal hâsıladaki payı (2021 yılı).....	104
Çizelge 2. 16: Türkiye 1982 Anayasasında kırsal kalkınmaya dair temeller.....	113
Çizelge 2. 17: Türkiye’de kırsal kalkınma desteği sunan kurum ve kuruluşlar	115
Çizelge 2. 18: KKYDP yasal dayanak ve amaçları.....	121
Çizelge 2. 19: Türkiye’de kırsal kalkınma destekleri	123
Çizelge 2. 20: AB-IPA kapsamında Türkiye IPARD (Kırsal Kalkınma) fon tutarları	125
Çizelge 2. 21: Türkiye’de kırsal kalkınma temel politika belgeleri	127
Çizelge 2. 22: UKKS-I (2007-2013) stratejik amaç ve öncelikleri	128
Çizelge 2. 23: UKKS-II (2014-2020) stratejik amaç, öncelik ve tedbirleri	129
Çizelge 2. 24: UKKS-III (2021-2023) stratejik amaç, öncelik ve tedbirleri	131
Çizelge 3. 1. Panel verinin avantaj ve dezavantajları.....	142
Çizelge 3. 2. KKD ve kalkınma ilişkisini konu alan literatür (Zaman serisi çalışmaları).....	161
Çizelge 3. 3. KKD ve kalkınma ilişkisini konu alan literatür (Panel veri çalışmaları)	162
Çizelge 3. 4. Araştırma örneklemini oluşturan Türkiye’de İBBS Düzey-2 bölgeleri	165
Çizelge 3. 5. Araştırmada Kullanılan Değişkenler.....	166
Çizelge 3. 6. Türkiye’de KKD ile kalkınma göstergesi seçilmiş sosyoekonomik değişkenlerin seyri (2014-2021 Dönemi)	167
Çizelge 3. 7. Kullanılan değişkenlere dair tanımlayıcı istatistikler.....	171
Çizelge 3. 8. Araştırma değişkenlerine ait korelasyon matrisi.....	174
Çizelge 3. 9. Araştırma analizlerinde kullanılan ekonometrik modeller.....	176
Çizelge 3. 10. POLS, FEM, REM testleri ve optimal tahminci araştırma sonuçları.....	179
Çizelge 3. 11. Optimal tahminci araştırması ve hipotezleri	181
Çizelge 3. 12. Optimal tahminci seçimine ilişkin bulgular	181
Çizelge 3. 13. Model tahminlerine ilişkin panel bulguları	182
Çizelge 3. 14. Nonparametrik kernel bazlı regresyon bulguları.....	183

KISALTMALAR VE SİMGELER LİSTESİ

ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AB	: Avrupa Birliği (European Union)
ADB	: Asya Kalkınma Bankası (Asian Development Bank)
AET	: Avrupa Ekonomik Topluluğu
AFDB	: Afrika Kalkınma Bankası (African Development Bank)
AGÜ	: Az Gelişmiş Ülke
BBYKP	: Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı
CARDS	: Community Assistance to Reconstruction Development and Stability (Yeniden Yapılanma, Kalkınma ve İstikrar İçin Birlik Yardımı)
DGD	: Doğrudan Gelir Desteği
DPT	: Devlet Planlama Teşkilatı
EKK	: En Küçük Kareler Yöntemi
EUROSTAT	: Avrupa İstatistik Ofisi (European Community Statistical Office)
FAO	: Gıda ve Tarım Örgütü (Food and Agriculture Organization)
FELDA	: Federal Land Development Authority
FEM	: Sabit Etkiler (Fixed Effect Model)
GÇP	: Genç Çiftçi Programı
GOÜ	: Gelişmekte Olan Ülke
GÜ	: Gelişmiş Ülke
HABİTAT II	: İnsan Yerleşimleri Konferansı
IIRR	: Uluslararası Kırsalın Yeniden İnşa Enstitüsü (International Institute of Rural Reconstruction)
ILO	: Uluslararası Çalışma Örgütü (International Labour Organization)
IPA	: Katılım Öncesi Mali Fonları (Instrument for Pre-Accession Assistance)
IPARD	: Katılım Öncesi Kırsal Kalkınma Mali Yardımları (Instrument for Pre – Accession Assistance Rural Development)
ISPA	: Instrument for Structural Policies for Pre-Accession-Katılım Öncesi Yapısal Politika Aracı
İBBS	: İstatistiki Bölge Birimleri Sınıflandırması
JICA	: Japonya Uluslararası İşbirliği Örgütü (Japan International Cooperation Agency)
KIRDES	: Kırsal Altyapı Destek Projesi
KKD	: Kırsal Kalkınma Destekleri
KKDYP	: Kırsal Kalkınma Yatırımlarını Destekleme Programı
KÖYDES	: Köylerin Altyapısını Destekleme Projesi
LR	: Likelihood Ratio
MADA	: Muda Agricultural Development Authority (Muda Tarımsal Kalkınma Kurumu)
MAKS	: Mekânsal Adres Kayıt Sistemi
MEDA	: Mediterranean Assistance Programme (Akdeniz Yardım Programı)
MEVKA	: Mevlana Kalkınma Ajansı
NUTS	: The Nomenclature of Territorial Units for Statistics (İstatistiki Bölge Birimleri Sınıflandırması)
OECD	: Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü (Organisation for Economic Co- Operation and Development)
OTP	: Ortak Tarım Politikası

PHARE	: Coordinated Support for the Reconstructing of Economics of Poland and Hungary (Polonya ve Macaristan Ekonomilerinin Yeniden Yapılandırılmasına Yönelik Destek Programı)
POLS	: Havuzlanmış Olağan En Küçük Kareler (Pooled Ordinary Least Square)
REM	: Rassal Etkiler (Random Effect Model)
RISDA	: Rubber Industry Smallholders Development Authority (Küçük Çiftçiler Kauçuk Sanayi Geliştirme Kurumu)
SAPARD	: Special Accession Programme for Agriculture and Rural Development (Tarım ve Kırsal Kalkınma İçin Özel Katılım Programı)
SBYKP	: Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı
SKH	: Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri
SUKAP	: Su Ve Kanalizasyon Altyapı Programı
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TC	: Türkiye Cumhuriyeti
TCMB(EVDS)	: Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası- Elektronik Veri Dağıtım Sistemi
TC TOB	: Türkiye Cumhuriyeti Tarım ve Orman Bakanlığı
TKDK	: Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu
TÜİK	: Türkiye İstatistik Kurumu
TVA	: Tennessee Vadi Yönetimi (Tennessee Valley Authority)
UKKS	: Ulusal Kırsal Kalkınma Stratejisi
UN	: Birleşmiş Milletler (United Nations)
UN-DESA	: Birleşmiş Milletler Ekonomik ve Sosyal İşler Departmanı-Nüfus Bölümü (United Nations Department of Economic and Social Affairs)
UNDP	: Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (United Nations Development Programme)
UN-ECE	: Birleşmiş Milletler Avrupa Ekonomi Komisyonu (UN Economic Commission for Europe)
UN-ECLAC	: Latin Amerika ve Karayipler Ekonomi Komisyonu (UN Economic Commission for Latin America and the Caribbean)
UN-ESCAP	: Birleşmiş Milletler Asya ve Pasifik Ekonomi Komisyonu (UN Economic Commission for Asia and the Pacific)
UNSD	: Birleşmiş Milletler İstatistik Birimi (United Nations Statistics Division)
USDA	: Birleşmiş Milletler Tarım Departmanı (United States Department of Agriculture)
vb.	: ve benzeri
WB	: Dünya Bankası (World Bank)
WDI	: Küresel Kalkınma Göstergeleri (World Development Indicators)
WTO	: Dünya Ticaret Örgütü (World Trade Organization)

ÖNSÖZ VE TEŞEKKÜR

Bu tez, lisans yıllarımda akademisyen olmaya karar verdiğim dönem itibariyle ilgi odağım haline gelen “bölgesel ve kırsal kalkınma” konusunu ele almaktadır. Türkiye’nin İBBS Düzey-2 Bölgeleri örneğinde kırsal kalkınma desteklerinin seçilmiş kalkınma göstergeleri ile ilişkisini incelemek, kırsal bölgelerdeki sosyoekonomik değişimleri anlamak ve efektif politika üretimine katkıda bulunmak amacıyla bu çalışma ortaya çıkmıştır.

Teşekkürlerimi sunmak istediğim bu kısımda öncelikle tezimin başarıyla sonuçlanmasına katkıda bulunan danışmanım Sayın Prof. Dr. Fatih Mehmet ÖCAL’a, YÖK 100/2000 program danışmanım Sayın Prof. Dr. Selim KAYHAN’a tez sürecim boyunca bana sağladıkları rehberlik ve destek için teşekkür ederim. Analizler kısmında sıklıkla rahatsız etmeme rağmen, büyük bir sabır ve özveriyle yardım ve desteğini benden esirgemeyen Sayın Prof. Dr. Ceyhun Can ÖZCAN’a sonsuz teşekkürlerimi sunuyorum. Kendisiyle görüşmelerimde aldığım geri bildirimler, araştırma sürecinin kalitesini artırmada önemli bir etken oldu. Tez jürisinde bulunarak görüş önerilerini paylaşan Sayın Doç. Dr. Savaş ERDOĞAN’a değerli geri bildirimleri için teşekkürlerimi sunarım. Yine tez jürimde yer alarak çalışmaya dair eleştiri, öneri ve ekonometrik analizlere katkıları ile araştırmanın metodolojik açıdan güçlenmesine önemli katkı sağlayan Sayın Doç. Dr. İbrahim ÖZMEN’e değerli katkıları için teşekkür ederim. Her ne kadar teşekkür kısmının öz olarak verilmesi gerektiğini bilsem de, hayatımın önemli bir parçası olan ve sevgiyle içinde bulunduğum akademide bana desteğini sunmaktan geri kalmayan ve aynı zamanda da akademik donanımlarına ilaveten yüksek insani değerleriyle katkıları için büyük mutluluk duyduğum değerli hocalarıma tek tek teşekkür etmek bana düşen vicdani bir sorumluluktur. Bu nedenle; ilk olarak akademiya olan heyecanımı kaybetmememi bir baba gibi tavsiye eden, akademisyenliği kadar insanlığına da hayran olduğum değerli hocam Sayın Prof. Dr. Abdulkadir BULUŞ’a, akademik ve manevi kaygılarımda beni destekleyen Doç. Dr. Günay ÖZCAN, Doç. Dr. Mustafa GÖMLEKSİZ, Doç. Dr. Şerife ÖZŞAHİN ve Araş. Gör. Kıvanç ALTINTAŞ’a teşekkürlerimi sunarım.

Akademi kapısını işaret ederek bugünlere ulaşmama vesile olan Dr. Öğr. Üyesi Aysun ÖZEN hocam ve daha lisans hayatımdayken “*çocuk, sende parlak bir akademisyen ışıltısı görüyorum*” diyerek bana tarif edilemez bir cesaret ve güç veren Prof. Dr. Şevki ÖZGENER hocama, tez konum ve analiz verileri hakkında bana zaman ayırarak her zaman destek olan Bakanlık uzmanları Burak Bey, Betül Hanım, Muharrem Bey ve Fırat Bey’e destek ve ilgileri için teşekkürü borç bilirim.

Son olarak bir insana hangi unvanı kazandırırsa kazandırsın, hiçbir akademik eğitim düzeyinin iyi insan yetiştirebilmeye yetemeyeceğinin farkına varmış bir birey olarak; anneme, babama ve kardeşlerime sonsuz teşekkürler.

Her daim akademi yolunda koşturmaya gönüllü, öğrenme ve öğretme aşığı olan “tüm gerçek akademi yolcularına ithafen”...

Cansu GÜVEN

Konya, 2024

GİRİŞ

“Kalkınma ve kırsal kalkınma” çok boyutlu yapısıyla birçok alanla etkileşim içerisinde bulunan kavramlardır. Kalkınma, ekonomik büyüme ile birlikte sosyoekonomik gelişmişlik göstergelerinde iyileşmeyi esas alan, disiplinler arası bir kavram iken; kırsal kalkınma ise en genel çerçevede kırsal alanlarda hayat kalitesinin yükseltilerek, sosyoekonomik gelişmişlik göstergelerindeki iyileşmenin bölge veya ülke ortalamasına yaklaştırılmasını ifade etmektedir. Bu doğrultuda kalkınma ve kırsal kalkınma sorunlarının çözümünde “ekonomik göstergeler temel olmakla birlikte eğitim, sağlık, çevre, altyapı, yoksulluk, sektörel yapı, vb.” çeşitli göstergelerde iyileşmeye odaklanan, çok boyutlu ve oldukça geniş bir inceleme alanı karşımıza çıkmaktadır.

Bölgeler arası gelişmişlik farklarını azaltma odağında “bölgesel ve kırsal kalkınma” konuları, XX. yüzyılın son çeyreğine isabet eden dönemde üzerinde sıkça durulan önemli kavramlar arasına girmiştir. Günümüzde akademik literatürle birlikte, ulusal ve uluslararası örgütler düzeyinde hazırlanan çeşitli belge, rapor vb. dokümanlarda da bu konular sıkça vurgulanmaktadır. Özellikle Az Gelişmiş Ülkeler (AGÜ) ve Gelişmekte Olan Ülkelerde (GOÜ) yüksek düzeyli bölgeler arası gelişmişlik farkları ve kırsalda gelişmişlik sorunları ile karşılaşmaktadır. Bununla birlikte -nispeten düşük seviyelerde olsa da- Gelişmiş Ülkelerde de (GÜ) çeşitli gelişme sorunlarına yol açan etkenler arasında bölgelerarası farklar ve kırsal kalkınma göstergelerindeki olumsuzluklara işaret edilerek, bu konular dikkatleri üzerine çekmektedir.

"Bölgesel ve kırsal kalkınma" sorunları ilk olarak sanayileşmenin ardından gelen süreçte, belirli kentler etrafında sosyoekonomik faaliyetlerin yoğunlaşmasıyla şekillenmeye başlamıştır. Gün geçtikçe daha büyük bir çekim merkezi yaratarak yoğun göç akımlarının sürükleyicisi haline gelen bu kentler, ekonomik olanaklarıyla birlikte kalkınma göstergeleri bağlamında da hızlı bir gelişme trendi göstermiştir. Özellikle insani yaşam olanaklarındaki iyileştirmeler, kentlere göç hareketlerinde önemli rol oynamıştır. Diğer yandan, kentlerdeki insani yaşam koşullarına dair bu gelişmeler kırsal alanlarda eşzamanlı olarak sağlanamamıştır. Dolayısıyla kırsal alanlardan, sosyoekonomik iyileşme ve refah yaşam olanaklarının sunulduğu kentlere doğru

yoğun göç hareketleri yaşanması nedeniyle kırsal ve kentsel bölgeler arasında gelişmişlik farkları hızla yükselerek, kırsal alanlar dezavantajlı konuma sürüklenmiş ve sonraki dönemlerde kırsal kalkınmanın önemi gün yüzüne çıkmıştır.

Günümüz dünyasında bölgesel ve kırsal kalkınma odaklı politikalarda ortaya çıkan başarısızlıkların, artık ulusal kalkınma politikalarının başarısında da yavaşlatıcı, hatta engelleyici rol alabildiği bilinmektedir. Kırsalda etkin ve refahı yükseltici politikaların geliştirilerek, efektif bir süreçlerle uygulanabilmesinin dikkate alınması, ulusal politikalarda başarı için zorunluluk arz eder hale gelmiştir. Bu noktada kırsal kalkınmada son derece karmaşık ve çok boyutlu yapı söz konusu olmakta, bu yönüyle birden fazla disiplin kapsamına girmesinin göz önünde bulundurulmasıyla uygulanacak politikalarda başarıya ulaşılmasında büyük bir rol almaktadır. Dolayısıyla kırsal kalkınma iktisatçıların olduğu kadar tarım, toplum bilimi, turizm, politika üreticiler vb. açısından da önemli bir araştırma alanı olarak karşımıza çıkmaktadır.

Kırsal alanların en karakteristik özelliği “az nüfuslanmış alanlar” olması iken, her ülkede kendine özgü çeşitli kırsal alan tanımlamaları ile karşılaşılabilir. Tanımlamadaki çeşitlilik gibi, kırsal kalkınma başarısı bağlamında da farklı alanları ilgilendiren çeşitli politik uygulamaların yürütülmesine ihtiyaç duyulabilmektedir. Yerel potansiyel, sosyoekonomik, kültürel, çevresel koşullar vb. yapısal farklılıklar nedeniyle, her ülkede genel geçer bir kırsal kalkınma politikasından bahsetmek son derece güçtür. Bu nedenle kırsal kalkınmada kapsamlı konular odağında yerel dinamiklere uygun politikaların geliştirilmesine bağlı bir süreç yönetimine ihtiyaç duyulmaktadır.

Kırsal kalkınma göstergesi olarak kabul edilen sosyoekonomik göstergeler açısından, ülkeler arasında ciddi dengesizlikler görülmektedir. Örneğin temel refah göstergelerinden kişi başına düşen milli gelir, işsizlik, eğitim, sağlık hizmetlerine erişim, altyapının gelişmişliği gibi göstergelere bakıldığında, uçuruma benzetilen son derece yüksek düzeylerde kalkınmışlık farkları ortaya çıkmaktadır. GOÜ ile AGÜ’lerde kalkınma göstergelerine kırsal-kent bağlamında bakıldığında, kırsal aleyhine çarpıcı düzeylerde kalkınmışlık farkları sorunu olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu sorunun dünya genelinde ulusal kalkınma bakımından da birçok ülke ekonomisinin geleceğini

tehdit edebilecek potansiyeli taşıdığına ilişkin vurgulara yer veren ulusal ve uluslararası belgelere sıkça rastlanabilmektedir. Nitekim Dünya Bankası (WB-World Bank) ve Birleşmiş Milletler (UN-United Nations) gibi uluslar üstü örgütlerce yayınlanan verilere göre, ülkeler arasında bölgelerarası gelişmişlik farklarının bulunmasının yanı sıra ülkelerin kendi sınırları içerisinde de gelişme farklarının yaşandığı ve yüksek düzeyli dengesizliklerin bulunduğu ortaya koyulmaktadır. Bu dengesizliklerin giderilmesi için yerel dinamiklere uygun stratejilerin belirlenmesi önerilirken temel olarak altyapının tesisi, eğitim ve sağlık hizmetleri, endüstriyel ve tarımsal gelişmelerde iyileştirmeye yönelik teşviklerle bölgesel farkların giderilmesi odağında bölgesel, yerel veya kırsal kalkınmanın desteklenmesi gereği vurgulanmaktadır.

Dünya Bankası veri tabanından kırsal kalkınmanın yetersizliği ve kırsal alanlar aleyhine artan bölgelerarası gelişmişlik farkları bağlamında, toplam kırsal nüfusun değişim trendine dair verilere bakıldığında; 1960 yılında 3 milyar civarındaki dünya nüfusu içerisinde yaklaşık 2 milyar insan kırsal alanlarda yaşamaktayken günümüzde (2023 yılı) ise yaklaşık 8 milyarlık dünya nüfusunun 3.5 milyarı kırsal alanlarda yaşamaktadır. Yani oransal olarak bakıldığında 1960 yılında dünya nüfusunun % 66,40'ını kırsal alanlarda yaşayanlar oluştururken, 2023 yılında bu oran keskin bir azalışla % 43 düzeyine gerilemiştir. Bu azalışın sebepleri arasında, kırsal kalkınmanın yetersizliği ve kırsal alanlar aleyhine artan bölgelerarası gelişmişlik farklarının da olabileceği dikkat çekmektedir. Yine UN tarafından yapılan uzun vadeli nüfus tahminlerine bakıldığında, 2050 yılına gelindiğinde dünya nüfusunun yaklaşık olarak 9.7 milyara ulaşacağı öngörülmüşken bu nüfus içerisindeki kırsal nüfusun 3.1 milyar düzeyine düşeceği beklenmektedir. Bu verilerden hareketle kırsal alanlarda yaşayan nüfusun, kırsal kalkınma açısından refah koşullara ulaşamadığı ve dolayısıyla refah koşullara ulaşma güdüsüyle kırsalı boşaltarak, kentlerde yaşamayı kırsalda yaşamaya tercih edebilecekleri tahmin edilmektedir.

Kırsal alanlarda kalkınma sorununun efektif süreçlerle yürütülemediği ve kırsal insanının yaşam koşullarında dezavantajlı durumun devam ettiği açıkça belirtilebilmektedir. Gelecek projeksiyonlarına bakıldığında da bu sorunun önemini destekleyen vurgulara ulaşılabildiği üzere, kırsal alanlardaki refah düzeyinin

iyileştirilemeyerek sorunun devam etmesi halinde bugün % 43.52 düzeyindeki nüfusun 30 yıl içerisinde dünya nüfusunun sadece % 32'sini oluşturabileceği, toplam nüfusun yalnızca bu kısmının kırsalda kalacağı beklenmektedir.

Ayrıca bu alanlardaki temel geçim faaliyetinin tarımsal üretim olması nedeniyle kentlere göç eden kırsal nüfusun, tarımsal üretimde yavaşlamaya ve tarımsal ürün arzında sıkıntıların baş göstermesine yol açması muhtemeldir. Tarım gibi temel ve stratejik bir üretim alanında aksamalar, tarımsal gıda arzındaki sorunlarla birlikte genel ekonomik yapıda da çeşitli sorunların ortaya çıkmasına yol açma potansiyeli taşımaktadır. Bu açıdan tarımsal üretimde kırsal nüfusun korunmasının önemine ek olarak, çekim merkezi büyük kentlere kayan kitlesel nüfus hareketlerinin devam etmesi halindeyse; kentlerde istihdam, altyapı, üretim-hizmet sektöründe kapasitenin taşması sorunlarıyla, toplumsal düzende yaşanacak bir takım sorunların hızla artışına ve nihai olarak ulusal politikaların işleyişinde de problemlere yol açması beklenecektir.

Ülkelerin bölgelerarası eşitsizlikleri giderme ve ekonomik kalkınma hedeflerine erişmeleri açısından, kırsal alanlar ile kırsal kalkınmanın önemli bir rol oynadığı günümüz dünyasında kabul edilmektedir. Dolayısıyla kırsal alanlar ve kırsal kalkınma odaklı kamusal teşvik-destekleme politikalarıyla, bunların kırsal ekonomiler ve yaşam koşullarına etkisinin incelenmesi, uygulanan politikaların ihtiyaçlarla ilişkisinin değerlendirilmesi, politikalarda uygulama etkinliği ve başarı açısından son derece büyük bir önem taşımaktadır. Aksi takdirde verilen teşvik-desteklemeler kırsal alanlarda gelişme-kalkınmaya değil, sadece günü kurtarmaya yönelik faaliyetlerden öteye geçmekte zorlanacaktır. Bir başka ifadeyle etkinsiz boyutta -kısır bir mekanizma işleyişiyle- kötüleşmeye de sadece mevcut döngüyü devam ettirecek politikalar haline dönüşmesi muhtemeldir. Efektif kırsal kalkınma süreçlerinin yürütülebilmesini sağlayacak tedbirler açısından, farklı bölgelerin kırsalları için kendine özgü ihtiyaçlarıyla uyumlu özellikle yerel politikaların geliştirilmesi kilit rol üstlenmektedir. Bu sayede kırsal kalkınmada başarılı sonuçlara ulaşılabilmesi mümkün olacaktır.

Çalışmada Türkiye'de 1960'lı yıllarda planlı kalkınma dönemine geçişle birlikte hazırlanmaya başlanan 5'er yıllık ulusal kalkınma planlarında sıkça

vurgulanan bölgelerarası gelişmişlik farklarının azaltılması odağında, kırsal kalkınma desteklemelerinin etkinliği İBBS (İstatistikî Bölge Birimleri Sınıflandırması) Düzey-2 kapsamındaki 26 adet bölge kısıtıyla araştırılmaktadır. 2014-2021 döneminde yapılan KKD'nin, seçilmiş kalkınma göstergeleri ile ilişkisinin ekonometrik analiz bulgularıyla ortaya koyulmasına odaklanılmaktadır. Bu bağlamda "Kırsal Kalkınma Desteklerinin Seçilmiş Kalkınma Göstergeleri İle İlişkisi: Türkiye İBBS Düzey-2 Bölgeleri Örneği" başlıklı çalışmada, GOÜ arasında yer alan Türkiye'de kırsal kalkınma desteklerinin seçilmiş kalkınma göstergelerine etkisi araştırılacaktır. Araştırma sonucunda destek uygulamalarının en etkin olduğu sosyoekonomik göstergeler ile stratejik olabilecek alanların hangileri olduğu ortaya koyulacaktır. Çalışmada cevaplanmaya çalışılan temel 3 soru bulunmaktadır:

(i) Türkiye'de İBBS Düzey-2 kapsamında 2014-2021 dönemi arasında yapılan kırsal kalkınmaya yönelik destekleme faaliyetlerinin, refah/kalkınma göstergelerine etki düzeyi nedir?

(ii) Türkiye'de İBBS Düzey-2 kapsamında 2014-2021 dönemi arasında yapılan kırsal kalkınma destekleriyle, refah göstergeleri bağlamında seçilmiş sosyoekonomik gelişmişlik göstergelerden hangilerinde daha fazla/az etkinliğe katkı sağlanmıştır?

(iii) Ulaşılan ekonometrik bulgulara göre Türkiye'de KKD mekanizmaları içerisinde etkinliği arttırıcı ne gibi öneriler sunulabilir?

Belirtilen temel araştırma sorularına bulunacak cevaplar aracılığıyla, mevcut durumda yürütülen kalkınma politikalarının, kalkınma ile ilişkisine dair ekonometrik analizlere dayalı sonuçlar elde edilerek, somut verilere dayalı bulgular yardımıyla politikacılar ve uygulayıcılar açısından etkinlik arttırıcı öneriler ortaya koyulacaktır.

Araştırma kurgusunun özetle belirtildiği bu çalışma, 3 bölümden oluşmaktadır.

İlk bölümde kırsal alan ve kırsal kalkınmaya dair terminolojik bilgilere yer verilecektir. Kırsal kalkınmanın dünyada tarihsel gelişim süreci, ilişkili olduğu temel sosyoekonomik göstergeler, kırsal kalkınma yaklaşımları, kırsal kalkınmada karşılaşılan engeller, literatüre dayalı teorik araştırmalar ve ulusal/uluslararası kurumlarca açıklanan istatistikî kayıtlardan yararlanılarak elde edilen bilgiler ve görseller yardımıyla incelenecektir.

İkinci bölümde, araştırmanın mekan kısıtını oluşturan Türkiye özelinde kırsal kalkınmayla ilgili temel kurumlar, politikalar ve uygulamalar incelenecektir. Bu bölümde Türkiye’de çeşitli dönemlerde kırsal alan tanımlarının ve kırsal kalkınmanın içeriği, tarihi arka planı, kalkınma planlamalarındaki yeri ve önemine yer verilerek açıklanacaktır. Ayrıca kırsal kalkınmaya ilişkin verilerine ulaşılabilen güncel sosyoekonomik göstergelerde yaşanan değişim trendleri grafikler yardımıyla incelenerek, Türkiye’de kırsal kalkınma açısından mevcut durum değerlendirilecektir. Kırsal kalkınma ile yetkilendirilerek desteklerin dağıtımında merkezi rol üstlenen temel kurum-kuruluşlar, bunlarca verilen desteklerin incelenmesi ve ulusal ölçekli kırsal kalkınma temel politika belgeleri hakkında bilgi verilerek, Türkiye’de kırsal kalkınmaya dair genel açıklamalara değinilecektir.

Üçüncü bölümde araştırma metodolojisi başlığı altında konuya ilişkin literatür özeti, araştırmada kullanılan veriseti, ekonometrik modeller, yöntem, bulgular ve tartışmaya yer verilmektedir. Bölümde ilk olarak araştırma konusuna ilişkin yapılmış teorik ve uygulamalı çalışmalara dayalı literatür özetlenmekte, ardından araştırmada kullanılan değişkenlere dair açıklamalar ve tanımlayıcı istatistik sonuçlarına yer verilmektedir. “Ekonometrik Modeller” başlığı altında araştırmada kullanılan modeller tek tek açıklanacak ve seçilen araştırma konusunun literatürle ilişkili teorik altyapısı sunulacaktır. Nihai olarak kurulan ekonometrik modellerde Türkiye’de verilen kırsal kalkınma desteklerinin (KKD), kalkınma göstergeleri üzerine etki düzeyi ve yönünün test edildiği ampirik analiz sonuçlarına yer verilecektir. Bu bağlamda elde edilen analiz sonuçları ekonometrik bulgulara dayanan niceliksel verilerle değerlendirilerek, araştırma örnekleme seçilen Türkiye’ye ilişkin optimal kırsal kalkınma süreç yönetiminin tesisinde, farklı bir bakış açısıyla ekonometrik bulgular elde edilecektir. Bu bulgularla, niceliksel ve somut olarak kırsal kalkınma desteklerinde etkinin ortaya koyulması ile bir takım politika önerileri getirilmesi planlanmaktadır.

BİRİNCİ BÖLÜM

KIRSAL ALAN VE KIRSAL KALKINMA TERMİNOLOJİSİ

Kırsal alanlar ve kırsal kalkınma “ekonomi, sosyoloji, tarım, altyapı, çevre koruma, yerel yönetimler vb.” birçok alanla ilgili olarak, ülkelerin gelişmişliği ve ulusal kalkınma politikalarında başarıya giden yolda son derece önemli kavramlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Kırsal alanların hızla boşaldığı görülen günümüz dünyasında, bölgelerarası eşitsizliklerin giderilerek, bu alanları kalkındırmaya duyulan ihtiyaç vurgularına, akademik literatürle birlikte ulusal ve uluslararası örgütlerce hazırlanan politik belgelerde de sıkça yer verilmektedir. Bu alanlardaki nüfus azalışının en önemli nedeni kalkınma sorunlarıdır. Yani bir başka ifadeyle yaşam koşullarındaki refah düzeyinin son derece düşük olmasıdır.

Kırsal-kentsel kalkınmışlık farklarının hızla açılmasının bölgeler arası gelişmişlik farklarını arttıracak endişeleriyle doğrultulu olarak kırsal alanlar ve bu alanlarda kalkınmışlık, ulusal düzeyli olduğu kadar uluslararası düzeyde de araştırmalara sıkça konu edinilmektedir. Dolayısıyla günümüz dünyasında ülkelere alternatif kırsal alan tanımlamaları baz alınarak, kırsalda refah ve sosyoekonomik gelişmeyi destekleyici politikalarla çeşitli uygulamalar yürütülmektedir.

Bu bölümde kır, kırsal alan tanımları, kırsal kalkınmaya dair kavramsal açıklamalar yapılacak, tarihsel süreç içerisinde gelişimiyle iktisadi kalkınma literatürüne giriş sürecine ilişkin bilgilere yer verilecektir. Ardından teorik olarak konuya ilişkin yaklaşımlara değinilerek, dünya ve Türkiye’de verilere dayalı bilgiler odağında kırsal kalkınmanın yeri, önemi ve zorluklarına ilişkin değerlendirmelerde bulunulacaktır.

1.1.Kırsal Alan Tanımı

Sanayileşme ile modernleşme süreçlerinin yol açtığı yaşam alanlarında kırsal veya kentsellik olguları, iki karşıt kavram gibi karşımıza çıkmaktadır. İlk bakışta, kırsal ve kentsel alanların özellikleri net ve birbirinden bağımsız gibi görünse de, literatür ve uygulamalara dayalı ampirik araştırmalar, bu iki kavramın esasen birbirinden ayrılan keskin çizgilerinin olmadığını ve hatta kır-kent tanımlamalarının araştırma amacına göre farklılaşarak değişken olabildiğini ortaya çıkarmaktadır (Kurfürst ve Wehner, 2020: 1).

“Kırsal alan” kavramı Türk Dil Kurumu ve Britannica kelime sözlüğünde yer alan tanımlarına göre “büyük kasaba ve şehirlerin dışında kalan, çoğu boş ve geniş alanlar” olarak tanımlanmaktadır (Türk Dil Kurumu, 2023; The Britannica Dictionary, 2023). Sözlük anlamıyla genel olarak kır bölgeleriyle ilgili alanı ifade etmekten, kalkınma literatüründe genel geçer ve kolay bir tanımından söz edilememektedir. Bu bağlamda, “kentsel veya metropoliten gibi gelişmiş merkezlerin dışında kalan alanlar” şeklinde de ifade edilebilmektedir. “Kentbilim” terimleri sözlüğünde ise “üretim etkinlikleri tarıma dayalı, kırsal nüfusun yaşadığı ve çalıştığı alanlar” şeklinde tanımlanmaktadır (Keleş ve Mengi, 2022: 23).

Dünyada genel geçer bir “kırsal alan” tanımlaması yapmak güçtür. Çünkü her ülke/bölgede ihtiyaçlar, mevcudiyet (kaynaklar) ve yerel potansiyel düzeylerinde bir takım farklılıklar bulunmaktadır. Bu farklılıklarsa, kırsal alanlara ilişkin alternatif tanımlamalara ihtiyaç duyulmasında önemli bir rol almakta, kırsal alan kavramı ve unsurlarının ülkeden ülkeye farklı tanım ve kapsamı barındırmasına yol açmaktadır. Dolayısıyla çeşitli ölçütlere göre yapılan alternatif kırsal alan tanımlamaları ile sıkça karşılaşılabilir. Tanımlamasında genel geçerliliğinin olmaması vurgularına rağmen, bölgelerarası gelişmişlik farklarını gidermede efektif çözümler arayışlarının hız kazandığı son yıllarda “kır ve kırsal alan” kavramları üzerine yapılan çalışmalar giderek artmaktadır.

Bölgeler arası gelişmişlik ya da bir diğer ifadeyle kalkınma farklarının temelinde yer alan “kır ve kırsallık” tanımlamalarına bakıldığında, genellikle kentlerden uzak, tarımsal faaliyetlerin yoğun olduğu, seyrek nüfuslu ve ulaşım vb.

altyapının kentlere göre daha az geliştiği alanlar “kır veya kırsal alan” şeklinde ifade edilmekte olup; idari birim, nüfus, kentlere uzaklık, doğal çevre, yükselti vb. özelliklerine göre farklı ölçütleri referans alan alternatif tanımlamalarla karşılaşılmaktadır (Hoggart, 1988; Goldsmith, 1993: 1-3; Zhang, 1998; Akgün, vd., 2014; Yenigül, 2017; Gülçubuk, 2018 ; Yoloğlu ve Zorlu, 2020: 147 ; T.C. Tarım ve Köyişleri Bakanlığı, 2011: 14 ; T.C. Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı, 2015: 14 ; T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı, 2021-a: 6 ; OECD, 2023 Ağustos 17; Şerefoğlu, 2021; Avcu ve Yayla, 2021). Ayrıca kırsal alan tanımlamasında genel geçer bir tanımlamanın yapılamayacağı veya bunun son derece zor olabileceğine değinen (Halfacree, 1993; Coburn vd., 2007; Bennett vd., 2019; Long vd., 2021 gibi) çeşitli çalışmalarla da karşılaşılmaktadır. Dolayısıyla öncelikle literatürde tanımlamaya ilişkin önemli görülen bazı çalışmalarda referans alınan kırsal tanımlarına yer verilmektedir. Ardından kırsal tanımlamalarını eleştirerek böyle bir tanımlamanın yapılamayacağını vurgulayan seçilmiş çalışmalara değinilmiş, böylelikle tanımsal bakış açısı ortaya koyulmak istenmiştir.

İlk olarak “kırsal alan”ları tanımlayan çalışmalardan bazılarına göre;

Hoggart (1988) kırsal alanları “yaşamın dağıldığı geniş alanlar” olarak ele alan çalışmasında, “nüfus yoğunluğu az olan alanlar” şeklindeki tanımı kabul etmekle birlikte, kırsallık tanımının tek bir kriterle değil, verilerine ulaşılabilmesi halinde birden fazla değışkeni kapsayıcılığının önemine dikkat çekmektedir (Hoggart, 1988: 39).

Goldsmith vd. (1993) genel olarak “nüfus miktarı ve yoğunluğu az olan, merkezi yerlere uzak alanlar” kırsal olarak tanımlamakta, bu alanların özelliklerine göre farklı türleri olduğundan bahsedilmektedir. Amerika Birleşik Devletleri (ABD) federal programı için işlevsel bir kırsal tanımı geliştirmeye yönelik çalışmalarında, (i) metropolitan alanların parçası olmasına rağmen merkezlerin yakınında kalan kırsal alanlar, (ii) insanın olmadığı veya kurumsal nüfusa sahip kırsal alanlar, (iii) kentlerden izole kırsal alanlar olmak üzere 3 tür kırsal alan sınıfına yer verilmektedir (Goldsmith,, vd., 1993: 3-4).

Zhang (1998) çok boyutlu bir bakış açısıyla kırsal tanımını “mesleki, ekolojik, sosyo-kültürel” olmak üzere 3 ayrımla sistematik olarak analiz etmektedir. Çalışmada kırsal alan tanımlamalarına ilişkin olarak, “mesleki” açıdan tanımda tarım sektörünün ana üretim biçimi olma kriteri referans alınmaktadır. “Ekolojik” açıdan yapılan tanımda kentsel alan dışında yer alan, doğal alanların hakim olduğu, nüfus ölçeği daha küçük, arazi kullanımının yoğun olduğu ve dış dünyadan izole edilmiş ayrık mekansal yerleşim yerleri kırsal olarak ifade edilmektedir. “Sosyo kültürel” tanımdaysa, kırsal ve kentsel alanlarda yaşayan insanlar arasındaki davranış ve tutum farklarını, yaşam tarzı, mekansal davranış ve hedefler gibi özelliklerin ölçüt alındığı belirtilmektedir (Zhang, 1998: 365).

Ricketts vd. (1998) ABD federal hükümet tarafından kullanılan çeşitli kırsal tanımlarına değinmişlerdir. Bu tanımlardan biri Yönetim ve Bütçe Bürosunca, “Metropol-Metropolitan Olmayan” ayrımına dayandırılır iken; diğeri de Nüfus Bürosu'nun "Kentsel-Kırsal" nüfus ayrımına dayandırılarak açıklanmaktadır. Bu bağlamda Bütçe ve Nüfus Bürosu tarafından yapılmış 2 farklı tanım bulunmaktadır. ABD’de uygulandığı gibi, diğerkülkelerde de çeşitli kırsal alan tanımlamaları yapılmasına karşın, her zaman bu tanımlar kırsal ile tam olarak örtüşmemektedir. Dolayısıyla tüm araştırmalar ve insanlar için kırsalın özünü tamamen ve yeterince yakalayabilecek evrensel bir tanımlamanın yapılamayacağı çalışmalarında vurgulanmaktadır (Ricketts, vd., 1998: 1-2).

Hart vd. (2005) kırsal tanımını “sağlık” açısından yapmaktadırlar. Kırsal alanlar, “yaşlı ve çocuk nüfusun ağırlıkta olduğu, düşük nüfuslanmış, altyapı yetersizliği ve yoksulluğa bağlı olarak sağlık hizmetlerine erişimin kısıtlı olduğu alanlar” şeklinde ifade edilir (Hart, vd., 2005: 1150).

Akgün vd. (2014), kırsal alanları “kır-kent arasındaki keskin ayrımı ortadan kaldırabilecek potansiyelde, yerel dinamikleriyle cazip koşullar ve yeni ekonomik faaliyetlere imkân sağlayan alanlar” şeklinde belirtmektedirler.

Yenigül’e (2017) göre “doğal ve çevresel alanlarıyla ön plana çıkan ve tarımsal üretimin hakim olduğu alanlar” kırsaldır. Kırsal alanların, dünyada küreselleşme ve yerelleşme söylemlerinin etkisiyle, kentler karşısında güçlenmeye başladığı ifade

edilmektedir. Tarım ve ormancılık faaliyetlerinin hakim olduğu sektörlerle birlikte turizm, küçük sanayi, el sanatlarının bu alanlarda gelişmeye başlamasıyla ekolojik açıdan da gelişmeye devam eden alanlar olduğu belirtilmektedir (Yenigül, 2017: 16-17).

Şerefoğlu (2021) Türkiye’de kırsal alan ölçütü olan “20.000 nüfus eşiği”ne dayanılarak tanımlama yapıldığı ancak bu tanımlama kriterinin yetersiz olduğu ifade edilerek, alternatif bir tanımlama önerilmektedir. Nüfus büyüklüğüne dayalı geleneksel tanımdan ziyade; “nüfus yoğunluğu, eğitim oranı, ekonomik faaliyetler gibi” sosyoekonomik göstergelerin birlikte dikkate alınmasıyla kırsal tanımının yapılması gerektiği vurgulanır. Ayrıca çalışmaya göre geçmişteki veya mevcut tanımlamaların yetersiz olduğu gibi, gelecekte yapılabilecek alternatif tanımlamaların da yetersiz kalabileceği ifade edilmektedir (Şerefoğlu, 2021: 279-280).

T.C. Tarım ve Orman Bakanlığınca hazırlanarak (2021) yayınlanmış Ulusal Kırsal Kalkınma Stratejisi 2021-2023 adlı belgede ise “kırsal alanlar, mekânsal farklılıkların görüldüğü alanlar olmaktan ziyade, nüfus ve toplumsal farklılıkların da bulunduğu çok boyutlu bir yapı” olarak tanımlanmaktadır. Doğal çevrenin hakim olduğu, düşük nüfuslanmış ve ana iktisadi faaliyet alanının “tarım” olması, kırsal alanların genel özellikleri olarak belirtilmektedir (T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı, 2021-a: 6).

Avcu & Yayla (2021), kırsal tanımlamasının çeşitliliğine karşın belirsizliğine de vurgu yapmaktadırlar. Çalışmada literatürde kabul edilen “kırsal alanlarda tarımsal faaliyetlerin yoğun olma” özelliğinden hareketle, yeni bir tanım oluşturulmuştur. Bu tanıma göre, “Tarım/Sanayi oranı” sonucunun 1’den büyük olduğu (yani tarımsal faaliyetlerin, sanayi faaliyetlerinden daha yoğun olduğu) alanlar “kırsal” olarak tanımlanmaktadır (Avcu ve Yayla, 2021: 71).

Yardımcı (2023), mekânsal ve sosyolojik unsurlar taşınması nedeniyle “kırsal alan, kırsal yerleşim, kırsal toplum veya kırsal kesim” olarak da adlandırılabilen kırsal alanların, genel geçer bir tanımlamasının olmamasına karşın “mesafe, tenhalık, tarım ve doğal çevre” ölçütlerine dayandırılan alternatif tanımlamaların ön plana çıktığı belirtilmektedir. Buna göre kalkınma yazınından hareketle “kentsel çekim alanlarından uzak, tarımsal üretim faaliyetlerinin ağırlıkta olduğu, nüfus yoğunluğu

düşük ve dolayısıyla da doğal yapısı bozulmamış yaşam alanlarının” kırsal tanımlamasında kullanıldığı ifade edilmektedir (Yardımcı, 2023: 194).

Yukarıda özetlenen literatürden hareketle genel bir tanımlama yapılacaktır; “kırsal alanlar, kentler gibi merkezi çekim alanlarından uzak bölgelerde konumlanmış, nüfus sayısı ve yoğunluğu düşük, iletişim ve ulaşım ağlarının zayıf, altyapı ve temel kamusal hizmetlerde aksaklıkların görülebildiği, merkezi alanlara uzaklığı nedeniyle genellikle tarımsal veya doğal kaynaklara dayalı sosyoekonomik yapıya sahip alanlar” şeklinde ifade edilebilecektir (Coburn, vd., 2007: 1; Doğan ve Yardımcı: 2019: 11; Gülçubuk, 2020: 2 ; Güven, 2022: 16).

Diğer yandan literatürde ortak bir kırsal tanımlamasının yapılabilirliğinin zorluğu veya mümkün olmadığına işaret eden bazı çalışmalarda;

Halfacree (1993), kırsal alan tanımlamasında “betimsel veya sosyokültürel” olmak üzere iki ana gruptandır bahsetmektedir. Uzun yıllar süren tartışmalara rağmen genel geçer bir kırsal tanımından bahsedilemeyeceği, özellikle de giderek postmodern bir dönemde yaşanmaya başlayan dünya argümanı ile hareket edildiğinde, yerel temelli tanımlama alternatifinin diğerlerine üstünlüğünden bahsedilmektedir (Halfacree, 1993: 24).

Coburn vd. (2007), sadece ABD federal programlarında kullanılan 15’den fazla kırsal tanım bulunduğu vurgulamaktadır. Ayrıca nüfus bürosunun kırsalda yaşayan nüfus olarak kabul ettiği yaklaşık 30 milyon insanın, esasında metropoliten alanlarda yaşarken, kentsel nüfus olarak kabul edilen 20 milyon insanın da metropoliten olmayan alanlarda yaşadığı belirtilmektedir. Dolayısıyla tüm politika amaçları için tek ve evrensel olarak tercih edilebilir bir kırsal tanımlama olmayacağına dikkat çekilmektedir (Coburn, vd., 2007: 1).

Bennett vd. (2019), kırsallık açısından yalnızca kentsel merkezlere olan coğrafi mesafe veya nüfusa ilişkin verilerin kullanımının bu kavramı açıklayamayacağını, kırsal alanların çok yönlü işlevleri nedeniyle bağımsız olabilecek özellikleri de taşıyabileceğine dikkat çekmektedirler. En iyi kırsal alan tanımının seçiminde, tanımın hangi amaçla yapılacağına (hedeflenen kitle, fon kaynakları, tarih ve veri toplama

yöntemi, analiz-tanımlama amacı, vb pratik hususların) dikkate alınarak, kırsala işlevsellik kazandıracak özellikte olması gerektiği belirtilir (Bennett vd., 2019: 2).

Long vd. (2021), ABD’de kullanılan 8 farklı kırsal alan tanımlamasından yola çıkarak, (i) kırsal tanımların aynı alanları tanımlama derecesini değerlendirme ve (ii) her bir tanımda belirlenen kır-kent farklarını “sosyoekonomik, demografik ve sağlığa erişim” ölçütleri açısından değerlendirmektedirler. Kırsal-kentsel nüfus ve eşitsizliklerini, tam sınırlarıyla açıklayabilen bir tanımın genel geçerliğinin olmayacağı ve dolayısıyla da etkinsiz olabileceği ifade edilmektedir. Sonuçta araştırmacı ve politika yapıcıların, en uygun kırsal tanımını belirlerken, konu ve bölgenin seçiminde büyük bir titizlik göstermeleri ve araştırılacak temel soruya uygun alternatif tanımlamaları dikkate almaları önerilmektedir (Long vd., 2021: 413).

Doğan ve Yardımcı (2019), kırsalın tanımlanmasında birçok değişken kullanılabilirlikle birlikte, bu değişkenlerin ölçümünde belirsizlikler bulunduğunu ifade etmektedirler. Örneğin, kırsal alan belirleyici değişkeni olarak “doğal çevrenin hakim olduğu alanlar” ölçütünün referans alınması halinde, çevrenin doğallık düzeyinin ne olduğuna nasıl ve neye göre karar verileceği belirsizlik oluşturmaktadır. Dolayısıyla kırsal alan tanımlamasının, son derece güç olduğu ifade edilmektedir (Doğan ve Yardımcı, 2019: 11-12).

Seçilmiş literatür özeti ve dünyada yaşanan tarihsel deneyimlerden hareketle, kırsal alan kavramı ve içeriğinin bulunulan dönemin teknolojik, ekonomik veya kültürel vb. özelliklerine bağlı olarak sürekli bir dönüşüm sürecine girdiğini ortaya koymaktadır. Bu durumsa, bölgelerarası farkların var olmaya devam ettiği süreç boyunca, kırsal tanımlarının statik kalamayacağı ve politikalarda başarı odağında sürekli olarak tartışılmaya devam edeceğine işaret etmektedir (Hu, vd., 2020: 398).

1.1.1.Kırsal Alanların Temel Özellikleri

Sanayi devriminin ardından başlayan kır-kent dengesindeki dönüşüm, son yüzyılda kırsal aleyhine yükselerek, kentlerin çekiciliğine kapılan nüfusun kırsalı terk etmesi ve kentlere doğru yoğun bir kitlesel akıma yol açmıştır. Buna karşın doğadan kopan insanlık, aynı yüzyılın son çeyreklik döneminde (günümüzde), doğaya dönüş arzusuyla yeniden kırsala yönelik eğilimi göstermiştir. Dinlenme, turistik aktiviteler,

sağlıklı yaşam ve organik gıdaya ulaşma/yetiştirme, temiz hava vb. sebeplerle kırsal alanlar tercih edilir hale gelmiştir. Bu noktada artık kırsal alanların, popüler bir cazibe merkezlerine dönüşmeye başladığı ifade edilebilmektedir (Güven, 2022). Bu dönüşüm sürecinde ülkelerce, nitelikli ve sürdürülebilir gelişme odaklı kırsal imkânlarının keşfedilmesi ve yerel dokunun korunmasına özel bir önem verilerek, gerekli önlemlerin alınması sıkça vurgulanmaktadır. Nitekim kırsal kalkınmaya odaklanan hükümetler, kırsal alanların ihtiyaçlarına yönelik özel politikalar uygulayarak bu alanların sürdürülebilirliği ve potansiyelinin güçlendirilmesine dair koruyuculuğu ön plana alan geliştirme çalışmaları yürütmektedirler (Perpar, 2007: 230).

Son yıllarda popüler hale gelen kırsal alanların doğal koşulları, kültürel mirası, mevcut insan kaynakları, coğrafi konum, iklimsel özellikleri, ekonomik yapısı, üretim faaliyetleri, demografik ve sosyal özellikleri vb. başta olmak üzere, kendine has bir takım yerel dinamikleri bulunmaktadır. Bu dinamikler arasında, güçlü bir karşılıklı bağımlılık ilişkisi bulunmaktadır (Perpar, 2007: 234). Dolayısıyla kırsal dinamiklerin bağımlılık ilişkisi içerisinde potansiyelini harekete geçirmek üzere efektif kullanımıyla birlikte, bölge düzeyinde olduğu gibi ülkenin sürdürülebilir kalkınmasını da etkileme gücü taşıdığı ifade edilebilmektedir.

Genel olarak kırsal alanların ülkeden ülkeye, bölgeden bölgeye değişebilen farklı özellikleri ile karşılaşılabilmektedir (Perpar, 2007; Commins, 2004; Shikalepo, 2019). Ancak literatürde en çok üzerinde durulan temel özelliklerinin şu şekilde belirtilmesi mümkündür:

- Düşük kişi başı gelir ve yoksulluk,
- Az nüfuslanmış ve/veya yoğunluğu düşük nüfus,
- Yaşlı nüfus yapısı,
- Sağlık, eğitim ve diğer hizmetlere kısıtlı erişim,
- Zayıf veya gelişmemiş altyapıya sahip olması,
- Yatay yerleşim tipinin yaygınlığı,
- Küçük ölçekli üretim-tüketim faaliyetleri,
- Büyük miktarda ve gelişmemiş arazi varlığı,

- Tarım ve çiftçiliğin yaygın oluşu,
- Orman, dağ ve nehir gibi doğal alanlarla iç içelik,
- Yaşam hızının yavaş-durağanlığı ve düşük yaşam maliyetleri,
- Güçlü bir yerel kimlik duygusuna sahip, birbirine sıkı sıkıya bağlı küçük toplulukların yaşam alanı olması

Belirtilen bu özellikler değişkenlik gösterebilmekle beraber kırsal alanların temel özellikleri bağlamında genel bir çerçeveye çizerek, ortak bir tanımlama açısından kolaylık sağladığı ifade edilebilmektedir. Nihai olarak “kırsal alan” tanımlarının, bölgelerin veya ülkelerin kendi ihtiyaçları odağında şekillenmesi nedeniyle kesin çizgilerle belirtilemeyeceği gibi, kırsalın özelliklerine dair olarak da genel-geçer ve katı açıklamalardan kaçınılması gerektiği belirtilebilmektedir.

1.1.2.Dünya ve Türkiye’de Kırsal Alanlar

Dünyada ortak bir “kırsal alan” tanımlamasını güçleştiren unsurlar oldukça fazladır. Ülkelerce kullanılan en genel kırsal tanımlama ölçütlerine bakıldığında; nüfusa dayalı verilerle birlikte (değişen nüfus sayısı, nüfus yoğunluğu vb.) bazen yönetsel-idari yapı, bölge büyüklüğü, arazi kullanım biçimleri ve ekonomik faaliyetlere ilişkin göstergelerden bir veya birkaçının referans alınabildiği ortaya çıkmaktadır (Halfacree, 1993: 24; Castillo, 2018: 3; UN, 2019).

Çizelge 1.1’de uluslararası organizasyonların kırsal alana dair tanımlamaları ve referans aldıkları ölçütlere yer verilmiştir. Buna göre dünyada kırsal alan tanımlamasında en çok kullanılan ölçütler olarak “nüfus sayısı ve yoğunluğu, kentlere uzaklık, ekonomik üretimin yapısı, sektörel nüfus oranı, idari alan tanımları, bölge yüzölçümü, altyapının gelişmişlik düzeyi, eğitim ve sağlık gibi temel hizmetlere erişim” karşımıza çıkmaktadır.

Cizelge 1. 1: Uluslararası organizasyonlarca kullanılan kırsal tanımları ve ölçütleri

	Kırsal/Kentsel Alan Tanımı	Ölçüt/ler
OECD	OECD bölge tipolojisine göre yerel birimlerde yaşayan kırsal nüfusun payı; (i) %15'in altındaysa "Ağırlıklı Olarak Kentsel", (ii) %15 ile %50 arasındaysa "Orta", ve (iii) %50'den fazlaysa, "Ağırlıklı Olarak Kırsal" dır. Ayrıca nüfus yoğunluğu km2 başına 150 kişinin (Japonya ve Kore için 500 kişi) altındaysa, bu yerel birimler kırsal olarak sınıflandırılır	Nüfus miktarı ve yoğunluğu
EUROSTAT	2009'da OECD, yüksek nüfuslu bir merkeze ulaşmak için gereken merkezi alanlara uzaklık süresine ilişkin ek bir kriter içeren "Genişletilmiş Bölgesel Tipoloji"yi kabul etmiştir. Avrupa Birliği kent-kır tipolojisi, OECD metodolojisinin bir varyasyonuna dayanmaktadır. Kentsel alanları belirlemek için iki kriter kullanılır: (i) 1 km ² 'lik ızgara hücrelere uygulanan bir nüfus yoğunluğu eşiği (km ² başına 300 kişi). (ii) yoğunluk eşiğinin üzerindeki gruplanmış ızgara hücrelere uygulanan minimum nüfus eşiği (5000 kişi). Kırsal alanlar ise; kentsel olarak sınıflandırılmayan tüm alanlardır.	Nüfus miktarı ve yoğunluğu, yüksek nüfuslu merkeze uzaklık (sürüş mesafesi)
UNSD	Tanım yok. UNSD'ye göre, ulusal farklılıklar nedeniyle, kentsel ve kırsal alanlar arasındaki ayrım, tüm ülkeler için geçerli olacak tek bir tanıma uygun değildir. Konuyla ilgili ülkeler kendi ihtiyaçlarına göre kendi tanımlarını oluşturmalıdır. UNSD, kentsel ve kırsal alanların mahallin büyüklüğüne göre sınıflandırılmasını önermektedir.	Bölgenin büyüklüğü, tarımda istihdam, elektrik/ su erişimi, sağlık hizm. erişim, okul ve rekreatif tesislere erişim
FAO	Tanım yok. Kentsel alanlar, kabaca üç ana gruba ayrılabilen ulusal nüfus sayımı tanımlarına göre tanımlanmaktadır: belirli bir büyüklükteki yerleşimlerin kentsel olarak sınıflandırılması; küçük sivil bölümlerin idari merkezlerinin kentsel olarak sınıflandırılması ve yerel yönetim türü, sakinlerin sayısı veya tarımla uğraşan nüfusun oranını içerebilecek seçilmiş bir kritere göre küçük sivil bölünme merkezlerinin kentsel olarak sınıflandırılması. Kırsal alanlar, kentsel olarak tanımlanmayan tüm alanları kapsamaktadır.	Bölgenin büyüklüğü, idari bölge, tarımla uğraşan nüfusun oranı
WB	Tanım yok. Kentsel ve kırsal alanlar, ulusal tanımlara göre ayrılır. Dünya Bankası'na göre, kısmen ülkeler arasındaki çok çeşitli durumlar nedeniyle, kentsel ve kırsal alanları sınıflandırmak için tutarlı ve evrensel olarak kabul edilmiş bir standart yoktur.	Yerleşimlerin büyüklüğü veya özellikleri, altyapı ve temel hizmetlerin varlığı, idari alan
UN-DESA	Tanım yok. Kentsel nüfus: Her alan veya ülke tarafından kullanılan kriterlere göre kentsel olarak sınıflandırılan alanlarda yaşayan fiili nüfus. Kırsal nüfus: Kırsal olarak sınıflandırılan alanlarda yaşayan fiili nüfus. Birleşmiş Milletler, ulusal makamlar tarafından oluşturulan tanımları ve kriterleri yansıtan, ulusal kaynaklar tarafından üretilen kır-kent verilerine dayanır.	-
UN-ECE	Tanım yok. UN-ECE İstatistik Veritabanı, kırsal ve kentsel alanlar için nüfus ve işgücü piyasası verilerini ayrı ayrı sağlamamaktadır.	-
UN-ECLAC	Tanım yok. UNSD ile uyumlu olarak ECLAC, ulusal farklılıklar nedeniyle, kentsel ve kırsal nüfus arasındaki ayrımın tüm ülkeler için geçerli olacak tek bir tanıma uygun olmadığını düşünmektedir.	Bölgenin büyüklüğü

UN-ESCAP	Tanım yok. Asya-Pasifik Veri Tabanı, ulusal tanımlara dayanan BM DESA "Dünya Kentleşme Beklentileri"nden alınan kırsal ve kentsel nüfus tahminlerini kullanır.	İdari alan, nüfus yoğ. ve büy., ekonomik faaliyet alanı, altyapı ve hizm. erişimi
AFDB	Tanım yok. AFDB Sosyo-ekonomik Veri Tabanı, ulusal tanımlara dayanan BM DESA "Dünya Kentleşme Beklentileri"nden alınan kırsal ve kentsel nüfus tahminlerini kullanır.	-
ADB	Tanım yok. ADB, Asya ve Pasifik için Temel Göstergeler 2013'te (44. Baskı), kentsel ve kırsal alanların tanımlanması için üzerinde anlaşmaya varılmış uluslararası bir standart olmadığından, kentsel ve kırsal nüfusa ilişkin istatistiklerin her bir ekonominin ulusal tanımına göre değerlendirilir. Ulusal tanımlarda en yaygın kırsal/kentsel ayrımı, yerel bölgenin büyüklüğüne dayalıdır.	Bölgenin büyüklüğü

Kaynak: ILO, 2013.11.14.

Çizelge 1.2., Çizelge 1.3. ve Çizelge 1.4'te, dünyanın farklı coğrafyalarında yer alan bazı ülkelerde kırsal alan tanımları ve bu tanımlarda kullanılan referans ölçütlerine yer verilmektedir.

Çizelge 1. 2: Avustralya, Çin ve Hindistan kırsal ölçüt ve tanımları

Ülke	Kır/Kent	Tanımlama Ölçütü	Kaynak
Avustralya	Büyük Kent Alanı	100.000'den fazla nüfus	Avustralya İstatistik Ofisi (2013)
	Diğer Kent Alanı	1.000-99.999 arası nüfus	
	Kırsal Alan	200-999 nüfuslu küçük kasabalar	
Çin	Büyük Kentsel alan	10.000'den fazla nüfus	Çin Yapı-İnşaat Bakanlığı
	Orta Kent Alanı	3.000-9.999 nüfus	
	Küçük Kent Alanı	3.000'den daha az nüfus	
	Büyük Köy	1.000-3.000 nüfus	
	Orta Köy	300-1.000 nüfus	
Hindistan	Kent Alanı	"5000 veya daha fazla nüfusa sahip veya en az %75'i tarım dışı sektörde çalışan erkek nüfusun olması veya en az 400 kişi/km ² yoğunluğunda nüfusa sahip olması. Bu durumda, kentsel olmayan tüm alanlar, kırsal özelliindedir."	Hindistan Hükümeti (2012)

Kaynak: Dasgupta vd., 2014: 619.

İlk olarak çizelge 1.2'de, Avustralya, Çin ve Hindistan'da kullanılan kırsal alan ölçütleri ve tanımlarına ilişkin bilgiler yer almaktadır. Buradaki bilgilerden hareketle,

Avustralya’da İstatistik Ofisi tarafından belirlenen kırsal tanımlamasında yalnızca “nüfus ölçütü” esas alınmaktadır. Çin’de bu tanımlama Yapı-İnşaat Bakanlığınca belirlenmiş olup, yine “nüfus ölçütü”ne göre yapılırken, nüfusun daha fazla dilimlere ayrılmasıyla kent tanımının dışında kalan alanlar kırsal kabul edilmektedir. Hindistan’da ise nüfus miktarı, nüfus yoğunluğu ve hakim olan ekonomik sektör gibi birden fazla ölçüte dayanılarak “kentsellik” tanımlaması yapılırken, kentsel alanlarının dışında kalan alanlar “kırsal alan” kabul edilmektedir.

Çizelge 1. 3. Kuzey Amerika’da “Kırsal” tanımları: nüfus ölçütü karşılaştırması

		Nüfus Büyüklüğü						
		➔						
Ülke	Tanım Kaynağı Kuruluş	1.000	2.500	5.000	10.000	30.000	50.000	Büyük Kent/ Metro Alanlar
A.B.D.	Nüfus Bürosu	KIRSAL		Kentsel Küme				Kentleşmiş Alan
A.B.D.	Bütçe ve Yönetim Ofisi	KIRSAL			Mikropolitik Alan			Metropolitan Alan
A.B.D.	Ekonomik Araştırmalar Servisi	KIRSAL YERLEŞİMLER		Küçük Kasaba Merkezi	Mikropolitik Merkez			Metropolitan Alan
MEKSİKA	Ulusal Nüfus konseyi	KIRSAL YERLER		Şehir/Kent Alanları				Metropolitan Alan
KANADA	İstatistik Ofisi	KIRSAL ALAN	Küçük Nüfuslu Merkez			Orta Nüfuslu Merkez		
A.B.D. / KÜRESEL	Küresel Kırsal Kent Haritalama Projesi	KIRSAL ALAN		Kent Yerleşimleri				

Kaynak: Rizzo vd., 2019.

Çizelge 1.3’te Kuzey Amerika’da yer alan ülkelerde “nüfus ölçütüne” göre kabul edilen kırsal alan tanımları karşılaştırmasına yer verilmektedir. Tanımlamada aynı ölçüt referans alınmasına karşın, bu ölçüt üzerinden yapılan kırsal alan tanımlamalarının farklı şekillerde kategorize edilmesi dikkat çeken bir husustur. Buna göre örneğin ABD’de farklı kurumlarca aynı ölçütü, fakat farklı düzeylerde

tanımlanmış 3 ayrı kırsal tanımı söz konusudur. Nüfus bürosu tanımına göre nüfusu 2.500 kişiye kadar olan bölgeler “kırsal” kabul edilirken, Bütçe ve Yönetim Ofisine göre 50.000 kişiye kadar olan bölgeler “kırsal alan”, 10.000’den fazla nüfuslanan yerler “kırsal içerisinde mikropoliten alan” olarak adlandırılmaktadır. “Mikropoliten” kavramı, ABD’de kırsal alanlar içerisinde şehire yakın özelliklerdeki, kırsal bölgeler için kullanılan bir kavramdır. Ekonomik Araştırmalar Servisince yapılan üçüncü tanımlamada ise nüfusu 50.000 kişiye kadarki alanlar “kırsal” kabul edilirken, 2.500 kişiye kadarki alanlar temel “kırsal yerleşim yerleri”, 2.500-10.000 “kırsal-küçük kasaba merkezi”, 10.000-50.000 arasında ise “kırsal içerisinde mikropoliten merkez” şeklinde adlandırılmaktadır (Rizzo, vd., 2019: 38).

Çizelge 1. 4. Türkiye’de kırsal alan

		Nüfus Büyüklüğü		
		0	2.000	20.000
Yerleşim Birimi	442 sayılı Köy Kanunu	Köy	Kasaba	Şehir
Yönetmel Birim	5442 Sayılı İl İdare Kanunu		İLÇE MERKEZLERİ	İL MERKEZLERİ
Nüfus Eşiği		0	2.000	20.000
Politika Birimi		KIR		KENT

Kaynak: Doğan ve Yardımcı, 2019.

Çizelge 1.4.’te Türkiye’de kırsal alan tanımlaması ve ölçütlerine ilişkin bilgilere yer verilmiştir. Türkiye’de kabul edilen “kır” tanımı, hem “nüfus eşiği” hem de “idari statü” ölçütlerine olmak üzere iki grupta yapılmaktadır. Buna göre nüfus eşiği ölçütünde, 20.000 nüfus ve altındaki alanlar “kırsal” kabul edilmektedir. “İdari statü” ölçütü ise köy-şehir ayrımıyla bu kavram tanımlanmaktadır. Ancak Türkiye’de 2012 yılında çıkarılan 6360 sayılı “On Dört İlde Büyükşehir Belediyesi ve Yirmi Yedi İlçe

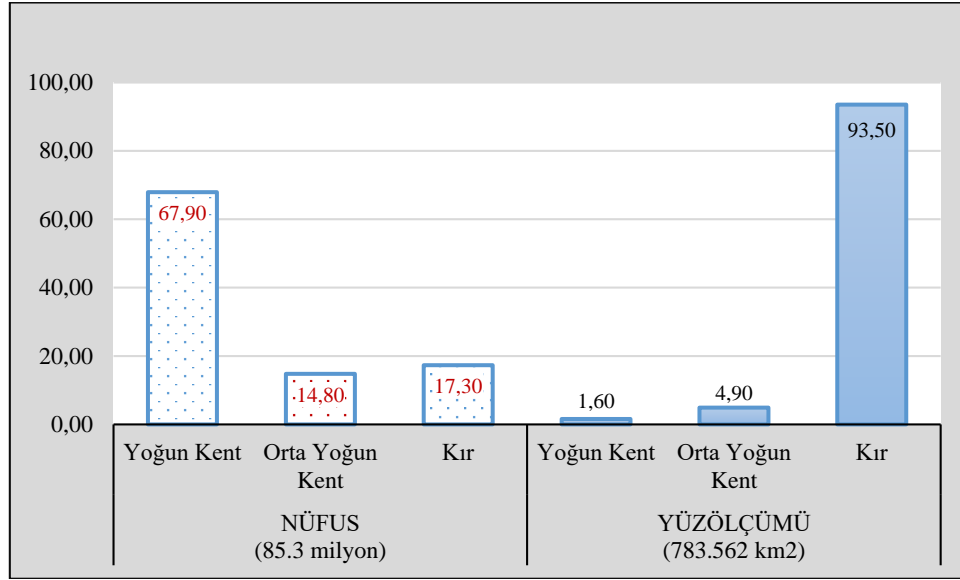
Kurulması ile Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun” sonucunda hem nüfus eşiği hem de idari statü bakımından “kır ve kırsal alan”a dair veri üretimi açısından ciddi yetersizlikler ortaya çıkmıştır. Bu nedenle kırsal alan ve kalkınma araştırmasının yapılabilmesinde 20.000 nüfus eşiği baz alınmakla birlikte, Türkiye İstatistik Kurumundan (TÜİK) herhangi bir kurumun kırsala ilişkin faaliyetlerinde “kümülatif sosyoekonomik kırsal alan veri kayıtları”na ulaşamaması, kırsal alanlar ve gelişmişlik araştırmalarına önemli bir kısıt oluşturmuştur. Tarım ve Orman Bakanlığınca hazırlanan “2021-2023 UKKS (Ulusal Kırsal Kalkınma Strateji) Belgesi”nde Türkiye’de kırsal alan araştırmalarına kısıt oluşturan bu husus üzerinde durularak vurgulanmaktadır (Resmi Gazete, 2012 Kasım 12; Yardımcı, 2017: 117; Doğan ve Yardımcı, 2019: 14; T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı, 2021-a: 7-8).

Türkiye’de kırsal alan tanımı ve verilerine erişim konusundaki sorunların çözümünde, Mekânsal Adres Kayıt Sistemi'nin (MAKS) kullanılmasıyla, istatistik üretilebilmesi için fiili kent-kır yapısını daha doğru yansıtacak bir sınıflamaya geçilmiştir. TÜİK tarafından 2023 yılı Mayıs ayında açıklanan yeni tanıma dair sınıflandırma “mahalle-köy düzeyinde yapılarak “yoğun kent, orta-yoğun kent ve kır” olmak üzere üç sınıfa ayrılmaktadır. Tanımlama yapılırken Avrupa İstatistik Ofisi tarafından geliştirilen “Kentleşme Derecesi” esas alınmış olup, 1 km²'lik alanlar üzerinden nüfus yoğunluğuna bağlı olarak ilgili alanın kent-kır özelliklerini gösterecek bir sınıflandırma kullanılmıştır (TÜİK, 2023, Mayıs 11). Buna sınıflandırmaya göre,

- **Yoğun Kent;** nüfusun en az %50'sinin kent merkezi gridlerinde yaşadığı yerleşim yerlerini,
- **Orta Yoğun Kent;** yoğun kent ve kır olma koşullarını sağlamayan yerleşim yerlerini,
- **Kır;** nüfusun %50'sinden fazlasının kırsal gridlerde yaşadığı yerleşim yerlerini ifade etmektedir.

Mayıs 2023 tarihli bu yeni sınıflandırmayla birlikte Türkiye’de uzun yıllar süregelen kırsala ilişkin veri üretimi sorununun aşılması, kırsal verilerinin temin edilebilmesinde yardımcı olması beklenmektedir (TÜİK, 2023, 11 Mayıs). Bu sınıflandırmaya göre Şekil 1.1.’de TÜİK veri tabanında yer alan veriler ışığında,

Türkiye'de kırsal alanlar açısından toplam yüzölçümünün dağılımı ve belirtilen alanlara düşen nüfusa dair bilgilere yer verilmektedir.

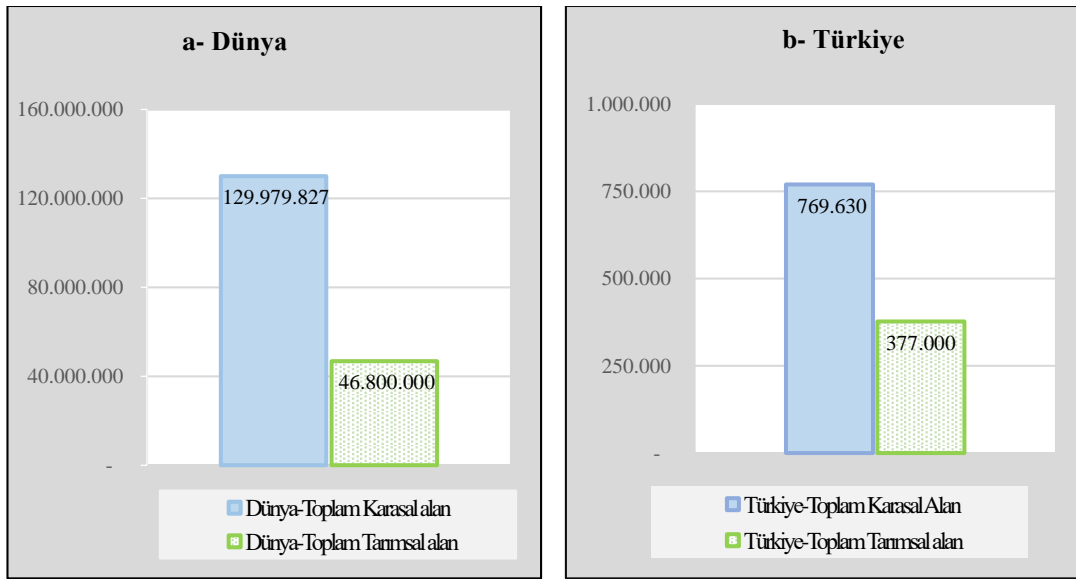

Şekil 1. 1. Türkiye'nin toplam yüzölçümü ve nüfusunda kırsal alanların payı (2023 yılı, %) Kaynak: TÜİK, 2023.

Türkiye’de toplam yüzölçümün % 93,5’ini kır olarak sınıflandırılan yerleşim alanları oluştururken, % 4,9’luk kısmını Orta Yoğun kentler ve % 1,6’lık kısmını ise Yoğun Kent olarak sınıflandırılan alanlar oluşturmaktadır. Belirtilen kır alanlarında toplam nüfusun % 17,3’ü, yoğun kent olarak sınıflandırılan yerleşim yerlerinde toplam nüfusun % 67,9’unun (57 milyon 934 bin 583 kişi) ikamet ettiği ortaya çıkmaktadır. % 4,9’luk yüzölçümü ise Orta yoğun kent olarak adlandırılan bu alanlarda yaşamakta olup, toplam nüfusun %14,8’i orta yoğun kentlerde ikamet etmektedir.

Dünyada karasal yüzölçümü içerisinde kırsal alanların dağılımına dair bilgiye ulaşılacak istendiğinde, bu konuda kesin bilgiye ulaşmak mümkün olmamaktadır. Bu engelin temelinde ise, daha önce belirtildiği üzere her ülkede ortak bir tanımlamanın olmaması ve kırsal alanların farklı şekillerde tanımlanması yer almaktadır. Ancak kırsal alanların en belirgin özelliklerinden biri olan, “büyük oranda tarım arazilerinden oluşması” özelliğinden hareket edilerek, dünyada kırsal alan yüzölçümüne dair temsili bir değere ulaşmak mümkündür (Zhang, 1998: 365). Bu bağlamda Şekil 1. 2, Dünya

ve Türkiye’de toplam karasal yüzölçümü içerisinde, kırsal özellik gösterdiği kabul edilen “tarımsal alan”ların payına yer verilerek, kırsal alanlara dair tahmini değerlere ulaşılmaktadır. Ancak burada tarımsal alanları da kapsayan tüm kırsal alanlarda insan yaşamının bulunmadığının, yani burada aktif bir insan yerleşimi olmamasına karşın tarım arazilerinin kırsalda yaşayanların geçimine destek sağlayan alanlar olduğunun (tarım, turizm, hayvancılık, ormancılık vb. faaliyetlerinde) göz önünde bulundurulması gerekmektedir.

Şekil 1. 2. Karasal alanlar ve tarımsal alanların dağılımı (2020 yılı, km²)

Kaynak: Dünya Bankası veri tabanı esas alınarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

Şekil 1. 2’de yer alan karasal alan ve tarımsal alan verileri, Dünya Bankası veri tabanından elde edilmiştir. Bu bilgiler ışığında, 2020 yılı itibarıyla dünyanın toplam karasal yüzölçümü yaklaşık 130 milyon km²’dir. Dünyada tarımsal alanların, karasal alana oranının ise % 36’sını oluşturduğundan hareketle, küresel kara alanının yaklaşık % 36’sınının kırsal alan özelliklerinde olabileceği ifade edilebilmektedir. Buna göre dünyadaki toplam kırsal alan kabaca 46.8 milyon km² civarıyla küresel karasal alanın yaklaşık 1/3’ine yakın olduğu tahmin edilebilmektedir. Türkiye açısından ise yaklaşık 770.000 km²’lik toplam karasal yüzölçümünün % 49’unu tarımsal alanlar oluştururken, yine tarımsal alan oranının kırsal alana gösterge olarak baz alınması

halinde, ülke topraklarının neredeyse yarısının kırsal özellik gösterdiği ifade edilebilmektedir. Ancak burada yine bahsedilen kırsal alanların hepsinde kırsal yaşamın olmadığına ve dolayısıyla kalkınma bağlamında yaşam koşullarına ilişkin politikalarla doğrudan ilişkilendirilemeyeceğine dikkat edilmelidir.

Dolayısıyla politikalar ve uygulamalarda kırsal alanlar ve bu alanlarda kalkınmaya yönelik faaliyetler, yerel ihtiyaçlara cevap verme odaklı, iyileştirici ve bölgelerarası farkları gidermeye katkı sağlayıcı politika kararlarıyla yürütülmelidir. Bu sayede kırsalda yaşamın refah koşullarına kavuşturularak sürdürülebilmesi, günümüz dünyasında ulusal ve uluslararası gelişme-kalkınma hedefi yolunda, kırsal alanların son derece kritik bir önem taşıdığına gösterge olarak ileri sürülebilmektedir.

1.2.İktisadi Kalkınma Kavramı, Bölgesel Kalkınma ve Kırsal Kalkınma

“Bölge” ve “kırsal” kavramları, sanayileşme sonrasında uzunca bir dönem mikro ölçekli alanlar olarak geri planda bırakılmasına rağmen, ekonomik büyüme ve kalkınma açısından ekonomilerde makro ölçekli etki potansiyeli de taşıdıkları günümüz yazınında kabul edilmektedir. Küreselleşen dünyada ülkelerin çaba sarf ettiği birincil meseleler arasında yer alan “iktisadi büyüme ve kalkınma”, ciddi boyutlara ulaşabilen “bölgesel” ve “kırsal kalkınma” sorunlarından etkilenmektedir. Bu sorunların ülkeler arasında olduğu gibi, ülkelerin kendi sınırları içerisinde dahi politikaların başarısında önemli bir engel teşkil edebildiğini açıkça ifade eden birçok ulusal ve uluslararası belge ile akademik yazında sıkça karşılaşılmaktadır.

İktisadi kalkınma dahilindeki “bölgesel ve kırsal kalkınma” dengesizlikleri, ulusal hedeflerde çok yönlü ve çok sektörlü bir takım sorunlara yol açabilmekte, özellikle sosyoekonomik, kültürel, çevresel, siyasi vb. insani refah koşulları açısından çeşitli sorunlar ortaya çıkarmaktadır. Bu sorunlar günümüzde hızla yükselmeye devam ederken, ağırlıklı olarak GOÜ ve AGÜ’lerde daha keskin bir şekilde görülmekle birlikte düşük seviyelerde olmak üzere GÜ’lerde de görülebilmektedir. Dolayısıyla çeşitli düzeylerde tüm dünyada bölgesel ve kırsal gelişmişlik farklarının artarak süregeldiği bilinmektedir (Zeng ve Zhao, 2010: 352 ; Pike, vd., 2006: 253).

“Kırsal kalkınma” kavramı açıklanmadan önce, genel olarak “iktisadi kalkınma” ve “bölgesel kalkınma” kavramlarının açıklanması uygun olacaktır. Bu

bağlamda ilk olarak iktisadi kalkınmaya dair literatür tanımlamalarına bakılacak olduğunda;

Szlachta'ya (1996) göre iktisadi kalkınma, kriterleri ihtiyaçlara göre belirlenmiş sistemli ve geniş katımlı sektörel çalışmalar aracılığıyla, ekonomik kurumların ve toplumun refah düzeyinin arttırılarak iyileştirilmesidir.

Kar ve Taban (2005) iktisadi kalkınmayı “salt üretim ve gelir artışına dayalı bir kavram değil bunların yanında iktisadi, sosyal ve kültürel yapıların da pozitif yönde değiştirilerek yenileştirilmesi” şeklinde tanımlamaktadırlar. Kalkınmanın bir nevi ekonomiye ilaveten sosyal, siyasal ve kültürel açılardan “modernleşme projesi” olarak görülebileceği ifade edilmektedir (Kar ve Taban, 2005: 6-8).

Kaynak (2014), iktisadi kalkınmayı bir ülkenin üretim yapısının yüksek katma değerli ürünler üretecek biçimde dönüştürülmesi ve ortaya çıkan ürününün o toplumu oluşturan gelir grupları arasında adaletli dağılımının sağlanmasıyla, yaşam standartlarının toplum bireyleri açısından yükseltilmesi şeklinde tanımlamaktadır. İktisadi kalkınmayı, topluma yayılamamış müreffeh yaşam koşullarına karşı “meydan okuma” olarak gören çalışma, bir ekonomide zenginliğin yaratılması ne kadar önemliyse, yaratılan bu zenginliğin adil bir şekilde dağıtılmasına da bir o kadar önem atfetmektedir (Kaynak, 2014: 79).

Gönel (2016), büyük ölçüde ekonomik iyi olma ile ilişkilendirmekle birlikte, insana dair olarak sıkıntı, acı, yoksulluk ve yoksunluk (dışlanmışlık), açlık ve hastalık, eğitim, temel hak ve özgürlükler, kültürel açıdan yeterlilikler/yetersizlikler vb. kısacası insan refahına dair tüm unsurların bütüncül iyi olma durumu şeklinde ifade etmektedir.

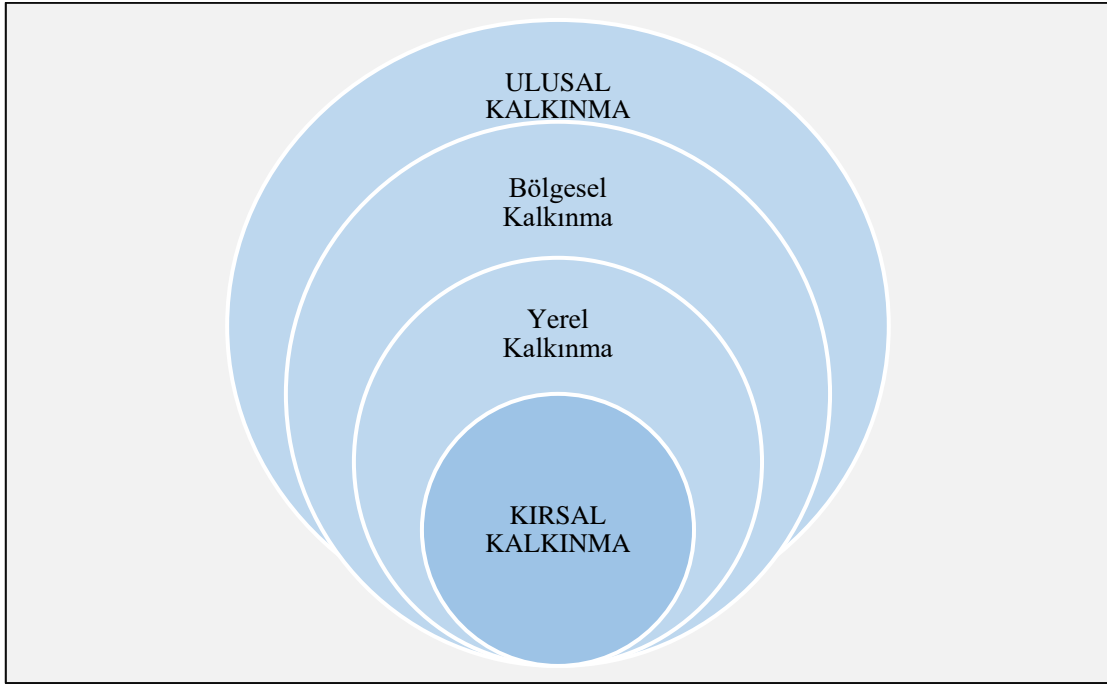
Berber (2019), 1970’li yıllara dek gelire odaklı ve dar kapsamlı kalkınma tanımlamaları yapıldığını ifade etmektedir. Bu anlamda dar kapsamlı tanımlamada, refah ve kalkınma ölçütü olarak sadece “kişibaşı gelir” referans alınmaktayken 1970’li yılların ardından kalkınma kavramını belirleyen ölçütlere “toplumsal refah koşullarının” ilave edilmesiyle, geniş kapsamlı tanımlamalara evrildiği belirtilmektedir. Kabul edilen yeni iktisadi kalkınma tanımlamasını, “ekonomik gelir ile birlikte, toplumsal açıdan temel ihtiyaçların karşılanabildiği, istihdam düzeyinin

yükseldiği, gelir adaletsizliklerinin azaldığı, sosyoekonomik yapıya uygun düzenlemelerin yapılması sürecidir” şeklinde ifade etmektedir (Berber, 2019: 13).

Bu ifadelerden yola çıkılarak iktisadi kalkınma “sosyoekonomik göstergelerde iyileşmeyle birlikte, refah koşullarının sağlandığı, insani yaşam standartlarının topluma yayılmış bir şekilde yükseldiği, kümülatif gelişmeler bütününe işaret eden süreçlerin entegrasyonu” şeklinde ifade edilebilecektir. Gelişme ile eş anlamlı da kullanılabilen iktisadi kalkınma olgusu, ekonomik koşullarda iyileşmeyle birlikte, sosyoekonomik, kültürel ve hatta siyasal açılardan refah olanaklarının sağlanmasını amaçlamaktadır.

Dünyanın en prestijli ödüllerinden Nobel Ödülleri- Ekonomi dalında, “iktisadi kalkınma” konusuyla ilgilenen birden fazla bilim insanı ve çalışmalarının ödüllendirilmiş olması, iktisadi kalkınmanın küresel olarak çekiciliğini ortaya koymaktadır. İlgili alanda 1979 yılı Shultz ve Lewis “iktisadi kalkınma ve kırsal alanlarda kalkınma”, 1998 yılı Sen “refah ekonomisine katkılar”, 2019 yılındaysa “yoksulluğa ilişkin deneysel çalışmalar” için Banarjee, Duflo ve Kremer’e verilen bu ödüller iktisadi kalkınmanın önemine işaret etmektedir (The Nobel Prize, 2023 Mayıs 5).

İktisadi kalkınmaya ilişkin genel açıklamaların ardından, “Bölgesel Kalkınma ve Kırsal Kalkınma” kavramlarına gelince, iktisadi kalkınmanın alt inceleme alanlarından olan bu konulara dair belirtilmesi gereken önemli husus, kavramların birbirleriyle sıkça karıştırılabilmesidir. Kavramlar, tarihsel gelişim süreci açısından benzerlik göstermektedir. Temel amaç olarak “refah artışı hedeflemeleri ve nihai olarak bölgelerarası farkların giderilmesi” odağında hizmet etmelerine karşın, kapsamaları ve başarı için gerektirdiği politikalar açısından birbirinden ayrışmaları dikkat edilmesi gereken önemli bir husustur (Stawicki, 2018: 117).

Şekil 1. 3. Ulusal, bölgesel, yerel ve kırsal kalkınma arasındaki ilişki

Kaynak: Stawicki, 2018: 117.

Şekil 1.3’de ulusal, bölgesel, yerel ve kırsal kalkınma arasındaki ilişkiye dair kapsam sınırlaması şematize edilerek açıklanmıştır. Burada yer alan her bir kavram, ulusal kalkınmanın alt bileşenleri olarak nitelendirilebilmektedir. Sıkça karıştırılan bu kavramlara kısaca değinilecek olursa “ulusal kalkınma” uygulama alanı, odaklanılan nüfus kitlesi ve konu kapsamı en geniş, diğerlerine göre en üst ölçekli uygulamalar bütünü olarak karşımıza çıkmaktadır. Bir millet ya da milletler topluluğunun, her anlamda yaşam koşullarının iyileşmesi ve bu iyileşme halinin kalıcı hale getirilmesine yönelik çalışmalar bütünü ifade etmektedir. Daha geniş kapsamlı ve nüfusun fazla olduğu alan ya da alanlar bütününe hitap etmekte, bu doğrultuda ulusal ölçekte çeşitli planlamalarla politikalar geliştirilmekte ve uygulanmaktadır. Etkili bir ulusal kalkınma; tarım, sanayi, hizmet ve turizm vb. gibi mevcut tüm sektörleri ve ulusal dinamikleri dikkate alarak, sosyoekonomik refahı kapsayıcı, yapısal ve kurumsal değişikliklerin alt ölçeklerini de dikkate alan düzenlemelerle teşvik edilerek uygulanabilmesine bağlı olmaktadır (Sunkel, 1969: 23, Güven, 2018: 6-7). Ulusal kalkınmanın alt ölçeği olan “bölgesel kalkınma”, barındırdıkları çeşitli ortak potansiyel ve niteliklerine uygun olarak nispeten daha küçük ve benzer özelliklerde

bölgelere ayrılan sınırlar içerisinde, sosyoekonomik yapının iyileştirilmesi ve insani yaşam koşullarının sağlanmasını ifade etmektedir. Bölgesel kalkınma kavramı Birinci Dünya Savaşının sonlandığı dönemlerde, ABD’de çorak ve verimsiz bir bölge olan Tennessee bölgesinde başarıyla uygulanan TVA (Tennessee Valley Authority) örneğiyle literatürde dikkatleri üzerine çekmiş bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. TVA, sanayileşme sonrasında başlayan bölgeler arası gelişmişlik farklarına yönelik bölgesel yapı ve yerel potansiyele uygun araştırma, planlama, uygulamaları belirleyerek yürütmek üzere 1933 yılında kurulmuştur. Dünyada başarılı olan ilk bölgesel kalkınma örgütlenmesidir (Güven, 2018: 16). Yerel kalkınma ise; alan açısından ilçeler, beldeler gibi yerel aktörlerin, kendi potansiyeliyle sosyoekonomik refah koşulları açısından iyileştirilmesini ifade etmektedir. Uygulama alanı bölgesel kalkınmaya göre daha kısıtlı ve uygulamalar dar kapsamlıdır.

Kırsal alanlar ve bu alanlarda kalkınma ise; sosyoekonomik refah yaşam düzeyine kırsal alanlarda da erişme imkânlarına sahip olmayı ifade etmektedir. Kavram, kalkınmanın çok boyutluluğu konusunda diğerleriyle aynı özellikleri taşımaktadır. Ancak kırsal kalkınmada son derece düşük nüfus kitlelerinin muhatap alındığı, kısıtlı ve katı olan kırsal dinamiklerine uygun olarak, son derece özel ve hassas politikaların geliştirilmesini gerektirmektedir. Bu noktada merkezden geliştirilen politika, bütçe ve uygulamalarla yürütülecek kırsal kalkınma çalışmalarında, duyarsız sonuçlar alınma ihtimalinin yüksek olduğu ifade edilebilmektedir. Kırsal kalkınma açısından üretim faaliyetlerinde sanayi sektörünün payı oldukça düşük iken, tarım sektörü büyük önem arz etmektedir. Sonuç olarak kırsal kalkınma ulusal, bölgesel ve yerel kalkınmanın temelinde yer alan, önemli bir alt unsur olmakla birlikte, tamamen aynı kavramları ifade etmedikleri göz önünde bulundurulmalıdır (Stawicki, 2018: 116).

Kırsal kalkınma tanımlarına bakılacak olduğunda, literatürden bazı çalışmalarda kavrama şu şekillerde yer verilmektedir: Chambers (1983), kırsal alanlarda dezavantajlı gruplar olarak yaşamaya devam eden kadın, çocuk ve yaşlılara, yaşam standartları açısından kolaylık sağlayıcı imkanlar tesis edilmesini kırsal kalkınma olarak ifade etmektedir. Lantican (1988), yereldeki mevcut kaynakları planlı yaklaşımlar aracılığıyla harekete geçirecek hizmetlerle, kırsal alanlarda yaşam

kalitesinin artırılması şeklinde tanımlamaktadır (Lantican, 1988: 2). De Janvry vd. (2002), kırsalda yaşayan hane ve toplulukların refahını yükselten politika ve uygulamalar bütünü olarak tanımlanır (De Janvry vd., 2002: 1593). Uçar vd. (2017)'e göre kırsal kalkınma, küçük toplulukların içinde buldukları ekonomik, toplumsal ve kültürel koşulları iyileştirmek amacıyla giriştikleri çabaların, devletin bu konudaki çabalarıyla entegre edilerek, yerelden başlayarak bir bütün halinde ulusal kalkınma çabalarına katkı sağlanması sürecidir (Uçar vd., 2017: 50). Özyücel (2021) ise kırsal bölgelerde yaşayan insanların sosyoekonomik açıdan, kentlerde yaşayanlarla aynı şartları taşıması için yürütülen politikalar bütünüdür şeklinde ifade etmektedir (Özyücel, 2021: 33).

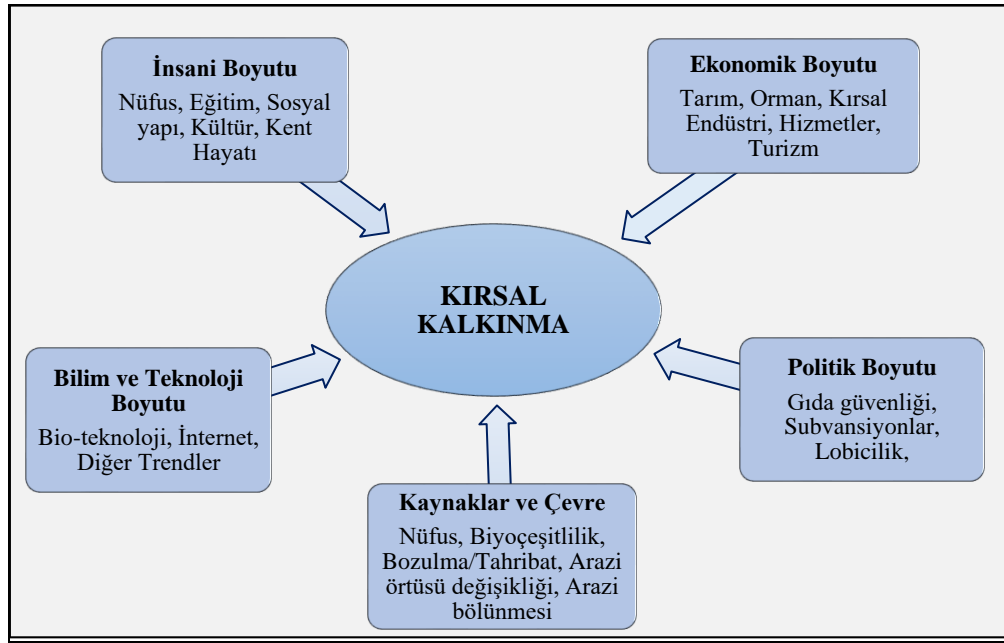
Ayrıca kırsal kalkınma tanımı, ulusal ve uluslararası örgütlerin gündemine de girmiştir. Bazı örgütlerce kabul edilen tanımlara bakıldığında; Dünya Bankası (1975) “kırsaldaki insanların ekonomik ve sosyal yaşamını iyileştirerek, bu iyileşmeyi alanda yaşayan tüm yoksulları da kapsayacak şekilde tasarlanmış stratejilerle, kırsal hayatta yoksulluğun azaltılması ve yaşam kalitesinin artırılmasıdır” şeklinde tanımlamaktadır (World Bank, 1975, Şubat 28). FAO (Food and Agriculture Organization) (2021, 05 Ocak) kırsal üretkenlikteki değişikliklerle, kırsal halkın geçim gücü ve koşullarını (istihdam fırsatları, gelir ve servet dağılımı, sosyal yapı ve sosyal hareketlilik, kaynak yönetimi, bilgiye erişim, tabandan tavana doğru siyasi hareket, toplumsal cinsiyet eşitliği gibi) iyileştirmeye yönelik faaliyetler bütünü bir yaklaşım olarak tanımlamaktadır (FAO, 2021 05 Ocak). JICA'nın (Japan International Cooperation Agency) kabul ettiği tanıma göre “kırsal kalkınma; kırsal alanlarda temel hizmetler, altyapı, bir dizi üretken ve sosyal faaliyetlerin sağlanması ve bu yolla ekonomik ve sosyal yaşam koşullarının iyileştirilmesini amaçlayan stratejiler bütünü"dür. Kırsal kalkınmada temel zorluklardan bazılarınınsa yoksulluk, eğitim ve sağlık hizmetlerine sınırlı erişim, altyapı ve temel hizmetlerde yetersizlik ve çevresel bozulma olduğu belirtilir (JICA, 2023: 174). OECD kırsal kalkınma tanımına yenilikleri de dahil eden bir yaklaşımla yer vermektedir. Nitekim bu yeni tanımında, vatandaş refahını birincil sıraya yerleştirerek, kırsalda çeşitli ve karmaşık sosyoekonomik sistemler ve şehirlerle bağlantıları hakkında daha derin bir bakış açısını dahil etmektedir. Aynı zamanda küreselleşme, dijitalleşme, iklim değişikliği ve demografik değişim gibi ortaya çıkan

mega trendleri de kırsal kalkınma bağlamında vurgulayarak, yenilikleri ortaya çıktığı alanlarda da kırsalda iyileşmenin ortaya çıkmasını kırsal kalkınmaya dahil etmektedir (OECD, 2020 Ekim 05). UNDP (United Nations Development Programme) (2013), üzerinde mutabakata varılmış bir kırsal kalkınma tanımının bulunmamasıyla birlikte, esas olarak kırsal alanlardaki yaşam kalitesinin iyileştirilmesiyle ilgili olduğu vurgulanmaktadır. Salt ekonomik politikalar ve araçlarına odaklanmaktan ziyade, insani gelişme paradigmasıyla daha uyumlu olan “ekonomik, sosyal ve çevresel” hedeflerin çok daha geniş bir karışımıyla elde edilebileceği ifade edilmektedir (UNDP, 2013: 18). Türkiye’de ulusal planlama belgelerinden “2014-2018 Onuncu Kalkınma Planı”nda belirtilen ifadeye göre ise “kırsal alanda yaşayan fertlerin refah düzeylerinin ülke ortalamasına yaklaştırılması” şeklinde tanımlanmaktadır (T.C. Kalkınma Bakanlığı, 2013).

Literatür ve uluslararası örgütlerce kabul edilen bu tanımlardan hareketle genellikle kırsal kalkınma, şehir merkezlerinin dışında kalan, az nüfuslanmış ve mikro ölçekli tarım, hayvancılık veya ormancılık gibi üretim faaliyetlerinin yapıldığı kırsal alanların, sosyoekonomik ve kültürel yönlerinin geliştirilerek, dezavantajlı konumdaki bu alanlarda insani yaşam koşullarının geliştirilmesini ifade eder. İnsani yaşam koşullarından kastedilen, sosyoekonomik göstergeler olarak kullanılan gelir seviyesinin artırılması, altyapı, eğitim ve sağlık hizmetlerinin geliştirilmesi, istihdam olanakları sunulması vb. refaha ilişkin koşulların iyileştirilmesi amacıyla yapılan çeşitli çalışmalar bütünü işaret edilmektedir.

Kırsal kalkınma tanım ve politikaları, şehirlere erişimi uzak olan kırsalı ve kırsaldaki insanların yaşam-çevre koşullarını iyileştirmeye yönelik tedbirlerin alınması sonucu kendi kaynaklarıyla sosyoekonomik standartları iyileştirmek, sosyal ve iktisadi açılardan verimliliği arttırarak efektif bir toplumsal yapı oluşumunu sağlamayı amaçlamaktadır. Dünyada, ulusal kalkınma planlarına erişmede önemli bir rol alan kırsal yaşam ve kırsalın temel üretim alanlarından tarım ve gıda üretimi, turizm, enerji, doğal kaynaklar vb. açısından kırsalda sosyoekonomik fırsatları arttırmayı hedeflemektedir. Bu stratejiler aynı zamanda kırsal altyapının iyileştirilmesi, kırsal pazarların geliştirilmesi, çiftçilerin desteklenmesi ve sürdürülebilir tarım uygulamalarının teşvik edilmesini de içermektedir.

Dolayısıyla kırsal kalkınma odaklı kamusal teşvik ve desteklemelerin yapılmasıyla birlikte bunların kırsal ekonomiler ve yaşam koşullarına etkisinin incelenmesi, uygulanan politikaların ihtiyaçlarla ilişkisinin değerlendirilmesi, farklı bölgelerdeki kırsalların farklı özellikleri dikkate alınarak yerelden uygun politikaların geliştirilmesi ve daha efektif bir kırsal kalkınma süreçlerinin yürütülebilmesi imkanlarının araştırılması; başta iktisadi, sosyolojik ve politik olmak üzere, doğal kaynaklar ve çevre, bilimsel, teknolojik ve insani olmak üzere çok boyutlu özellik taşıyan ve birçok alanı ilgilendiren önemli konular arasında karşımıza çıkmaktadır (Isac, 2009: 3; Zekic vd., 2017: 110; Gülçubuk, 2020: 2; Doğan ve Yardımcı, 2019: 18).

Şekil 1. 4. Kırsal kalkınmanın boyutları

Kaynak: Isac, 2009.

Kırsal yaşamda refah düzeyinin yükseltilmesinden kastedilen insan, sermaye, doğal kaynaklar, kurumlar ve organizasyonlarla birlikte mevcut yapının iyileştirilmesidir. Burada belirtilen kırsal kalkınmanın çok boyutluluğu ve kırsal yaşamda refah belirleyicilerinin dikkate alınması, uygulanan politika programları ve

uygulamaların başarıyla sonuçlanmasında önemli bir rol oynamaktadır (Isac, 2009: 4-5; Singh, 2002).

Sosyoekonomik problemler ile bölgelerarası gelişmişlik farklarının, kırsal alanlarda yol açtığı olumsuzluklar, akademik literatürle birlikte ulusal-uluslararası politika belgelerinde sıkça vurgulanmaktadır. Türkiye özelinde kırsal kalkınma konulu ulusal belgelerde, kırsal alanlarda kalkınmaya engel olarak belirtilen başlıca sorunlar; kır tanımı, kıra dair veri yetersizliği, kırsalda örgütlenme problemleri, kır yoksulluğu, eğitim sağlık gibi temel kamusal hizmetlere erişim, tarım arazileri, yerele uygun çok boyutlu uygulama yetersizlikleri vb. olarak belirtilmektedir. Ayrıca belirlenen politika kararları ve yürütülen uygulamaların kırsal kalkınma ile ilişkisinin tespitine ve sorunların çözümüne dair çalışmaların yetersizliği de belirtilerek, bu konuda yeni çalışmaların teşvik edilmesine önem verildiği görülmektedir (T.C. Tarım ve Köyişleri Bakanlığı, 2011; T.C. Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı, 2015; T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı, 2021-a). Dolayısıyla küresel, ulusal, bölgesel ve yerel kalkınmanın alt ölçeğinde olmakla birlikte, esasen her birinin çekirdeğini oluşturan kırsal kalkınmanın, ciddi bir sorun alanı olarak karşımıza çıktığı açıkça ifade edilebilmektedir.

1.3.Kırsal Kalkınmanın Tarihsel Arka Planı ve Dünyada Yükselişi

Sanayi devrimi ve kitlesel üretimin başladığı 1750’li yıllarla birlikte (tarih açısından çeşitli tartışmalar bulunmaktadır) İngiltere’de sosyoekonomik ve kültürel açılardan köklü dönüşüm süreci başlamış, 1850’li yıllara dek süren yaklaşık yüz yıllık dönemde buradan bölgeye yayılarak Avrupa ülkelerinde o dönemlere dek görülmemiş düzeylerde iktisadi büyüme oranlarıyla karşılaşılmıştır.

1900’lü yılların yarısından, sonraki yüzyılın ilk çeyrekliğine dek yaşanan süreçte yeni kaynaklar, üretim, pazar, zenginlik ve dolayısıyla “iktisadi büyümenin maksimizasyonu”, ülkelerce birincil hedefler arasında yer verilen konulardan olmuş; bu bağlamda ülkelerin -bir nevi yarış haline getirdikleri- ekonomik çıkar arayışları, küresel çaplı büyük dünya savaşlarının yaşanmasına yol açmıştır. İki büyük dünya savaşının nihayete ermesinin ardından, XX. yüzyılın ikinci yarısı itibariyle (1950’li yıllarla birlikte) iktisat biliminde en çok tartışılan konulardan “büyümenin kaynağı ve

belirleyicileri nedir?” sorusuna yönelik arayışların hakimiyet kazandığı bir dönem ortaya çıkmıştır (Cornwall, 2018).

Ekonomik büyümenin belirleyicileri literatürde halen sıkça araştırılmakla birlikte, sosyoekonomik ve siyasi üstünlüğün sağlanması ve ekonomik büyümenin sürdürülebilirliği bakımından, sadece büyümenin yeterli olmadığı ortaya çıkmıştır. Nitekim insan refahını göz önüne alarak geliştirilen politika ve uygulamaların, ülkelerin büyüme ve gelişmişliği bakımından daha rasyonel bir çözüm yolu olduğu göz ardı edilemez bir gerçeklik olarak anlaşılmış, böylelikle “iktisadi büyüme”ye ek olarak “iktisadi kalkınma” ve ardından da kırsal-kent arasındaki uçurumun artmasına sebep olan “bölgeler arası eşitsizlikler”in çarpıcı yükseliş trendi nihayetinde, “bölgesel ve kırsal kalkınma” literatürde ve politika yapımcılarca incelenmeye başlanan önemli konular arasına girmiştir (Erbay ve Özden, 2013: 5-6).

Dünya’da kırsal kalkınma düşüncesinin ortaya çıkışında, sanayileşme süreciyle birlikte kentlerde yaşanan gelişmelerin, kırsal aleyhine meydana getirdiği bir takım olumsuzluklar rol almaktadır. Sanayi devrimi döneminde kırsal alanların, genellikle tarıma dayalı küçük ekonomiler olarak karakterize edilmesi dolayısıyla kırsal açıdan refahın geri planda kaldığı görülmektedir. Bu alanlarda tarımla uğraşan kırsal nüfusun, gelir ve sosyoekonomik refah düzeyinin son derece düşük olması, sanayi devrimi sonucunda sanayileşmiş kent merkezlerine, kırsal alanlardan yoğun bir göç hareketi yaşanmasına sebep olmuştur. 1700’lü yıllardan 1900’lü yılların ortalarına dek yoğun göç hareketleriyle kırsal nüfus aleyhine değişen kentsel nüfus, bölgeler arası gelişmişlik farklarının hızla artmasına ve kırsal nüfusta azalışla birlikte tarımsal üretimle ilgilenen nüfusta azalışa yol açmıştır (FAO, 2011: 4; Li, vd., 2019: 135).

Bölgelerarası farklar ve kırsal kalkınma sorununa dair çalışmalar, II. Dünya Savaşının ardından gelen dönemde yoğunlaşmakla birlikte, çözüm arayışında dünyada ilk başarılı çalışmanın 1933 yılında kurulan TVA olduğu bilinmektedir. TVA, bölgelerarası farkların giderilmesine yönelik olarak ABD’de bir vadi bölgesinde yerel idare tarafından planlanarak, merkezi otoritece hareket serbestisi yetkisiyle donatılarak oluşturulmuş bir örgütlenmedir. Bölge sorunlarının merkezden gelecek planlamalar çerçevesinde çözümlenmesi beklenmeden, yerel katılımcılarla ihtiyaçlar doğrultusunda uygulanacaklara dair planlama yapılması, örgütün başarılı ilk çalışma

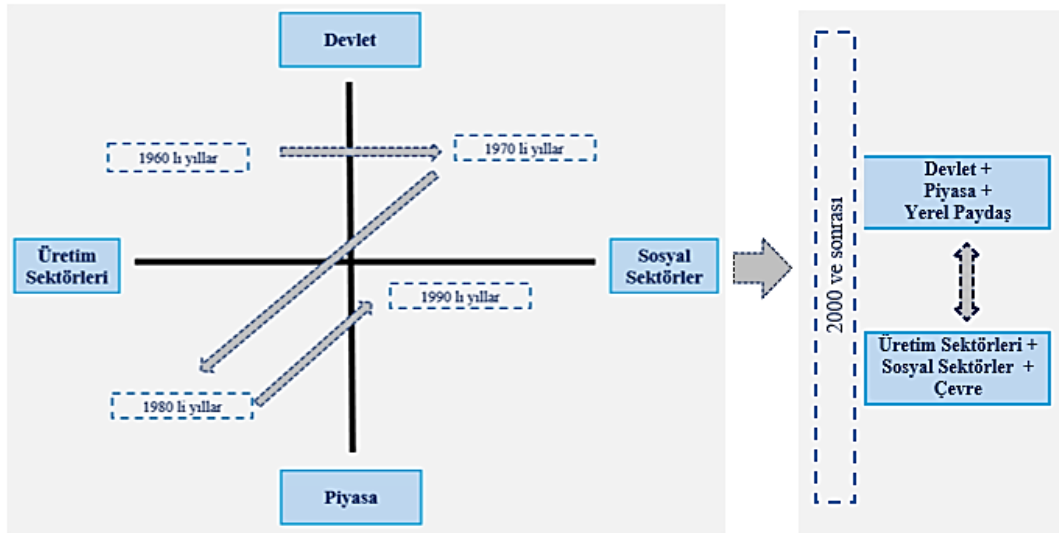
olarak literatüre girmesinde temel etkenlerden biri olduğu belirtilebilmektedir. Örgüt, bölgedeki olumsuzlukları gidermek üzere kendi potansiyelini harekete geçirme çalışmalarını katı merkezîyetçi yönetimden uzak, yerel potansiyel ve dinamiklerin eş güdümüyle, bölgede elektrik üretimi, su kaynaklarının yönetimi, insani yaşam koşullarının temini gibi çok sayıda projeyi planlayarak yürütmüştür. Çalışmalarında öncelikle bölgede yaşanan üretim kısıtlarının kaldırılarak, bölgeden verilen göçün durdurulabilmesine odaklanılmış ve üretimde enerji bağımlılığı sorununun çözülmesi hedeflenmiştir. Buna yönelik olarak kurulan baraj sayesinde, sanayi üretiminde gereken enerji sorunu çözülmüş, bol ve ucuz enerji sayesinde, alüminyum, tekstil, kağıt, kimya, metalürji, kauçuk ve plastik gibi ürünleri kapsayan sanayi sektörüne, yereldeki üretim faktörlerinin yönlendirilmesiyle bölgede sanayi üretimi arttırılmıştır. Ardından çekim merkezi haline gelen bu bölgeye yönelen göç hareketleri nedeniyle, insani refaha dair yaşam koşullarının tesisi sağlamıştır. TVA örgütlenmesi, nihayetinde son derece kurak, verimsiz ve üretim alanları sınırlı olmasına rağmen, ekonomik büyüme ve kalkınma sorunlarını bölge düzeyinde optimal stratejiler geliştirerek çözmüş, böylelikle dünyada bilinen ilk başarılı bölgesel kalkınma deneyimi olarak literatürde yer edinmiştir. Örgüt, günümüzde faaliyetlerine hala devam etmektedir (Işık, 2009; Güven, 2018: 16-17; TVA, 2022).

TVA örgütü çözüm olarak kabul edilmesine rağmen, Dünya savaşlarının yaşandığı dönemlerde ortaya çıkmış olması nedeniyle, benzer örgütlenme çalışmalarının ertelenmesine yol açmıştır. Ancak dünya savaşlarının hemen ardından 1950'li yıllarla birlikte ülkeler hızla benzer çözüm uygulamalarına odaklanmaya başlamışlardır. Capello (2009) çalışmasında da vurguladığı üzere, ülkeler “güç elde etme” açısından sadece niceliksel bir büyüklük olan “ekonomik büyüme” rakamlarına dair hedeflerinden ziyade, artık bireylerin yaşam refahını da göz önünde bulundurarak niteliksel bir değişken olan “ekonomik kalkınma”yı da odağa almışlardır. İktisadi kalkınma açısından çok boyutlu temel hedefler belirleyerek, bölgelerarası gelişmişlik farklarını azaltmaya yoğunlaştıkları ifade edilebilmektedir (Capello, 2009: 9-10).

Kırsal kalkınma uygulamaları, 1950 ve 1960'ların ilk dönemlerinde genellikle “Toplum Kalkınması” kavramı çerçevesinde merkezi otoriteler (devlet) tarafından düzenlenen programlarla yürütülmektedir. Özellikle üretim sektörü baz alınarak,

dezavantajlı alanlarda yardım sağlanmasında önemli bir odak noktası olarak kabul edilmektedir. 1960 ile 1970'li yıllara dek, merkezi otoriteden yürütülen uygulamalarda üretim sektörlerinden, sosyal sektörler ağırlık verilmeye çalışılmıştır. 1960'larda ortaya çıkan kırsal açıdan tarımsal verimin artırılması odağındaki yeşil devrim sürecinin devamı olarak, 1970'li yılların ilk döneminde üretim sektörlerinin dağılımı, entegrasyonu, gelişme bağlantıları üzerindeki endişeler, kırsal kalkınma düşüncesi ve politikasında ana temalar haline gelmiştir. Bununla birlikte sosyal sektöre verilen ağırlığın yerini tekrar üretim sektörü almış, ancak devletin bu konudaki rolünün, piyasa mekanizmasına bırakıldığı ifade edilebilmektedir.

1970-1990 döneminde bu odağa kayan kırsal kalkınma anlayışı, günümüz dünyasının yenilikleriyle adapte olarak, yeniden sosyal sektörler yönelmiş ve merkezi otoritelerin payı tekrar ağırlık kazanmıştır (Ruttan, 1984: 393; Ashley ve Maxwell, 2001: 402). 2000'li yılların ardından kırsal kalkınmada ekonomik, sosyal ve çevresel boyutlarıyla refah yaşam koşullarının sağlanması ve sürdürülebilirliği ön plana çıkarılmaktadır (Adisa, 2012: 5). Bu bağlamda Şekil 1. 5'te, ana hatlarıyla kırsal kalkınma düşüncesinin yönetsel ve sektörel yapısına yer verilmektedir.

Şekil 1. 5. 1960-1990 dönemi ve 2000 sonrası kırsal kalkınma düşüncesi

Kaynak: Ashley ve Maxwell, 2001; Torre ve Wallet, 2020.

Şekil 1.5’te, kırsal kalkınma düşüncesinde yaşanan değişime yer verilmektedir. Buna göre kırsal kalkınma düşüncesi açısından odaklanılan konu ve kavramlar, ortaya çıktığı ilk dönemler itibariyle sürekli bir değişim göstermektedir. Kısaca özetlenecek olursa; 1970’lerden önce kırsal kalkınma, tarımsal kalkınma ile eşanlamlı olarak kabul ediliyorken, günümüzde sadece tarım üzerinden değil sosyoekonomik ve çevre ile uyumlu yaşamda refah koşulların tesisine ilişkin olarak devlet, piyasa ve yerel halkın katılımının sağlandığı daha geniş çerçevede tanımlanmaya başlamıştır.

1980’lerde Dünya Bankası tarafından “kırsal kesimdeki yoksulların ekonomik ve sosyal yaşamlarını iyileştirmek için tasarlanmış bir strateji” olarak tanımlanan kırsal kalkınma, o zamandan beri çeşitli şekillerde tanımlanmıştır (WB, 1975). Böylelikle ulusal politikalarda “ekonomik büyüklük ile birlikte, insani refahta üstünlük” zemininde politikalara odaklanılarak, literatür araştırmasında karşılaşılan birçok çalışmalarda da vurgulandığı üzere, artık ekonomik büyümede kalkınmayı da kapsayıcı entegre politikalarla bölgelerarası farkların giderilmesi ve kırsalın kalkındırılmasının son derece büyük bir önem taşıdığı kabul görmüştür (Oamar, 1975; Azkia, 1980; Thomas, 1983; Rao, 1987; Lantican, 1988; Adisa, 2012; Berber, 2003; Tüylüoğlu ve Çeştepe 2008; Olson, 2013; Cornwall, 2018; Gülçubuk, 2018; Güven ve Buluş, 2020; Gülçubuk, 2020).

Çizelge 1.5.’te kırsal kalkınmada odak konuların geçirdiği dönüşüm, tarihsel süreç içerisinde özet olarak yer almaktadır. Burada belirtilen odak konular ve 10’ar yıllık tarihsel periyotlar (kesin sınırı göstermemekle birlikte) genel olarak dönemler itibariyle hangi konular-kavramların kırsal kalkınma politikalarına dahil edildiğine ilişkin bir çerçeve sunabilmek üzere sınıflandırılmıştır.

Çizelge 1. 5. Dünyada kırsal kalkınma odak konularının dönüşümü

1950'ler	1960'lar	1970'ler	1980'ler	1990'lar	2000'ler
Modernleşme İkili ekonomi modeli "Gerikalmış" tarım Toplumsal kalkınma Tembel köylüler	Dönüşüm yaklaşımı Teknoloji transferi Mekanizasyon Tarımsal yayım Tarımın büyüme rolü Yeşil devrim (başlangıç) Rasyonel köylüler	Büyümeyle yeniden dağıtım Temel ihtiyaçlar Entegre kırsal kalkınma Devlet tarım politikaları Devlet kredi Kentsel önyargı Uyarılmış yenilik Yeşil devrim (devam) Kırsal büyüme bağlantıları	Yapısal ayarlama Serbest piyasalarda etkin fiyat Devletin geri çekilmesi STK'ların yükselişi Hızlı kırsal değerlendirme Tarım sistemleri araştırması Gıda güvenliği ve kıtlık analizi Ürün değil süreç olarak KK Gelişen kadınlar Yoksulluğun azaltılması	Mikro kredi Katılımcı kırsal değerlendirme Aktör odaklı KK Paydaş analizi Kırsal güvenlik ağları Cinsiyet ve kalkınma Çevre ve sürdürülebilirlik Yoksulluğun azaltılması	Sürdürülebilir geçim İyi yönetim Ademi merkezîyetçilik Katılım eleştirisi Sektör çapında yaklaşımlar Sosyal koruma Yoksulluğun ortadan kaldırılması

Kaynak: Ellis ve Biggs, 2001.

Çizelge 1.5.'e göre, kırsal kalkınma içeriğinin dönüşüm sürecinde 1950'li yıllardan 1970'li yıllara dek kırsalda “toplum kalkınması ve tarımsal modernleşme” politikalarına odaklanılmıştır. 1970-1980'li yıllara dek küçük çiftçilerin daha ziyade merkezi yönetim tarafından tarıma dair destekleme mekanizmalarıyla kırsal kalkınma politikaları yürütülmüştür.

1980'li yıllara gelindiğinde, o döneme dek kırsal kalkınmada temel kabul edilen “tarım” üzerinden başlatılan çalışmalardan ziyade, diğer yaşam kalitesini kapsayan refah unsurları da dahil edilmiştir. Refah unsurları olarak çevre, altyapı, konut, eğitim ve sağlık gibi unsurlara da artık tarımsal desteklemelerden bağımsız olarak kırsal kalkınma çabalarında yer verilir hale gelmiş, doğrudan insani yaşam koşullarına ulaşmaya yönelik, sosyal refahı arttırıcı politika ve uygulamalar ile birlikte daha bütüncül ve entegre bir kırsal kalkınma yaklaşımının benimsendiği döneme geçilmiştir.

Kırsal kalkınma politikalarında merkezi otorite ile birlikte, sivil toplum kuruluşlarının da bu alandaki çalışmaları ortaya çıkmaya başlamış, bu dönemin ardından 1990'lı yıllarda kırsal kalkınma zorluklarının çok boyutlu doğasını göz önünde bulunduran, “bütüncül kırsal kalkınma” politikalarına ağırlık verilmeye başlanmıştır. Mikro kredi, katılımcı kırsal değerlendirme, yerel aktörler ve paydaş analizlerini göz önüne alınması, kırsal güvenlik ağları, cinsiyet ve kalkınma, çevre ve sürdürülebilirlik, yoksulluğu azaltma gibi odak konular etrafında, “sürdürülebilirlik ve katılımcılığın sağlanarak, yoksullukların azaltılacağına” ilişkin politikalar bütününe evrilen bir kırsal kalkınma süreci görülmektedir.

2000'li yıllarla birlikte kırsal kalkınma çerçevesi, sadece kırsal toplum için büyüme, gelir ve tarımsal üretimin desteklenerek iyileştirilmesinden çok daha öteye geçen endişelere odaklanmaktadır. Kırsal kalkınma açısından, var olan odak konulara ek olarak artık kırsal toplumda eğitim, sağlık, cinsiyet eşitsizlikleri, çocuk ve yaşlı refahı vb., sorunlara da yer verildiği ortaya çıkmaktadır. Her ne kadar hala aşılammış problemler (özellikle GOÜ ve AGÜ'lerde) devam etse de, artık kırsal kalkınmada küresel odaklar bu sorunların ekonomik, sosyal, kültürel, çevresel ve hatta siyasi olmak üzere çok boyutlu ve çok sektörlü çözüm yollarına odaklanan politikalara dönüşmüştür. Kırsal alanlarda yaşayan nüfusun toplumun büyük bölümünü

oluşturmaya devam ettiği göz önüne alındığında, küresel tarım, gıda güvenliği, insanlığın devamı gibi hayati önem taşıyan konular açısından kırsal alanlar ve kırsal kalkınmanın sadece kırsal toplum için değil, küresel kalkınma açısından da kritik rol taşıdığı kabul edilir hale gelmiştir (Ellis ve Biggs, 2001: 439-443; Udin, 2015: 45-46).

21. yüzyılda artık dar kapsamlı, spesifik ve tek yönlü sorunlar ile bunların çözümüne yönelik uygulamaların kırsal kalkınma politika ve uygulamalarında hakimiyetini kaybettiği belirtilebilmektedir. Geniş perspektifli bakış açısıyla tespit edilmeye çalışılan sorunlara çözüm odağında, çok boyutlu ve efektif süreç yönetimiyle yürütülecek uygulamalar ön plana çıkmaktadır. Buna ek olarak, artık kırsal alanlarda sürdürülebilir kalkınma amacıyla da hareket edilerek, insan kaynağı ve sosyal sermayeye odaklanma, teknolojik yeniliklere adaptasyonla, bilgi gelişimi ve paylaşımını teşvik etmek için eğitimde daha büyük bir çaba gerektiren, aynı zamanda uygun iletişim metodolojilerinin geliştirilmesiyle yeni kanallar ve araçların da kırsal kalkınma sürecinde kullanılmasını içeren bir dönemde olduğumuza işaret edilmektedir (FAO, 2011: 4).

1.4.Kırsal Kalkınmada Karşılaşılan Engeller

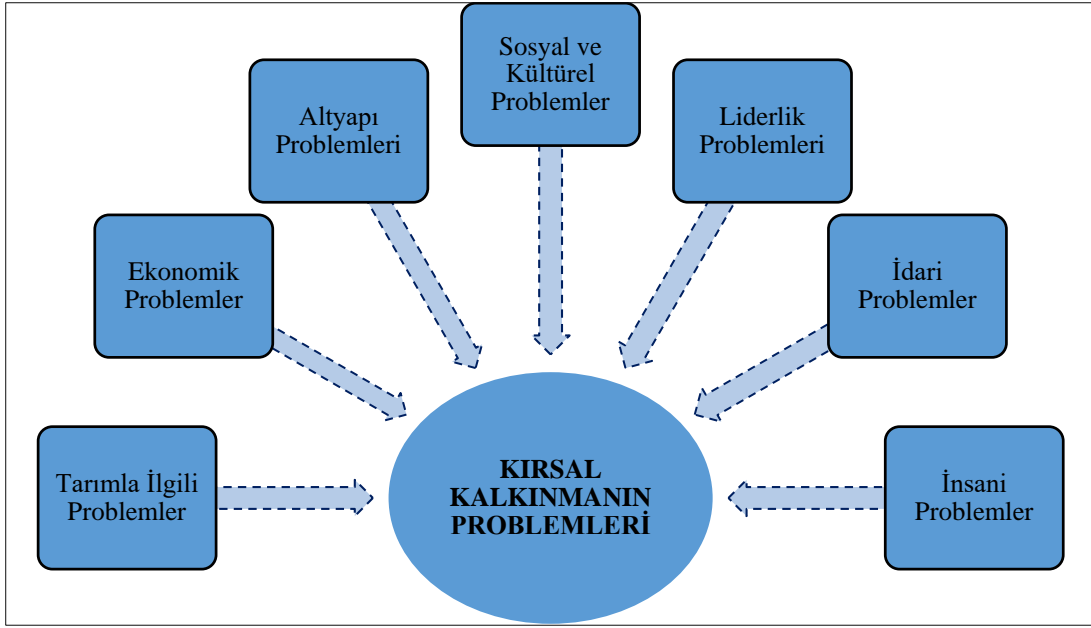
Kırsal alanlarda problemler, tarıma dayalı ekonomiden kentlerde yoğunlaşan sanayiye dayalı ekonomiye geçiş süreciyle ortaya çıkmıştır. Ardından yaşanan teknoloji ve bilgiye dayalı dönüşüm sürecindeyse, kırsal dinamiklerin adaptasyon hızı bakımından oldukça geride kalmasıyla kırsal kalkınma problemleri günden güne artarak, bölgelerarası eşitsizlikler ve ulusal politikalara ulaşma anlamında da ciddi bir problem haline gelmiştir. Dünya savaşlarının sona ermesiyle büyüyen gelişen çabalarına giren ülkelerce, bir yandan kentleşme ve sanayi gelişimi teşvik edilirken, diğer yandan da küresel sorun haline gelen kırsal alanlarda geri kalmışlık tartışılmaya başlanmıştır. 1960'lı yıllarla ABD'de soruna dikkat çekmek üzere "kırsal ölüyor" ifadesi kullanılarak, bu sorunun aşılabilmesi için "kırsalda nüfusun azalışı, işsizlik artışı, ekonomik sorunlar ve yaşam kalitesindeki geri kalmışlığa" karşı çözüm arayışının gerekliliğine dair kırsal kalkınma vurgularının son derece arttığı ifade edilebilmektedir (Li, vd., 2019: 135).

Kırsal alanlarda kalkınma, refah düzeyinin yükseltilmesiyle ilişkili olduğundan çok geniş kapsamlı ve kompleks bir çalışma bütünü gerektiren sorun alanı olarak karşımıza çıkmaktadır. Kırsal kalkınma politikalarında başarının yoluysa, kırsal toplum dinamiklerinin dikkate alınarak uygun politikaların geliştirilmesi ve yerel dinamikler ile merkezi mekanizmalarca yürütülen ortak çabalardan geçmektedir. Dolayısıyla hedef alan özelinde tespit edilen ihtiyaçlara uygun olarak ekonomik, sosyal, kültürel, çevresel vb. özelliklerin göz önünde bulundurularak politikaların hazırlanması, uygulamaların geliştirilmesi ve yürütülmesini gerektirmekte olduğu kabul edilir. Dünyanın herhangi bir yerinde başarılı sonuçlara ulaştıran politik bir kırsal kalkınma uygulaması, farklı bir kırsal alan için yetersiz etki gösterebilir ya da hiç etki göstermeyebilir. Bu bağlamda genel geçer bir kırsal kalkınma politikasından bahsedilememekte olması, kırsal kalkınmanın uzun yıllardır dünyada devam etmekte olan sorun olmasının altındaki ana hususlardan biridir (Van Der Ploeg, vd., 2000: 396; Macken-Walsh, 2009: 20).

Kırsalda yüksek düzeylere varan yoğun göçler sonucu yaşanan nüfus kaybı, artan yoksulluk oranları, eğitim, sağlık, altyapı gibi bazı temel hizmetlerde yetersizlikler, gıda güvenliği ve çevresel sürdürülebilirlik göstergelerinde sorunların varlığı, birçok ülkede kırsal kalkınma stratejilerinin geçmişte başarılı olamadığı gibi günümüzde de başarısızlığının devamına işaret etmektedir (Savari ve Maymand, 2013: 789). Bu sorunlar nedeniyle dünyada kırsal nüfus oranınının 1960'lardaki % 66'ya varan payı, 60 yıllık bir süre sonuna isabet eden 2020 yılına gelindiğinde % 43.9 oranına kadar gerilemiştir. Birleşmiş Milletlerce 2050'ye ilişkin nüfus dağılımı beklentilerdeyse kırsal kalkınmaya yönelik engellerin etkin bir şekilde aşılması halinde, bu oranın % 30'lara düşerek kırsal aleyhine oluşan durumun daha da kötüye gideceği ve nihayetinde kentlerde de yığılma sonucu çeşitli sorunların meydana gelebileceğine işaret edilmektedir (WB, 2023; UN, 2018).

Dolayısıyla 1900'lü yılların son çeyreklik döneminde, her geçen gün daha fazla ülke kırsal kalkınmaya odaklanarak ulusal politika belgelerinde stratejilerini güncellerken, akademik yazında da "kırsal kalkınma ve engelleri" farklı ülkeler açısından sıkça incelenen konular arasında yer edinmiştir. Bu bağlamda Chambers (1983) "kırsal kalkınmanın son konu olarak değil ilk olarak önem verilmesi gereken"

olduğunu vurguladığı kitabında, “bütünleşik kırsal yoksulluk” kavramını ileri sürerek bunun dikkate alınmaması nedeniyle kırsal alanlarda kalkınmanın kısıtlandığı ya da engellendiğini ileri sürmektedir. Ona göre kırsal kalkınmanın önündeki engeller, dinamik bir bağlantı ağı içerisinde. Bahsedilen bütünleşik kırsal yoksulluk etkenleri olarak; (i)mali varlık açısından yoksunluklar, (ii)sosyoekonomik ve kültürel zayıflıklar, (iii)dış çevre ve insanlardan izolasyon, (iv)doğal afetlere karşı savunmasızlık ve (v)düşük nüfusun yol açtığı siyasi güç zafiyetidir. Sorunların çözümündeysen, mekanik ve maddi tedbirlerden ziyade kırsalın sorunları ve ihtiyaçları için yereldeki sosyokültürel ve ekonomik yapıya uygun yapılanmalar ve çalışanlar ile önyargı ve üstünkörüden kaçınılarak hazırlanan planlamalarla çalışmaların yapılması ve uygulamaların yürütülmesi gereği vurgulanmaktadır (Chambers, 1983: 103-108). Rao (1983) Hindistan’da kırsal kalkınma engellerini araştırdığı çalışmasında, 2 temel engelden bahsetmektedir. İlki ayrılan kaynakların yetersizliği, ikincisi ise yerel dinamiklerin katılımını minimize eden merkezi örgütlenmeyle kırsal kalkınmanın yürütülmesi çalışmalarıdır. Ayrıca ulaştığı problemlerin -her ne kadar Hindistan’da bir bölge üzerinden yaptığı çalışma sonucu elde edilen bulgular olsa da bunun ötesinde- genel olarak dünyanın birçok ülkesinde kırsal kalkınma açısından geçerli sonuçlar olduğu ifade edilmektedir (Rao, 1983: 1177). Savari ve Maymand (2013) tarafından İran’ın bir bölgesinde kırsal kalkınmanın önündeki engelleri tespit etmek üzere hazırlanan çalışmadaysa, Kermanshah ilinde sürdürülebilir kırsal kalkınmanın önündeki belli başlı engellerin şu beşi olduğunu tespit etmiştir: (i)Fiziksel-Yapısal, (ii)Yatırımlar, (iii)Zayıf politika oluşturma, (iv)Tarımsal üretim riski ve (v)Yeteneksizlik (Savari ve Maymand, 2013: 789).

Şekil 1. 6. Kırsal kalkınma problemleri

Kaynak: Literatür araştırmalarına dayanılarak yazar tarafından hazırlanmıştır.

Kırsal kalkınmanın kesin çizgilerle ayrılmış problem ve engellerinden bahsedilememektedir. Buna rağmen literatüre dayanılarak temel sorunların ekonomik, sosyo kültürel, altyapısal problemler olabildiği gibi, sağlık, eğitim, insana yakışır işler, bulunulan yere aidiyet gibi insani problemlerden oluştuğu ifade edilebilmektedir. Bir başka açıdan idari olarak merkez-kırsal çatışmalarıyla birlikte liderlik ve girişimcilik gibi problemlerin de kırsal kalkınmanın önündeki engeller olarak ifade edilmesi mümkündür. Bütün bu ifadeler nihayetinde kırsal kalkınma engelleri, ekonomik büyüme ve kalkınma çabalarını olumsuz etkileyen unsurlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Genel olarak tabana yayılmamış gelir ve buna bağlı olarak yüksek yoksulluk oranları, altyapı sorunları, finansal kaynak kısıtı, eğitim ve dolayısıyla verimlilik yeteneklerinden yoksunluk, yerel yöneticiler ile doğal kaynakların etkin işleyişinin tesis edilememesi ve bunlara bağlı olarak nüfus azalışı ile birlikte tarımsal üretimdeki yavaşlama ve ürünlerde gıda güvenliği sorunları nihayetinde bölgeler arası gelişmişlik farklarının yükselerek, makro hedeflere ulaşılmasında kısıtlayıcı ve/veya engelleyici rolde yer alan unsurlardır.

Kırsal kalkınmanın başarısı odağında planlama ve uygulamalarda göz önünde bulundurulması gereken unsurlar şöyle özetlenebilmektedir (Cucerzan, 2015: 169);

a) Kırsal kalkınmanın temel amacı, toplumsal düzeyde yaşam kalitesinin artırılması olmalıdır,

b) Kırsal kalkınma yalnızca doğal bir süreç olarak kabul edilmemeli, aynı zamanda yerel koşullara bağlı olarak sosyal eylem, kalkınma programlarını gerektiren bir süreç olarak yönetilmelidir. Özellikle kırsalla yakinen ilişkilendirilen tarımsal sorunlarda, her ülke veya bölge için tek bir yöntem olmadığı dikkate alınmalı,

c) Kırsal kalkınma için alınan önlemlerin (gelişmişlik düzeyinden bağımsız olarak) her alan ve bölgede sürekliliği sağlanmalıdır,

d) Kırsal kalkınma programlarının geliştirilmesinde dar bakış açılı, politik başarı göstermiş örnek uygulamaların takip edilerek çalışmalar bu kapsamda sınırlanmamalı ancak bu programlar referans alınarak bölgesel, bölgesel ve yerel düzeylerde ihtiyaçlarla birlikte geliştirilen eylem planları yürütülmelidir.

Kırsal kalkınma projelerinin belirlenmesi ve uygulanmasında, yerel toplum katılımı son derece büyük bir önem taşımaktadır. Nitekim topluma uygun olmayan, toplumu sürecin dışında tutan ya da sonradan dahiliyetine odaklanan çalışmalar, toplumsal açıdan tutunma gösteremeyeceği için, kaynak israfına yol açarken aynı zamanda da toplumun yeni ve farklı uygulamalarda başarıya olan tutumunu sarsıcı etki ortaya çıkarabilme potansiyeli taşıyacaktır (Barrios, 2008). Kırsalda bütüncül olarak kalkındırma çabalarının yürütülmesi halinde, etkileşimin hızlı işlemesi sayesinde yerelde temel unsurların dinamizm kazanarak ivmelenmesinde önemli bir itici güç olacaktır.

1.5.Kırsal Kalkınma Yaklaşımları

Kırsal kalkınma yaklaşımları kırsal alanlarda sosyal, ekonomik ve çevresel kalkınmayı teşvik etmek için kullanılan strateji ve yöntemleri ifade eder. Bu yaklaşımlar, kırsal toplulukların karşılaştığı belirli zorlukları ve fırsatları ele alarak incelemeyi ve çözüme yönelik teorik temellere dayalı öneriler sunmayı amaçlanmaktadır. Gelişen teknolojiyle birlikte sürekli adaptasyona maruz kalan toplumsal ve çevresel koşullar, kırsal kalkınma olgusunda da dinamik bir değişime

sebeptir. Dünyada yirminci yüzyılın son çeyreğine dek hakim olan geleneksel kırsal kalkınma yaklaşımları, bu dönem itibariyle dönüşüm sürecine girmiştir.

Çizelge 1. 6. Kırsal kalkınmada paradigma değişimi

	Eski Yaklaşım	Yeni Yaklaşım
Amaçlar	Eşitlik, Çiftçi geliri, Rekabetçi çiftçilik	Rekabetçi kırsal alanlar
Kilit Hedef Sektör	Tarım	Kırsal ekonomilerde rol alan tüm sektörler (tarım, kırsal turizm, imalat, BİT endüstrisi vb.)
Araçlar	Sübvansiyonlar	Yatırımlar
Aktörler	Ulusal hükümetler, Çiftçiler	Kamusal tüm birimler (uluslararası, ulusal, bölgesel ve yerel), Çeşitli yerel paydaşlar (kamu, özel, STK'lar)

Kaynak: OECD, 2006.

Kırsaldaki yoksulluk, altyapı yetersizlikleri, göç sebebiyle kırsalda nüfusun korunamaması, tarımsal üretim vb. sorunların büyük ölçüde çözülmediğinden hareketle, geleneksel yaklaşımların geliştirilerek, dönüşen kırsala uygun yeni yaklaşımlarla desteklenmesi gerektiği ortaya çıkmıştır (Janvry ve Sadoulet, 2007: 67; Doğan, 2010). Bu bağlamda kırsal halkın katılımıyla yönetişimin güçlendirildiği, faaliyetlerin tabana yayılmasına çalışıldığı ve bölge üretim-tüketim yapısına dinamizm kazandıracak uygulamaların (eğitim, altyapı, sağlık vb.) gerçekleştirildiği süreçler bütününe doğru kaymıştır. 1980'li yıllara gelinceye dek kırsal kalkınma yaklaşımlarında hakim olan tarımsal destekler, modernizasyon ve merkezi müdahale ağırlıklı geleneksel anlayış, 1980 sonrasında küresel değişim trendlerine uyumlu olarak sürdürülebilir kalkınma, katılım, yönetişim, yenilikçilik, sosyo kültürel refah vb. modern kırsal kalkınma yaklaşımlarına doğru evrilmiştir (Gülçubuk vd., 2015: 1360; Gülçubuk vd., 2010: 2).

Kırsal kalkınmada tarımsal üretim ve sübvansiyonlara dayalı geleneksel özellikteki yaklaşımlar, 1980'li yılların ardından çeşitlenmeye başlamıştır. Bu açıdan modern olarak nitelendirilebilecek bazı kırsal kalkınma yaklaşımları şunlardır: Bütünleşik-Entegre Kırsal Kalkınma, Ekolojik Tarım (Agro-Ecology) Yaklaşımı,

Sürdürülebilir Geçim Yaklaşımı, Katılımcılık ve Sivil Toplum Yaklaşımı, Girişimcilik ve Yenilikçilik Yaklaşımı, Değer Zinciri Geliştirir.

Bütünleşik-Entegre Kırsal Kalkınma Yaklaşımı: Bu yaklaşım, kırsal yaşamın farklı boyutunu dikkate alan bütüncül ve kapsamlı bir kalkınma stratejisi yürütülmesini vurgulamaktadır. Kırsal kalkınmada politika yapıcıların yerel ihtiyaçlara uygun olarak sosyal, kültürel ve ekonomik yapının entegre edilmesiyle, kırsal toplulukların refaha ulaştırılabileceğine işaret eden bir yaklaşım olarak karşımıza çıkmaktadır (Qamar, 1975: 177). Bütünleşik yaklaşım içeriğinde temel eğitim, sağlık ve kırsal kalkınma arasında ilişki, politik bağlantı, hesap verilebilirlik, plan ve uygulama süreçlerinde şeffaflık, kamu görevlilerinin sürekliliği, kırsal iletişimin plan ve uygulama süreçlerinde geliştirilmesi, kırsal kesimdeki kitlelerin hakları ve sorumlulukları konusunda farkındalığı, yereldeki organizasyonların ve sektörlerin rolü, kamusal kaynaklar ve bütçe tahsisinin efektif dağılımı, kırsal kalkınma programlarının bilimsel yönetimini kapsamaktadır (Karalay, 2005: 256).

Ekolojik Tarım (Agro-Ecology) Yaklaşımı: Multidisipliner bir bakış açısıyla kırsalda yaşayanların yoksulluk boyutları ve geçim kaynaklarını araştırarak, kırsaldaki ekolojik yapı ve çevrenin korunmasıyla, temiz ve doğal tarımsal üretime odaklanan ve böylelikle kırsal kalkınmanın tesis edilmesine yönelik bir yaklaşımdır. 1980'li yıllarda ortaya çıkan ekolojik tarım yaklaşımının temelini tarım ve ekoloji birlikteliğiyle planlanarak, uygulanma çabaları oluşturmaktadır (Amekawa, 2011: 121-122). Kimyasal ilaçların kullanımı ve çevreyi kirletmeyen atık yönetiminin, kırsal yapının korunması ve sürdürülebilirliği için önemine vurgu yapılmaktadır (Ansal vd., 2010: 1). Ekolojik tarım ve çevre kavramlarının dikkate alınmasıyla hazırlanan kırsal kalkınma çabalarında, başarılı sonuçlar elde edilme ihtimalinin de yükseleceği vurgulanmaktadır (Diaz ve Caceres, 2001: 201).

Sürdürülebilir Geçim Yaklaşımı: İnsan nüfusunun artan ihtiyaçlarının karşılanmasında geleneksel ile modern bilgi ve yöntemlerin birlikte kullanımıyla doğal kaynakların korunarak, tarımsal verimin artırılması ve ekonomik sürdürülebilirliğin sağlanması nihayetinde kırsalda kalkındırma çabalarını dikkate alan yaklaşımdır. Bu yaklaşım insanı merkeze alarak, yaşam koşulları için gereken kapasite ve kaynakların kullanım faaliyetlerinde, çevre koruma ile dengeleyerek kırsal alanların uzun vadeli

yaşanabilirliğini teşvik eder (Güneş, 2011: 23). Sürdürülebilir geçim yaklaşımının sınırlarını insan sermayesi, toplumsal sermaye, doğal sermaye ve fiziksel sermaye oluşturmaktadır. Sürdürülebilir geçim yaklaşımı, kaynak yönetimi, çevre koruma, yenilenebilir enerji, iklim değişikliğine uyum ve dayanıklılık oluşturmaya odaklanarak, gelecek nesiller için kaynakları ve fırsatları korurken, mevcut neslin ihtiyaçlarını da karşılamayı amaçlamaktadır (Gliessman, 1997: 212).

Katılımcılık ve Sivil Toplum Yaklaşımı: Bu yaklaşım, aktif topluluk katılımına ve geliştirme sürecine dahil olmaya önem vermektedir. Yerel toplulukların bilgi, beceri ve isteklerini tanır ve onları karar verme, planlama ve uygulamaya dahil eder. Katılımcı kırsal kalkınma, kalkınma girişimlerinin kırsal kesimdeki insanların ihtiyaçları ve öncelikleriyle uyumlu olmasını sağlayarak mülkiyeti, yetkilendirmeyi ve sürdürülebilirliği teşvik eder. Ayrıca bu süreçte sivil toplumun katılımı, kırsal kalkınmada rol alan her bir aktör açısından sorunlara çok geniş perspektifli bakarak çözüme dair geliştirilen uygulamalarda etkinlik sağlayıcı olma ihtimalini arttıracığı belirtilmektedir (Robinson vd., 2002: 327; Henry, 2002: 347).

Girişimcilik ve Yenilikçilik Yaklaşımı: Bu yaklaşım, kırsal kalkınmanın itici güçleri olarak girişimcilik ve yenilikçiliği teşvik etmektedir. Kırsalda girişimcilik becerilerini geliştirmek, finansman ve pazarlara erişimi kolaylaştırıcı yenilikçi faaliyetlerin teşvik edilerek, yeni işletmelerin yaratılması sayesinde kırsal kalkınmanın sağlanmasına odaklanmaktadır. Bu yaklaşım kırsalda yenilik, teknoloji kullanımı ve iş geliştirme ile alternatif iş alanlarında istihdam yaratmayı, kırsal ekonomileri çeşitlendirerek yenilik odaklı büyüme ve kalkınmayı teşvik etmektedir. Kırsal alanların temel geçim kaynağı olarak kabul edilen tarım alanlarında üretimin doğal koşullara bağlılığı, kırsal gelir önündeki en önemli kısıtlardan biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Dolayısıyla kırsal kalkınma sorunları ile mücadele açısından geliştirilmiş tarım teknolojilerinin kullanımı ve alternatif yenilikçi üretim sektörlerinin geliştirilmesi kırsal kalkınmada önemli bir avantaj olarak görülmektedir (Tripp, 2001: 479). Nitekim bu görüşe göre dünya nüfusu içerisindeki yoksulların $\frac{3}{4}$ 'ünü kırsal alanlarda yaşayanların oluşturduğu dikkate alındığında, yürütülen geleneksel ve dar kapsamlı kırsal kalkınma stratejileri yetersiz kalmaktadır. Politikalarda yenilikçilik ve girişimciliğin rol alması sayesinde, kırsala dinamizm kazandıracak uygulamalarla

kırsal kalkınmada önemli bir başarı sağlanacağı ve kırsal yoksulluğun azaltılabileceği ileri sürülmektedir (Neto, 2004: 50).

Değer Zinciri Geliştirme: Bu yaklaşım, tarımsal değer zincirlerinin rekabet edebilirliğini ve sürdürülebilirliğini artırmaya odaklanır. Tarımsal ürünlerde gıda tedarik zincirleri oluşturulmasının, kırsal kalkınma için önemli bir zemin haline geldiği belirtilerek, çiftçileri ve kırsal işletmeleri üretim, işleme, pazarlama ve pazarlara erişim konularında desteklemeyi içerir. Bu yaklaşım, girdilerden son tüketicilere kadar tüm değer zincirini güçlendirerek, kırsal alanlarda gelirleri artırmayı, istihdam yaratmayı ve ekonomik büyümeyi teşvik etmeyi amaçlamaktadır (Marsden vd., 2000: 424; ILO, 2023, 18 Eylül).

Belirtilen bütün bu yaklaşımlar birbirini dışlamamakta, aksine pratikte genellikle birbirini tamamlayıcıdır. Etkili bir kırsal kalkınma yaklaşımının uygulanabilmesi için, söz konusu kırsalın dinamikleri, yerel aktörleri ve ihtiyaçlarına göre uyarlanmış belirtilen yaklaşımların bir kombinasyonunu içermesi gerekmektedir. Özetle, kırsal kalkınma yaklaşımları, yoksulluğun ele alınması, sürdürülebilir ekonomik büyümenin teşvik edilmesi, bölgesel eşitsizliklerin azaltılması, gıda güvenliğinin sağlanması, çevrenin korunması ve sosyal içermenin teşvik edilmesi için çok önemlidir. Kırsal alanların benzersiz ihtiyaç ve potansiyellerine farklı açılardan öncelik verebilen bu yaklaşımlar, kırsal toplulukların olduğu gibi daha geniş ölçekli olarak da genel gelişim ve refaha katkıda bulunmakta olduğu ifade edilebilmektedir.

1.6.Kırsal Kalkınma Göstergeleri

Kırsal alanların kalkındırılması odaklı dönüştürme çalışmalarının sistematik olarak izlenebilmesi için “kırsal kalkınma çabalarının uygulandığı coğrafi alan sınırlarının, kırsal ve kentsel alanlar arasındaki farklılıkları belirleyen özelliklerin, kırsal kalkınmayı ölçen göstergelerin” net tanımlarının olması gerekir. Ancak bu sürecin karmaşıklığı dolayısıyla ortak bir göstergenin seçilebilmesine yönelik araştırmalar literatür çalışmalarında sıkça incelenmekte, sistematik izleme konusunda seçilecek ortak göstergelerin belirlenmesinde hala sorunlar bulunmaktadır (Zekic vd., 2017: 108; Pachon ve Bokelman, 2017: 456).

Kırsal kalkınma sürecinin etkileri ile uygulamalarda başarı düzeyinin tespit edilmesi ve ölçülmesinde “kırsal kalkınma göstergeleri” olarak kullanılan temel araçlar bulunmaktadır. Sürecin etkin bir şekilde yönetilerek yürütülebilmesi ve uygulamalarda başarının ya da başarısızlığın değerlendirilmesi odağında bu göstergeler hayati bir rol almaktadır. Nitekim bu göstergelerin doğru seçimi halinde, uygulama süreçlerinin izlenmesinde avantaj-deavantajlı durumlar ya da kırsal alanlardaki fırsat ve tehditlerin belirlenmesine yardımcı olacak ve bu sayede kırsal kalkınma süreçlerinde efektif politikalar geliştirilmesi ve kaynakların optimal yönlendirilmesine yardımcı olacaktır.

Kırsal kalkınma göstergeleri uygulanan plan, program, proje veya desteklerin ortaya çıkardığı sonuçlar ile yarattığı değişime yönelik etkinin tespit edilmesini mümkün kılmaktadır. Dolayısıyla kırsal kalkınma çalışmalarında yaşam refahının artırılarak, kaliteli koşulların geliştirilmesi açısından seçilen kırsal kalkınma göstergeleri stratejik bir rol oynamaktadır. Kırsal kalkınma göstergelerinin, kırsal kalkınma açısından taşıdığı önem şu şekilde belirtilebilmektedir (Tolunay, 2002: 4-9; FAO, 2018 December: 12);

- i. Planlama ve politikalar açısından rehber olması,
- ii. Kırsal alanlardaki sorun alanları ve eşitsizliklerin tespitine imkan sunması,
- iii. Optimal ve sürdürülebilir kaynak yönetimine izin vermesi,
- iv. Kırsal yaşamda temel sosyal hizmetlerin tespitine ve insani refah ile yaşam kalitesini artırıcı tedbirlere yol göstermesi,
- v. Ekonomik büyüme, üretim ve istihdam artışına aracılık ederek, efektif bir kırsal kalkınma sürecinin sağlanması,

Bu maddelerden anlaşılacağı üzere, kırsal kalkınmada başarı için doğru ve etkin gösterge seçimi ile bu göstergelerin sistematik takibi, uygulamaların başarısında kilit unsur olarak rol alacaktır.

Kırsal kalkınma açısından dünyada kullanılan en yaygın göstergeler temel ihtiyaçlara (gıda, giysi ve konut), sağlık ve eğitim hizmetlerine erişim, satın alma gücü, istihdam imkanları, verimlilik, adalet ve eşit fırsatlar, kamusal hizmetlerin sağlanması,

sosyal güvenlik, rekreasyon ve kültürel etkinlikler, teknoloji kullanımı, merkezi alanlara erişilebilirlik vb. olarak sıralanabilmektedir (Gupta, 2022: 13).

Çizelge 1. 7. Kırsal kalkınmada ölçütler ve göstergeler

	ÖLÇÜTLER
GÖSTERGE	1. EKONOMİK DURUM ÖLÇÜTLERİ
Finansal durum	<ul style="list-style-type: none"> * Gelire göre tasarruf ve tüketim meylı * Sermaye yatırım alanları ve miktarı * Borçlanma ve borçlu kişi sayısı * Çeşitli kurum ve kuruluşlardan kredi kullanan kişi sayısı ve kredi miktarı
Mal ve servet	<ul style="list-style-type: none"> * Sahip olunan tarımsal alan miktarı (dekar, hektar olarak) * Sahip olunan evcil hayvan (inek, koyun, kümes hayvanları) sayısı * Tarımsal alan başına düşen iş aracı miktarı (traktör, biçerdöver vb. gibi) * Tercih edilen yatırım alanları (menkul ve gayrimenkul olarak)
Üretim	<ul style="list-style-type: none"> * Birim alanda elde edilen tarımsal ürün miktarı ve verimlilik oranı * Hayvansal ürünlerin verimlilik oranı, * Hektarda ağırlık (kg ya da ton) veya hacim (m3) olarak elde edilen orman ürünleri miktarı
Gelir	<ul style="list-style-type: none"> * Kişi, aile ve hane halkı başına düşen ortalama gelir (aylık veya yıllık) * Yerleşim birimi bazında toplam gelir, * Gelirlerin elde edildiği üretim alanları, miktarları ve birbirlerine göre oranları * Köy dışı gelirler ve miktarları
Pazarlama	<ul style="list-style-type: none"> * Pazara ulaşan ürünler niteliği ve miktarları * Pazara yakınlık veya uzaklık * Mübadele şekli (aynı veya nakdi) * Pazarlama organizasyonu (kooperatif ya da bireysel)
İşgücü ve istihdam	<ul style="list-style-type: none"> * Çalışabilir nüfus miktarı (15-65 yaşları arası) ve bunun istihdam edilmiş kişi sayısı ya da oranı * İşsizlik oranı * Kalifiye ve niteliksiz işçi miktarı * Tarımsal işçilik ücretlerinin düzeyi * Cinsiyete göre kadın ve erkek ücreti düzeyi * Okul çağında çalışan çocuk sayısı
Teknoloji ve girdi kullanımı	<ul style="list-style-type: none"> * Tarımsal mekanizasyon olarak; traktör, biçerdöver ve diğer mekanizasyon aletlerini kullanan kişi/aile sayısı ve oranı * Hayvansal üretim olarak suni yem, süt sağma makinesi vb. gibi araçları kullanan kişi/aile sayısı ve oranı * Tarımsal ilaç, tohum ve suni gübre kullanan kişi/aile sayısı ve oranı * Emek yoğun teknoloji kullanımı durumunda gereksinim duyulan çalışma saati miktarı * Mekanizasyon ile işini kaybeden kişi sayısı ya da oranı * Modern teknoloji ve girdi satın almak için tarımsal kredi kullanan kişi/aile sayısı ya da oranı * Geleneksel olarak yetiştirilen meyve ve orman ağaçları yanında, yeni ağaç türlerini yetiştiren kişi/aile sayısı ve oranı
GÖSTERGE	2. SOSYAL DURUM ÖLÇÜTLERİ
Yaşam Standardı	<ul style="list-style-type: none"> * İçilebilir ve kullanılabilir su miktarı

Yoksulluk	<ul style="list-style-type: none"> *Ulaşım ve haberleşme olanaklarının durumu (yol, telefon, posta hizmetleri, radyo, televizyon, vb. gibi) * Barınılan yerler olarak ev ve hanelerin sıhhi durumları, kullanılan yapı malzemelerinin niteliği * Boş zaman değerlendirme alanları ve değerlendirme şekilleri * Topraksız kişi miktarı ve oranı * İşsiz kişi sayısı ve oranı * Evsiz aile oranı * Mevsimlik göç durumu * Zorunlu olarak hane halkının yönetimini üstlenmiş kadın oranı * 5 yaşın altındaki yetersiz beslenen çocuk sayısı ve oranı
Beslenme	<ul style="list-style-type: none"> * Temel gıda maddelerinin neler olduğu ve tüketim miktarı (buğday, pirinç vb. gibi) * Kişi başına günlük alınan kalori miktarı * Kişi başına günlük alınan protein miktarı * Yaşa göre vücut boyu ve ağırlığı
Sağlık	<ul style="list-style-type: none"> * Bir yıl içerisinde hastalanan kişi sayısı ve oranı * Ölümün temel nedenleri (yetersiz beslenme, hastalıklar vb. gibi) * Bebek ölüm oranı * Aşılama oranı * Zehirsiz pestisit kullanım ve uygulamaları (örneğin DDT gibi) * Halk sağlığı ile ilgili çalışmaların düzeyi ve bunlara ilişkin olanaklar (hastane, dispanser, sağlık ocağı vb.) * Doktor, hemşire, ebe başına düşen kişi sayısı
Eğitim	<ul style="list-style-type: none"> * 5-15 yaşlar arasında okula giden çocuk sayısı ve oranı, * Okuryazarlık oranı, * Zorunlu eğitim süresi * Öğretmen başına düşen okul çağı çocuk sayısı, * Yüksekokula giden kişi sayısı ve oranı, * Tarımsal yayım ve eğitim programlarının durumu, * Çiftçi başına düşen tarımsal eğitim uzmanı sayısı ve oranı
Kadın ve erkeğin sosyal konumu	<ul style="list-style-type: none"> * Çalışan kadın ve erkek işgücü miktarı ve oranı * Kadın ve erkek işçi ücretleri arasındaki farklılıklar * Erkek ve kız çocuk ölüm oranı, * Okula gönderilen kız çocuğu oranı, * Tarımsal kooperatif ve örgütlerde görev alan kadın oranı * Resmi kurum ve yerel yönetimlerde (muhtarlık, belediye vb. gibi) görev yapan kadın sayısı ve oranı
Yeniliklere karşı tutum ve eğilimler	<ul style="list-style-type: none"> * Nüfus artışı ve aile planlaması çalışmalarına ilgi ve uyum oranı * Kadının aktif konuma getirilmesine yönelik çalışmalara karşı oluşan bakış açıları * Farklı bir toplumsal yapı ve sınıf içerisinde bulunan kişilerle evlenenlerin sayısı * Teknolojik gelişmelere uyum durumu
GÖSTERGE	3. ÇEVRESEL DURUM ÖLÇÜTLERİ
Ormansızlaşma	<ul style="list-style-type: none"> * Mevcut orman alanı miktarı ve bunun genel alana oranı * Hektardaki ağaç serveti miktarı ve bunun optimal servete göre durumu * Tarımsal alan miktarı ve bunun genel alana oranı * Üst toprak derinliği * Ani taşkın ve sel felaketlerinin meydana gelme sıklığı
Su kirliliği	<ul style="list-style-type: none"> * İçme ve kullanma sularındaki oksijen miktarı /oranı * Sularda zehirli madde miktarı
Çevre duyarlılığı ve çevresel eğitim	<ul style="list-style-type: none"> * Çevre korumaya yönelik davranış şekilleri (örneğin; dikili ağaçlara karşı) * Atık çöp ve materyal tipleri miktarı ve bunların geriye dönüşüm oranı * Çevresel eğitim materyallerindeki (afiş, ilan, duyuru, vb. gibi) artış miktarı,

Ağaçlandırma ve erozyon	<ul style="list-style-type: none"> * Ormansızlaşmanın önlenmesi için yöresel olarak yapılan ağaç bayramları ve orman haftaları kutlamaları ve bu etkinliklerin çevresel düşüncelerle bütünleşmesi (örneğin; hatıra ormanları, dikili bir ağacım var kampanyaları, vb. gibi) * Kırsal yerleşim birimleri örneğin köy halkı tarafından ağaçlandırılan alan miktarı * Ormancılık örgütü dışında ağaçlandırma çalışmalarına ilgi gösteren ve destek veren kurum ve kuruluş sayısı miktarı * Toprak kaybı şekli (rüzgar veya toprak erozyonu vb. gibi) * Erozyon şiddeti (hafif, orta vb. gibi)
GÖSTERGE	4. SİYASAL DURUM ÖLÇÜTLERİ
Üretim faktörleri üzerinde kontrol ve denetim	<ul style="list-style-type: none"> * Düşük fiyatlı tarımsal girdi sağlanması için yapılan tarımsal sübvansiyon miktarı, * Çiftçiler lehine devlet tarafından tarımsal ürün fiyatları destekleme politikaları ve düzeyi * Arazi mülkiyet şekilleri ve bunların miktarı ve oranları (devlet, özel, vb. gibi) * Tarımsal su ve sulama kaynakları üzerinde kontrol ve denetim * Devlet politikaları üzerinde ağırlığı olan oda ve kurumlarda, çiftçilerin temsilci sayısı (ziraat odaları, odalar ve borsalar birliği, vb. gibi)
Gelir dağılımı	<ul style="list-style-type: none"> * Yoksulluk sınırı altındaki aile sayısı ve oranı * Milli gelirin çeşitli toplumsal sınıflar dışında dağılım oranı * Kamu olanaklarının çeşitli toplumsal sınıflar ve cinsiyete (kadın ve erkek) göre artış şekli,
Liderlik	<ul style="list-style-type: none"> * Modern tarımsal uygulamalar için eğitilmiş lider veya önder çiftçi sayısı * Kişi başına düşen resmi hükümet görevlisi sayısı * Yerel yönetimlerde (belediye, muhtarlık, vb. gibi) görev almış kadın temsilci sayısı * Çeşitli kalkınma konularına önderlik eden kurum ya da kişi sayısı
Toplumsal yaşam ve düzen	<ul style="list-style-type: none"> * Toplam nüfus içerisinde resmi ve gayri resmi olarak evlenmiş çift sayısı/oranı * Asker ve emniyet kuvvetleri içerisinde görev yapan erkek ve kadın nüfus miktarı * Hapis cezası almış kişi sayısı/oranı * Suç çeşitleri ve şekilleri

Kaynak: Tolunay, 2002.

Çizelge 1.7.'de kırsal kalkınmada kullanılan ölçütler ve göstergelere yer verilmektedir. Bu bağlamda kırsal kalınmanın 4 ana ölçütü olarak (i)ekonomik durum ölçütü, (ii)sosyal durum ölçütü, (iii)siyasal ölçütler ve (iv)çevresel ölçütler şeklinde gruplarken, göstergeler anlamındaysa çizelgede belirtildiği üzere birçok farklı alternatif göstergeye işaret edilmektedir. Bunlar arasından kalkınma uygulamalarının yürütüleceği kırsal alana uygun göstergenin seçimi sayesinde, kırsal kalkınmada süreç yönetiminin efektif yapıya kavuşturulabilmesine imkan sağlayacağı belirtilebilmektedir (Tolunay, 2002: 4-9).

Kalkınma göstergelerinin neler olması gerektiğine ilişkin bazı uluslararası kuruluşlarca (Dünya Bankası, Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü, Avrupa Birliği ve Gıda-Tarım Örgütü vb) çeşitli göstergeler seti sunulmaktadır. Bu bağlamda Dünya Bankasınınca belirtilen 5 tema: (i)temel sosyo-ekonomik veriler, (ii)çevresel olanaklar,

(iii) kırsal yoksulluğu azaltmak için tabana yayılan ekonomik büyüme, (iv) biyoçeşitlilik ve doğal kaynak yönetimi ve (v) eğitim, sağlık gibi temel hizmetlerdir. Bu göstergelerin her birine ait birkaç alt başlıklar bulunmakta olup, ilgili alanın elverişliliği kapsamında kırsal kalkınma göstergesi olarak kullanılabilirler (Adisa, 2012: 7; Pachon ve Bokelmann, 2017: 460). Çizelge 1.8 toplumsal, ekonomik, demografik ve çevresel olmak üzere OECD'nin 4 başlıkta kategorize ettiği 20 adet "Kalkınmada Temel Göstergeler Seti"ne dair bilgiler içermektedir.

Çizelge 1. 8. OECD dört ana kalkınma ekseninde temel göstergeler seti

Nüfus ve Göç	Sosyal Refah ve Eşitlik
Yoğunluk Değiştirmek Yapı Hanehalkı Topluluklar	Gelir Konut Eğitim Sağlık Emniyet
Ekonomik Yapı ve Performans	Çevre ve Sürdürülebilirlik
İşgücü İstihdam Sektörel Paylar Üretkenlik Yatırım	Topografya ve İklim Arazi Kullanım Değişiklikleri Bitki örtüsü ve Türler Toprak ve Su Hava kalitesi

Kaynak: Bryden, 2011.

Kırsal alanlar ve kırsal kalkınmanın çok boyutlu yapısıyla, göstergelerin doğru kullanılması halinde, kırsal kalkınmanın başarısının tespiti ve efektif süreç yönetimine ulaşılabilmesini mümkün kılmaktadır. Kırsal kalkınma göstergeleri istihdam olanakları tesis etme, kırsal üretimde verimliliği artırma, gelir artışı, yoksulluğun azaltılması, eğitim ve sağlık gibi temel hizmetlerde iyileşme, altyapının geliştirilmesi, cinsiyet eşitliği, pazarlama imkanları, yerel kapasitenin iyileştirilmesi/geliştirilmesi, teknoloji kullanımı, çevreye duyarlı uygulamalar vb. olmak üzere temelde "ekonomik" göstergeler olmakla birlikte, "sosyal, çevresel ve siyasal" göstergeleri kapsayan geniş bir kırsal kalkınma göstergesi kullanımlarıyla karşılaşılabilmektedir (Tolunay ve Akyol, 2006; Zekic vd., 2017; Straka ve Tuzova, 2016; Dema vd., 2019).

Çok sayıda olabilen kırsal kalkınma göstergelerinin optimal seçimi, farklı bölgelerdeki kırsalların kendine özgü özellikleri (sosyoekonomik, kültürel ve potansiyelleri açısından farklılıkları vb.) dikkate alınarak yapılmalıdır. Yani “her kırsal/bölge/ülkeye uygun olan” bir gösterge seti bulunmamaktadır. Gösterge seçiminde şu unsurların göz önünde bulundurulması, ölçümün başarısı açısından önem taşımaktadır (FAO, December-2018: 40-41).

i. Bağlantılılık

ii. Tutarlılık

iii. Ölçülebilirlik

iv. Karşılaştırılabilirlik

v. Açıkça tanımlanabilirlik

vi. Mevcut yetersizlikler, gelecekteki değişiklik ve trendlere duyarlılık

Belirtilen 6 unsur kısaca açıklanacak olursa; i.Bağlantılılık özelliği kırsal kalkınma göstergelerinin yayınlanmış stratejilerle bağlantılı olarak, kırsal alanın sosyoekonomik, çevresel, siyasi, ve hatta kültürel boyutlarını gözetererek ve bütüncül bir yaklaşımla seçilmesini gerektirir. ii. Tutarlılık özelliği, seçilecek göstergenin kırsal alanlarda toplanmasında sürekliliği ifade etmektedir. iii. Ölçülebilirlik özelliği, kırsal kalkınma göstergelerinin, ölçülebilir verilere dayanması ve aynı ölçü birimiyle kullanılması gerektiğine işaret eder. Göstergelerin düzenli olarak güncellenen veri kaynaklarından elde edilebilir olması bu göstergelerin izlenmesi ve ilerlemenin değerlendirilmesi için önem taşımaktadır. Ulusal istatistik kurumları, kamu kurumları, araştırma kuruluşları gibi güvenilir veri kaynaklarından elde edilen veriler, bu kapsamda kullanılabilirler. iv.Karşılaştırılabilirlik özelliği, seçilecek kırsal kalkınma göstergelerinin farklı kırsal bölgeler arasında da karşılaştırılabilir olması gerektiğini ifade eder. v.Açıkça tanımlanabilir olması göstergenin, temsil ettiği kavramın kırsal kalkınma bağlamında net olarak tanımlanabilir olmasını gerektirmektedir. Kırsal kalkınma gösterge seçiminde ölçümün başarısı için dikkat edilmesi gereken son husus olarak vi. Mevcut yetersizlikler, gelecekteki değişiklik ve trendlere duyarlı olması da dikkat edilmesi gereken bir diğer husus olarak belirtilebilmektedir (FAO, December 2018: 40-41).

Bu 6 unsurun dikkate alınarak ilgili kırsaldaki aktörlerin, toplumun ve uzmanların katılımını gerektiren bir süreç sonucunda gösterge seçiminin yapılması gerektiği bilgisine ulaşılmaktadır. Bununla birlikte, göstergelerde ihtiyaçlar ve öncelikleri doğru yansıtacak şekilde seçim yapılması da kırsal kalkınma göstergesinin başarılı bir temsili için önemli bir koşul olarak karşımıza çıktığı ifade edilebilmektedir.

1.7.Kırsal Kalkınmanın Önemi ve Geleceği

Dünya savaşlarının sona erdiği yıllara dek, hızlı ekonomik büyüme odaklı hareket eden ülkelerce kırsal alanlar ve bu alanlarda kalkınma konusu uzunca bir dönem dikkatlerden uzak kalmıştır. Ancak günümüz dünyasında kırsal alanlar ve bu alanların kalkınmasının, iktisadi büyüme ve kalkınma açısından mikro yapılar olmasına rağmen ulusal ve hatta küresel düzeyde büyük önem taşıdığı fark edilir hale gelmiştir. Bu noktada kırsal kalkınmanın çok boyutlu etkileri olan kompleks yapısıyla bir nevi kelebek etkisi veya kartopu etkisi ne aracılık ederek, makro ölçekli etkiler yaratma potansiyelini barındırdığı açıkça ifade edilebilmektedir (Chambers, 1983; Takhumova, 2019: 275).

Her yıl ülkelerce kırsalda kalkınmaya yönelik (ulaşım, su, iletişim, sağlık, eğitim, çeşitli kredi-vergi teşvikleri, konut vb alanlarda) çeşitli destekler sağlandığı gibi uluslararası kuruluşlar tarafından da yol haritaları belirleyen politika belgeleri hazırlanmakta ve kırsalın gelişimi desteklenmektedir. Kırsal kalkınma konusunda doğrudan veya dolaylı olarak faaliyet göstermek üzere ulusal düzeyli örgütlenmeler çalışmalarına devam etmekle birlikte, sürdürülebilir bir dünya geleceği yolunda konunun taşıdığı önem dolayısıyla uluslararası kuruluşlar düzeyinde de kırsal kalkınma çalışmaları yürütülmektedir. Çizelge 1. 9'da, kırsal kalkınma odaklı çalışan bazı uluslararası kuruluşlar ve kırsal kalkınması için belirlenen amaçları özet olarak yer almaktadır.

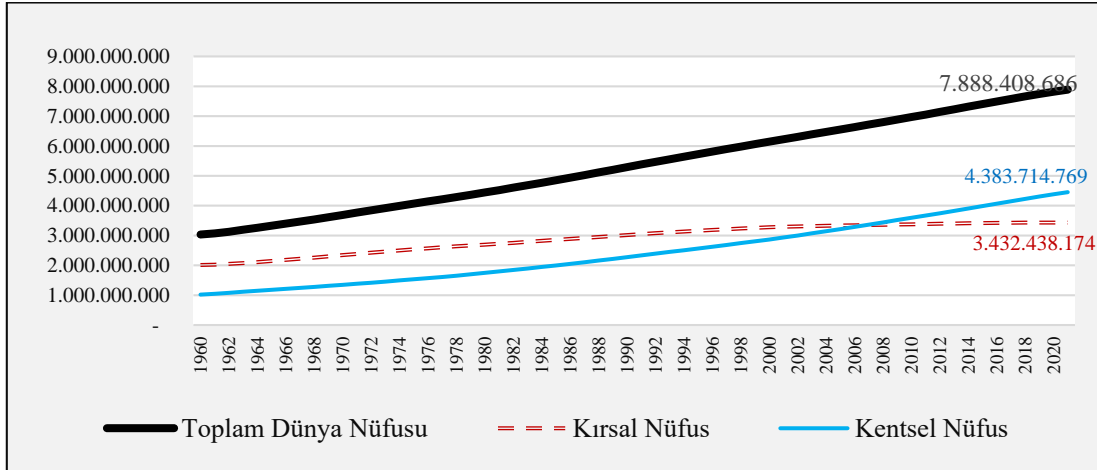
Çizelge 1. 9: Uluslararası kırsal kalkınma ile ilgilenen kuruluşlar

Kuruluş Yılı	Uluslararası Kuruluş	Üye Ülke Sayısı	Temel Amacı ve Kırsal Kalkınmaya Bakış Açısı
1944	Dünya Bankası	189	Dünya çapında yoksulluğun azaltılması ve sürdürülebilir kalkınmanın teşvik edilmesi, bu kapsamda kırsal kalkınma projelerini desteklemek.
1965	Birleşmiş Milletler	177	İnsanların yaşam kalitesini artırmak, yoksulluğu azaltmak ve sürdürülebilir kalkınmayı teşvik etmek, bu çerçevede Birleşmiş Milletler Kalkınma Programlarıyla kırsal kalkınma alanında politika danışmanlığı ve projeler yürütmek.
1945	Tarım ve Gıda Örgütü	194	Temel Amacı: Dünya genelinde gıda güvenliğini sağlamak, açlığı ve yetersiz beslenmeyi ortadan kaldırmak, sürdürülebilir tarımı teşvik etmek ve kırsal kalkınma projelerini desteklemek.
1977	Uluslararası Tarımsal Kalkınma Fonu	177	Kırsal alanlarda yaşayan yoksul insanların yaşam koşullarını iyileştirmek, gelirlerini artırmak ve kırsal kalkınmayı teşvik etmek için proje ve finansman sağlamak.
2004	Avrupa Kırsal Kalkınma Ağı	2004	Avrupa'da kırsal kalkınma politikaları ve uygulamaları konusunda bilgi ve deneyim paylaşımını teşvik etmek, işbirliği sağlamak ve en iyi uygulamaları teşvik etmek.
1919	Uluslararası Çalışma Örgütü	187	İnsanların iş ve çalışma koşullarını iyileştirmek, sosyal adaleti sağlamak ve kırsal bölgelerde istihdamı teşvik etmek.
1960	Uluslararası Kalkınma Derneği	173	Dünya genelinde yoksulluğun azaltılması ve kalkınmanın teşvik edilmesi, kırsal alanlarda yaşayan insanların yaşam standartlarını iyileştirmek.
2002	Dünya Kırsal Kalkınma Forumu	Dünya genelinde KK ile ilgili kuruluşlar ve profesyoneller	Kırsal kalkınma konusunda bilgi paylaşımını teşvik etmek, politika oluşturma süreçlerine katkıda bulunmak ve kırsal toplulukların güçlenmesini sağlamak.

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Kırsalda kalkınmanın sağanamamasıyla sosyoekonomik sorunların da giderek artması sonucu, kırsal yaşam üzerinde ciddi baskı oluşmakta ve özellikle kır nüfusunda keskin bir azalış trendi ortaya çıkarabilmektedir. Geçmişte dünya savaş yıllarının sona erdiği dönemlerde kentsel alanların çekim alanları etkisiyle de bu alanlardan kentlere göç hareketleri sonucunda kırsalda nüfus azalışı yaşanmıştır (Lucas, 2007: 115; Gürbüz ve Karabulut, 2008: 39; Avcu ve Yayla, 2021: 68). Göçlerle nüfusun azalması, kırsalda yeni yatırımların yapılmasını yavaşlatmakta, mevcutta olan kamusal/özel hizmetlerin azalması, işletmelerin kapanması veya sayısında azalma, altyapı gelişiminin yavaşlaması, yerel ekonomilerin küçülmesi gibi kırsal yaşam koşullarında olumsuz etkiler sarmalına yol açtığı da görülmüştür. Dolayısıyla “kırsal kalkınma sorunlarıyla ilişkili nüfus azalışı ve göç hareketleri” dünyanın gelecek sürdürülebilirlik projeksiyonları açısından önemli bir yer tutmaktadır (Li, vd., 2019: 135).

Şekil 1.7’de, 1960-2021 yılları arasında Dünya toplam nüfusu içerisinde, kırsal ve kentsel nüfus değişimine ilişkin bilgiler yer verilmektedir.

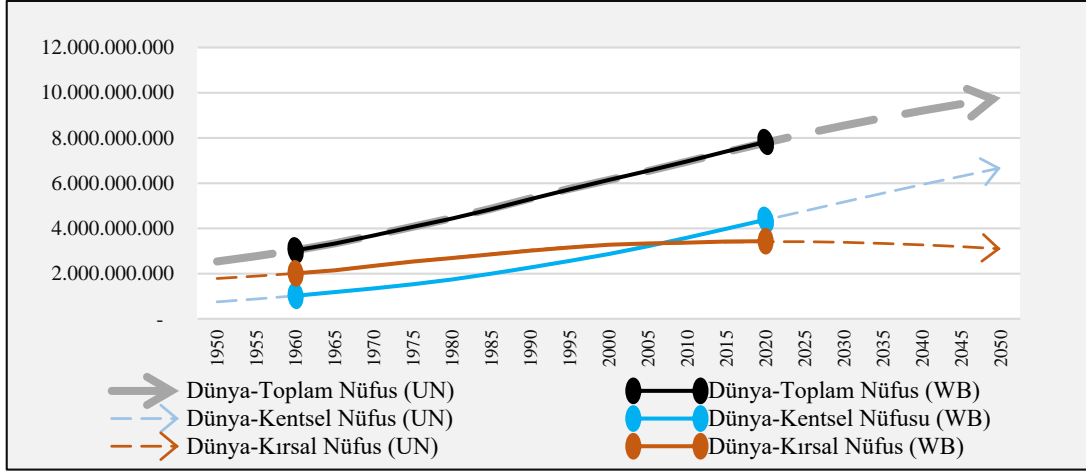
Şekil 1. 7. Dünya'da kırsal ve kentsel nüfusun değişimi (1960-2021 yılları)

Kaynak: WB-WDI, 23.05.2023.

Şekil 1.7 verileriyle kırsal ve kentsel nüfusun genel olarak değişim trendine bakıldığında dünya nüfusu sürekli artış sergilemektedir. Geçmişteki duruma göre 1960 yılında küresel nüfusun % 67'sini kırsal nüfus oluştururken % 33'ü kent nüfusundan oluşmaktadır. Günümüz verilerine göre ise 2021 yılında 8 milyara ulaşan dünya nüfusunun yaklaşık % 43.75'i kırsal nüfus, geri kalan büyük payını oluşturan % 55'ininse kentsel nüfus olduğu görülmektedir. Yani hızla artan küresel nüfus içerisinde, kırsal nüfus payının keskin bir düşüş gösterdiği ve artık kent nüfusunun kırsal nüfusun üzerinde seyrettiği görülmektedir. Buna göre son 60 yıllık kırsal ve kentsel nüfus değişim trendi dikkate alınacak olursa, kırsal alanlarda görülen ciddi nüfus azalışı, bu alanların refah yaşam koşullarına hala kavuşturulamadığına ve dolayısıyla kırsalda kalkınma düzeyinin yükseltilebilmesinin, sürdürülebilir küresel ve ulusal gelişme açısından kritik rolüne işaret etmektedir.

Geçmiş ve günümüzdeki kırsal aleyhine nüfus değişimine ek olarak kırsal kalkınmada geleceğe ilişkin beklentiler ise kırsal aleyhine dezavantajlı durumun devam edeceği tahminlerini göstermektedir. Nitekim Birleşmiş Milletler (UN-United Nations) tarafından yayınlanan tahmini nüfus verileri ile Dünya Bankası (WB-World

Bank) tarafından yayınlanan gerçekleşmiş nüfus verilerine bakıldığında bu durum açıkça ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda Şekil 1.8, kırsal nüfusa ilişkin gerçekleşen ve tahmini nüfus değerlerine yer verilerek, kırsal nüfus hareketi üzerinden kırsal kalkınmanın gelecekteki durumuna dair beklentileri göstermektedir.

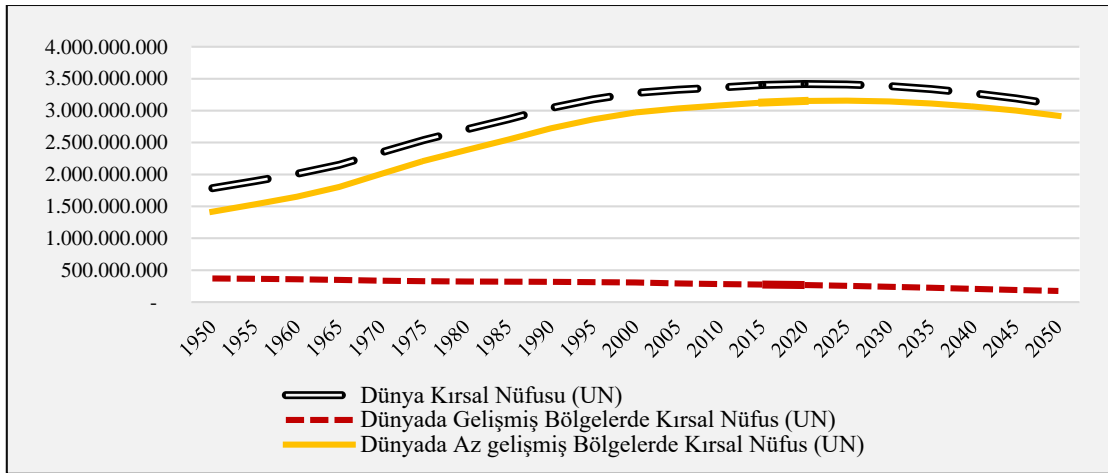
Şekil 1. 8. Dünyada kırsal nüfusa dair mevcut durum ve gelecek beklentileri

Kaynak: WB-WDI, 2023; UN-Population Division, 2018.

Şekil 1.8’de yer alan WB verileri 1960-2020 dönemini kapsamakta olup, sürekli çizgiler ile gerçekleşen değerler gösterilmektedir. UN verileri ise 1950-2050 olmak üzere kesikli çizgilerle 100 yıllık tahmini değerleri göstermektedir. Dünya nüfusu içerisinde kırsal ve kentsel nüfusun geleceğine dair beklenen (tahmin edilen) genel eğilim, yükselen küresel nüfus trendinin gelecekte de hızla artacakken, kırsal nüfusun azalış eğiliminin devam edeceği yönündedir. Verilerden hareketle 2020 yılında yaklaşık 8 milyar olan dünya nüfusunun 4 milyarını, yani yaklaşık % 50’sini kentler oluşturmaktayken, 2050 yılı tahminlerinde bu rakamın yaklaşık % 33’e düşmesi beklenmektedir. Kırsal nüfusa dair geleceğe yönelik tahminler ise, kırsal nüfusun bugünkünden çok daha keskin bir oranda azalış göstereceğine, dolayısıyla da kırsal kalkınmanın sağlanması açısından yetersizliklerin devam ettiğine işaret etmektedir (WB, 2023; UN, 2018).

WB ve UN tarafından kırsal nüfusun dağılımı, ülkelerin gelir grupları açısından gelişmişlik düzeyine göre sınıflandırılmaktadır. Buradaki verilerden hareketle Şekil

1.9’da dünyada gelişmişlik seviyesine göre, kırsal nüfusun dağılımına yer verilmektedir. WB verilerine göre “gelişmiş bölgeler” ifadesiyle kastedilen Avrupa, Kuzey Amerika, Avustralya/Yeni Zelanda ve Japonya olduğu belirtilirken, “az gelişmiş bölgeler” ifadesi ise tüm Afrika bölgesi, Asya (Japonya hariç), Latin Amerika ve Karibbean, Melanezya, Mikronezya ve Polonezya’yı kapsamına almaktadır.

Şekil 1. 9. Dünya kırsal nüfusunun, gelişmişlik düzeyine göre bölgelerarası dağılımı

Kaynak: WB-WDI, 2023; UN-Population Division, 2018.

Şekil 1.9 verilerine göre, genel olarak 2020 yılında 3.4 milyarlık dünya kırsal nüfusunun 3.1 milyarını az gelişmiş bölgeler oluşturmaktayken, 0.2 milyarını gelişmiş bölgelerde yaşayan kırsal nüfus oluşturmaktadır. Bir başka ifadeyle 2020 yılı küresel kırsal nüfusun yaklaşık % 91’ini az gelişmişler oluştururken, %9’unu gelişmiş bölgelerin oluşturduğu ortaya çıkmaktadır. Geleceğe ilişkin beklentilerdeyse 2050 yılına dek; gelişmiş bölgelerde kırsal nüfus yumuşak bir şekilde azalırken, az gelişmiş bölgelerde daha yüksek devam etmesi beklenmekle birlikte, dalgalı bir seyirle çan eğrisi şeklinde azalış seyri göstereceği tahmin edilmektedir (WB, 2023; UN, 2018). Şekil 1.9’dan hareketle dünyada kırsal alanlarda yaşayan nüfusun ciddi azalış eğiliminde olduğu açıkça ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla bölge nüfusunun sürekli ve hızlı azalışı, bu alanlarda refah yaşam koşullarının tesis edilemediğine gösterge alınabilmektedir.

Kırsal kalkınmanın önemi bağlamında uluslararası örgütler düzeyinde sıkça vurgular yapılmakta, çeşitli raporlar ve konferanslarda konuya dikkat çekilmektedir. Bu çalışmalardan UN tarafından 1996 “İnsan Yerleşimleri Konferansı (Habitat II)” kapsamında, sürdürülebilir kalkınma ile insan yerleşimleri ilişkisine dikkat çekilerek, bazı kararlar alınmıştır. İlgili kararlardan bazıları, “Sürdürülebilir insan yerleşimleri için gereken temel olgulardan birinin eşitlik olduğu ve bu konuda hiçbir ayrımcılığa yer verilmemesini gerektirdiğini”, “İnsanların yaşam standardı ve kalitesi, yaşadıkları alanların fiziki koşullarına bağlı olduğu için bu koşulların iyileştirilmesine çalışılmalıdır”, “İnsan yerleşimlerinin sürdürülebilirliğini sağlamada bireysellikten ziyade, ortak çabalar daha etkili olacaktır. Bu nedenle toplumun her kesiminin işbirliği içinde hareket etmesi özendirilmelidir”, “Yerleşimlerin korunma hedefine ulaşılabilmesinde ülkelerce ulusal politikalar geliştirilmeli ve yasal bir çerçeve oluşturulmalıdır”, “Sürdürülebilir yerleşim anlayışı için insan sağlığı ve ayrımcılık yapılmaksızın tüm bireylerin sağlık konusunda eşit imkanlara sahip olması gerekmekte olduğundan, bu yönde politikaların geliştirilmesi son derece önemli hususlardandır”. Bu kararlar ile kırsal alanlarda kalkınma ve sürdürülebilirliği ilişkisi bağlamında iyileştirici birtakım önerilerle yol haritası ortaya koyulmaktadır (Yıldırım ve Nuri, 2018: 11-12).

Yine UN tarafından 2015 yılında küresel ölçekte insan refahı için 193 ülkenin imzasıyla “2030 Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri” belirlenerek kabul edilmiştir. “2030 Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri”, aynı örgüt tarafından 2000 yılında açıklanan “Binyıl Kalkınma Hedefleri”nin bir devamı-bütünleyicisi olma niteliğindedir. Bu hedefler, dünyanın karşı karşıya kaldığı ana sorunlara çözüm getirilebilmesine yönelik küresel ölçekli kalkınma ve dünyanın korunmasına dair üst ölçekli hazırlanan bir eylem çağrısıdır. Çağrının dünyanın her yerindeki insanlar için 3 temel amacı bulunmaktadır. Bu amaçlar “yoksulluğu ortadan kaldırmak, gezegeni korumak ve tüm insanların barış ve refah içinde yaşamasını sağlamak” olup, günümüz ve gelecek insanlığı için dünyada barış ve refahı sağlayıcı uluslar üstü ortak bir plan niteliğindedir (UN, 2023, <https://sdgs.un.org/goals/goal10>). 2030 Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri kapsamında belirtilen 3 ana hedefe ulaşılabilmesi için, Şekil 1.10’da yer verildiği üzere 17 alt başlık belirlenmiştir.

Şekil 1. 10. 2030 Sürdürülebilir kalkınma için küresel hedefler

Kaynak: T.C. Bilim, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, 2016: 7.

Şekil 1.10'da yer alan 17 alt başlıktan “Sürdürülebilir Şehirler ve Yaşam Alanları” başlığı altında kırsal alanlar ve kırsalda kalkınmaya doğrudan dikkat çekilmektedir. İlgili alt başlık dahilinde, kırsal alanlarda kalkınma bağlamında, “2030’a kadar özellikle kırılgan durumda olan insanların, kadınların, çocukların, engellilerin ve yaşlıların ihtiyaçlarına özel önem gösterilerek, yol güvenliğinin geliştirilmesi, toplu taşıma sisteminin geliştirilmesi ve bu sayede herkesin güvenli, uygun fiyatlı, erişilebilir ve sürdürülebilir ulaşım sistemlerine erişiminin sağlanması”, “Ulusal ve bölgesel kalkınma planlamasını güçlendirerek kent, kent çevresi ve kırsal alanlar arasındaki olumlu ekonomik, sosyal ve çevresel bağlantıların desteklenmesi” ifadelerine yer verilmektedir. Bu kapsamda, “Sürdürülebilir Şehirler ve Yaşam Alanları” başlığıyla, şehirleri ve insan yerleşimlerini kapsayıcı, güvenli, dayanıklı ve sürdürülebilir kılmak odağında çeşitli maddelere yer verilerek, kırsal alanlar ve kırsal kalkınma konularının önemine dikkat çekildiğinin ifade edilmesi mümkün olmaktadır (UN, 12.10.2022).

1960’lı yıllarda örgütlenen Uluslararası Kırsalın Yeniden İnşası Araştırma Enstitüsü (IIRR- International Institute of Rural Reconstruction), bir kalkınma kuruluşu olarak örgütlenmiş ve özellikle kırsal toplumların gelişimi üzerine odaklanmıştır. Yerel toplumlarla iş birliği yaparak sürdürülebilir kalkınma çözümleri

üretim yolunda çalışmalarına hala devam etmektedir. Örgütçe, kırsalın temel sorunları olan tarım, sağlık, çevre, kadın hakları, yoksulluk gibi konularda çalışmalar yürütülerek, kırsal kalkınma alanında birçok yayın ve rapor hazırlanmış olup, kırsal odağında işaret edilen hususların birçoğunun 2030 Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri kapsamında açıklanan 17 alt hedefle yakinen ilişkili olduğu ifade edilebilmektedir. Bu noktada sürdürülebilir kalkınma hedeflerinden “Yoksulluğa Son Verme” hedefi bağlamında kırsal kesimdeki insanların finansal hizmetlere erişebilmelerini ve büyüyen bir ekonomiye dahil olmalarını sağlamak, dünya çapında kırsal yaşamı iyileştirmek için hayati bir bileşen olduğu belirtilmektedir. “Açlığa Son Verme” hedefinin, IIRR çalışmaları için temel bir öneme sahip olduğu ifade edilmektedir. Nitekim kuruluş, kırsalda sürdürülebilir tarımı teşvik ederek, gıda zincirlerinin güçlendirilmesiyle gıda güvenliğini ve daha iyi beslenmeyi sağlamayı ilke edinmiştir. Yine “İklim Eylemi” ve “Karasal Yaşam” hedefleri kapsamında, sürdürülebilir tarım ve doğal kaynakların kırsal alanlardaki mevcudiyetinin korunması ve ayrıca dünyanın dört bir yanındaki kırsal alanlara zarar vererek kırsalda derin etkiler bırakan iklim değişikliklerinin kırsalda çiftçilik ve sosyoekonomik kalkınma için önemine de dikkat çekilmektedir. “Sağlıklı bireyler, Nitelikli Eğitim, Toplumsal Cinsiyet Eşitliği, İnsana Yakışır İş ve Ekonomik Büyüme Hedefleri” ise kırsal alan nüfusu (dezavantajlı gruplar) arasında yer alan savunmasız insanlar için kaliteli hizmet sağlanması refah düzeyini arttırıcı kalkınma planlamalarında etkili olacağına vurgu yapılmaktadır (IIRR, 03.05.2022).

UN tarafından her yıl hazırlanan yıllık ilerleme raporlarından 2023 yılı Mayıs ayında yayınlanan “17 Hedef için süreçte ilerleme değerlendirmesi”nde yer alan özet bilgiler Şekil 1.11’de yer almaktadır.

Şekil 1. 11. Sürdürülebilir kalkınma hedeflerinde süreç başarı oranları (2023 yılı)

Kaynak: United Nations, 2023.

Şekil 1.11'e göre 2015'ten 2030'a dek ulaşılması beklenen hedeflerde yaklaşık 8 yıl geride kalınmasına rağmen, kırsal alanlarda yaşama ilişkin olarak SKH 11 (Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri) "Sürdürülebilir şehir ve yaşam alanları" başlığında hedefe başarıyla ilerleme oranı sadece % 9 civarındadır. Süreç olumlu gitmekle beraber, hızlanma gerektiren alanlarda ancak % 10 civarında başarı sağlanmıştır. İlerleme kaydedilmeyen yani durağan ya da gerileme görülen alanlardaki oran ise % 20 düzeyindedir. Geri kalan % 61'ine ilişkin veri kaydı elde edilemediği için SKH 11 ilerleme sürecinin başarı oranı bilinmemektedir (UN, 2023: 6-7). Ancak bu başlığı altında kırsal alanlar ve kırsalda kalkınmaya dikkat çekilen süreçteki ilerleme verilerine göre ise; 11.2. numaralı başlık kapsamında 2022 yılı itibariyle 126 ülkenin 1507 kentinden elde edilen veriler, bölgelerarasında önemli düzeylerde farklar bulunmakla birlikte dünya kent nüfusunun yalnızca % 51.6'sının uygun ulaşım koşullarına sahip olduğunu ortaya koymaktadır (UN, 2023: 17-18). Kaldı ki bu noktada kırsala ilişkin verilere ulaşamamakla birlikte, kent verilerinden hareketle son derece düşük düzeylerde kalacağının tahmin edilmesi zor değildir.

1.8. Bölüm Özeti

Kırsal alanlar; toplum, ekonomi ve çevrenin hayati bir parçasıdır. Günümüz dünyasında kırsal alan tanımlamasında ortak bir tanım kabul edilemese de genel olarak kent merkezlerinden uzak, nüfusu az ya da düşük yoğunlukta, ekonomik faaliyetlerin küçük aile işletmeleri ve tarım ekseninde ağırlık kazandığı alanlar olarak kabul edilmektedir. Kırsal kalkınma ise kırsal alanlarda sosyoekonomik, kültürel, çevresel vb. gelişimin sağlanarak, insani yaşam koşullarının müreffeh düzeylere ulaştırılmasını ifade etmektedir. Kırsal kalkınma, kırsaldaki yaşam-çevre koşullarını iyileştirmeye yönelik tedbirlerin alınması sonucu sosyal ve iktisadi açılardan verimliliği arttırarak bölgelerarası farkları azaltıcı efektif bir toplumsal yapı oluşumunu sağlamayı amaçlamaktadır.

Küresel nüfusun dağılımına göre 1960 yılında küresel nüfusun % 66,40'ını kırsal alanlarda yaşayanlar oluştururken, 2023 yılında bu oran keskin bir azalışla % 42.66 düzeyine gerilemiştir. Bu azalışın sebepleri arasında, birçok faktörle birlikte kırsal kalkınmanın yetersizliği ve kırsal alanlar aleyhine artan gelişmişlik farklarının da olabileceği dikkat çekmektedir. Geleceğe ilişkin uzun vadeli nüfus tahminlerine bakıldığında da, 2050 yılında kırsal nüfusun % 32'ye düşeceği beklenmektedir. Bu verilerden hareketle kırsal kalkınma sorunlarının efektif süreçlerle yürütülmesinin sağlanamaması halinde, bölgelerarası gelişmişlik farklarının artması ve ekonomik büyüme ve kalkınma odağında sürdürülebilir bir dünya açısından doğal kalan kırsal alanların korunabilmesinin kritik önemi ortaya çıkmaktadır. Nitekim ABD Tarım Örgütü resmi açıklamasında kırsal kalkınmanın önemine ilişkin olarak “*Kırsal kalkınma için kırsal hayatlara dokunuyor, kırsal topluluklara yatırım yapıyoruz. Çünkü kırsal Amerika büyüdüğünde, tüm Amerika gelişir*” sözüyle konunun taşıdığı kritik önem açıkça ifade edilmektedir (U.S. Department of Agriculture, 17 Ağustos 2023).

Dünyada kırsal nüfus azalışı, bu alanlarda temel ve diğer kamusal hizmet sunumunu azaltacak, özel yatırımlarda kesintiye, insani yaşam için gerekli temel sosyoekonomik göstergelerde kısır bir döngüye yol açacaktır. Bu odakta ulusal kalkınma planlarında da kırsal kalkınmaya özel önem atfedilen yayın ve politika belgeleri ile sıkça karşılaşılabilmektedir. Dolayısıyla kırsal kalkınma odaklı kamusal

teşvik ve desteklemelerin yapılarak, daha efektif bir kırsal kalkınma süreçlerinin yürütülebilmesi imkanlarının araştırılması; başta iktisadi, sosyolojik ve politik açılardan birçok alanı ilgilendiren önemli konular arasında yer almaktadır.

Dünyada XXI. yüzyılın son çeyreğine dek “tarım” odaklı geleneksel kırsal kalkınma yaklaşımları, gelişen teknolojik ve bilimsel ilerlemelerle birlikte değişim sürecine girerek, yeni yaklaşımlar ortaya çıkmıştır. Döneme dek kırsal kalkınmasında hakim olan tarımsal destekler, modernizasyon ve merkezi müdahale ağırlıklı geleneksel anlayış, 1980 sonrasında küresel değişim trendlerine uyumlanarak, sürdürülebilir kalkınma, katılımcılık, yönetim, yenilikçilik, sosyo kültürel refah vb. modern kırsal kalkınma yaklaşımlarına (Bütünleşik-Entegre Kırsal Kalkınma, Ekolojik Tarım/Agro-Ecology Yaklaşımı, Sürdürülebilir Geçim Yaklaşımı, Katılımcılık ve Sivil Toplum Yaklaşımı, Girişimcilik ve Yenilikçilik Yaklaşımı, Değer Zinciri Geliştirme) doğru evrilmiştir. Kırsal alanların benzersiz ihtiyaç ve potansiyellerine farklı açılardan öncelik verebilen bu yaklaşımlar, kırsal toplulukların olduğu gibi daha geniş ölçekli olarak da genel gelişim ve refaha katkıda bulunmakta olduğu ifade edilebilmektedir.

Kırsal kalkınma her ne kadar mikro ölçekli bir alan olsa da, aynı zamanda yerel, bölgesel, ulusal ve hatta son dönemlerde küresel kalkınma açısından önemi ortaya çıkmıştır. Bu alanların sürdürülebilir kalkınmadaki rollerini tanımak ve desteklemek, ulusal ölçekli büyüme ve kalkınma planlamalarının başarısında son derece önemlidir. Ulusal planlamalarda kırsal alanlar göz önüne alınarak yerel dinamikler ve kırsalın karmaşık yapısına uygun politikaların geliştirilmesiyle, kırsalda müreffeh yaşam koşullarına ulaşılması sağlanabileceği gibi, diğer yandan da makro ölçekte ulusal kalkınma politikalarına destekleyici rolüyle başarıya katkı sağlayacağı açıktır.

“Ekonomik kalkınmanın temel anahtarı, tarım ve kırsal kalkınmadır. Ülkelerin tarımsal üretimde büyük ölçüde kendi kendine yetebilmesi ve kalkınmanın genel anlamda sağlanabilmesi adına kırsal kalkınma, hayati önem taşımaya devam etmektedir”.

T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı, UKKS 2021-2023

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE’DE KIRSAL KALKINMA

Ülkeler açısından ulusal kalkınmanın önemli bir parçası olan kırsal kalkınma, ana temasını oluşturan insan unsurunun çevreden ayrılmazlığına bağlı olarak ortaya çıkarak, yirminci yüzyılda dikkatleri üzerine çekmeye başlamıştır (Kydd ve Dorward, 2004: 968; Taafaki, 1990: 31). Günümüz dünyasında birçok ülkede, kırsal ile kentsel nüfus arasındaki fark her geçen gün artmakta ve kırsal alan nüfusu hızla azalmaktadır. Geleceğe yönelik kırsal nüfus tahminleri ise, bugünkünden çok daha keskin bir azalış yaşanacağına işaret etmektedir (WB-WDI, 2023 UN-Population Division, 2018). Türkiye’de de benzer durumla karşılaşılmaktadır. Bu duruma yol açabilecek birçok neden söz konusu olabilmekle birlikte, kırsal refahın yani kalkınmanın sağlanamamasının kırsal nüfus azalışında karşılıklı rol alabileceği dikkat çekmekte, üst ölçekli büyüme ve kalkınma hedeflerinin başarısı açısından hem kırsal hem de kentsel alanlarda tehdit unsuru oluşturduğu açıkça söylenebilmektedir. Dolayısıyla kırsal kalkınma sorunlarının çeşitli probleme yol açma potansiyeli taşıdığı göz önüne alındığında, özellikle kırsal yaşamın ağırlıkta olduğu AGÜ’ler ve GOÜ’ler açısından önemi bir kez daha ortaya çıkmaktadır (Karaköy, 2023: 53).

Bu bölümde GOÜ’ler arasında yer alan Türkiye’de kırsal kalkınma ve bu konuya dair politika dönüşüm süreci, uygulamalar ve bu uygulamaların kalkınma göstergeleri ile ilişkisi, anayasal temelleri, ilgili yetkili temel kurumlar ve politika belgelerine dair bilgi verilecektir. İlk olarak planlı kalkınma dönemi öncesi ve planlı dönem sonrasına ilişkin yapılan uygulamalar ile sonuçları incelenecektir. Ardından 2000’li yıllarla dönüşen kırsal kalkınma anlayışı ve bu süreçlerle uygulanan kırsal kalkınmada mevcut durum değerlendirmesi, buna yönelik çalışma yürüten temel

kurumlar, bu kurumların destekleme politika ve faaliyetleri, yayınlanan ulusal ölçekli raporlara yer verilerek, nihai olarak Türkiye kırsal kalkınmasında süreç, yönetim ve mevcut durum değerlendirilecektir.

2.1. Türkiye’de Kırsal Kalkınmada Tarihsel Süreç

Uzun yıllar boyunca Türkiye nüfusunun büyük bölümünü oluşturan kırsal alanlar ve bu alanların kalkınması, hemen her dönem ve yönetimde tartışılan konular arasında yer almaktadır. Kuruluş yıllarında Türkiye’de toplam nüfusun 13.5 milyon civarında olduğu bilinmekte iken, 1927 yılında yapılan ilk nüfus sayımında 13.6 milyon olduğu ve bu nüfusun ise yaklaşık $\frac{3}{4}$ ’ünün şehir dışında bulunan kırsal özelliklerdeki köylerde yaşadığı tespit edilmiştir. O dönemlerde ülke üretiminin neredeyse tamamı bu köylerde gerçekleştirilmekte olduğundan, yeni kurulan ülkenin büyüme ve kalkınma planlamasında tarım ve kırsal alanlar büyük bir öneme sahip olmuştur (Örmecioğlu, 2019: 731-732).

1960’lar itibariyle Türkiye’de kırsalın toplam nüfus içerisindeki payı azalmakla birlikte 1985 yılına dek nüfusun büyük kısmını oluşturmuş, bu yılın ardından kentsel nüfusun hâkimiyet kazanmaya başladığı ortaya çıkmaktadır (WB, 2023). Bu süreçle birlikte kır kent dinamiklerinde yaşanan değişim ve dönüşüm, birçok alanda olduğu gibi kırsal kalkınmada da farklı perspektifli politika ve uygulamalara yüz çevirerek, ulusal politikalar açısından önemini korumuştur. Günümüz Türkiyesinde kırsal kalkınma çalışmaları birden fazla kamu ve özel kurum-kuruluşlarca yürütülen çeşitli politika ve uygulamalarla devam etmektedir.

2.1.1. Planlı Dönem Öncesi Kırsal Kalkınma Politika ve Sonuçları (1923-1960)

Kırsal alanlar aleyhine gelişmişlik sorunları ya da bir başka ifadeyle kırsal kalkınma sorunları, esasen Cumhuriyet öncesi dönemde ortaya çıkmış ve o dönemler itibariyle süregelen birçok sorun, sonraki dönemlerde de mücadele edilmesini gerektirmiştir. Yaşanan kırsal sorunlarının kökenleri 1800’lü yıllarda Avrupa’da başlayan sanayileşmeye kadar uzanmaktadır. Sanayileşme ve etkileri, Avrupa’dan diğer ülkelere hızla yayılmış ve ulaştığı her ülkede eski sistemlerin birçoğunun

(ekonomi, askeri, ticari vb. başta olmak üzere) dönüşüme uğramasına ya da ortadan kalkmasına yol açmıştır. 1800-1908 yılları arasındaki “Osmanlı imparatorluğunun en uzun yüzyılı” olarak adlandırılan dönemde, diğer ülkelerde olduğu gibi önemli bir değişim süreci yaşanmıştır (Kazgan, 2017: 12).

Bu süreçte batı sistemleriyle oluşturulan ya da batı sermayesiyle denetim altına alınan bazı kurumlar (imtiyazlı demir yolu şirketleri, Osmanlı Bankası, Düyun-u Umumiye İdaresi, yabancı bankalar, Fransız Tütün Reji İdaresi vb.) ayakta kalabilirken, diğerleri zarar görmüş ya da bir süre sonra kendiliğinden ortadan kalkmıştır. Yaşanan değişime adapte olabilenler, Osmanlı halkının büyük kısmının yaşadığı kırsal alanlardaki halk ve bunlara ait kurumlar değil, genellikle o dönemlerde az sayıdaki kent merkezlerinde yaşayanlar ve onların kurumsal yapılanmaları olmuştur. Anadolu kırsallarında yaşayan ve toplumun büyük kısmını oluşturanların ise değişim karşısında adaptasyon sorunları yaşaması, Anadolu'nun kırsal ve gelişmiş kentleri arasında ekonomi başta olmak üzere, sosyo kültürel açılardan farkların artmasına ve dolayısıyla yenileşmenin olumlu etkilerinden hem kırsal bölge hem de kırsal halkın uzak kalmasına yol açmıştır. Kırsal aleyhine mevcut durumun ortaya koyulması açısından çekim merkezi yaratan sanayi kuruluşlarının ülke içerisindeki dağılımına bakılacak olduğunda; Osmanlı Devletinin 1915 yılında toplam 283 adet büyük imalat sanayisi bulunmaktadır. Bu sanayilerin 149'u İstanbul ve 61'i İzmir kentlerinde kurulmuş iken sadece 73'ü Anadolu'nun farklı bölgelerine dağılmış olduğu ortaya çıkmaktadır (Kazgan, 2017: 42). Buradan anlaşılacağı üzere dağılımdaki büyük kentler lehine olan dengesizlik, nüfusun büyük kısmının yaşadığı kırsal alanlarda aleyhine etkiyi doğurmuş ve ilerleyen dönemlerde kent merkezlerine yoğun göç hareketlerine yol açan önemli faktörler arasında yer almıştır. Böylelikle kırsal ve kentsel alanlar arasında ekonomik ve sosyo kültürel farkların artışı kaçınılmaz hale gelerek, Cumhuriyet dönemi ve sonrasında çözülmesi için çalışılan önemli sorun alanları arasında yer edinmiştir (Kazgan, 2017: 27-28).

2.1.1.1. 1923-1960 Dönemi Kırsal Politikalar

Türkiye Cumhuriyetinin kuruluş yıllarında Osmanlı döneminden gelen problemlerle birlikte, ulusal ekonomik büyüme ve kalkınmaya dair çalışmaların gerekliliği üzerinde durulmuştur. Devlet tarafından alınan kararlarla bizzat piyasaya

müdahale edilerek büyüme ve kalkınma odaklı çalışmalar uygulanmıştır (Kara ve Oruç, 2022: 359).

Ekonomik büyüme ve kalkınma çabaları doğrultusunda yeni kurulan Cumhuriyette ilk olarak, sosyoekonomik sorunlar ve gelişme çalışmalarının tartışılarak önemli kararların alınacağı önemli bir kongre toplanmıştır. Bu kongre 17 Şubat 1923 tarihinde “**I. İzmir İktisat Kongresi**” adıyla gerçekleştirilmiş ve ülkenin askeri başarısı sonucu elde edilen siyasi bağımsızlığın sosyoekonomik iyileşme ile desteklenmesinin önemi üzerinde durulmuştur.

İzmir İktisat kongresi, ulusal kalkınma konularının gündeme getirildiği geniş katılımlı ve çok sektörlü tartışmaların yaşandığı ilk kongre olup, kongre sonunda yeni kurulan devlette modern yapılanmaya uygun düzenleme çalışmalarının gerektiği gün yüzüne çıkmıştır. Sorunların tespiti ve çözümüne yönelik çalışmalar için toplanan bu kongrede, tarım sektörü ve kırsal alanlarda gelişmenin önündeki engeller gündemde geniş yer edinmiştir. Aşar vergisinin kaldırılması, tarımda makineleşmenin başlatılması vb. başta olmak üzere, kırsalı ve dolayısıyla da tarımı ilgilendiren çiftçi grubuna yönelik temel 10 konu (*i.reji meselesi, ii.ziraat ve maarif meselesi, iii.asayiş meselesi, iv.aşar meselesi, v. ziraat bankası ve zirai kredi meselesi, vi.yollar, vii.orman meselesi, viii.hayvancılık sorunu, ix.çiftçiliğe ait diğer maddeler, x.tarımda makineleşme meseleleri*) içerisinde yer alan 95 madde tartışılmıştır. Ülke nüfusunun büyük çoğunluğunu kırsal alanlar ve bu alanlarda yaşayan nüfusun oluşturmasına ek olarak, ayrıca kırsalda temel uğraşın da tarım olması dolayısıyla I. İzmir İktisat Kongresi kararlarının, ulusal ve kırsal kalkınma çalışmalarının şekillenmesi açısından payının büyük olduğu ifade edilebilmektedir (Ökten ve Çeken, 2008: 15; Berberoğlu, 1976: 229).

Ayrıca kongrede alınan kararlar arasında kırsalda yaşayanlar için okuma yazma, tarım ve hayvancılık vb. konularda eğitim programları düzenlenerek okuma yazmanın yaygınlaştırılması, ekonomik faaliyetlerden elde edilen verim ve gelirin arttırılarak halkın yaşam standartlarının dolayısıyla kırsal refahın iyileştirilmesine yönelik çeşitli çalışmalar da gündeme getirilmiştir (Bayar ve Soğancı, 2020: 549).

Kongrenin ardından yaklaşık bir yıl sonra 18 Mart 1924 tarihli 442 numaralı “**Köy Kanunu**” kabul edilmiştir. İlgili kanunda köy tanımlaması, temel nitelikleri, köy işleri ve bu işlerin yürütülmesi, köy yönetiminin seçilmesi ve halka karşı görevler vb. konularda köylerin temel sınırları belirlenmektedir. Bu kanunda yer alan “*Nüfusu iki binden aşağı yurtlara “köy”, nüfusu iki bin ile yirmi bin arasında olanlara “kasaba” ve yirmi binden çok nüfusu olanlara “şehir” denir*” maddesiyle, “köy” ifadesi tanımlanmıştır (Köy Kanunu, 1924).

Türkiye’de kuruluş yıllarında gündeme getirilen köy, tarım, kırsal odaklı ulusal kalkınma hamleleri kapsamında İzmir İktisat Kongresinden 1930’lu yıllara dek uzanan süreç, genel olarak “**Ulusal Ekonomiye Geçiş Dönemi**” şeklinde adlandırılmaktadır (Yücel, 2014: 12). 1930’lu yılların ardından kırsal ve tarım odaklı planlar, sanayiye yönelik geniş kapsamlı uygulamalara dönüştürülmüştür. I. Dünya Savaşı geride bırakıldığı dönemde Cumhuriyet rejimiyle kurulmuş Türkiye’de, yeni ve çağdaş politikalarla uyumlu olarak ekonomik kalkınmanın planlanmasında “sanayi” sektörünün odağa alınmasıyla, “**I. Beş Yıllık Sanayi Kalkınma Planı (1933)**” ve ardından “**II. Beş Yıllık Sanayi Kalkınma Planı (1938)**” hazırlanmıştır. Bu planlarda sosyoekonomik gelişmişliği yükseltici sanayi üretim faaliyetlerinin, bizzat devlet eliyle seçilmiş stratejik alanlarda yaygınlaştırılması ve güçlendirilmesi amaçlanmıştır. I. Beş Yıllık Sanayi Planı sınırlı uygulanmış olsa da, II. Beş Yıllık Sanayi Kalkınma Planı dönemin siyasi, askeri ve sosyoekonomik koşullarına tehdit oluşturan İkinci Dünya Savaşı nedeniyle uygulanamamıştır (Özyurt, 1981: 119; Özyücel, 2021: 34).

1938 yılında Türkiye Büyük Millet Meclisinde (TBMM) 350 milletvekili ile birlikte, yaklaşık 1000 kişilik köylü ve çiftçinin, farklı sektörlerden işletme sahibinin katıldığı “**Birinci Köy ve Ziraat Kalkınma Kongresi**” düzenlenmiştir (Karaköy, 2023: 60). Kongrede dönemin Başvekili (Başbakanı) Celal Bayar tarafından ifade edilen “*Köy ve ziraat kalkınma davamız, bütün milli davalarımızın ana temelidir*” şeklindeki sözleriyle, kırsal alanlar ve kalkınma konularına vurgu yapılmıştır. Aynı zamanda kongrede farklı komisyonlardan elde edilen bilgilerle ortaya çıkacak yayımın önemi şu ifadelerle vurgulanmıştır: “*Yayım, bilhassa köylünün ayağına kadar ihtiyacı olan amelî malûmatı götürmek ve köylünün kafası, eli, gözü ve kulağı olacak bir teşkilât vücuda getirmek bakımından son derece isabetli ve zarurî görüldü*”. Çizelge

2.1’de yer verildiği üzere geniş bir katılımın sağlandığı kongrede 10 farklı komisyon kurularak, köylerde ekonomik büyüme ve kalkınmanın sağlanmasına ilişkin çeşitli kararlar alınmış, kırsalı ilgilendiren konularda kapsamlı bir kongre gerçekleştirilmiştir (TBMM, 1938).

Çizelge 2. 1: 1938 Birinci köy ve ziraat kalkınma kongresi komisyon başlıkları

Sıra	Komisyonlar
1.	Teşkilat
2.	Bağ Ve Bahçe Ziraati Komisyonu
3.	Tarla Ziraati Komisyonu,
4.	Hayvan İşleri Komisyonu,
5.	Hayvan Yemi Komisyonu,
6.	Ziraat Sanatları Komisyonu
7.	Marketing Komisyonu,
8.	Tedrisat Komisyonu,
9.	Ormancılık Komisyonu,
10.	Mevzuat Ve Temenniler Komisyonu

Kaynak: TBMM, 1938.

17 Nisan 1940 tarihinde 3803 sayılı “**Köy Enstitüleri Kanunu**” çıkarılmış ve Milli Eğitim Bakanlığına bağlı “Köy Enstitüleri” açılmıştır. Kanunun temel amacı, köylerde ve kırsalda yaşayan insanların günlük hayatlarının kolaylaştırılması, üretim faaliyetlerinde verimlilik artışının sağlanması, eğitim, sağlık, sosyo kültürel açılarından teknik eleman vasfı kazandırılacak öğretmenler aracılığıyla köylerin yüksek yaşam standartlarına kavuşturulabilmesine katkı sağlanmasıdır. Bu kanuna göre köylerde ihtiyaç duyulabilecek her alanda öğretmenler yetiştirilecek ve bu öğretmenler mezun olduklarında tayin edilecekleri köylerin her türlü öğretim ve eğitim işlerini yaparak, aynı zamanda da halka öğretmekle görevlendirileceklerdir. Köy enstitüsü öğretmenlerinin görevleri şu şekilde ifade edilmiştir: “*Ziraat işlerinin fennî bir şekilde yapılması için bizzat meydana getirecekleri örnek tarla, bağ ve bahçe, atelye gibi tesislerle köylülere rehberlik eder ve köylülerin bunlardan istifade etmelerini teşvik ederler*”. Bu görev sınırları dahilinde kalmak üzere öğretmenlerin köylerde ihtiyaç duyabilecekleri tohum, fidan, hayvan, zirai makine, araç, gereç vb. malzemeler dahi devletçe ücretsiz olarak sağlanacaktır (TBMM, 1940; Bayar ve Soğancı, 2020: 550).

Köy enstitülerinin kurucularından olan İsmail Hakkı Tonguç, köylünün kurtuluşunun onun kendi gücünü açığa çıkaracak olan köy enstitüleri aracılığıyla sağlanacağını savunmaktadır. Tonguç'un “*Köylüyü, köyden başlayarak, ta Kamutay’a [TBMM’ye] varıncaya kadar, devletin bütün şubelerinin idaresine, onda bugünkü vasıflarından başka bir şart aramaksızın iştirak ettirmek, bu suretle devlet işlerini, realiteden kuvvet alan elemanlarla besleyerek memleketin hakikî bünyesine uygun bir şekle getirmek... Köylü vatandaşlarda... Cumhuriyet vatandaşlığı şuurunu, aksiyon haline gelebilecek şekilde uyandırmak... lâzımdır.*” sözünden anlaşılacağı üzere köylerde gelişmenin sağlanmasında merkezi yönetim ve kırsal halkın birlikteliği ile kırsal alanlarda büyüme ve kalkınmanın sağlanabileceği düşüncesi hakim olmuştur (Kartal, 2018: 32).

Çizelge 2. 2: Cumhuriyet Döneminde Kurulan Köy Enstitüleri

1940 Yılında Kurulanlar	1941 Yılında Kurulanlar
1. İzmir-Kızılcıullu Köy Enstitüsü	15. Ankara-Hasanoğlan Köy Enstitüsü
2. Eskişehir-Çifteler Köy Enstitüsü	16. Konya-Ereğli-İvriz Köy Enstitüsü
3. Lüleburgaz-Kepirtepe Köy Enstitüsü	
4. Kastamonu-Gölköy Köy Enstitüsü	1942 Yılında Kurulanlar
5. Malatya-Akçadağ Köy Enstitüsü	17. Yıldızeli-Pamukpınar Köy Enstitüsü
6. Antalya-Aksu Köy Enstitüsü	18. Erzurum-Pulur Köy Enstitüsü
7. Ladik-Akpınar Köy Enstitüsü	
8. Adapazarı-Arifiye Köy Enstitüsü	1944 Yılında Kurulanlar
9. Vakıfkebir-Beşikdüzü Köy Enstitüsü	19. Ergani-Dicle Köy Enstitüsü
10. Kars-Cılavuz Köy Enstitüsü	20. Aydın-Ortaklar Köy Enstitüsü
11. Bahçe-Düziçi Köy Enstitüsü	
12. Isparta-Gönen Köy Enstitüsü	1948 Yılında Kurulanlar
13. Balıkesir-Savaştepe Köy Enstitüsü	21. Van- Erciş Köy Enstitüsü
14. Kayseri Pazarören Köy Enstitüsü	

Kaynak: Ezer, 2020: 1795.

1940 yılında çıkarılan kanunla toplam 21 adet köy enstitüsü kurulmuş ancak 1954 yılında kırsalda ekonomik büyüme ve kalkınmayı destekleyici amaçlarla kurulan köy enstitüleri tamamen kapatılmışlardır (Kartal, 2008: 23)

11 Haziran 1945 tarihinde 4753 numaralı “**Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu**” kabul edilmiştir. Kırsal gelişimi desteklemek üzere çıkarılan kanun, halk

tarafından “Toprak Bayramı” olarak nitelendirilmiştir. İlgili kanunun 3 temel amacı bulunmaktadır. Bunlar “a) *Arazisi olmayan veya yetmeyen çiftçileri/çiftçilik yapmak isteyenleri, aileleri ile birlikte geçimlerini sağlayacak ve iş kuvvetleri değerlendirecek ölçüde araziye sahip kılmak; b) Kendilerine arazi verilenlerle yeter arazisi bulunup istihlal vasıtaları eksik olan çiftçilerden muhtaç bulunanlara kuruluş, onarma ve çevirme sermayesi, canlı ve cansız demirbaş vermek; c) Yurt topraklarının sürekli olarak işlenmesini sağlamaktır*” (Karaköy, 2023: 61; Resmi Gazete, 1945 11 Haziran).

Kanun kapsamında 8-13. Maddelerde, dağıtılacak arazinin özellikleri şu şekilde belirtilmektedir: “a) *Devletin hüküm ve tasarrufu veya özel mülkiyeti altında bulunup kamu işlerinde kullanılmayan arazi, b) Bir veya birkaç köy, kasaba veya şehrin orta malı olan arazinin ihtiyaçtan fazla olduğu Tarım Bakanlığınca belirtilen parçası, c) Sahibi bulunamayan arazi., d) Devletçe kurutulan sahihsiz bataklıklardan kazanılacak arazi, e) Göllerin kurumması ve nehirlerin doldurmasıyla elde edilecek arazi, f) Bu kanun hükümlerine göre kamulaştırılacak arazilerdir*” (Resmi Gazete, 1945 11 Haziran). Arazi verileceklerin özellikleri ise; “a) *Hiç arazisi olmayıp başkalarının arazisinde ortakçılık, kiracılık yapanlar; b) Arazisi yetmeyen çiftçiler; c) Hiç arazisi olmayıp yerleşmiş bulunduğu yerde öteden ben tarım işçiliğiyle geçinenler; d) Göçebeler ve göçmenler ve göçürülenlerden çiftçi olanlar; e) 59’uncu madde hükmüne göre miras ortaklığından ayrılanlar, f) Tarım ve veteriner okullarını veya Tarım Bakanlığınca tanınmış tarım kurslarını bitirenlerden arazisi olmayanlar veya yetmeyenler; g) Evvelce çiftçi olmayıpta arazi etmediği takdirde çiftçilik yapacaklarına Tarım Bakanlığınca kanaat getirilenler*” şeklinde belirlenmiştir (Resmi Gazete, 1945 11 Haziran).

Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu ile birlikte, üretimin arttırılması ve toprağın kullanımında verim artışının amaçlanmasıyla birlikte, merkezi yönetimin amaçları arasında özellikle Doğu Anadolu bölgesinde görülen büyük toprak ağalarının devlet karşısındaki gücünü eritmek de yer almaktadır. Bu nedenle kanun henüz hazırlık aşamasındayken büyük toprak arazilerine sahip kesimler olan yerel toprak ağaları ve o dönemlerde büyük topraklara sahip bazı milletvekilleri, bu kanuna karşı çıkmışlardır. Yine de yürürlüğe girdirilebilen kanun, esasen çiftçi ve kırsalda yaşayan yoksul halkı pozitif etkilemesi beklenmesine karşın, çiftçiyi rahatlatamamış hatta

İkinci Dünya Savaşı yıllarında alınan bir takım ekonomik tedbirlerin de etkisiyle daha da yoksullaştırmıştır (Aydın, 2018: 359).

Belirtilen çalışmaların yapıldığı dönem sonunda İkinci Dünya Savaşı patlak vermiş ve savaşa giren ülkelerde olduğu kadar girmeyen ülkelerde de bir takım etkiler ortaya çıkarmıştır. Savaşa katılmayan Türkiye Cumhuriyeti açısından, zaten mevcut sorunlar çözümlenememişken diğer yandan devam eden ekonomik, siyasi, askeri, toplumsal vb. sorunlarla birlikte savaş tehdidinin etkisiyle köy, köylü, tarım ve kırsal kalkınma konusu geri planda bırakılmıştır (Er, 2011).

İkinci dünya savaşının ardından Türkiye Cumhuriyet’inde hakim olan tek partili dönem, Demokrat partinin seçilmesiyle (14 Mayıs 1950) sona ermiş ve genel olarak devlet müdahalesi yerine liberal politikalar ağırlık kazanmıştır (Yücel, 2017: 188). Bu dönemde özel girişime güven ve destek sağılarak, tarım sektöründe de aktif çalışmaların destekleneceği ifade edilmiş, ülkenin şartları gereği ulusal kalkınmasına temel teşkil eden tarım sektörüne öncelik verilerek, geleneksel yöntemlerin yerine mekanizasyon desteklenmiş, çiftçi kredileri sunularak kırsal kesimin yeniliklere açılması ve toplumsal gelişimin sağlanması hedeflenmiştir. Böylelikle tarımsal üretim artışıyla, çiftçilerin gelir ve satınalma gücündeki iyileşmenin, kırsalda yaşam standartlarına katkı sağlaması amaçlanmıştır. 1948 Marshall Planı, bu amaç ile ilişkilendirilerek kabul edilmiş ve yardımlarla temin edilen traktörler sayesinde tarımsal üretim ivmelendirilmiştir. Bu süreçte hazine arazilerinden yeni ekim alanlarının açılması sonucunda, dönemde öngörülen politikalar bir süre başarıyla uygulanmasına karşın, kısa süre sonra etkisini kaybetmiştir (Yücel, 2017: 192-194).

2.1.1.2. 1923-1960 Dönemi Uygulamalarının Sonuçları

Cumhuriyetin kuruluşunun ilk on yıllık döneminde, devlet tarafından sanayi sektörünün desteklenmesi ve geliştirilmesiyle kalkınma hedeflerine ulaşma stratejisi benimsenmiştir. O dönem ülke hasılasının büyük kısmını oluşturması ve halkın büyük kısmının temel uğraş alanı olması nedeniyle “tarım ve kırsal alanlar” dikkatleri üzerine çekmiş ve ulusal kalkınma çabalarında önemli bir rol almıştır. Temel hedef olan sanayinin gelişimi için öncelikle tarım sektörünün desteklenerek geliştirilmesine büyük önem verilmiştir (Karluk, 2013: 134).

Türkiye Cumhuriyetinin kuruluş yıllarından 1960 planlı döneme dek, kırsal kalkınmaya yönelik çeşitli uygulamalar yürütülmüş, bu dönemde her ne kadar planlı bir dönemden söz edilemese de çıkarılan kanunlara dayalı uygulamalar sonucunda (köy kanunu, çiftçiyi topraklandırma kanunu, köy enstitüleri kanunu vb.) önemli bir takım gelişmeler elde edilmiştir (DPT, 1963: 1).

Kırsal gelişiminin değerlendirilebilmesine yönelik olarak temel alınan bazı sosyoekonomik göstergelerdeki (nüfus, gelir, üretimin sektörel yapısı, eğitim, altyapı, sağlık, enerji tüketimi vb.) değişimin ortaya koyulması, uygulanan çalışmalarda Türkiye'nin dönemsel başarısının değerlendirilmesi açısından önem taşımaktadır. Bu bağlamda dönemde uygulanan kırsal kalkınmaya dair çalışmaların sonuçları sosyo-ekonomik göstergelere ait verilerin değişimi odağında değerlendirilmesi mümkündür. İlk olarak Çizelge 2. 3'te "nüfus verisindeki yıllara göre değişim" incelenmektedir.

Çizelge 2. 3: Türkiye'de kuruluş dönemi toplam nüfus ve köylü nüfus değişimi

	1927	1935	1940	1945	1950	1955	1960
Nüfus (Bin)	13.648	16.158	17.821	18.790	20.947	24.065	27.830
Nüfus Artışı (%)	-	1.9	1.6	1.07	2.20	2.82	2.95
Köylü Oranı (%)	82.2	80.1	79.0	78.7	78.2	74.4	71.3

Kaynak: DPT, 1963: 7.

Çizelge 2. 3'te yer alan "nüfus değişimine" ilişkin verilere bakıldığında 30 yıllık dönemde kırsala yönelik gelişme çabaları açısından aleyhe bir durum ortaya çıkmakta olup, kırsal aleyhine bir nüfus değişimi göze çarpmaktadır. 1927 yılında Türkiye Cumhuriyetinin toplam nüfusu 13.6 milyon iken, kırsal nüfus payının % 82.2 civarında olduğu görülmektedir. Ancak planlı kalkınma dönemine isabet eden 1960'lı yıllara dek Türkiye toplam nüfusu içerisinde kırsal nüfusun payı sürekli azalmıştır. Özellikle 1950'li yıllarda kırsal nüfusun payında ciddi azalış yaşandığı ortaya çıkmaktadır (DPT, 1963: 7-8). Göç yoğunluğunun nedenleri arasında, kentlerde ekonomik koşullarda iyileşme sağlanarak yüksek gelir elde etme beklentileri ile birlikte eğitim, sağlık, altyapı vb. temel hizmetlere kolaylıkla erişebilme arzusu temel rol oynamıştır (Özyücel, 2021: 34). Ek olarak "kırın itişisi" olarak nitelenen tarımda

modernleşmenin sebep olduğu çeşitli (işsizlik, kan davası, toprakların bölünerek çok küçük hale gelmesi ve kentsel kalkınmanın yarattığı zihniyet değişimi vb.) sorunlar da yer almaktadır (Sağlam, 2016: 269). Kırsalda köylü nüfus oranındaki azalmanın bir diğer nedeninin ise, “kırsal çözülme kaynaklı kentleşme dönemi” olarak da nitelenen kırsal alan veya köy kapsamına giren kır özellikli bazı alanların, yavaş yavaş kent statüsü kazanarak nüfusunun kent nüfusu dahiline girmesinin bulunduğu belirtilebilmektedir (Yılmaz ve Çitçi, 2011: 259).

Ülkelerin büyüme ve sosyoekonomik gelişmişlik göstergeleri arasında en önemli gösterge “milli gelir”e ait verileri olup bu göstergedeki iyileşmeler, gelişme çabalarının başarı düzeyine önemli bir temsilci olarak kabul edilmektedir. Türkiye’nin kuruluş döneminde milli gelirine ait sağlıklı veri setine ulaşılamamakla birlikte, ulaşılabilen en eski (tahmini) veriler 1927 yılına dayanmaktadır (Sarc, 1974: 8-9; DPT, 1963: 8).

Çizelge 2. 4’te, Türkiye’de kuruluş yılları itibariyle milli hasıla, kişi başı hasıla ve tarımsal üretimden elde edilen hasıla değerinin değişimine yer verilmektedir.

Çizelge 2. 4: Türkiye’de kuruluş dönemi milli hasıla değişimi (% , 1938 = 100)

	1927	1938	1945	1950	1958	1961
Milli Gelir	53	100	77	121	213	226
Kişi başı Düşen Gelir	65	100	69	101	129	125
Tarımsal Üretim	57	100	74	116	199	205

Kaynak: DPT, 1963: 8.

Çizelge 2.4.’e göre 1927’den 1961 yılına dek süren, yaklaşık 35 yıllık dönem sonunda milli gelirden % 220’den fazla, tarımsal üretim değeri açısından da % 205 artış olduğu görülmektedir. Ülkenin nüfus değişimi de dikkate alınarak kişi başına düşen gelire bakıldığında ise yine artış yaşanmış ancak milli gelir artışından daha düşük seviyelerde kalmıştır.

Çizelge 2. 5: Türkiye’de kişi başı hasıla (1946-1962 yılları)

Yıllar	KB Milli Gelir (Cari fiyatlarla)	Artış oranı	Yıllar	KB Milli Gelir (Cari fiyatlarla)	Artış oranı
1946	357.1	22.7	1954	685.7	-1.0
1947	384.4	7.6	1955	801.3	16.8
1948	478.6	23.7	1956	902.0	12.6
1949	444.7	-7.1	1957	1160.7	28.7
1950	465.9	4.8	1958	1347.1	16.1
1951	545.3	17.0	1959	1633.4	21.3
1952	609.9	11.8	1960	1696.3	3.9
1953	691.5	13.4	1961	1754.5	3.4

Kaynak: Kepenek, 1994: 116.

Çizelge 2. 5’te, 1946 ile 1960 döneminde yıllar itibariyle kişi başı milli hasıla değerlerine yer verilmiştir. 1946 yılında 357.1 olan kişi başı gelir, 1961 yılına gelindiğinde 1754.5 düzeyine yükselmiştir. Bir başka ifadeyle 15 yıl içerisinde Türkiye’de kişi başı düşen gelirin yaklaşık 5 kat artış gösterdiği ortaya çıkmaktadır. Çizelge 2.6’da Cumhuriyetin ilk yıllarından planlı kalkınma dönemine dek Türkiye ekonomisinde yaratılan milli gelirin, sektörel dağılımına dair bilgiler sunmaktadır.

Çizelge 2. 6: Planlı dönem öncesinde tarım, sanayi ve hizmet sektörlerinin payı

	1927	1938	1948	1950	1958	1961
Tarım (%)	67	48	53	52	44	42
Sanayi (%)	10	16	14	16	22	23
Hizmetler (%)	23	36	33	32	34	35
MİLLİ GELİR	100	100	100	100	100	100

Kaynak: DPT, 1963.

Verilere göre 1927 yılında elde edilen ülke milli hasılasının % 67’si kırsalda tarımla uğraşanların gelirlerinden oluşmaktadır. Bu dönemlerde ülke nüfusunun büyük çoğunluğunun kırsal alanlarda yaşamakta olması ve temel üretim ile geçim kaynaklarının tarıma bağlı olduğu açıkça fark edilebilmektedir. Dolayısıyla esasen kuruluş yıllarında yürütülen ulusal büyüme ve kalkınma çalışmalarının, kırsal alanlara yönelik olarak yapıldığının ifade edilmesi mümkünken, bu yıllarda sanayi ile hizmetler sektörünün milli hasıladaki payı son derece sınırlı kalmıştır. 1927 yılında tarım

sektörünün % 67 olan milli hasıladaki payı, 1961 yılına gelindiğinde % 42 düzeyine düşmüştür. Bu düşüğe rağmen 1961 yılında tarım sektörü hala diğer sektörlerle nazaran milli hasılda en yüksek payı alan sektör olma özelliğini korumaktadır. Sanayi ve hizmetler sektörünün tarım sektöründen düşük kalmasına rağmen yükseliş oranları artmış, 1927 yılında sırasıyla % 10 ve % 23 olan paylarının, 1961 yılında % 23 ve % 35'e yükselişleri dikkat çekmektedir.

Kuruluş yılları itibariyle Türkiye nüfusunun büyük kısmının kırsal alanlarda yaşadığı dikkate alındığında, ulusal kalkınma açısından yapılan birçok çalışmanın esasen kırsal kalkınmanın gelişimine dair bilgi sağlayabileceği açıktır. Buradan hareketle, ülkede 1923-1960 dönemlerinde yapılan büyüme ve kalkınma çalışmalarının, temel sosyoekonomik göstergelerde yaratacağı etkinin, kalkınmaya ne düzeyde katkı sağlandığına, bir başka deyişle kırsal ekonomide büyüme ve kalkınmayı ne düzeyde etkilendiğine gösterge olarak da değerlendirilebilecektir.

Cumhuriyet döneminden planlı kalkınma dönemine dek seçilmiş temel kalkınma göstergelerinde meydana gelen değişim Çizelge 2. 7'de yer almaktadır. Bu veriler yardımıyla ülkede Cumhuriyet döneminde yürütülen kalkınma çabalarının, refah düzeyine katkısına dair bazı çıkarımlar yapılabilecektir.

Çizelge 2. 7: Planlı dönem öncesi Türkiye'de bazı kalkınma göstergelerinin değişimi

	EĞİTİM		SAĞLIK	YAŞAM	ULAŞIM	
	Okur-Yazar Nüfus Oranı (%)	Öğrenci Sayısı (Bin)	Hastane Yatak Sayısı (Bin)	Elektrik Üretimi (Mil./Kw)	Demiryolu Uzunluğu (Km.)	Kara Yolu Uzunluğu (Km.)
1923	10.6	350	3.3	-	3756	18335
1930	19.2	540	5.2	106.3	5639	29636
1940	22.4	1110	11.9	396.9	7381	41600
1950	33.6	1780	18.8	789.6	7671	47100
1960	40.1	3340	45	2886	7800	61500

Kaynak: DPT, 1963.

Çizelge 2.7, Kuruluş yılları itibariyle Türkiye nüfusunun büyük kısmının kırsal alanlarda yaşadığı dikkate alındığında, ulusal kalkınma açısından yapılan birçok çalışmanın esasen kırsal kalkınmanın gelişimine dair bilgi sağlayabileceği açıktır.

Buradan hareketle, ülkede 1923-1960 dönemlerinde yapılan büyüme ve kalkınma çalışmalarının, temel sosyoekonomik göstergelerde yaratacağı etkinin, kalkınmaya ne düzeyde katkı sağlandığına, bir başka deyişle kırsal ekonomide büyüme ve kalkınmayı ne düzeyde etkilendiğine gösterge olarak da değerlendirilebilecektir.

Cumhuriyet döneminden planlı kalkınma dönemine dek seçilmiş temel kalkınma göstergelerinde meydana gelen değişim Çizelge 2. 7’de yer almaktadır. Bu veriler yardımıyla ülkede Cumhuriyet döneminde yürütülen kalkınma çabalarının, refah düzeyine katkısına dair bazı çıkarımlar yapılabilecektir.

Göstergelerden ilk 2 sütunda yer alan “eğitim”e ilişkin verilerden “okur-yazar nüfus” verilerine göre toplumun % 10.6’sı okuryazar iken, 1960 yılına gelindiğinde bu oran % 40’a ulaştırılabilmıştır. Bununla birlikte ikinci sütunda bulunan “öğrenci sayısı”na göre ise, dönem sonunda öğrenci sayısının yaklaşık 10 kat arttırıldığı ortaya çıkmaktadır. Eğitim göstergelerindeki bu değişim, ülke toplumunun büyük bölümünü kırsal oluşturduğundan, bu alanların yani kırsalın kalkındırılması açısından önemli bir başarı göstergesi olarak değerlendirilebilecektir. “Sağlık” anlamında verisine ulaşılabilen “hastane yatak sayısına” göre 1923 yılında 3.3 bin olan yatak sayısı, yaklaşık 40 yıllık süreç sonunda 1960 yılına gelindiğinde 45 bine ulaşmıştır. Dolayısıyla planlı dönem öncesi yürütülen kırsal kalkınma çabalarında sağlık koşulları açısından da olumlu sonuçlara ulaşıldığı ifade edilebilmektedir. “Elektrik üretimi ve kullanımı”nda artış, hem günlük hayatta bireylerin yaşam standartlarının yükseldiğine hem de üretim sektöründe kullanıma bir göstergedir. Bu açıdan elektrik üretim değerlerinde 106.3 mil/kw’ten, 2886 mil/kw’a ulaşılması olumlu durumu gözler önüne sermektedir. Son olarak verilerine ulaşılabilen gelişmişlik göstergelerinden “ulaşım”a ilişkin karayolu ve demiryolu uzunluğunda da bir artış yaşanmıştır (DPT, 1963: 8-9).

Dolayısıyla tüm bu göstergelerde ortaya çıkan olumlu değişim bağlamında Cumhuriyetin kuruluş yıllarından başlayarak planlama dönemine geçişe dek yaklaşık 40 yıllık süreç içerisinde kırsal kalkınma açısından sınırlı da olsa başarılı sonuçlar elde edildiğine işaret etmektedir.

Özetle ifade edilecek olursa; Cumhuriyet’in ilk yıllarında ülkenin büyük kısmını kırsal alanlar ve bu alanlarda yaşayan nüfus oluşturmaktadır. Bu nedenle köy,

kırsal alanlar ve tarım yeni devletin gelişme planları açısından son derece önemli bir yer almıştır. Tarım ve köy kalkınması konuları ulusal kalkınma açısından merkezi konumdaki rolüyle, ülkenin ilk planlama faaliyeti olarak değerlendirilebilecek İzmir İktisat Kongresinde yer edinmiştir. Bu kongrede toprak mülkiyeti ve tarıma yönelik düzenlemeler gündeme getirilerek, toplumsal kalkınmanın önemi vurgulanmıştır. Ülkenin elde ettiği siyasi ve askeri başarının, ekonomik büyüme ve kalkınma açısından gerekliliği vurgulanarak, köylerin dolayısıyla kırsalın temel sorunları ve çözüm alternatifleri öncelikli konular olarak tartışılmıştır (Karaköy, 2023: 55; Kara ve Oruç, 2022: 363-364). Tarım ve köye ilişkin çıkarılan kanunlarla bu alanlarda sosyoekonomik yapı güçlendirilmeye çalışılmıştır. Dünya savaşlarının ardından ise tarım sektöründe makineleşmenin yükselişi, tarımsal ürünlerin desteklenmesi ve yeni tarımsal alanların üretime açılması, tarım ile ilgilenen köyler ve köylüler açısından kırsalda bir değişim sürecini ortaya çıkarmış,. bununla birlikte tarımsal faaliyetlerin gerçekleştirildiği kırsalda çözülme baş gösterirken, diğer taraftan tarımsal destekleme politikalarına yönelik uygulama ve planlamaya zemin hazırlamıştır. Özellikle ticaret sermayesinde gerçekleşen hızlı yükseliş, kırsal kesimin pazara ulaşması, yükselen kentleşme oranları vb. sayesinde siyasal yönetimce de dikkat çekerek, kentlerde ve kırsalda sosyoekonomik gelişme açısından kapsayıcı bir sürecin planlanmasına öncülük etme görevini üstlenmiştir (Kepenek ve Yentürk, 1994: 80-81).

Bu dönemde genel olarak hizmet sektöründe (karayolu ulaşımı, konut inşası ve ticaret vb. olmak üzere) hem niceliksel hem de niteliksel olarak hızlı bir gelişim yaşandığı ifade edilebilmektedir. Bütün bunlar sonucunda ulusal ve köy kalkınması uygulamalarında kısmen başarı elde edilmesine karşın, istikrarlı ve etkin bir süreç yönetimine kavuşulamamıştır. Büyük dünya savaşlarının sona ererek, büyüme ve kalkınma yarışının hız kazandığı 1950 sonrası dönemde ise planlama dönemine geçiş ihtiyacı gündeme gelmeye başlamıştır (Kepenek ve Yentürk, 1994: 105).

2.1.2. Planlı Dönemde Kırsal Kalkınma Politika ve Sonuçları (1963-2024)

Türkiye’de 1960’lı yıllara dek büyüme ve kalkınmaya yönelik çeşitli politikalara dayalı uygulamalar yürütülmekle birlikte, sistematik olarak sürdürülen planlı bir sürecin varlığından söz edilememektedir. Devletin ağırlıklı olduğu piyasa

sisteminde 1960 yılına kadar plansız büyüme ve kalkınma uygulamaları gerçekleştirilmiştir. Çalışmalarda sosyoekonomik problemlerle birlikte 1950’li yılların ikinci yarısından sonra büyüme hızı yavaşlamış, enflasyon sermaye kaynaklarını verimsizleştirmiş, devlet müdahalesi yerine özel sektörün teşvik edilmesi istense de gerçekleştirilememiştir. Diğer yandan plansız uygulamaların yürütüldüğü sistemin sürdürülebilir bir finansmana dayanmaması sebebiyle finansman sıkıntıları baş göstermiş ve nihayetinde Türkiye “dağınık bir şantiye” görünümüne gelmiştir (Karluk, 2013: 140). Ülkenin bu görünümüne ek olarak, ekonomi yönetiminde koordinasyon eksikliği yaşanması ve kalkınmaya dair uzun vadeli bir hedef, strateji ve planlama bütünlüğünün olmaması da ulusal ekonominin büyüme ve kalkınması açısından eleştirilere konu haline gelmiştir (Yücel, 2017: 228).

Türkiye’nin bulunduğu görünümünden kurtarılarak, ekonomik yapının istikrara kavuşturulabilmesi için şu 2 husus tartışılmaktaydı: (i) sermaye kullanımını serbest piyasa koşullarına bırakarak “fiyat” mekanizmasının kendiliğinden işleyeceğine güvenmek, (ii) plan ve programa dayalı sermaye kullanımına geçmek. Bunlar arasından mevcut iç ve dış koşullar ile yaşanan gelişmeler, sistematik ve planlı bir döneme geçişin tercih edilmesine yol açmıştır (Kepenek ve Yentürk, 1994: 129).

Sistematik kalkınma planlamasının gerçekleştirilmesinde, devletin asgari kapsamda müdahale etmesi gerekli ve hatta zorunlu görülmüştür. Piyasa ekonomisinin temel savunucularının “milli ekonomi” söz konusu olduğunda devlet otoritesine bazı görev ve sorumluluklar (milli savunma, milli eğitim, ulaştırma, altyapı ve haberleşme vb.) yüklediği göz önüne alınarak ihtiyaç duyulan sistematik kalkınma planlaması, yeni kurulan “Devlet Planlama Teşkilatı”nın görev alanına bırakılmıştır (Türk, 1970: 12). Böylelikle ekonomi politikaları yeni bir döneme evrilerek, demokrasi düzeninde planlı kalkınma dönemine geçilmiş, planlama dahilinde ekonomik büyüme ve kalkınma hamlelerinin ortaya koyularak uygulanması hedeflenmiştir (DPT, 1963: 1; Buluş, 2003: 57).

30 Eylül 1960 tarihinde 91 sayılı “Devlet Planlama Teşkilâtının Kurulması Hakkında Kanun” yayınlanarak, ülkenin ilk planlama teşkilatı kurulmuştur. Başbakanlığına bağlı olarak kurulan “Devlet Planlama Teşkilatı”nın (DPT) temel görevleri: “a) Memleketin tabii, beşerî ve iktisadi her türlü kaynak ve imkânlarını tam

bir şekilde tesbit ederek takip edilecek iktisadi ve sosyal politikayı ve hedefleri tâyinde Hükümete yardımcı olmak; b) Muhtelif bakanlıkların iktisadi politikayı ilgilendiren faaliyetlerinde koordinasyonu temin etmek için tavsiyelerde bulunmak ve bu hususlarda müşavirlik yapmak; c) Hükümetçe kabul edilen hedefleri gerçekleştirecek uzun ve kısa vadeli plânları hazırlamak; d) Plânların başarı ile uygulanabilmesi için ilgili daire ve müesseselerle mahallî idarelerin kuruluş ve işleyişlerinin ıslahı hususunda tavsiyelerde bulunmak, e) Plânın uygulanmasını takip etmek, değerlendirmek ve gerekli hallerde plânda değişiklikler yapmak; f) Özel sektörün faaliyetlerini plânın hedef ve gayelerine uygun bir şekilde teşvik ve tanzim edecek tedbirleri tavsiye etmek” şeklinde belirlenmiştir (Resmi Gazete, 5 Ekim 1960).

Planlı dönemde hazırlanacak her bir plan, tek bir hususa yönelik tesis edilmemiş, daha önceki uygulamalardan farklı olarak, ekonomik ve toplumsal gelişmenin inşasına ilişkin geniş açılı, kapsayıcı ve bütüncül niteliklere sahip özelliklerde oluşturulmuştur. Ayrıca uzun dönemli bir planlama sisteminin oluşturulması hedeflenmiştir. Kırsal kalkınma açısından, kuruluş yıllarından İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1968-1972) dönemine dek kullanılan “kır” ve “kırsal” ifadeleri yerine “köy” ifadesi kullanılırken, “kırsal kalkınma” ifadesi yerine ise “toplumsal kalkınma” ifadeleri kullanılarak bu konu planlı kalkınma döneminin gündeminde yer almıştır (Güven, 2018: 43; Yardımcı, 2023: 195).

2.1.2.1. 1963 Sonrası Dönem Kırsal Politikaları

DPT kuruluşunun ardından 1963 yılında ilk kalkınma planı olarak, 1963-1967 dönemini kapsayan “Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı” (BBYKP) hazırlanmıştır. Türkiye’de ekonomik ve siyasal bunalım döneminin ardından hazırlanan ilgili plan, kararlı ve dengeli yaklaşım ekseninde şekillendirildiği gibi, kısa ve orta dönemli büyüme ve kalkınma hedeflerine ulaşılmasına bağlı olarak, uzun dönemli gelişmeyi de kapsamına almaktadır (Kepenek ve Yentürk, 1994: 132-133).

Yeni dönemler için ülke düzeyinde hazırlanmaya devam eden kalkınma planları, her sektörü kapsayıcı, makro ölçekli kalkınma amaçları ve stratejilerinin yer aldığı bir dizi amaçlara yönelik stratejilerle hazırlanmıştır. Kalkınma planlarında Birleşmiş Milletler yaklaşımıyla benzer şekilde “toplum kalkınması, köy kalkınması,

kırsal kalkınma” kavramları ikame olarak kullanılmıştır (Oruç, 2019: 48; Demirci ve Aydın, 2022: 3). Kırsal kalkınma, plan öncesi dönemde de olduğu gibi planlı dönemde de ulusal kalkınmaya zemin hazırlayıcı ve bütünleyici unsurlar barındırması nedeniyle stratejik önem taşıyan ve dolayısıyla da ulusal kalkınma planlarında yer alan konular arasındadır.

Çizelge 2. 8’de geçmişten günümüze yayınlanmış tüm ulusal kalkınma planları ve bu planlarda “kırsal kalkınma” ile ilgili başlıklara yer verilmektedir.

Çizelge 2. 8: Kalkınma planları ve kırsal kalkınma

Kalkınma Planı ve Dönemi	Kırsal Kalkınma Başlıkları
Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1963-1967)	BÖLÜM III-Toplumun Genel Kuruluşu, Toplum (Köy) Kalkınması
İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1968-1972)	BÖLÜM VII-Toplumun Güvenlik İçinde Gelişmesi Ve Sosyal Refahı, Bölgesel Gelişme, Şehirleşme ve Yerleşme Sorunu BÖLÜM VIII -Toplumun Yurt Üzerinde Yerleşmesi ve Barınması
Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (1973-1977)	BÖLÜM I-VI. Yerleşme Sorunları, VI.2.Kırsal Yerleşme
Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (1979-1983)	BÖLÜM IV- Bölgesel Gelişme ve Yerleşme_ Kırsal Yerleşme BÖLÜM VII-Köylüye Yönelik Politikalar
Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1985-1989)	BÖLÜM I-Türk Toplumunun Temel Sorunları, Yerleşme Sorunları (Kırsal Yerleşme), Kırsal Kalkınma
Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı (1990-1994)	BÖLÜM IV-V. Bölgesel Ve Yöresel Gelişme, Kırsal Alanlara Götürülen Hizmetler
Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1996-2000)	BÖLÜM III-IV. Bölgesel Dengelerin Sağlanması
Uzun Vadeli Strateji ve Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (2001-2005)	BÖLÜM VII- Bölgesel Gelişme Hedef ve Politikaları, V. Kırsal Kalkınma
Dokuzuncu Kalkınma Planı (2007-2013)	BÖLÜM V-5.5.3. Kırsal Kesimde Kalkınmanın Sağlanması, BÖLÜM VII-7.4. Bölgesel Gelişmenin Sağlanması
Onuncu Kalkınma Planı (2014-2018)	BÖLÜM II-2.3.Yaşanabilir Mekânlar, Sürdürülebilir Çevre. 2.3.6. Kırsal Kalkınma
On Birinci Kalkınma Planı (2019-2023)	BÖLÜM II- 2.4. Yaşanabilir Şehirler, Sürdürülebilir Çevre. 2.4.6. Kırsal Kalkınma
On İkinci Kalkınma Planı (2024-2028)	BÖLÜM III- 3.4.7. Bölgesel Gelişme, 3.4.8. Kırsal Kalkınma

Kaynak: T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, Erişim linki: <https://www.sbb.gov.tr/kalkinma-planlari/>, Erişim tarihi: 13.10.2023.

Çizelge 2. 8’de belirtilen ulusal kalkınma planlarındaki kırsal kalkınma konusuna ilişkin vurgulara kısaca değinilecek olursa;

İlk olarak **Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1963-1967)** (BBYKP) ilan edilerek kararlı ve dengeli kalkınma yaklaşımı benimsenmiş, sosyoekonomik gelişmelerin 15 yıllık süre dahilinde düzenlenmesi hedeflenmiştir. BBYKP ilk defa uygulanan “uzun dönemli gelişme yaklaşımının” birinci basamağı olarak tasarlanmış olup birincil amaç ekonomik büyüme oranının yıllık olarak % 7 düzeyine ulaştırılabilmesi olarak belirlenmiştir (Kepenek ve Yentürk, 1994: 132-135). Kırsal alanlar “köy” kavramı ile ifade edilirken, kırsal kalkınma ise “köy kalkınması, toplum kalkınması” kavramları ile ifade edilmiştir. Planda kırsal alanlara dair birçok konuya değinilmekte, “köy” ve “tarım” a dair vurgularla sıkça karşılaşılmaktadır. Plana göre *“toplumsal kalkınma; halk için hizmetlerin sunularak gerekli çalışmaların gerçekleştirilmesi, dernek, kooperatif vb. teşkilatlanmaların örgütlenmesi, idare ile toplum işbirliğinin sağlanması gibi toplumsal gelişmeyi destekleyici çalışmalar bütünü”* şeklinde tanımlanmaktadır. Köylerin gelişimi, ulusal gelişme ile ilişkilendirilerek toplumsal kalkınma programlarının önemi vurgulanmıştır. Bu planda özellikle sanayi sektörü odağında uzun dönemli gelişmenin gerçekleştirileceği, sanayinin gelişmesinin ise öncelikle tarımsal gelişmeye bağlı olduğu ifade edilmektedir. Ayrıca toplumsal gelişmelerin uzun dönemde ulusal kalkınma açısından en verimli yol olduğu da belirtilmektedir (DPT, 1963: 101).

İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planında (1968-1972) ilk plan gibi temel hedef; ulusal gelirin yılda ortalama % 7 büyümesidir. Kırsal kalkınmaya yine toplum, köy kalkınması kavramları üzerinden değinilmektedir. Köylerde yaşayan insanların gelir düzeyinin artırılması için, tarım sektörü dışındaki sektörler yönlendirilmeleri ve tarımsal üretimde verim düzeyi ve refahın artırılabilmesi için “tarım kentleri” ve “köy kent” gibi alternatif yerleşim örnekleri fikirleri ortaya atılmıştır. Planda toplumun yurt üzerinde yerleşmesi ve barınması başlığı altında yer alan “Bölgesel gelişme, şehirleşme ve yerleşme sorunu” ile kırsal alanlarda kalkınma önerilerine dair ifadeler yer verilmektedir. Hizmet yatırımlarının artırılması, özel sektörün iktisadi aktivitelerinde bu alanlarla ilişkilerinin teşvik edilerek artırılması, dengeli şehirleşmenin amaçlanmasıyla birlikte tarımda modernizasyon, sanayileşme ve şehirleşme unsurlarının birlikte düşünülmesi gerektiği belirtilmektedir (DPT, 1968: 263).

Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (1973-1977), kırsal yerleşme ve kırsal kalkınmaya ilişkin konulara “yerleşme sorunları” ifadesi altında yer verilmektedir. Kırsal alanlarda görülen dağınık yerleşim tipinin, hem yerel hem de ulusal kalkınma önünde engelleyici bir unsur olduğu vurgulanmaktadır (DPT, 1973: 113). Ülke nüfusunun bu plan dönemine dek, son 20 yıl içinde hızlı bir artış gösterdiği ve bu artışın ekonomik, sosyal ve çevre koşulları ile bağlantıları sonucu yerleşme dokusunun da değişim geçirdiği belirtilmektedir. 1960’larda nüfusun sadece % 26.3’ü kentlerde, geri kalan % 73.7’lik kısmı kırsal alanlarda yaşamakta iken ilgili dönemde bu oranlar sırasıyla % 39,5 ve % 64 olarak gerçekleşmiş, dolayısıyla kırsal nüfus azalırken kentli nüfus artış göstermiştir. Bu değişimde 1950’li yıllardan sonra ekilebilir tarımsal arazilerin sınırlarına ulaşması, makinalaşmanın kullanımı, toprağı olmayan insanların sayısının artışı, karayollarının ulaşımı kolaylaştırması, kentlerde hareketlenen tarım dışı sektörlerin yaygınlaşmaya başlaması zemin oluşturmuştur. Kentlerde artan nüfus ise bu alanlarda üretim artışı ve dolaylı olarak altyapının tesisine yol açarken, diğer yandan kırsalda yaşanan olumsuzlukların artmasına yol açmaktadır. Bu duruma karşı, kırsalda etkin çalışmalar ile çeşitli tedbirlerin alınması gerektiğine dair ifadeler yer verilmektedir (DPT, 1973: 843).

Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planında (1979-1983) dönem itibariyle toplam 86.000’den fazla kırsal yerleşim alanı olduğu belirtilirken (DPT, 1979: 82); bölgesel gelişme ve yerleşme, kırsal yerleşme, köylüye yönelik politikalar başlıkları altında kırsal kalkınma problemleri ve çözümüne dair çeşitli önerilere yer verilmiştir. Tarımsal gelişmeyle, köylünün kalkınması özdeş sayılarak köylünün katkısı olması halinde sanayi toplumuna geçilebileceği varsayımından yola çıkılmıştır. Etkili bir toprak reformu, kooperatifleşme ve köy-kentler ile yeni bir yerleşim düzeninin oluşturulması, kırsal kalkınmanın temel araçları olarak belirlenmiştir. Köylüye yönelik politikalar başlığı altında toprak reformu, kooperatifleşme, tarımda köylüye devlet düzenleme ve destekleri, kırsal yerleşim düzeni olarak “Köy-kent”lerin kurulmasına yer verilerek, kırsalda kalkınmaya dönük çabalar ortaya koyulmuştur (DPT, 1979: 286). Ayrıca “kalkınmada öncelikli yöreler” yaklaşımıyla “*tarım kesiminde mevcut potansiyelden en üst düzeyde yararlanılması, gelecekteki önemli somut projelerin işlerliği, ekonomik ve toplumsal yararın istenilen ölçekte sağlanması ve toplumsal*

yapıda gerekli değişikliklerin gerçekleştirilmesi için toprak - insan ilişkisinin düzenlenmesi” bir ön koşul olarak kabul edilerek, ilgili yasal düzenlemelerle iyileştirici uygulamaların yapılacağı belirtilmiştir (DPT, 1979: 291).

Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1985-1989) ile kırsal gelişimine yönelik olarak, “köylü ve çiftçinin gelirinin yükseltilmesi için yeni üretim dalları teşvik edilecek, köyde üretilen malların değerlendirilmesi için çiftçiye yardımcı hizmetler sağlanacak, kalkınmada öncelikli yörelerimizin gelişme potansiyeli harekete geçirilecek, bu yrelerimiz ile diğer yöreler arasındaki gelişmişlik farkları azaltılacaktır” ifadelerine yer verilmiştir (DPT, 1985: 3). Köylü refahının yükseltilerek, glerin engellenmesi ve buldukları yerde kalkınmalarını sağlamak üzere, kırsal kesime götürülen sosyal ve iktisad hizmetler arasında entegrasyon sağlanması ve geçimleri tarıma dayanan köylülere ihtiyaç duydukları elektrik, su, yol vb. temel altyapı hizmetlerinin ulaştırılmasının öncelikli gereksinimler olarak karşılanacağı belirtilmektedir. 1988’den itibaren kırsala ilişkin istatistiklerin kayıtları Türkiye İstatistik Kurumunca (TÜİK) tutulmuş, fakat bu odakta faaliyet yürüten kurum-kuruluşların politika kararları ile yürüttükleri faaliyetlerde kullanılan kır-kent istatistikleri aynı tanımlama üzerinden yapılamadığı için Türkiye’de uzun yıllar kırsal kalkınma istatistiklerine dair amaçsal farklılaşma sorunu yaşanmıştır (Yardımcı, 2023: 195). Ayrıca “Entegre Kırsal Kalkınma Projeleri uygulanacaktır” ifadelerine yer verilerek farklı kavramlar yerine ilk kez bir kalkınma planında “kırsal kalkınma” kavramına yer verilmiştir (DPT, 1985: 158).

Kırsal kesimde yaşamın refah düzeye ulaştırılması açısından belirlenen hedefler arasında altyapının düzenlenmesi, köylünün geçim kaynağı olan toprağın en verimli kullanımına dair miras ve mülkiyet rejiminde düzenlemelere gidilmesi, işletmelerin klmesinin önlenmesi için gereken tedbirlerden bahsedilmektedir. Böylece üretimden azam verim alınarak, istihdam artışıyla kırsalda nüfusun tutundurulmasına yönelik refah koşullarının sağlanması vurgulanmaktadır (DPT, 1985: 158-202).

Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı (1990-1994) dahilinde kırsal gelişim planlaması, hala bölgesel ve yöresel gelişme başlıkları altında yer almaktadır. Planın makro ekonomik hedef ve dengeler başlıklı birinci bölüm ilk maddesinde kırsal

kalkınmaya yönelik olarak “...Hızlı, dengeli ve istikrarlı bir kalkınma süreci içinde ... bölgesel ve yöresel gelişmişlik farklarını azaltmak”, 31. maddesinde “kırsal kesimde yaşayanların ürettiği malların değerlendirilmesi ve gelirin yükseltilmesi amacıyla gerekli önlemler alınacaktır” ifadelerine planın başlıca amaçları arasında yer verilmektedir (DPT, 1989: 1-3). Planın dördüncü bölümünde yer alan sosyal hedef, ilke ve politikalar başlıkları altında “Kırsal kesimde yeni iş alanları ve kırsal hane halkına ek gelir imkanları yaratmak amacıyla tarım dışı iktisadi faaliyetlerin geliştirilmesine ağırlık verilecektir” şeklinde yer verilmekte olup kırsalda istihdamın çeşitlendirilerek, iyileştirilmesi gerektiği ifade edilmektedir (DPT, 1989: 303). Kırsal alana götürülen hizmetler başlığı altında ise çeşitli ilke ve politikalara (1071 ile 1078. maddelerde) değinilmiştir. Bunlar; “1071. Kırsal kesimde, çağdaş ihtiyaçlara uygun hizmet ve bilgi akımını kolaylaştırmak temel ilkedir. 1072. Kırsal kesime dinamizm kazandırmak amacı ile “kırsal alan planlama” yaklaşımı çerçevesinde hizmetlerin ve tarıma dayalı sanayi yatırımlarının merkez köy ve kasabalara yönlendirilmesi desteklenecektir. 1073. Köylünün ana geçim kaynağı olan toprağın rasyonel kullanımı için gerekli düzenlemeler tarımsal araştırma kurumları ile birlikte yapılacak, tarımsal yapı bozukluklarının giderilmesini amaçlayan projelere ağırlık verilecektir. 1074. Kırsal alanda istihdamın artırılması, gelirin çeşitlendirilmesi için yeni üretim dallarında çalışma teşvik edilecek, tarım dışı ekonomik faaliyet kolları desteklenecektir. 1075. Kırsal alanda yaşayan ailelerin eğitim ve kültür düzeylerinin yükseltilmesi için düzenlenen yaygın eğitim programı ve projeleri çeşitlendirilecek ve artırılabilecektir. 1076. Tarım üreticilerinin hızla gelişen tarım teknolojisi ve biyoteknolojideki değişimleri uygulayabilmeleri için gerekli olan yaygın eğitim faaliyetleri, araştırma ve eğitim kurumlarının yapacağı entegre projelerle sağlanacak ve üreticinin bu konularda bilgilendirilmesi, yeni beceriler kazanmasında üniversiteler ile ilgili kamu kuruluşları etkin işbirliği halinde olacaklardır. 1077. Kırsal alana götürülen sağlık hizmetleri ve üniteleri yaygınlaştırılacaktır. 1078. Köye hizmet götüren kamu kuruluşları arasında koordinasyon geliştirilecek ve birbirleriyle uyumlu hizmet vermelerini sağlayacak entegre projeler uygulamaya konacaktır” (DPT, 1989: 321).

Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1996-2000) mevcut durum değerlendirmesine göre, bu plan öncesinde kırsal kalkınmanın sürekli ve kalıcı temellere oturtulamadığı belirtilebilmektedir. Kırsal alanlar ile kentsel alanlar arasında refah farklarının yükselmeye devam ederken ayrıca kırsaldaki nüfusun kentlere göçü nedeniyle büyük kentlerde nüfus yığılmasına yol açmaya devam ettiği ifadelerine yer verilmektedir (DPT, 1995: 17). Daha önceki planlı dönem uygulamalarıyla, kırsal alanda bulunan köy ve köyaltı yerleşimlerin büyük kısmında yol, elektrik ve iletişim altyapısının oluşturulmuştur. Kırsal alanlarda tarım sektöründe verimin artırılması, sanayinin gelişimi, eğitim ve sağlık hizmetlerinin yaygınlaştırılması, bütün köylere içme suyunun ulaştırılması, kırsalda çağdaş ihtiyaçlarla uyumlu hizmet sunumu ve bilgi akışının kolaylaştırılması, girişimcilik ve kooperatifçiliğin teşvik edilerek yaygınlaştırılması gerektiği vurgulanmaktadır (DPT, 1995: 45, 53, 155, 175). Temel olarak kırsal alanlar açısından, toprak ve su kaynaklarının geliştirilmesi, tarımsal altyapının oluşturulması, kaynakların etkin kullanımı konuları ilgili plan döneminde de önemini korumaktadır (DPT, 1995: 157). Bölgesel gelişme farklarının azaltılabilmesi ve kırsal alanlarda gelişmenin sağlanabilmesi için Yozgat ve Bingöl-Muş illeri için kırsal kalkınma projeleri sürdürülmüş, Karadeniz bölgesinde yer alan Ordu-Giresun illerinde kırsal kalkınma projesi başlatılmıştır. 2000 yılına gelindiğinde devam eden projelerden Yozgat Kırsal Kalkınma Projesinde 3919 hektarlık alan sulamaya açılmış, 25 köy ünitesinde içme suyu tesis edilmiş, 3485 hektar alan ağaçlandırılmış ve 900 hektarlık enerji ormanı oluşturulmuştur. Çeşitli eğitimler verilerek yaklaşık 2.5 milyon küçük ve büyük baş hayvanda aşılama gerçekleştirilmiştir. Bingöl-Muş projesinde, 1187 hektar alan sulamaya açılırken, 50 köy ünitesi içme suyu, 222 km'lik yol yapımı, 308 hektar alanın ağaçlandırması, 6935 hektarlık alanda enerji ormanı tesis edilmiştir. 3707 çiftçiye eğitim verilerek, arı yetiştiriciliği ve halı-kilim üretimine yönelik altyapı sağlanmıştır. Ordu-Giresun Kırsal Kalkınma Projesi 1998 yılında hızlandırılarak, proje kapsamında çiftçilik eğitimleri verilmiş, 50.000 adet hayvanın üretiminde doğal ve suni tohumlama işlemleriyle verim artırıcı faaliyetler yürütülmüştür (DPT, 2000: 70). Kırsalın temel geçimini sağlamaya devam ettiği tarım sektörünün ve dolayısıyla kırsal gelişimine yönelik 4342 sayılı "Mera Kanunu" çıkarılmış, tarımda yeniden yapılandırma ve destekleme kurulu oluşturulmuştur. 4487 sayılı kanun ile ürün borsalarında vadeli işlemler

yapılabilmesine imkân sağlanmıştır. 1 Haziran 2000 tarihinde TBMM genel kurulunda 4572 sayılı “Tarım Satış Kooperatif ve Birlikleri Hakkında Kanun” kabul edilmiştir (DPT, 2000: 132).

Uzun Vadeli Strateji ve Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (2001-2005) (SBYKP) XXI. yüzyılın ilk döneminde küreselleşme, bilimsel ve teknolojik gelişmelerde yaşanan hızlı bir dönüşüm sürecinin etkisi altında, dünyada olduğu gibi Türkiye’de de derin bir sosyo iktisadi değişimin yaşandığı zaman diliminde yeniliklerle hazırlanmıştır. Bu dönemde AB uyum sürecinin de etkisiyle, politika ve uygulamalarda sonuçlara ulaşılması açısından öncekiler gibi 5 yıllık süreç değil “uzun vadeli gelişim stratejisinin benimsenmesini” zorunlu hale getirmiştir. Hazırlanan uzun vadeli stratejik planlarda temel amaç: *“uygarlığın en ileri düzeyine ulaşma, adil gelir dağılımı, dünya standartlarında yüksek kaliteli üretim yapma, hukukun üstünlüğü ile insan haklarını güvence altına alma, katılımcı demokrasi, din ve vicdan özgürlüğünü benimseyerek küresel çaplı etkili ve güçlü bir devlet olmaktır”* (Karaköy, 2023: 159). Bu bağlamda kırsal kalkınma açısından da planlı kalkınma dönemi itibariyle hazırlanan her planda köy veya toplum kalkınması, tarımsal kalkınma, bölgesel kalkınma vb. adlar altında kırsal kalkınma konusuna yönelik çeşitli ifadelerle yer verilmesine karşın, Sekizinci Plana dek hazırlanan planlarda doğrudan “kırsal kalkınma” başlığına yer verilmemiştir. İlk kez SBYKP’da “Bölgesel Gelişme Hedef ve Politikaları” başlığı altında “Kırsal Kalkınma” konusuna ayrı bir başlık açılarak yer verilmiştir. İlgili planda kırsal kalkınmanın yaygınlaştırılması ve hızlandırılmasını sağlayacak olan kırsal alandaki idari örgütlenme çalışmalarının hedeflenen düzeye getirilemediği ifadesine ek olarak, kırsalda mevcut yapının çağın gereklerine uygun şekilde yeniden yapılandırılması ihtiyacının devam ettiği belirtilmektedir (DPT, 2000: 71; Karaköy, 2023: 160).

SBYKP döneminde kırsalda altyapının tesisi açısından köy ve köy altı yerleşimlerin neredeyse tamamında elektrik ve yol hizmetine, %75’inde içmeye elverişli suya kavuşturulduğu ve ayrıca %7,5 oranında da kanalizasyon sistemlerinin tesis edildiği belirtilmektedir (DPT, 2000: 19). Kırsal kalkınmanın üretim ayağında yer alan çiftçilik ve tarımsal üretime yönelik, tarımsal yayım ve eğitim faaliyetlerinin yetersiz olduğuna yer verilmektedir. Bu anlamda bilinçsiz ilaçlama, gübreleme, nadasa

birakma, anız yakma, yüzey şekillerine uygun olmayan toprak işleme vb faaliyetlerle tarımsal verim azaltılmakta ve kırsalda gelir kayıplarının yaşanmasına yol açılmaktadır (DPT, 2000: 71). Kalkınmanın temel göstergeleri arasında kabul edilen “eğitim” açısından kırsal alanlarda birleşmiş sınıf uygulamasının, eğitim kalitesine olumsuz etkisi devam ederken, bir diğer refah göstergesi “sağlık hizmetleri” açısından da mevcut sistemin etkin şekilde yürütmesine dair gereken yapılandırmalara ağırlık verileceği ifade edilmektedir (DPT, 2000: 81, 87). Kırsalı ilgilendiren “Genel Tarım Politikaları” başlığı altında ise tarımın milli hasıla içerisindeki payı azalırken, ülke nüfusunun büyük kısmının geçim kaynağının hala tarım olduğu belirtilmektedir (DPT, 2000: 130). Kırsalda üretici katılımı ve sorumluluğunu ön plana çıkararak üreticiye doğrudan finansman sağlayan kırsal kalkınma projelerinin oluşturulması ve uygulanması gerekliliği ifadelerine yer verilmektedir. Kırsalda artık tarım dışı sektörlere de destekler verilerek kırsal sanayinin yaygınlaştırılması sağlanacak, tarımdan çekilecek nüfusun yeni istihdam olanaklarına kavuşturulacağı projelerin gerçekleştirileceğine yer verilmektedir. Tarımsal üretimde araştırma kurumları etkin olacak şekilde yapılandırılarak, kurumlar ve kırsal yerleşikler arasında koordinasyonun sağlanması hedeflenmektedir (DPT, 2000: 133).

Özetle 2000’li yılların başında yayınlanan ulusal kalkınma planlarından SBYKP’da kırsal alanlara yönelik temel hedefler: kırsalda istihdamın artırılması, beşeri sermayenin artırılması, kırsal nüfus gelir seviyesinin artırılması, yaşam kalitesinin iyileştirilmesi, etkili öğrenme, katılımcılık ve verimli üretimin artırılmasıdır. İlgili plan döneminde kırsal kalkınmaya ilk kez ayrı bir başlık altında yer verilerek, bu alanlarda refahın sağlanabilmesi için belirlenen hedeflere yönelik tedbirler ve desteklerin gereği vurgulanmaktadır (Çelik, 2005: 63).

Dokuzuncu Kalkınma Planı (2007-2013): 3 Ekim 2005 tarihinde AB ile “tam üyelik” müzakerelerinin başlamasıyla birlikte Türkiye’nin AB ile ilişkilerinde yeni bir döneme girilmiş, bu nedenle hazırlanan kalkınma planları da Türkiye-AB müzakere süreçlerinden etkilenmiştir (DPT, 2006: 11). Bu döneme isabet eden “Dokuzuncu Kalkınma Planı (2007-2013)” (DKP) 5’er yıllık dönemlerle hazırlanan diğer planlardan farklı olarak ilk kez 7 yıllık dönem için hazırlanmıştır. Diğerlerinden daha uzun süreli olmasının nedeni AB’ye üyelik sürecinde referans alınacak temel bir belge

olarak görülmesi ve bu doğrultuda hazırlanmasıdır (Karaköy, 2023: 166). Planın vizyonu “istikrar içinde büyüyen, gelirini daha adil paylaşan, küresel ölçekte rekabet gücüne sahip, bilgi toplumuna dönüşen ve AB’ye üyelik için uyum sürecini tamamlamış bir Türkiye” şeklinde ifade edilmektedir. Kırsal kalkınma konusuna ise beş temel ekonomik ve sosyal gelişme eksenlerinden “Bölgesel Gelişmenin Sağlanması” başlığı altında kırsal kesimde kalkınmanın sağlanması ifadeleriyle yer verilmektedir (DPT, 2006: 3-4).

Plan döneminde 2006 yılında ilk kez “Ulusal Kırsal Kalkınma Stratejisi” (UKKS) yayınlanmıştır. UKKS ile uluslararası yükümlülükler ve AB’ye uyum sorunlarının çözülebilmesi için olduğu kadar, tarımsal yapıda ortaya çıkan dönüşüme uyumlaşma sürecinde kırsal kalkınma odaklı uygulama ve projelere çerçeve çizilmesi hedeflenmiştir. Kırsal kalkınma çalışmalarında etkinliğin artırılabilmesinde yerel uygulayıcı ve ödemeleri üstlenici birime duyulan ihtiyaca ilişkin idari yapılanmanın hazırlık sürecinde olduğu belirtilmiştir. Bunlarla birlikte kırsalda temel üretim sektörü olan tarımda verimsizliğe dair arazi parçalanmalarının önlenmesi, örgütlenmelerin desteklenerek güç kazandırılması, efektif eğitim ve yayım faaliyetlerinin kırsal kalkınmada başarı için öncelikli konular olduğuna yer verilmektedir (DPT, 2006: 48-49). Kırsal kalkınmanın sağlanmasında ise UKKS’nin uygulanmaya başlanarak kırsalda örgütlenme kapasitesi arttırılacak, üretici örgütleri güçlendirilecek, toprak ve su kaynaklarının efektif yönetimine dair üretici programları yapılması, e-ticaret aracılığıyla alternatif üretim ve pazarlama faaliyetleri geliştirilecek, kırsala özgü üretimde beşeri sermayenin gelişimini teşvik edileceği hususlarına yer verilmektedir. Temel altyapı ihtiyaçları karşılanacak, tabandan tavana yaklaşımıyla katılımlı ve maliyet paylaşımını temel alan pilot proje uygulamalarıyla iyi proje örnekleri arttırılacak, kırsala özgü finansman kolaylıkları sağlanacak, AB’nin kırsal kalkınma politikalarına uyum sağlanması için gereken kurumsal ve idari çerçevenin oluşturulacağı belirtilmektedir (DPT, 2006: 94).

2005 yılında kırsal alanlarda altyapının iyileştirilerek, yaşam standardının yükseltilmesi amacıyla “Köylerin Altyapısını Destekleme Projesi” (KÖYDES) gündeme gelmiştir. İl özel idareleri ile mahalli idare birliklerine ayrılan kaynakların doğrudan kullanımıyla, bu alanlardaki geniş ölçekli altyapı problemlerinin hızlı ve

etkin çözüme kavuşturulması amaçlanmıştır. Projede içme suyu, toprak sulama, yol, kanalizasyon vb. geniş kapsamlı altyapısal sorunların çözümüne yönelik ortaya çıkmasına karşın, 2006 yılı 28 sayılı karar ile “kaynak yetersizliği sebebiyle sadece öncelik arz ettiği belirtilen yol ve içme suyuna yönelik projeler” ile sınırlandırılmıştır (Aslan, 2010: 49-50). KÖYDES projesi Türkiye’de kırsal kalkınma çalışmalarında en işlevsel, istikrarlı ve efektif kırsal kalkınma projesi olarak kabul edilmekte ve günümüzde Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı bünyesinde, köy yolları ve içme suyuna ilaveten, tarımsal sulama ve elektrifikasyon altyapı hizmetlerinde de kullanılmaya devam etmektedir (Gündüzöz, 2011: 131).

Son olarak bu plan döneminde DPT’nin görev ve yetkileri 2011 yılı itibariyle yeni kurulan TC Kalkınma Bakanlığına devredilmiştir (Övgün, 2011: 264; Fedai, 2019: 410). Yaklaşık 50 yıllık planlama döneminde ulusal kalkınma planlarını yayınlayan bu teşkilatın kalkınma planlarını hazırlama görevi, artık bu bakanlığa devredilmiştir.

Onuncu Kalkınma Planı (2014-2018), ekonomik büyümede yüksek düzeyli, istikrarlı ve kapsayıcılığın yanı sıra hukukun üstünlüğü, bilgi toplumu, uluslararası rekabet gücü, insani gelişmişlik, çevrenin korunması ve kaynakların sürdürülebilir kullanımı dikkate alınarak tasarlanmıştır (TC Kalkınma Bakanlığı, 2013: 1). Bu plan döneminde kırsal aleyhine göç hareketinin yavaşlamasına karşın hala devam etmekte olduğu ve burada temel etkenin kırsal iş imkanlarının yetersizliği olduğu ifade edilmektedir. Kırsal kalkınma programları kapsamında KÖYDES ve Su ve Kanalizasyon Altyapı (SUKAP) programlarının sosyal kalkınmada öncelikli yörelerde uygulamalarının devam ettirilmesi vurgulanmaktadır (TC Kalkınma Bakanlığı, 2013: 25-26).

“Yaşanabilir Mekânlar, Sürdürülebilir Çevre” başlığı altında kırsal kalkınmaya dair durum analizine göre, kırsal nüfus bir yandan sürekli azalır iken diğer yandan da yaşlanmaktadır. Planın kırsal kalkınmaya ilişkin temel amacı kırsalda refah düzeyinin ülke ortalamasına yaklaştırılmasıdır. Hizmet sunumunda yenilikçi yöntemlerle kırsalın özelliklerini dikkate alan uygulamaların geliştirilmesi ve katılımcılık dahilinde hizmet sağlanması beklenmektedir. Hedef ise “... *kırsal toplumun iş ve yaşam koşullarının, bulunduğu yörede iyileştirilmesidir. Kırsal politikanın genel çerçevesini ise; kırsal*

ekonominin ve istihdamın güçlendirilmesi, insan kaynaklarının geliştirilmesi ve yoksulluğun azaltılması, sosyal ve fiziki altyapının iyileştirilmesi ile çevre ve doğal kaynakların korunması oluşturacaktır.” şeklinde yer verilmektedir. Dönemde uygulanacak kırsal kalkınma politikası kırsal ekonominin çeşitlendirilerek canlandırılması, rekabet gücünün canlandırılması, sosyal hizmet ve yardımların yoksulluk sınırı altındaki hanelere sunulması, kamusal hizmet sunum kapasitesi artırılması, iletişim ve bilişim teknolojik altyapısı güçlendirilerek kırsalda genl refah kapasitesinin artırılması üzerinde durmaktadır (TC Kalkınma Bakanlığı, 2013: 134-136).

Onbirinci Kalkınma Planı (2019-2023)'nda, küresel eğilimler ile orantılı olarak Türkiye'de kırsal kalkınmanın sağlanmasının giderek önemini arttığı belirtilmektedir. Dünya'da, toprak ve su kaynaklarının sürdürülebilirliği, gıda güvenliği, tarımsal nüfusun yerinde (kırsalda) kalmasının sağlanması, kırsal desteklerin artırılması, tarımsal üretimde bilgi düzeyinin yükseltilerek, teknoloji ve girdi kullanımında etkin süreçlere ulaştırılması, pazarlama kanallarının güçlendirilmesi çabalarının artışına bağlı olarak kırsal kalkınma konusu ele alınmaktadır (TC Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı-On Birinci Kalkınma Planı, 2019: 13).

İlgili planda “Yaşanabilir Şehirler, Sürdürülebilir Çevre” konusu alt başlığı olarak kırsal kalkınma konusu yer almaktadır. Kırsal kalkınmanın amacı 705 numaralı maddede “*Sürdürülebilir kırsal kalkınma anlayışıyla, üretici birlikleri ve aile işletmelerinin üretim kapasitesinin ve kırsal işgücünün istihdam edilebilirliğinin artırılması, yaşam kalitesinin iyileştirilmesi, yoksullukla mücadele ile kırsal toplumun düzenli ve yeterli gelir imkânlarına kavuşturularak refah düzeyinin artırılması ve nüfusun kırsalda tutundurulması temel amaçtır*” şeklinde ifade edilmektedir. Bu amaçla belirlenen politika ve tedbirlerden bazıları ise; kırsal yerleşimlerde ihtiyaç duyulan yatırım ve hizmetlerin tespit ve takibiyle bu ihtiyaçların giderilmesinin sağlanması (706.md.), kırsal kalkınma desteklerinin çiftçi ve çevre odağında programlanarak, yürütülen desteklerde çok başlılığın giderilmesine uygun düzenlemeler ile birlikte destek uygulamalarında tamamlayıcılık ve etkinliğin sağlanması (707.md.), Kırsal alanlarda yaşam standartlarının yükseltilebilmesi için

kurumsal ve yerel kapasite geliştirilerek, kadın ve genç çiftçiler gibi dezavantajlı gruplara pozitif ayrımcılıklar sağlanacak, üretici örgütlerde sosyal dayanışma, işbirliği, eğitim, finansman konularında lider kurumlar haline ulaşmasının desteklenmesi (708.md.). Kırsal toplumda beşeri sermaye gelişiminin sağlanmasıyla yoksullukla mücadele için üretim ve istihdam odaklı politikaların sürdürülmesi (709.md.), Kırsalda üretim ve yaşam biçimlerinin sürdürülebilirliği odağında kırsal mirasın korunarak yaşatılması, tabiat ve kültür varlıklarının korunması (710.md.), kırsalda veri temelli politika yaklaşımının güçlendirilmesine dair idari değişikliklerden etkilenecek yöntemlerle kır istatistikleri heaplanması, kırsal alan tanımının revize edilmesinin sağlanmasıdır (711.md.) (TC Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı-On Birinci Kalkınma Planı, 2019: 166-168).

Plan dönem sonunda kırsal kalkınma açısından belirlenen hedefler ise; KÖYDES ve KIRDES kapsamında 146.490 km toplam köy yolu uzunluğuna, SUKAP kapsamında köylerdeki içme suyu ünite sayısını 69.700'e ulaştırmak şeklinde belirlenmiştir (TC Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı-On Birinci Kalkınma Planı, 2019: 168).

Onikinci Kalkınma Planı (2024-2028): 2023 yıl sonunda yayınlanmış en güncel ulusal kalkınma planıdır. Bu planda kırsal kalkınma, “Afetlere Dirençli Yaşam Alanları, Sürdürülebilir Çevre” konusunun bir alt başlığı olarak yer almaktadır. Planda kırsal kalkınmanın temel amacı: “*Kırsal kesimde üretken işgücü oluşturularak ekonominin canlandırılması, sürdürülebilir doğal kaynak yönetiminin sağlanması ve yaşam kalitesinin artırılması suretiyle nüfusun kırsalda tutundurulması temel amaçtır*” şeklinde ifade edilmektedir. Bu amaç doğrultusunda alınan politika ve tedbirler şu şekilde sıralanmaktadır: Yöreye ve mekâna özgü özellikler dikkate alınarak kırsal alanlarda yaşam kalitesinin artırılması için kamu hizmet sunumunun iyileştirileceği (896.md.), Kırsalda nüfus kaybını önlemek ve tersine göçü sağlamak için beşeri ve sosyal sermaye geliştirilerek istihdam imkânları iyileştirilecek, ekonominin çeşitlendirilmesi yoluyla kırsal alanların çekiciliğinin artırılacağı (897.md.). Kırsal kalkınma destekleri çiftçi ve üretkenlik odaklı programlanarak, uygulanan farklı destekler arasında koordinasyon sağlanmasıyla uygulamada tamamlayıcılık ve etkinliğin artırılacağı (898.md.). Kırsal çevrenin iyileştirilmesine ve iklim

değişikliğinin olumsuz etkilerini azaltmaya yönelik çalışmaların yapılacağı ve doğal kaynakların sürdürülebilirliğinin sağlanacağı (899.md.), Kırsala yönelik istatistiki altyapı, coğrafi bilgi sistemi tabanlı olarak iyileştirilecek ve mevzuat uyumu sağlanacağı (900.md.) belirtilmektedir (TC Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı-On İkinci Kalkınma Planı, 2023: 219-220).

Dönemde kırsal kalkınmaya yönelik KÖYDES ve KIRDES programları kapsamında yürütülen yol ve içme suyu hizmet sunumu çalışmaları devam etmekte olup, plan dönemi sonunda kırsal kalkınmaya dair hedefler arasında 2022 yılı itibarıyla toplam 135.870 km'ye ulaştırılan köy yolu uzunluğunun 144.580 km'ye çıkartılması hedeflenmektedir. Yine 2022 yılında 74.240'ye ulaştırılan köylerdeki toplam içme suyu ünite sayısının ise plan dönemi sonunda yaklaşık 85.000 üniteye çıkartılması hedeflendiği ifade edilmektedir (TC Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı-On İkinci Kalkınma Planı, 2023: 220).

2.1.2.2. 2000 yılı sonrası AB Entegrasyon Sürecinde Politikalar

Türkiye'nin 2000'li yıllarda Avrupa Birliği (AB) tam üyelik müzakere süreçlerine girmesi nedeniyle birçok alanda olduğu gibi kırsal kalkınma politika ve uygulamalarında da AB etkisi artmaya başlamıştır. AB temelini oluşturan Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) 1958 yılında kurulmuş ve Türkiye ile ilişkiler topluluğun kurulduğu bu dönemlere dek uzanmaktadır. Günümüzde 27 üyesi bulunan birliğin, Türkiye ilişkilerinin kırsal kalkınma perspektifinden değerlendirilmesinden önce AB'nin temelini oluşturan AET ile Türkiye arasındaki ilişkilerin incelenmesi, kırsal kalkınma alanında AB'nin rolünü anlamak için önem taşıdığı ifade edilebilmektedir.

12 Eylül 1963 tarihinde AET ile Türkiye arasında ortaklık kabul edilerek, "Ankara Anlaşması" imzalanmış ve Türkiye-AB ilişkilerinin hukuki temelleri atılmıştır (TC Avrupa Birliği Başkanlığı, 05 Ocak 2024). Anlaşma gereğince; Türkiye'den yalnızca dış ekonomik ilişkilerde değil aynı zamanda ülkenin kurumsal ve toplumsal yapısında da bir takım düzenlemeler yapılması beklenmiştir. Türkiye ekonomisinin gelişmesi, yaşam koşullarının iyileştirilerek refah düzeyinin artırılması, taraflar arasındaki ekonomik ve ticari ilişkilerin istikrarlı ve dengeli bir hale getirilerek güçlendirilmesi etrafında şartlar şekillenmiştir (Karaköy, 2023: 158; Işık ve Baysal,

2011: 165). Bu süreçte tam üyeliğin kademeli 3 dönem sonunda (hazırlık, geçiş ve son olmak üzere) kabul edilebileceği kararlaştırılmıştır. 10 Ocak 1973'te yürürlüğe giren "Katma Protokol" geçiş dönemi koşullarını belirlemiş, bir süre çalışmalar yürütülmesine karşın Türkiye ekonomisinin bunalıma girdiği 4. Plan döneminde AET ile ilişkiler dondurularak, 1980'li yılların başlarında ilişkiler belirsizliğe girmiştir (Güler vd., 2010: 221). Türkiye-AET ilişkilerinde 14 Nisan 1987'de tekrar "tam üyelik" başvurusunda bulunulsa da 2000'li yıllara dek ilerleme kaydedilememiş, ülke 2004 yılında AB'ye "aday ülke" statüsü kazanarak Ekim 2005 tarihi itibarıyla AB tam üyelik müzakere süreci başlamıştır (Kepenek ve Yentürk, 1994: 246-247; Işık ve Baysal, 2011: 166).

Topluluğun kuruluş amaçları odağında ekonomik büyüme ve kalkınma hedeflerinde başarı elde edilmesi, birlik dahiliyetini diğer ülkeler için cazip hale getirmiştir. 1989 yılında Sovyetler Birliğinin dağılmasının ardından yeni ülkelerin katılım istekleri artarak, AET'nin genişleme politikasında etkili olmuştur. Yeni katılım talebinde bulunan ülkelere AET tarafından siyasi, ekonomik ve idari bir takım entegrasyon koşullarının yerine getirilmesi şartı sunularak, entegrasyon sürecinde gerekli düzenlemeler için bazı hibe fon programları sağlanmıştır (Kaskurs, 2021: 1). Çeşitli üyelik aşamalarındaki veya katılım süreci öncesindeki ülkelere tahsis edilen bu fonlar, ülkelerin birliğe entegrasyonunda kolaylık sağlayarak, teşvik edici rol üstlenmiştir. Topluluğun yükselişi ile birlikte 1993 yılında imzalanan Maastricht Anlaşmasında AET, Avrupa Birliği (AB) adını alarak birlik siyasi ayağının güçlendirildiği bir yapıya kavuşturulmuştur (Güler vd., 2010: 221).

AB'nin çeşitli adaylık süreçlerine kabul ettiği ülkelere yönelik "Mali Yardım Araçları"na Çizelge 2.9'da yer verilmektedir.

Çizelge 2. 9: AB mali yardım araçları

1.Avrupa Bölgesel Kalkınma Fonu:	Sadece üye devletler için ortak politikaların finansmanı ve dayanışması için sosyo-ekonomik farkları giderilerek, birlik üyesi ülkeler arasındaki farkların giderilmesine yönelik kullanılan yatırımları destekleme fonudur. Genellikle üyelere Kişi Başı GSYH düşük olduğu ülkelere sağlanan fonlardır.
2.Uyum Fonu:	Üye olmayan (üçüncü) ancak AB ile ilişki içinde olan bazı ülkelere sağlanan mali yardım fonlarıdır. AB mali yardımlarından hibe şeklinde yapılan yardımların %5-8 oranındaki kısmı, bu fon kapsamında AB üyesi olmayan ülkelere yapılmaktadır. MEDA-I ve MEDA-II, ALINVEST-V, ALFA-III, ALIS vb programlar bu kapsamda yardım araçlarıdır.

3.Katılım Öncesi Mali İşbirliği Aracı (IPA)	AB adayı ya da potansiyel adayı bir ülkenin birliğe hazırlanmasını sağlamak üzere mevcut hukuksal ve idari altyapısının, AB standartlarına ve uygulamalarına yakınlaştırılması ve uyumlaştırılması amacını taşıyan bu fon, hibe niteliğinde olup, AB'nin genişleme stratejisinin ayrılmaz bir parçasıdır. 2007-2013 dönemi içerisinde bu kapsamda, AB bütçesinden ülkelere farklı alt başlıklarla 11,5 milyar Avro tahsis edilmiştir (PHARE, ISPA, SAPARD, CARDS fonları, bu aracın 2007 yılından önceki dağınık halde gruplanmış hali iken, 2007 yılında AB komisyonunca çıkarılan tüzük kapsamında hepsi tek bir çatı altında toplanarak "IPA" adıyla sağlanmaktadır).
--	--

Kaynak: Karataş, 2010.

Çizelge 2.9'da yer aldığı üzere AB'nin Avrupa Bölgesel Kalkınma Fonu, Uyum Fonu ve Katılım Öncesi Mali Fonları (IPA) olmak üzere 3 temel mali yardım aracı bulunmaktadır. Türkiye gibi adaylık için müzakere süreçlerine kabul edilen ülkelere yönelik Katılım Öncesi Mali İşbirliği Aracı kapsamında destek verilecek ülkenin entegrasyonu için iyileştirme gerektiren alanlar belirlenerek, bu iyileştirme için çeşitli alt başlıklarla alternatif destekler verilirken, 2007 yılı itibariyle bu araçlar "Instrument for Pre-Accession Assistance" (IPA-Katılım Öncesi Mali Araç) adı altında toplanmış ve fonlar bu araç üzerinden dağıtılmıştır (Karataş, 2010).

2004 yılında adaylığa kabul edilen Türkiye, 2000-2006 döneminde sunulan mali yardım araçları kapsamında ödenen PHARE, ISPA, CARDS ve SAPARD fonlarından yararlandırılmamıştır. (*PHARE-Coordinated Support for the Reconstructing of Economics of Poland and Hungary - Polonya ve Macaristan Ekonomilerinin Yeniden Yapılandırılmasına Yönelik Destek Programı, ISPA-Instrument for Structural Policies for Pre-Accession-Katılım Öncesi Yapısal Politika Aracı, CARDS-Community Assistance to Reconstruction Development and Stability /Yeniden Yapılanma, Kalkınma ve İstikrar İçin Birlik Yardımı, ve SAPARD-Special Accession Programme for Agriculture and Rural Development -Tarım ve Kırsal Kalkınma İçin Özel Katılım Programı, (Merkez Doğu ülkeleri için)*). Ancak MEDA-II (Mediterranean Assistance Programme) programı kapsamında mali desteklerden yararlandırılmış ve 2002-2006 döneminde Türkiye'ye toplam 1.3 milyon Avro kullanılmıştır. Bu fon Akdeniz ülkelerine yönelik bir yardım programı olup, AB'nin Akdeniz ülkeleri ile ekonomik ve siyasi işbirliğini desteklemek, bölgede ekonomik kalkınmayı teşvik etmek ve istikrara katkı sağlamak amacıyla kullanılmaktadır (EUR-Lex, 5 Mart 2024). Türkiye'ye verilen fonun %35'i AB müktesebatına uyum,

%30'u kurumsal yapılanma ve %35'i de ekonomik ve sosyal uyum amacıyla kullanılmıştır (Bahtiyar, 2014: 310).

Türkiye'de AB tam üyelik kabulü ile 2007-2024 Nisan dönemine dek uzanan süreçte, AB Mali Destek Araçlarından IPA kapsamında destek fonları verilmiştir. Günümüzde de yararlanılmaya devam edilen bu fonlarda, 3. döneme (IPA-I, IPA-II ve IPA-III) girilmiştir. Türkiye'ye yapılan AB-IPA desteklerinde Çizelge 2. 10'da belirtildiği üzere her bir destek döneminde farklı alanlarda iyileştirme odağı belirlenerek, bu başlıklarda katkı sağlayıcı ve/veya çözüm odaklı projelere hibeler aktarılmıştır.

Çizelge 2. 10: AB- IPA dönemleri ve alt başlıkları

IPA-I (2007-2013 Dönemi) Başlıkları	
Alt alanlar	I. Bileşen Geçiş Dönemi ve Kurumsal Yapılanma (Transition Assistance and Instit. Building)
	II. Bileşen Sınır Ötesi İşbirliği (Cross-Border Cooperation)
	III. Bileşen Bölgesel Kalkınma (Regional Development)
	IV. Bileşen İnsan Kaynaklarının Geliştirilmesi (Human Resources Development)
	V. Bileşen Kırsal Kalkınma Bileşeni (Rural Development, IPARD)
IPA-II (2014-2020 Dönemi) Başlıkları	
Alt Alanlar	I. Sektörel Öncelik Birlik Üyelğine Hazırlık Reformları
	II. Sektörel Öncelik Sosyoekonomik ve Bölgesel Kalkınma
	II. Sektörel Öncelik İstihdam, Sosyal pol., Eğitim, Cinsiyet eşitliği teşviki ve İnsan kaynak. geliştirilmesi
	IV. Sektörel Öncelik Tarım ve Kırsal Kalkınma
IPA-III (2021-2027 Dönemi) Başlıkları	
Alt alanlar	I. Tema Hukukun Üstünlüğü, Temel Haklar ve Demokrasi
	II. Tema İyi Yönetişim, Müktesebat Uyumu, Stratejik İletişim ve İyi Komşuluk İlişkileri
	III. Tema Yeşil Gündem ve Sürdürülebilir Bağlılıklar
	VI. Tema Rekabetçilik ve Kapsayıcı Büyüme
	V. Tema Bölgesel ve Sınır Ötesi İşbirliği

Kaynak: Yazar tarafından AB IPA program raporlarından yararlanılarak hazırlanmıştır.

Türkiye, IPA kapsamında ilk olarak 2007-2013 döneminde 5 alt bileşende çeşitli düzeylerde AB katılım öncesi mali yardım aracından yararlanmıştır (TC Dış İlişkiler Bakanlığı, 08.02.2024). IPARD kapsamındaki destekler için AB idari sistemine uyumlu olarak 2008 yılında Türkiye'de TC Tarım ve Orman Bakanlığının bağlı "Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu" (TKDK) kurulmuş olup, IPARD destekleri Türkiye'de bu kurum tarafından yürütülmektedir. 2023 yılına dek

42 il bazında yararlanılabilen bu destekler, 2024 yılı itibariyle ilk kez Türkiye'nin tüm illerinde (81 il) sunulmaya başlanmıştır (Karataş, 2010: 13, 44, 91; Bahtiyar, 2014: 306; Sındır, 2022: 55; TKDK, 5 Şubat 2024).

Genel olarak Türkiye'nin 2000 yılı sonrasında AB'ye uyum sürecinde izlediği kırsal kalkınma politikaları, AB tarafından belirlenen tarım politikalarıyla ulusal politikalar uyumlu hale getirilmeye çalışılmıştır. Bu doğrultuda, kırsal kalkınma çalışmalarına ciddi fon tahsisi sunan AB politikalarıyla uyumlu çalışmalarla, kırsal alanlardaki tarımsal verimliliğin artırılması, mevcut hukuki ve kurumsal altyapının uyumlaştırılması, demokratik ve hukukun üstünlüğü prensibinin güçlendirilmesi, ekonomik reformların gerçekleştirilmesi, insan hakları ve cinsiyet eşitliğinin sağlanması, sivil toplum ve bölgesel işbirliklerinin güçlendirilmesi, yoksulluğun azaltılması ve sürdürülebilir kalkınma gibi alanlarda iyileştirmeler hedeflenmiştir. IPA fonları aracılığı ile çalışmalar yürütülmesine karşın kırsal kesimdeki gelir adaletsizliği ve altyapı eksiklikleri gibi sorunlar günümüzde devam etmektedir (Furat, 2013: 606-607; Bahtiyar, 2014: 309; Sındır, 2022: 158-159).

2.2. Kırsal Kalkınmaya Dair Durum Değerlendirmesi

Kırsal kalkınma serüveni XIX. yüzyılda ortaya çıkarak dünyada yaşanan değişim süreçlerinden etkilenmiş ve dönemsel ihtiyaçlar, önceliklere göre şekillenerek politik dönüşüme uğramıştır. XX. yüzyılın ikinci yarısı itibariyle ilk olarak ekonomik büyüme odağında kentlerde ulaşılabilen temel altyapı hizmetlerinin, kırsala ulaştırılması ve kentlere göçün baskılanmasına yönelik çabalardan oluşsa da zamanla toplum ve mekan bazlı entegrasyona dayalı kümülatif refah artışı ağırlıklı çabalar ön plana çıkmıştır. 1960'lı yıllarda “modernizasyon” ön plandayken 1970'lerde “devlet müdahalesi”, 1980'lerde “liberalist sistem”, 1990'larda “katılımcılık ve yetkilendirme” anlayışının hakimiyeti görülmektedir (Kara ve Oruç, 2022: 362; Gülçubuk vd., 2010: 1). Türkiye ise yeni kurulmuş bir devlet olarak kırsal lehine pozitif gelişmeler olmakla birlikte sıklıkla ekonomik ve siyasi sorunlarla mücadele gerektiğinden, bu değişim sürecinin gecikmeli olarak izlendiği ifade edilebilmektedir (Akyıldız ve Eroğlu, 2004: 43).

Genel hatlarıyla Türkiye’de kırsal kalkınma sürecine bakıldığında, planlı kalkınma dönemine geçiş dek (ülkede önemli bir sorun olarak varlığı bilinmesine karşın) “ulusal sınır bütünlüğüne tehdit olabileceği” gerekçesiyle, soruna dair doğrudan çözüm yoluna gidilmediği fark edilmektedir. Bölgesel, yerel ve kırsal kalkınmanın sağlanmasına yönelik dünyada en etkili çözüm araçları olan “doğrudan yerelden örgütlenecek kurumlar” yirminci yüzyılın son çeyreğine gelinceye dek uygulanamamıştır. Ancak ulusal politika belgelerinde, özellikle planlı döneme geçiş sonrasında yayınlanan hemen her beş yıllık kalkınma planlarında konuya dikkat çekilerek, kırsal kalkınma sorunlarının çözümü vurgularına sıkça yer verilmiştir. Merkezi otorite tarafından, kırsal kalkınma politikalarıyla uyumlu olarak “Toplum Kalkınması, Örnek Köy, Çok Yönlü Kırsal Alan Planlaması, Merkez Köy, Köykent Modeli vb.” projeler geliştirilmiş ve kırsal sorunların çözümüne ilişkin bir takım uygulamalar yürütülmüştür (Güven, 2017: 212).

Kırsal kalkınma, çeşitli adlandırmalar altında olsa da her dönem Türkiye’nin ekonomik büyüme ve kalkınması açısından hazırlanan planlarda önemli konular arasında yer almıştır. Planlı kalkınma döneminde kuruluş döneminde uygulanan dengesiz gelişme ekseninden uzaklaşarak, kırsal kalkınma açısından çeşitli ana temalar vurgulanmış ve bu odakta ulusal ya da uluslararası kaynaklardan yararlanılarak çeşitli projeler uygulanmıştır (Karluk, 2013: 140).

Çizelge 2.11’de planlı kalkınma döneminde Türkiye’de ulusal ve uluslararası kaynaklara bağlı, yüksek bütçeli bazı kırsal kalkınma projeleri özetlenmektedir.

Çizelge 2. 11: Türkiye’de ulusal ve uluslararası kaynaklı kırsal kalkınma projeleri

Uluslararası Kaynaklı Projeler
Çorum-Çankırı Kırsal Kalkınma Projesi (1976-1984)
Erzurum Kırsal Kalkınma Projesi (1984-1988)
Tarımsal Yayım ve Uygulamalı Araştırma Projesi (1984-1990) (205,9 milyon \$)
Bingöl-Muş Kırsal Kalkınma Projesi (1990-1999) (52,5 milyon \$)
Tarımsal Yayım ve Uygulamalı Araştırma Projesi II (1990-1997) (145,4 milyon\$)
Yozgat Kırsal Kalkınma Projesi (1991-2001) (40,5 milyon \$)
Doğu Anadolu Su Havzası Rehabilitasyon Projesi (1992-2001) (109 milyon \$)
Ordu-Giresun Kırsal Kalkınma Projesi (1995-2006) (51,2 milyon \$)
Tarım Reformu Uygulama Projesi (TRUP) (2001-2008) (662 milyon \$)
Sivas-Erzincan Kalkınma Projesi (2003-2013) (30,04 milyon \$)

<p>Anadolu Su Havzaları Rehabilitasyon Projesi (2005-2012) (30,04 milyon \$) Diyarbakır, Batman ve Siirt Kalkınma Projesi (2007-2013) (36,9 milyon \$) Ardahan-Kars-Artvin Kalkınma Projesi (2010-2017) (26,4 milyon\$) Murat Nehri Havzası Rehabilitasyon Projesi (2012-2018) (38,6 milyon \$) Göksu Taşeli Havzası Kalkınma Projesi (2015-2023) (22,3 milyon euro) Kırsal Dezavantajlı Alanlar Kalkınma Projesi (2017-2027) (104,51 milyon \$) Çoruh Nehri Havzası Rehabilitasyon Projesi (2012-2021) (107 milyon tl) Katılım Öncesi Yardım Aracı Kırsal Kalkınma_IPARD-I Programı (2008-2014) (1,131 milyar euro) Katılım Öncesi Yardım Aracı Kırsal Kalkınma_IPARD-II Programı (2014-2020) (1,96 milyar euro) Katılım Öncesi Yardım Aracı Kırsal Kalkınma_IPARD-III Programı (2024-2027) (555 milyon euro)</p>
<p>Ulusal Kaynaklı Projeler</p>
<p>Bölgesel Kalkınma Projeleri (KOP 1985; GAP, 1989; DOKAP 2000; DAP 2011) Köye Dönüş Rehabilitasyon Projesi (1994) Yeşilirmak Havzası Gelişim Projesi (1997) Zonguldak-Bartın-Karabük Gelişim Projesi (1997) Kırsal Alanda Sosyal Destek Projesi (KASDEP) (2003-2010) Köylerin Altyapısının Desteklenmesi Projesi (KÖYDES) (2005) Kırsal Kalkınma Yatırımlarının Desteklenmesi Programı (KKYDP)(2006-devam ediyor) Belediyelerin Altyapısının Desteklenmesi Projesi (BELDES) (2007-2011) Su ve Kanalizasyon Altyapı Projesi (SUKAP) (2011-devam ediyor) Entegre Su Havzaları Rehabilitasyon Projeleri (2014-devam ediyor) Genç Çiftçi Projesi (2016-2018) Kırsal Altyapı Destekleme Projesi (KIRDES) (2017-devam ediyor) Kırsal Kalkınmada Uzman Eller Projesi (2019-devam ediyor)</p>

Kaynak: Literatür araştırmalarına dayanılarak yazar tarafından hazırlanmıştır.

Çizelge 2.11’de yer alan projeler ile birlikte Türkiye’nin planlı kalkınma döneminde uygulanan irili ufaklı birçok kırsal kalkınma proje ve destek uygulamaları bulunmasına karşın, bu proje ve uygulamaların kapsam ve içerik açılarından tek bir çatı altında toplanması son derece zordur. Planlı kalkınma döneminde kırsal kalkınmaya ilişkin politika ve desteklerin, sonuçları ve kırsalda yarattığı etki konusunda ise, bazı ekonomik büyüme ve kalkınma verilerindeki değişim trendi bilgi sağlayabilmektedir. Buna ilişkin olarak 1963-2024 yılları dahilinde kırsala ilişkin temel sosyoekonomik göstergelerde meydana gelen değişimler dikkate alınarak, uygulanan kırsal kalkınma politika sonuçlarının değerlendirilebilmesi mümkün hale gelecektir. Nitekim planlı kalkınma dönemi yıllarında Türkiye nüfusunun büyük kısmının zaten kırsal alan özeliğindeki alanlarda yaşamalarından hareketle; kırsal nüfus değişiminin seyri, hasıladaki değişim, kırsalda temel geçim kaynağı olan tarımın

payı, bazı sosyoekonomik göstergeler (yol, ulaşım, eğitim, sağlık, temiz su, elektrik, temiz ve güvenli yakıt erişim vb. hizmetlere erişim) ile Türkiye'nin planlı kalkınma döneminde yürüttüğü uygulamalarda, kırsal kalkınma çıktılarına dair bilgi edinilmesi ve çıkarımlara ulaşılması mümkündür.

Diğer yandan, dünyada kırsal kalkınmada ortak bir ölçüte henüz ulaşamamakta, ancak kalkınma göstergesi olarak (literatüründe yeterliliğine ilişkin tartışmalar sürmekle birlikte) kullanılan en genel geçer değerlendirme ölçütü: “İnsani Kalkınma Endeksi (Human Development Index)”dir. Bu indeks eğitim, sağlık ve gelir adaleti olmak üzere 3 temel göstereyi referans alarak, kalkınma düzeyine ilişkin çıkarım ve değerlendirmelere imkan sağlamaktadır. Bu bağlamda genel ekonomik kalkınma değerlendirmelerinde olduğu gibi, kırsal kalkınma düzeyinin değerlendirilmesi ve bilgi edinilmesinde de bu gösterge kullanılarak, çıkarımlarda bulunan araştırmalarla sıkça karşılaşmak mümkündür (Sagar ve Najam, 1998: 250; Pachon, vd., 2017:455; Anichin vd., 2017: 206; Lind, 2019: 410). Dolayısıyla bu başlığa ilişkin olarak, insani kalkınma endeksi dahilinde yer alan göstergeler ile birlikte refah yaşam koşulları göstergelerinden seçilen verilerden yararlanılarak Türkiye’de planlı dönemde uygulanan kırsal kalkınma çalışmaları aşağıda tablo ve grafik verileriyle incelenmekte ve değerlendirilmektedir.

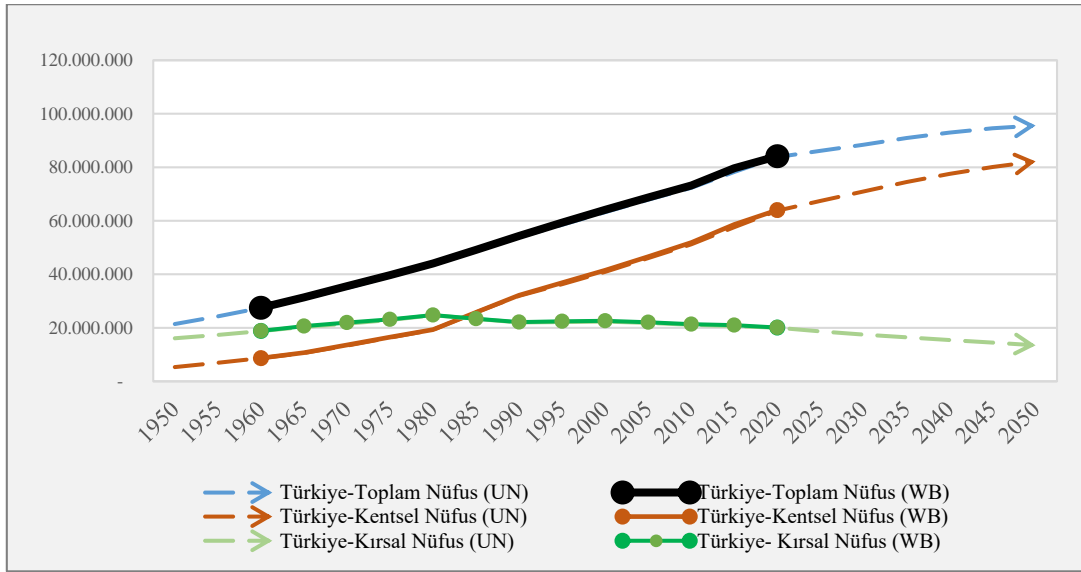
İlk olarak Çizelge 2.12’de toplam nüfus, kırsal nüfus ve toplam nüfus içerisinde kırsal nüfus payının 10’ar yıllık dönemlerle değişim rakamlarına, ardından da Şekil 2.1’de bunların planlı kalkınma döneminde yıllık değişim trendi ve gelecek tahminlerine dair grafiksel bilgiler yer almaktadır.

Çizelge 2. 12: Türkiye’de planlı dönem toplam ve kırsal nüfus değişimi (1960-2023)

	1960	1974	1984	1994	2004	2014	2022	2023
Toplam Nüfus (bin)	27.511	38.863	48.107	58.310	67.785	77.182	84.980	85.326
Kırsal Nüfus (bin)	18.841	22.961	23.748	22.397	22.217	20.780	19.527	19.229
Kırsal Nüfus Oranı (%)	68,49	59,08	49,37	38,41	32,78	26,92	22,98	22,54

Kaynak: WB, WDI.

Çizelge 2. 12’de yer alan verilere göre, 1960’lı yıllar itibariyle kırsal aleyhine azalan nüfus değişimi açıkça ortaya çıkmaktadır. Yine Dünya Bankası (World Bank-WB) ve Birleşmiş Milletler (United Nations-UN) veri tabanından yararlanılarak Şekil 2. 1 hazırlanmıştır. WB’tan alınan veriler, 1960-2020 yılları arasında gerçekleşen nüfus değişimini, UN veri tabanından alınan veriler ise 1950-2050 dönemine ilişkin gelecek tahminlerini göstermektedir.

Şekil 2. 1: Türkiye’de toplam nüfus ve kırsal nüfus değişimi (1950-2050)

Kaynak: WB, 2023; UN, 2018.

Nüfusa ilişkin gerçekleşen değerlere (WB) göre, 1960 yılında Türkiye’nin toplam nüfus içerisinde kırsal nüfusun payı oldukça yüksektir. 2020 yılına gelindiğinde toplam 84 milyonluk nüfusun büyük kısmını kentli nüfus oluştururken, kırsal nüfus ise yalnızca 20 milyon civarında kalmıştır. Yani 1960’lı yıllarda Türkiye nüfusunun yaklaşık % 70’ini oluşturan kırsal alanlardaki nüfus, 2020 yılında büyük ölçüde azalarak % 23 oranına düşmüştür. 1980’li yıllarda kır-kent nüfus dengesinin tersine dönmeye başladığı dikkate alındığında, o zamana dek nüfusun daha çok kırsal nüfusunun kentsel nüfusa kaydığı görülmektedir. 2000 yılı sonrasında Avrupa Birliği uyum sürecinde ulusal ölçekte doğrudan kırsal kalkınmaya yönelik politika belgeleri

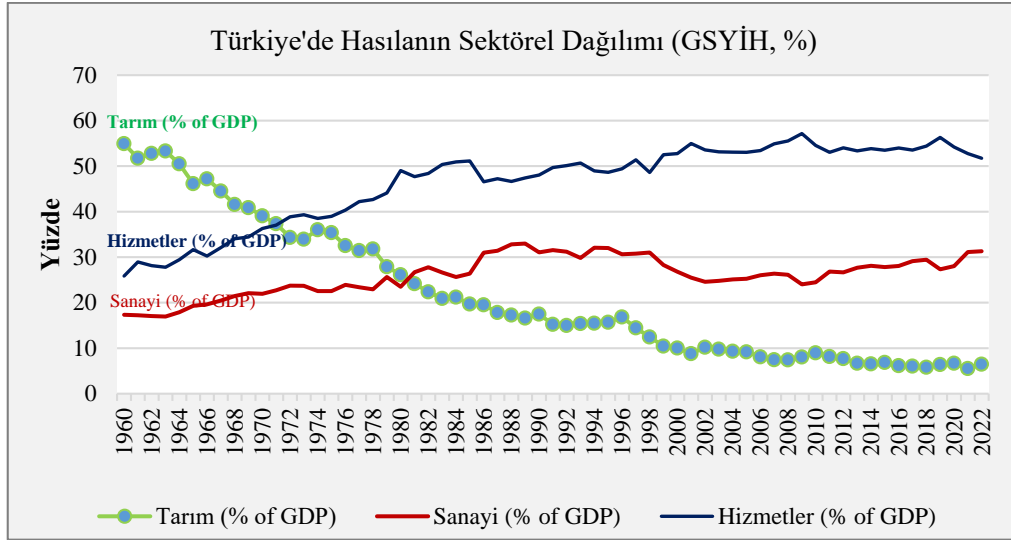
yayınlanarak, birçok iyileştirici program önerilmiş ve uygulanmıştır. Buna karşın, nüfus değişimi referans alındığında, Türkiye’de kırsal kalkınma açısından olumsuz durumun devam ettiği Şekil 2. 2’de yer alan seri eğiliminden açıkça ortaya çıkmaktadır. Yine geleceğe ilişkin tahmini rakamlara göre, 2050 yılında 95.6 milyon olması beklenen toplam nüfus içerisinde sadece % 13.5’inin kırsalda kalacağı tahmin edilmektedir. Bu durum Türkiye’de bölgelerarası gelişmişlik farkları ve kırsal kalkınma sorununun hali hazırda devam ettiği gibi, gelecekte de devam edeceğini ortaya koymaktadır.

Çizelge 2. 13: Türkiye’de planlı dönemde milli hasılda tarım sektörünün payı

	1960	1961	1970	1980	1990	2000	2010	2020	2021	2022
GSYİH (milyon, US\$) (2015 = 100)	68.945	69.742	116.364	173.334	288.739	413.825	614.169	1.015.597	1.131.775	1.194.401
GSYİH Büyüme Oranı (yıllık, %)	..	1,16	3,23	- 2,45	9,27	6,93	8,43	1,86	11,44	5,53
Tarım (GSYİH %)										
Tarım (GSYİH %)	54,92	51,74	39,08	26,15	17,48	10,03	8,97	6,67	5,53	6,48
Sanayi (GSYİH %)										
Sanayi (GSYİH %)	17,33	17,25	21,93	23,49	31,06	26,80	24,49	28,03	31,13	31,29
Hizmetler (GSYİH %)										
Hizmetler (GSYİH %)	25,84	28,93	36,28	49,01	48,05	52,76	54,54	54,20	52,75	51,74

Kaynak: WB, WDI.

Çizelge 2. 13’e göre Türkiye’de planlı dönem öncesi 1961 yılında gerçekleşen 69.7 milyar US\$’lık toplam yurtiçi gelirin % 51.7’sini (yani yarısından fazlasını) üreten kesimin tarım sektörü ve dolayısıyla da kırsal kesim olduğu görülmektedir. Şekil 2. 2’de bu veriler görselleştirilerek, sektörel dağılıma ilişkin Türkiye’de izlenen trend ortaya koyulmaktadır.

Şekil 2. 2. Türkiye’de Planlı Dönem Milli Hasılda Tarım Sektörünün Seyri (% , yıllık)

Kaynak: WB, WDI.

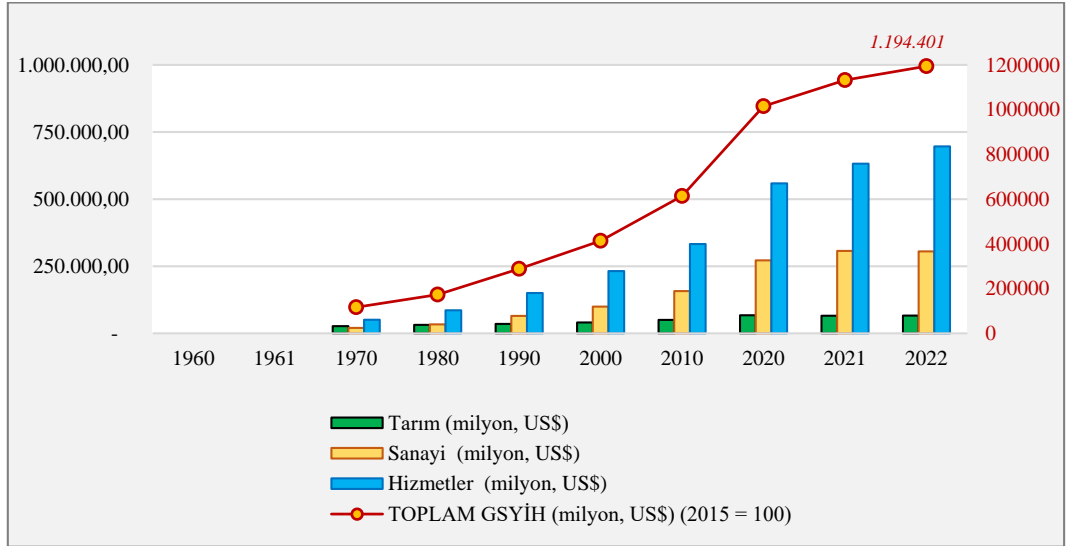
Çizelge 2. 13 ve Şekil 2. 2’de yer alan verilerden yola çıkılarak 1961 yılında kırsal alanlar ulusal gelirin yarısından fazlasını üretmekte iken, yıllara göre seyrine bakıldığında her yıl tarımın yurtiçi gelirdeki payı keskin bir azalış gösterdiği ortaya çıkmaktadır. 2022 yılında elde edilen 1.194 trilyon US\$’lık gelir içerisinde tarımsal üretimin payı % 6.48 oranına (1960 yılında % 54,92) kadar düşerek, ciddi bir azalış göstermiştir. Ancak burada tarımsal üretim miktarı azalmamış, tarımsal üretimin (toplam hasıla içerisindeki) payının azalmış olması dikkat edilmesi gereken önemli bir husustur. Nitekim Çizelge 2. 14 ve Şekil 2. 3’de bu husus açıkça ortaya çıkmaktadır.

Çizelge 2. 14: Türkiye’de planlı dönem tarım ve kırsal alanların GSYİH Katkısı (milyon, US\$)

	1960	1961	1970	1980	1990	2000	2010	2020	2021	2022
Tarım	26.807	31.459	35.295	40.899	49.937	67.637	65.581	66.414
Sanayi	20.626	33.477	64.908	99.605	157.564	271.993	307.327	305.563
Hizmetler	50.515	85.817	150.588	232.038	332.603	558.653	632.165	696.224
TOPLAM GSYİH (2015 = 100)	68.945	69.742	116.364	173.334	288.739	413.825	614.169	1.015.597	1.131.775	1.194.401

Kaynak: WB, WDI.

Çizelge 2. 14 ve Şekil 2. 3’de tarımsal üretim miktarlarına (payına değil) bakıldığında, tarımsal gelirin esasen sürekli arttığı görülebilmektedir.

Şekil 2. 3. GSYİH sektörel katkı düzeyi (100=2015 US\$)

Kaynak: WB, WDI.

Çizelge 2. 15’te, Türkiye tarım sektörü ve dolayısıyla kırsal alanlarının, ulusal ve küresel hasıla içerisindeki payına dair veriler özetlenmektedir.

Çizelge 2. 15. Türkiye tarımının küresel ve ulusal hâsıladaki payı (2021 yılı)

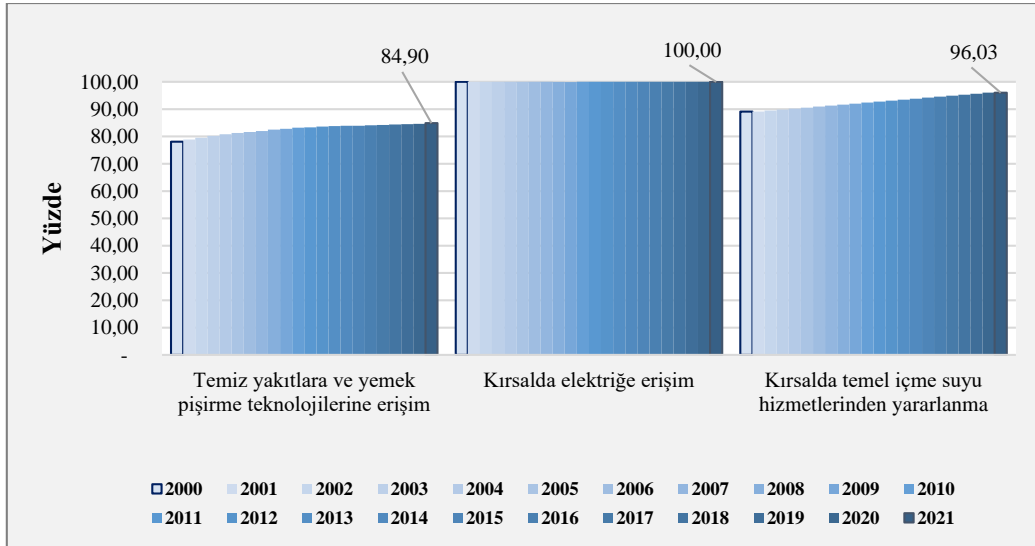
ÜLKE	Tarımın Ulusal Hasıladaki Payı (%)	ÜLKE	Küresel Hasılda Ülkelerin Tarım Sektörü (milyon \$)	ÜLKE	Küresel Hasılda Ülkenin Payı (milyon \$)
118. Dünya	4,30	Dünya	3.728	Dünya	87.29
1 Sierre Leone	57.45	1. Çin	1.173	1. A.B.D.	20.5
2 Etiyopya	37.58	2. Hindistan	452	2. Çin	15.8
3 Liberya	36.96	3. A.B.D.	182	3. Japonya	4.4
4 Nijer	36.48	4. Endonezya	139	4. Almanya	3.5
5 Orta AfrikaC.	35.76	5. Nijerya	119	5. İngiltere	3.07
6 Mali	35.68	6. Brezilya	89	6. Hindistan	2.76
7. Comoros	35.51	7. Pakistan	80	7. Fransa	2.57
8. Afganistan	33,60	8. Türkiye	65	8. İtalya	1.89
9. Birundi	28,66	9. Rusya Fed.	57	9. Brezilya	1.84
10. Benin	28,53	10. İran	47	10. Kore, Rep.	1.69
106. Türkiye	5,53	11. Mısır	45	11. Kanada	1.69
118. Dünya	4,30	12. Japonya	42.4	12. Avustralya	1.52
181. Turks&Caico	0,39	13. Meksika	42.2	13. Rusya	1.50
182. Katar	0,30	14. Vietnam	41	14. İspanya	1.25
183. Bermuda	0,30	15. Tayladn	38	15. Meksika	1.23
184. Bahreyn	0,28	16. Filipinler	35.4	16. Türkiye	1.13
185. Curacao	0,26	17. İspanya	35.1	17. Endonezya	1.06

186. Luksemburg	0,19	18. Bangladeş	34.8	18. Hollanda	0.85
187. Lihteytayn	0,17	19. İtalya	34.4	19. İsviçre	0.77
188. Hong Kong	0,08	20. Fransa	30	20. Suudi Arabistan	0.70
189. Singapur	0,03	184. Turks&CaiIsl.	3	203. Nauru	0.010
190. San Marino	0,02	185. San Marino	0.2	204. Tuvalu	0.004

Kaynak: WB-WDI, 2024.

Çizelge 2. 15'e göre, Türkiye'de tarım sektörünün ulusal hasıla içerisindeki payı sanayi ve hizmet sektörlerine göre oldukça düşüktür (% 5.53). Ancak ülke, dünya ülkeleri içerisinde tarım hasılasında en fazla paya sahip olan 16. ülke konumunda iken, küresel tarım hasılasına en fazla katkı sağlayan tarım ülkeleri sıralamasında ise 8.sırada bulunmaktadır. Dolayısıyla Türkiye'nin küresel tarıma katkısının büyüklüğü nedeniyle bu üretimin yapıldığı kırsal alanların sürdürülebilirliği ve kentler aleyhine olası durumlar açısından stratejik konumda yer almaktadır.

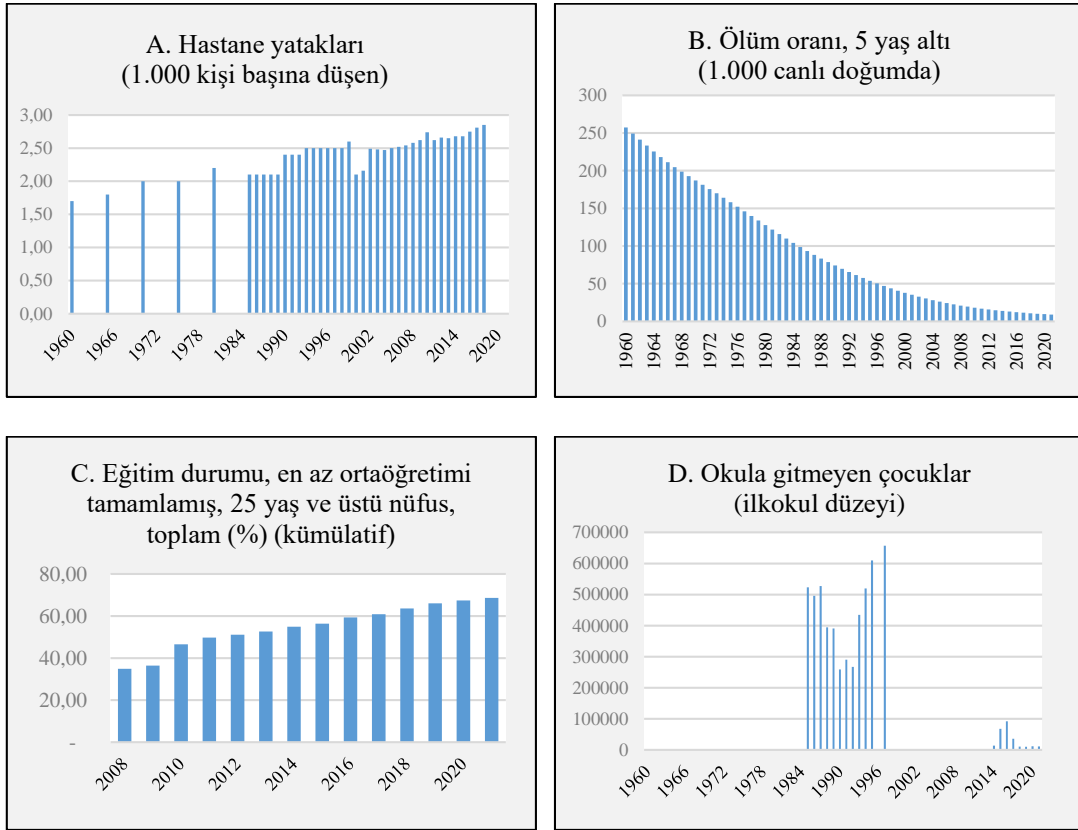
Planlı kalkınma döneminde yapılan kırsal kalkınma çalışmalarının etkisinin değerlendirilebilmesinde bir diğer kriter olarak temel altyapı hizmetlerinde meydana gelen değişim gösterge alınabilmektedir. Şekil 2. 4, temiz yakıt, elektrik ve içme suyu erişim oranlarında yaşanan değişimin seyrini ortaya koymaktadır.

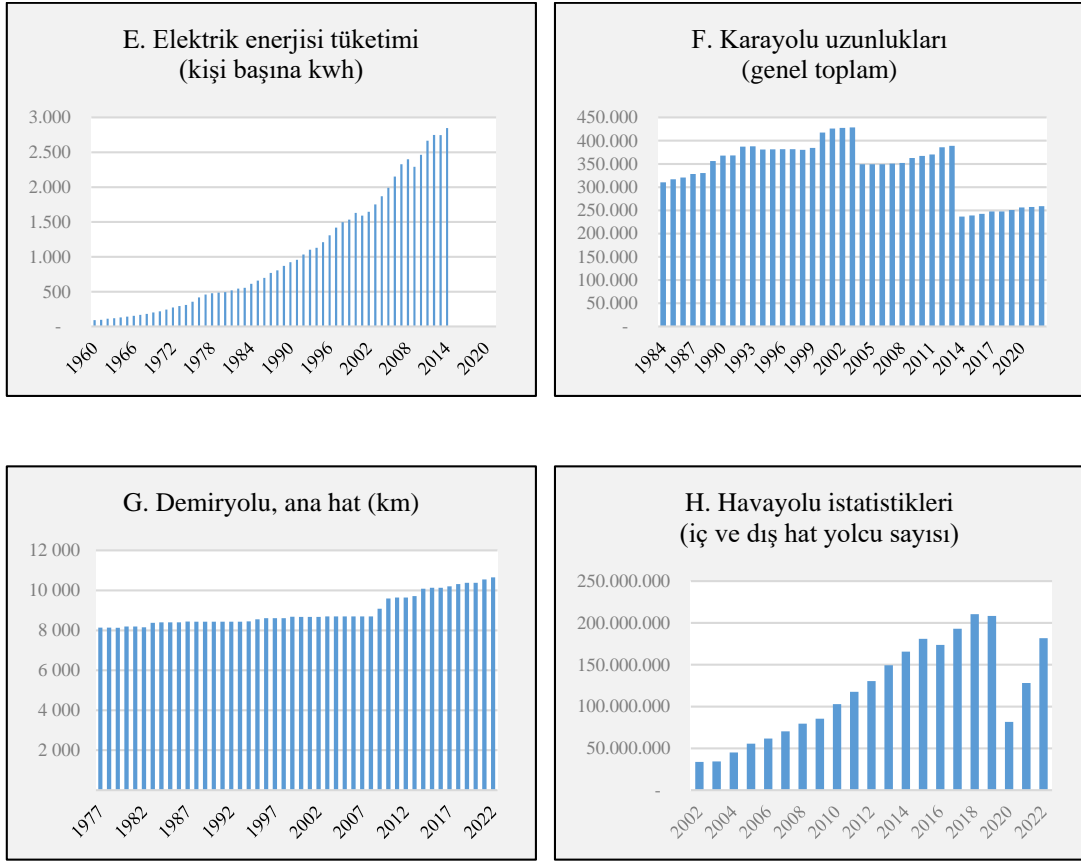

Şekil 2. 4. Türkiye kırsalında kalkınma göstergelerinin seyri-1 (kırsal nüfusun %)

Kaynak: WB-WDI, 22.03.2024.

Elektrik, temiz su ve temiz yakıt teknolojilerine erişebilirlik kırsalda insani yaşam koşullarının tesisinde önemli kalkınma göstergeleri arasındadır. Şekil 2. 4'te yer alan verilere göre Türkiye'de son 24 yıldır kırsal nüfusun tamamının elektriğe erişimi bulunmaktadır. Temiz suya erişilebilirlik konusunda % 96, Temiz yakıt ve pişirme teknolojilerine erişim konusunda da % 85'lik oranda hizmetlerin ulaştırılabildiği ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla bu kapsamda köy ve kırsal özellikteki alanlara yapılan destek çalışmalarının bu 3 refah göstergesi bağlamında başarısından söz edilebilmektedir.

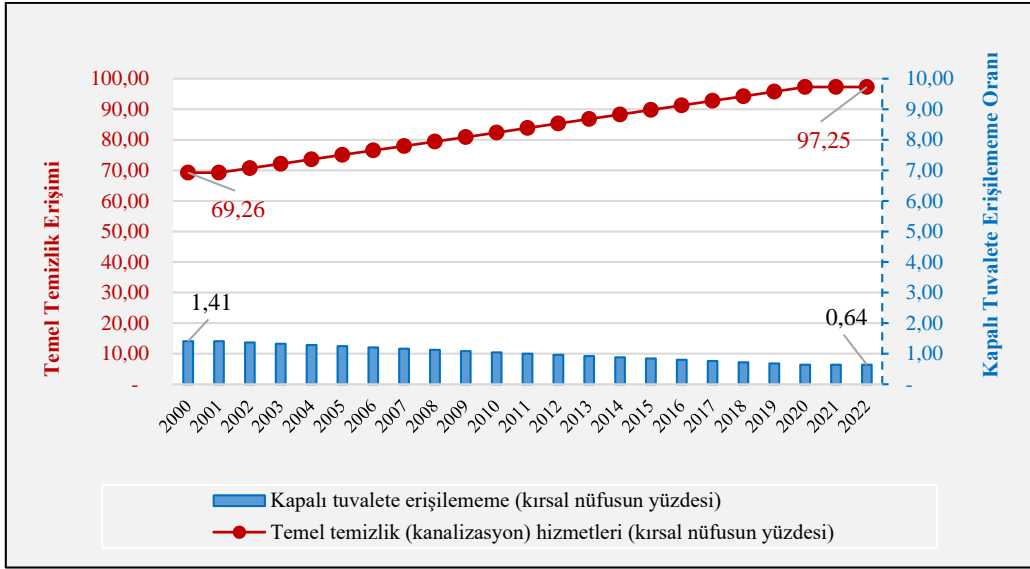
Şekil 2. 5. Türkiye planlı kalkınma döneminde kalkınma göstergelerinin seyri-2

Kaynak: WB-WDI, 2024; TÜİK, 2024.

Şekil 2. 5, refah yaşam koşullarına ilişkin 8 göstergeye ait veriler yardımıyla hazırlanmıştır. İlk 2 gösterge (A ve B) grafiği, insani gelişmişlik/kalkınma endeksinde kullanılan temel göstergelerden “sağlık” hakkında bilgi sunmaktadır. Grafiklerden A, hastahane yatak sayısı seyri bilgilerine yer verilmekte olup, her 1000 kişi başına düşen yatak sayısını göstermektedir. Buna göre Türkiye’de 1960 yılında 1.7 olan yatak sayısı, 2018 yılında 2.85 düzeyine çıkmıştır. Grafik B’de, Ölüm oranlarındaki değişim yer almaktadır ve her 1000 canlı doğumda 5 yaştan önce ölümle sonuçlanma sayılarını göstermektedir. Bu sağlık değişkenine göre 1960 yılında 250 olan değer, 2020 yılında neredeyse 0’a yaklaşmıştır. Yani günümüzde bebek ölümleri oldukça azalmıştır. Her iki sağlık değişkeninde de pozitif yönlü gelişmeler yaşandığından bahsedilebilmesi nedeniyle, Türkiye’nin planlı kalkınma döneminde kırsal kalkınmada dolaylı da olsa olumlu sonuçlar elde edildiği belirtilebilmektedir. Grafiklerden C ve D panelleri

“Eğitim”e dair seyir hakkında bilgi sunmakta olup, bu değişkenler: C- Eğitim durumu, en az ortaöğretimi tamamlayan 25 yaş ve üstü nüfus, toplam (%) (kümülatif) ve D- Okula gitmeyen çocuk sayısına (ilkokul düzeyi) dair değişkenlerdir. 25 yaş ve üstü nüfusta en az ortaokul eğitimi alan nüfusun toplam nüfusa oranında 2008 öncesi yıllara ait verilere ulaşılamamakta ve elde edilen en eski yıla verisi olan 2008 yılında göstergenin oranı %35 düzeyinde iken, 2020 yılında % 69 düzeylerine yükselmiştir. Okula gitmeyen ilkokul düzeyi çocukların oranına ilişkin verilerde ise düzenli veri geçmişine ulaşılamamakta fakat elde edilebilen en eski veriye göre 1985 yılında yaklaşık 523 bin çocuk ilkokul eğitimi almamış iken, 2020 yılında bu rakam neredeyse 0’a inmiştir. Bu iki eğitim verisine ait genel trend izlendiğine, Türkiye planlı kalkınma döneminde eğitim açısından pozitif ilerleme sağlandığı ifade edilebilmektedir. Elektrik enerji tüketimine ilişkin grafik E’de; kişi başına düşen elektrik tüketim değişkeninin yıllara göre seyri yer almakta olup, buna göre 1960’larda kişi başına düşen elektrik kullanımı oldukça düşük iken, (verisine ulaşılabilen güncel rakamlara göre) 2014 yılına ulaşıldığında bu değer yaklaşık olarak 10 kattan fazla arttığı ortaya çıkmaktadır. Ek olarak ulaşım alternatifleri, insani yaşam koşulları açısından önemli göstergeler arasında kabul edilmektedir. Bu istatistiklerle oluşturulmuş F karayolu uzunluğu, G demiryolu uzunluğu ve H havayolu yolcu taşıma istatistiklerinin grafiklerine bakıldığında; demiryolu uzunluğu 1970’li yıllarda 8.000 km iken 2022 yılına gelindiğinde 10.000 km üzerinde bir uzunluğa erişmiştir. Hava yolu taşımacılığında da yolcu sayısındaki artışlar olumlu bir durum sergilemekte iken, karayolu uzunluklarına bakıldığında kademeli bir düşüş ortaya çıkmaktadır.

Şekil 2. 6’da doğrudan kırsala ilişkin veriler yer almakta olup, 2000 ile 2022 yılları arasında kırsal nüfusun temel temizlik altyapı hizmetlerinden kanalizasyon hizmetlerine erişim ile kapalı tuvalet sistemine erişilememe oranları gösterilmektedir.

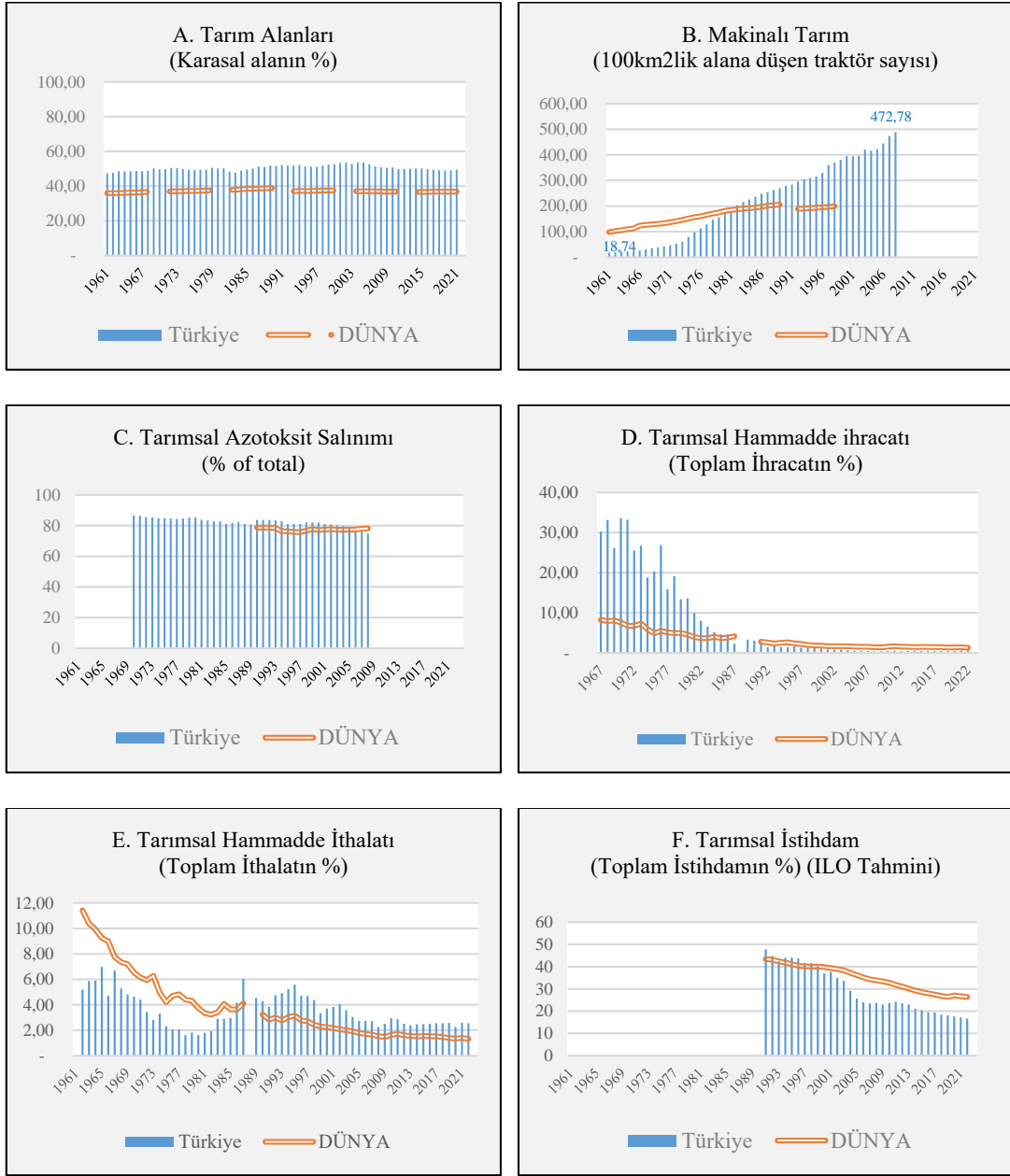

Şekil 2. 6. Türkiye kırsalında kalkınma göstergelerinin seyri-3 (Kırsal Nüfus %)

Kaynak: WB-WDI, 22.03.2024.

Şekil 2.6'ya göre, kırsalda kanalizasyon sistemleri 2000'li yıllarda % 70'ler düzeyinde iken, 2022 yılına gelindiğinde neredeyse tüm kırsala ulaştırıldığı ve sağlığa yönelik temel unsurlardan hijyen sorununa dair altyapının tamamlanmak üzere olduğu ifade edilebilmektedir. Kapalı tuvalete erişilememe oranına bakıldığında ise, 2000'li yılların başında % 1'den fazla iken 2022 yılı itibariyle % 1'den daha az düzeylere gerileme görülmüştür. Bu 2 gösterge seyrine göre 2000 ile 2022 döneminde Türkiye'de kırsal açılarından refah koşullara erişim konusunda olumlu gelişmelerden bahsedilebilmektedir.

Şekil 2. 7, Dünya Bankası Küresel Kalkınma göstergeleri veritabanından elde edilen 6 adet gösterge verileri yardımıyla oluşturulmuştur. Tarımsal faaliyetler ve tarım alanları, kırsal yaşamın vazgeçilmez unsurları olarak kabul görmektedir. Bu nedende şekilde yer verilen göstergeler, doğrudan olmasa da dolaylı olarak kırsal kalkınma düzeyine gösterge alınabilecek değişkenlerin planlı kalkınma dönemi yıllarındaki seyrini göstermektedir. Dünya ve Türkiye'de verileri birlikte grafiklere aktarılmıştır.

Şekil 2. 7. Türkiye planlı kalkınma döneminde kalkınma göstergelerinin seyri-4

Kaynak: WB-WDI, 2024.

Şekil 2. 7’de yer alan grafiklerden A panelinde Türkiye ve Dünyada tarımsal alanların karasal alanlar içerisindeki payı yer almaktadır. Buna göre; Türkiye toplam karasal arazileri içinde tarımsal arazilerinin payı fazla iken, Dünya toplam karasal alanı içerisindeki tarımsal alanların oranı daha azdır. Türkiye’de tarım alanlarının payı dalgalı bir seyir izlemekle birlikte yaklaşık olarak karasal alanın %50’si tarımsal

alanlardan oluşmaktadır. B panelinde, Tarımda makineleşme göstergesi olarak 100 km²'lik alana düşen traktör sayısının değişim seyri yer almaktadır. Buna göre Türkiye'de 1961 yılında oldukça düşük olan traktör sayısı (100 km²lik alan başına 18 adet traktör), yaklaşık 50 yıllık dönem sonunda kat kat yükselerek, 2008 yılında 100 km²'lik alan başına 472 adet traktöre kadar ulaşmıştır. Bu gösterge genellikle nüfusu tarım ile ilgilenen kırsal nüfus refahı açısından, planlı kalkınma döneminde olumlu gelişmeler yaşandığına işaret etmektedir. C panelinde tarımsal faaliyetler sonucunda ortaya çıkan sera gazı etkili azot oksit salınımının yıllara göre seyri yer almaktadır. Bu gaz çevresel kirliliğe etki ederek, toplam gaz salınımının % 80 civarını oluşturmaktadır ve 1975-2009 döneminde oldukça yavaş ancak istikrarlı bir şekilde azalmaktadır. D panelinde, toplam ihracat içerisinde tarımsal hammadde ihracat oranlarındaki değişim gösterilmektedir. Buna göre 1960'lı yıllarda yaklaşık % 35 olan oran, 1980'li yıllarla birlikte keskin bir şekilde azalarak 2022 yılında % 1-2 düzeylerine kadar inmiştir. E panelinde, tarımsal hammadde ithalatının toplam ithalat içerisindeki payına ilişkin seyir yer almaktadır. Dünyada bu oran istikrarlı bir şekilde azalırken, Türkiye'de dalgalı bir seyir izleyen değişkenin son yıllarda azaldığı ifade edilebilmektedir. Son grafik olan F panelinde ise toplam istihdam içerisinde tarımsal istihdamın payına dair verilerin seyri yer almaktadır. Buradan tarımsal istihdam oranı, hem dünyada hem de Türkiye'de düşüş eğiliminde olduğu bilgisine ulaşmakla birlikte, Türkiye'deki düşüşün daha keskin olduğu ortaya çıkmaktadır.

Yukarıda, Türkiye'de kırsal kalkınma politika ve uygulama sonuçlarına ilişkin verilerine ulaşılabilen kırsal kalkınma göstergelerine dair bilgilere yer verilerek, geçmişten günümüze dek Türkiye'de kırsal refah göstergelerine dair genel bir değerlendirme sunulmuştur. 2023 yılında yayınlanan ulusal belgelerden “On İkinci Beş Yıllık Ulusal Kalkınma Planı 2024-2028” dahilinde kırsal alanlar ve bu alanlarda kalkınmaya ilişkin olarak “3.4. Afetlere Dirençli Yaşam Alanları, Sürdürülebilir Çevre” ana başlığı altında “3.4.8. Kırsal Kalkınma” alt başlığına yer verilmekte olup, bu planda Türkiye'de kırsal kalkınma amacının “kırsal kesimde üretken işgücü oluşturularak ekonominin canlandırılması, sürdürülebilir doğal kaynak yönetiminin sağlanması ve yaşam kalitesinin artırılması suretiyle nüfusun kırsalda tutundurulması” ifadelerine yer verilmektedir (TC Strateji ve Bütçe Başkanlığı-

12.Kalkınma Planı, 2023: 219). Ek olarak yine ulusal kalkınma planlarından “Onuncu Beş Yıllık Kalkınma Planı 2014-2018” hedefleri içerisinde de “115 ve 116. maddelerde” doğrudan konunun önemi vurgulanmıştır (T.C. Kalkınma Bakanlığı, 2013: 25). Bu belgeler gibi 2011 yılında T.C. Tarım ve Köyişleri Bakanlığınca hazırlanarak yayınlanan “Kırsal Kalkınma Planı 2010-2013” belgesinde, ülkemizin “Bin Yıl Kalkınma Hedeflerine” erişilebilmesinde kırsal kesimden kaynaklanan olumsuzlukların yeterli düzeylere ulaştırılmadığı ve gerekli tedbirlerin alınarak, giderilmesi gereği ifade edilmektedir (T.C. Tarım ve Köyişleri Bakanlığı, 2011: 19).

Buraya kadar Dünya Bankası, TÜİK veritabanları ve ulusal belgeler bağlamında Türkiye açısından “bölgelerarası farklar ve kırsal kalkınma” sorununa dair olumlu gelişmeler olmakla birlikte, sorunun hala önem arz eden stratejik bir konu olarak karşımıza çıktığı açıkça belirtilebilmektedir.

2.3. Kırsal Kalkınma Politikalarının Anayasal Temelleri

Türkiye kırsal alanları, kuruluş yılları itibariyle uzunca bir dönem hem nüfus hem de yüzölçümü açısından ülkenin büyük kısmını oluşturarak; genel ekonomik, sosyal ve kültürel dokuyu büyük ölçüde yansıtan özellikler taşımıştır. Doğal kaynakların bolluğu, kültürel miras ve yerel değerlerinin zenginliği, tarımsal (hava, su, verimli toprak, güneş vb) potansiyeli ve doğa ile iç içe yaşama imkanlarına elverişliliği her ne kadar bu alanları yaşanabilir kılsa da, Türkiye'nin ekonomik büyüme ve kalkınma amacıyla kuruluş dönemlerinin ardından başlayan dönüşüm çalışmaları neticesinde, kır-kent dengesi kırsal aleyhine dönüşmeye başlamıştır. Bunun sonucunda kırsal alanlardan kentlere verilen yoğun göçler sonucunda hızla nüfus kaybı yaşanmış ve bu durum kırsal alanların sürdürülebilirliği açısından tehdit oluşturmaya başlamıştır (Günay vd., 2019: 2).

Kırsalda temel üretim faaliyeti tarım olduğu için, kırsal ve kalkınması hususlarında ortaya çıkacak olumsuzluklar, bu alanlardaki sürdürülebilirlik sorunlarıyla birlikte temel tarımsal üretim faaliyetlerinde aksaklıkları ve genel gıda arzı ve tedarik süreçlerinde tehdit oluşturabilecektir. Dolayısıyla Türkiye’de kırsal alanların korunması açısından, anayasa ve bazı yasal düzenlemelerle çerçeve

belirlenmesi ve gerekli korumacı müdahalelerin gerçekleştirilmesi gerekmektedir (Özdemir ve Polat, 2019: 459).

Türkiye’de kırsal kalkınma politikalarının hukuki dayanakları ve içeriklerine ilişkin bilgiler Çizelge 2. 16’da yer almaktadır.

Çizelge 2. 16. Türkiye 1982 Anayasasında kırsal kalkınmaya dair temeller

“Madde 44 – Devlet, toprağın verimli olarak işletilmesini korumak ve geliştirmek, erozyonla kaybedilmesini önlemek ve topraksız olan veya yeter toprağı bulunmayan çiftçilikle uğraşan köylüye toprak sağlamak amacıyla gerekli tedbirleri alır. Kanun, bu amaçla, değişik tarım bölgeleri ve çeşitlerine göre toprağın genişliğini tesbit edebilir. Topraksız olan veya yeter toprağı bulunmayan çiftçiye toprak sağlanması, üretimin düşürülmesi, ormanların küçülmesi ve diğer toprak ve yeraltı servetlerinin azalması sonucunu doğuramaz. Bu amaçla dağıtılan topraklar bölünemez, miras hükümleri dışında başkalarına devredilemez ve ancak dağıtılan çiftçilerle mirasçıları tarafından işletilebilir. Bu şartların kaybı halinde, dağıtılan toprağın Devletçe geri alınmasına ilişkin esaslar kanunla düzenlenir.”

“Madde 45 – Devlet, tarım arazileri ile çayır ve mer’aların amaç dışı kullanılmasını ve tahribini önlemek, tarımsal üretim planlaması ilkelerine uygun olarak bitkisel ve hayvansal üretimi artırmak maksadıyla, tarım ve hayvancılıkla uğraşanların işletme araç ve gereçlerinin ve diğer girdilerinin sağlanmasını kolaylaştırır. Devlet, bitkisel ve hayvansal ürünlerin değerlendirilmesi ve gerçek değerlerinin üreticinin eline geçmesi için gereken tedbirleri alır.”

“Madde 56 – Herkes, sağlık ve dengeli bir çevrede yaşama hakkına sahiptir. Çevreyi geliştirmek, çevre sağlığını korumak ve çevre kirlenmesini önlemek Devletin ve vatandaşların ödevidir. Devlet, herkesin hayatını, beden ve ruh sağlığı içinde sürdürmesini sağlamak; insan ve madde gücünde tasarruf ve verimi artırarak, işbirliğini gerçekleştirmek amacıyla sağlık kuruluşlarını tek elden planlayıp hizmet vermesini düzenler. Devlet, bu görevini kamu ve özel kesimlerdeki sağlık ve sosyal kurumlardan yararlanarak, onları denetleyerek yerine getirir. Sağlık hizmetlerinin yaygın bir şekilde yerine getirilmesi için kanunla genel sağlık sigortası kurulabilir.”

“Madde 57 – Devlet, şehirlerin özelliklerini ve çevre şartlarını gözeterek bir planlama çerçevesinde, konut ihtiyacını karşılayacak tedbirleri alır, ayrıca toplu konut teşebbüslerini destekler.”

“Madde 63 – Devlet, tarih, kültür ve tabiat varlıklarının ve değerlerinin korunmasını sağlar, bu amaçla destekleyici ve teşvik edici tedbirleri alır. Bu varlıklar ve değerlerden özel mülkiyet konusu olanlara getirilecek sınırlamalar ve bu nedenle hak sahiplerine yapılacak yardımlar ve tanınacak muafiyetler kanunla düzenlenir.”

“Madde 65 – (Değişik: 3/10/2001-4709/22 md.) Devlet, sosyal ve ekonomik alanlarda Anayasa ile belirlenen görevlerini, bu görevlerin amaçlarına uygun öncelikleri gözeterek mali kaynaklarının yeterliliği ölçüsünde yerine getirir.”

“Madde 126 – Türkiye, merkezi idare kuruluşu bakımından, coğrafya durumuna, ekonomik şartlara ve kamu hizmetlerinin gereklerine göre, illere; iller de diğer kademeli bölümlere ayrılır. Illerin idaresi yetki genişliği esasına dayanır. Kamu hizmetlerinin görülmesinde verim ve uyum sağlamak amacıyla, birden çok ili içine alan merkezi idare teşkilatı kurulabilir. Bu teşkilatın görev ve yetkileri kanunla düzenlenir.”

“**Madde 127** – Mahalli idareler; il, belediye veya köy halkının mahalli müşterek ihtiyaçlarını karşılamak üzere kuruluş esasları kanunla belirtilen ve karar organları, gene kanunda gösterilen, seçmenler tarafından seçilerek oluşturulan kamu tüzelkişileridir. Mahalli idarelerin kuruluş ve görevleri ile yetkileri, yerinden yönetim ilkesine uygun olarak kanunla düzenlenir”.

“**Madde 166** – Ekonomik, sosyal ve kültürel kalkınmayı, özellikle sanayi ve tarımın yurt düzeyinde dengeli ve uyumlu biçimde hızla gelişmesini, ülke kaynaklarının döküm ve değerlendirilmesini yaparak verimli şekilde kullanılmasını planlamak, bu amaçla gerekli teşkilatı kurmak Devletin görevidir. Planda milli tasarrufu ve üretimi artırıcı, fiyatlarda istikrar ve dış ödemelerde dengeyi sağlayıcı, yatırım ve istihdamı geliştirici tedbirler öngörülür; yatırımlarda toplum yararları ve gerekleri gözetilir; kaynakların verimli şekilde kullanılması hedef alınır. Kalkınma girişimleri, bu plana göre gerçekleştirilir. Kalkınma planlarının hazırlanmasına, Türkiye Büyük Millet Meclisince onaylanmasına, uygulanmasına, değiştirilmesine ve bütünlüğünü bozacak değişikliklerin önlenmesine ilişkin usul ve esaslar kanunla düzenlenir.”

“**Madde 169** – Devlet, ormanların korunması ve sahalarının genişletilmesi için gerekli kanunları koyar ve tedbirleri alır. Yanan ormanların yerinde yeni orman yetiştirilir, bu yerlerde başka çeşit tarım ve hayvancılık yapılamaz. Bütün ormanların gözetimi Devlete aittir. Devlet ormanlarının mülkiyeti devrolunamaz. Devlet ormanları kanuna göre, Devletçe yönetilir ve işletilir. Bu ormanlar zamanasını ile mülk edinilemez ve kamu yararı dışında irtifak hakkına konu olamaz. Ormanlara zarar verebilecek hiçbir faaliyet ve eyleme müsaade edilemez. Ormanların tahrip edilmesine yol açan siyasi propaganda yapılamaz; münhasıran orman suçları için genel ve özel af çıkarılamaz. Ormanları yakmak, ormanı yok etmek veya daraltmak amacıyla işlenen suçlar genel ve özel af kapsamına almaz. Orman olarak muhafazasında bilim ve fen bakımından hiçbir yarar görülmeyen, aksine tarım alanlarına dönüştürülmesinde kesin yarar olduğu tespit edilen yerler ile 31/12/1981 tarihinden önce bilim ve fen bakımından orman niteliğini tam olarak kaybetmiş olan tarla, bağ, meyvelik, zeytinlik gibi çeşitli tarım alanlarında veya hayvancılıkta kullanılmasında yarar olduğu tespit edilen araziler, şehir, kasaba ve köy yapılarının toplu olarak bulunduğu yerler dışında, orman sınırlarında daraltma yapılamaz.”

“**Madde 170**- Ormanlar içinde veya bitişiğindeki köyler halkının kalkındırılması, ormanların ve bütünlüğünün korunması bakımlarından, ormanın gözetilmesi ve işletilmesinde Devlele bu halkın işbirliğini sağlayıcı tedbirlerle, 31/12/1981 tarihinden önce bilim ve fen bakımından orman niteliğini tamamen kaybetmiş yerlerin değerlendirilmesi; bilim ve fen bakımından orman olarak muhafazasında yarar görülmeyen yerlerin tespiti ve orman sınırları dışına çıkartılması; orman içindeki köyler halkının kısmen veya tamamen bu yerlere yerleştirilmesi için Devlet eliyle anılan yerlerin ihya edilerek bu halkın yararlanmasına tahsisi kanunla düzenlenir. Devlet, bu halkın işletme araç ve gereçleriyle diğer girdilerinin sağlanmasını kolaylaştırıcı tedbirleri alır. Orman içinden nakledilen köyler halkına ait araziler, Devlet ormanı olarak derhal ağaçlandırılır.

“**Madde 171** – Devlet, milli ekonominin yararlarını dikkate alarak, öncelikle üretimin artırılmasını ve tüketicinin korunmasını amaçlayan kooperatifçiliğin gelişmesini sağlayacak tedbirleri alır.”

Kaynak: TC 1982 Anayasası.

Türkiye’de kırsal kalkınma politikalarının hukuki dayanaklarında ilk sırayı “anayasa” almaktadır. Kuruluş döneminde de çeşitli başlıklarla anayasada yer verilen kırsal kalkınma konusu, ülkede değişen anayasalar neticesinde günümüzde geçerli olan 1982 anayasasında birkaç madde altında yer almaktadır (Keleş ve Mengi, 2022: 37-45). Bu kapsamda 18/10/1982 tarihli, 2709 kanun numaralı Türkiye Cumhuriyeti

Anayasasında, kırsal kalkınmaya ilişkin anayasal maddeler: Madde 44-45, Madde-56-57, Madde 63-65, Madde 126-127, Madde 166, Madde 169-170-171'dir.

2.4. Türkiye'de Kırsal Kalkınma Desteklerinde Temel Kurumlar

Türkiye kuruluş yıllarının ardından uzunca bir dönem hem yüzölçümü hem de nüfus açısından büyük oranda kırsal özellik göstermiş, kırsal alanları geliştirme ve kalkındırma çabaları o dönemler itibariyle görülmeye başlanmıştır. Köy kanunu, köy enstitüleri, toprak ve kadaströ reformları, köy/toplum kalkınması, köy-kent projesi, merkez köy, entegre kırsal kalkınma projeleri, bölgesel kalkınma projeleri, köylerin altyapısının desteklenmesi projesi (KÖYDES), AB katılım öncesi mali yardım aracı kırsal kalkınma bileşeni (IPARD), KIRDES, SUKAP vb. program ve uygulamalar yürütülmüştür (Yardımcı, 2017: 15). Ancak birçok alanda gelişmeye yönelik yapılan bu çalışmalar genellikle dağınık, eşgüdümsüz, katılımcılığı sağlayamayan ve istikrarsız özellikleri nedeniyle, kırsal refahı açısından etkin ve başarılı sonuçlara ulaşma konusunda yetersiz kalmıştır (Çelik, 2006: iii; Aslan, 2010: 15).

Çizelge 2. 17: Türkiye'de kırsal kalkınma desteği sunan kurum ve kuruluşlar

ULUSAL KURULUŞLAR		ULUSLARARASI KURULUŞLAR
Merkezi Yönetim Kuruluşları	Yerel Yönetim Kuruluşları	
TC Tarım ve Orman Bakanlığı TC İçişleri Bakanlığı TC Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı TC Ticaret Bakanlığı TC Çevre ve Şehircilik Bakanlığı TC Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığı TC Milli Eğitim Bakanlığı TC Sağlık Bakanlığı TC Kültür ve Turizm Bakanlığı TC Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı	Valilikler Kaymakamlıklar İl Özel İdareleri Belediyeler Bölge kalkınma idareleri (GAP, KOP, DOKAP, DAP) Bölgesel Kalkınma Ajansları (26 ajans) Bakanlıkların Taşra Teşkilatları TKDK (42 il-2024 yılı itibariyle 81 il e çıkarılmıştır)	Avrupa Birliği (EU), Birleşmiş Milletler Kalkınma Fonu (UNDP), Ekonomik kalkınma ve İş Birliği Örgütü (OECD), Uluslararası Tarımsal Kalkınma Fonu (IFAD), Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütü (FAO), Dünya Bankası (WB), İslami Kalkınma Bankası, Japon Uluslararası İşbirliği Ajansı (JICA)

Kaynak: Toker, 2021: 33.

Çizelge 2. 17’de yer verildiği üzere kırsal kalkınma destekleri açısından ulusal ölçekte merkezi-yerel yönetim kurum kuruluşlarının çeşitli başlıklar ve tutarlarda destekleri olduğu gibi, uluslararası kurum kuruluşların da Türkiye’de kırsal kalkınma destekleri bulunmaktadır. Ancak kırsal kalkınmada ulusal bazlı temel yetkili kurum “Tarım ve Orman Bakanlığı” olarak “Tarım Kanun”da açıkça belirtilmiştir. Uluslararası fonların kullandırımında ise yine bu bakanlığın ilişkili kurumu “TKDK” tarafından yürütülmektedir. Bu bağlamda Türkiye’de Tarım ve Orman Bakanlığı ile TKDK kırsal kalkınma çalışmalarında rol alan en önemli ulusal kırsal kalkınma destekleme kurumları olarak bu başlıkta incelenmektedir.

2.4.1. Tarım ve Orman Bakanlığı

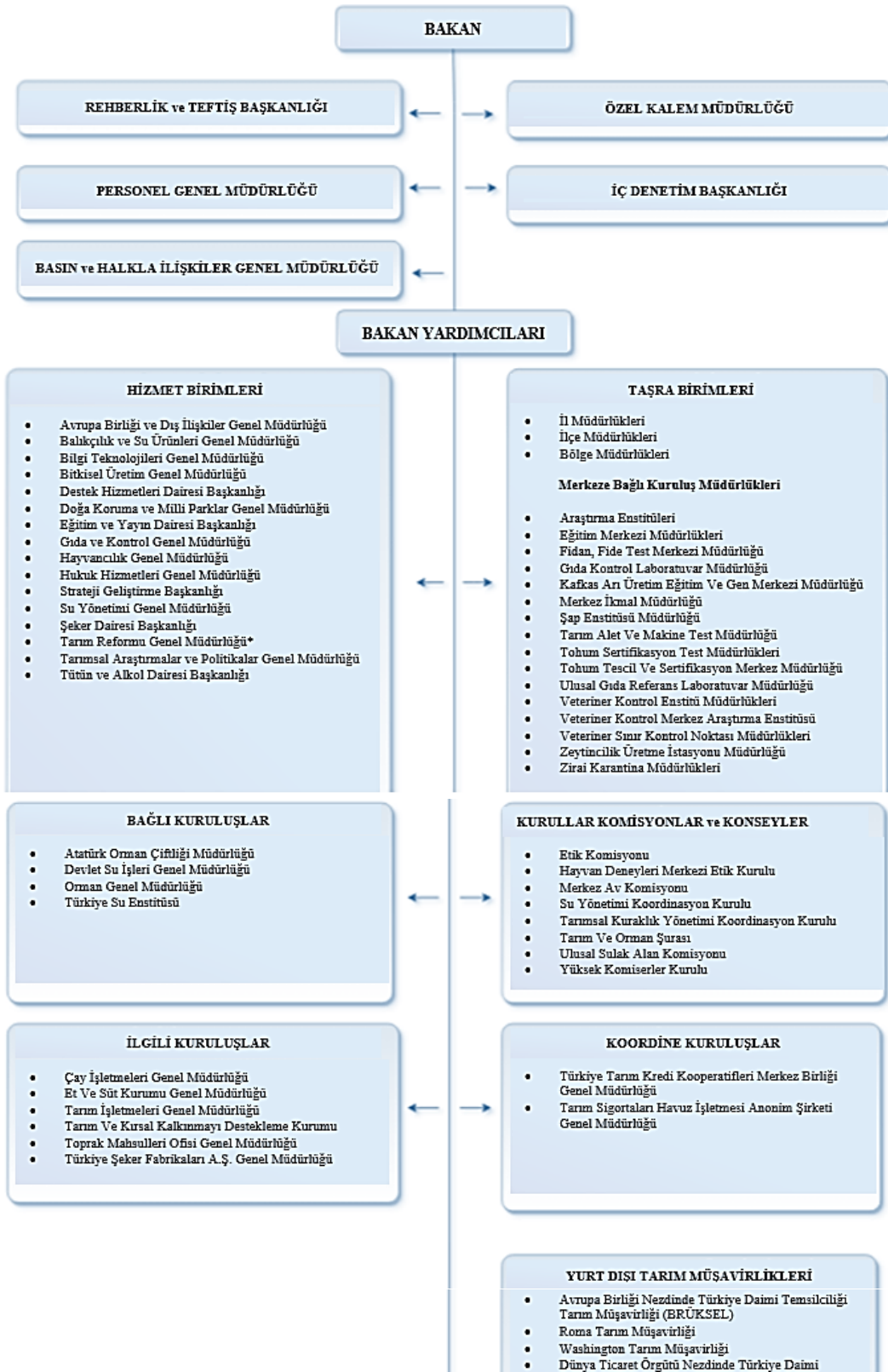
Teşkilat yapısı, görev ve yetkileri 10.02.2018 tarihli Cumhurbaşkanlığı Kararname’sinde düzenlenmiş olan “T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı”, daha önce çeşitli adlandırmalar almakla birlikte (Tarım Bakanlığı, Tarım ve Köyişleri Bakanlığı, Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı), temel görev ve yetkilerini günümüzde de sürdürmektedir. Türkiye’de kırsal kalkınmaya ilişkin Bakanlık bünyesinde, Tarım Reformu Genel Müdürlüğünün görevleri arasında doğrudan kırsal kalkınma görev ve yetkilerine yer verilmekte olup; “*...kırsal alanda yaşam kalitesinin ve ekonomik çeşitliliğin iyileştirilmesi, yerel kırsal kalkınma kapasitesinin oluşturulması için programlar hazırlama, uygulama ve izleme*” ifadelerine merkez teşkilatlanması ilgili müdürlük resmi web sayfalarında yer verilmektedir (TC Tarım ve Orman Bakanlığı, <https://www.tarimorman.gov.tr/TRGM/Menu/8/Baskanliklar>). Buna ilaveten 5288 sayılı Tarım Kanunu’nu kapsamında da ilgili Bakanlığın, kırsal alanlarda tarımsal ve diğer sektörlerde istihdam imkanlarını geliştirme, gelirlerin çeşitlendirilmesi ve artırılması, kadın ve gençlerden oluşan kırsaldaki dezavantajlı kesimde eğitim ve girişimcilik düzeyinin artırılması odağında gerekli tedbirler alma ve çalışmalar yürütme görevi ile yetkilendirildiği belirtilmektedir (TC Strateji ve Bütçe Başkanlığı-UKKS III, 2021: 54).

TC Tarım ve Orman Bakanlığı 2024-2028 stratejik planında kurumun misyonu “*Tarım, orman ve su kaynakları ile doğal ekosistemleri koruyarak, verimli ve sürdürülebilir tarımsal üretimi, yeterli ve güvenilir gıdaya erişimi ve kırsal kalkınmayı*

sağlamak amacıyla politikalar belirlemek ve uygulamak” şeklinde belirtilmekte iken vizyon olarak “Türkiye yüzyılında; tarım, orman ve su kaynaklarında sürdürülebilir ve güvenli bir gelecek” ifadelerine yer verilmektedir (TC Tarım ve Orman Bakanlığı-2024-2028 Stratejik Plan, 2024: 3-5). Kurumun temel amaçları 7 başlıkta gruplandırılmakta olup bunlar;

- i. Yeterli, Erişilebilir ve Sürdürülebilir Tarımsal Ürün Arzını Sağlamak,
- ii. Üretimden Tüketime Kadar Gıda ve Yem Güvenilirliğini Sağlamak,
- iii. Kırsal Alanlarda Yaşam Kalitesini, Refah Seviyesini ve Ekonomik Çeşitliliği Geliştirmek,
- iv. Planlı, Dirençli ve Gelişime Açık Bir Tarım Sektörü Oluşturmak,
- v. Toprak ve Su Kaynakları ile Biyolojik Çeşitliliğin Sürdürülebilir Yönetimini Sağlamak,
- vi. İklim Değişikliğine Uyum Kapasitesini ve Dirençliliği Artırmak,
- vii. Kurumsal Kapasiteyi Geliştirmek şeklinde belirtilmektedir.

Kurumun 7 temel amaçları arasında “*iii. Kırsal Alanlarda Yaşam Kalitesini, Refah Seviyesini ve Ekonomik Çeşitliliği Geliştirme*” ifadeleri doğrudan kırsal alanlar ve kırsalda kalkınma konularını vurgulamaktadır. Bu amaca yönelik hedefler kapsamında ise; a.Kırsal alanlarda gelir ve istihdam imkanlarını artırma, kırsal ekonomiyi çeşitlendirmek, b.Kırsalda dezavantajlı gruplar (kadınlara ve gençler), aile işletmelerine yönelik üretim, yatırım ve istihdam olanaklarını artırmak, c.Tarımsal amaçlı faaliyet yürüten örgütlerin kurumsal kapasite gelişimine ve etkinlik artırıcı faaliyetlere destek olmak, tarımsal ürünlerin pazarlamasında yeni stratejiler geliştirmek ve d.Tarımsal üretime yönelik eğitim stratejilerini ve danışmanlık sistemini geliştirmek olmak üzere 4 alt başlıkta yer verilen bu ifadelerle, bakanlık yetki ve faaliyetlerinin kırsal kalkınmaya ilişkin altyapısı belirtilmektedir (TC Tarım ve Orman Bakanlığı-2024-2028 Stratejik Plan, 2024: 4). Bunlar doğrultusunda Türkiye’de kırsal kalkınma destekleri ile ilgili doğrudan yetkili kurum olarak, TC Tarım ve Orman Bakanlığı’na işaret edilmektedir. 2024 Mayıs ayı itibarıyla taşrada 81 İl Müdürlüğü, 922 İlçe Müdürlüğü, 15 Bölge Müdürlüğü ve 81 Şube Müdürlüğü ile birlikte 162 adet Kuruluş Müdürlüğü bulunmaktadır (TC Tarım ve Orman Bakanlığı, 5 Mayıs 2024). Bakanlık teşkilat şeması Şekil 2. 8’de yer almaktadır.

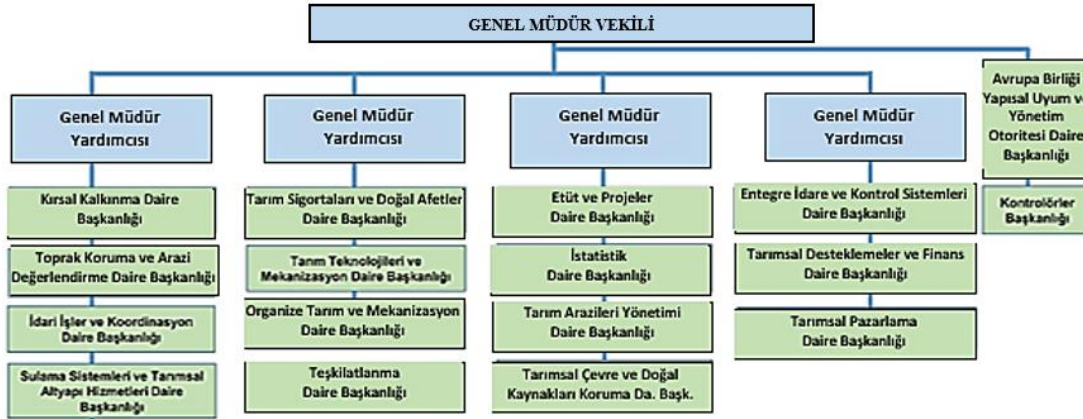

Şekil 2. 8. TC Tarım ve Orman Bakanlığı teşkilat şeması

Kaynak: TC Tarım ve Orman Bakanlığı, Erişim tarihi: 05 Mayıs 2024, Erişim linki: <https://www.tarimorman.gov.tr/Sayfalar/Detay.aspx?SayfaId=13> .

Bakanlık temel görev ve yetki alanlarına giren “tarım” konusunun kırsalla iç içeliği dolayısıyla, bakanlığın çeşitli daire başkanlıklarınca kırsala yönelik farklı çalışmalarının bulunduğu ifade edilebilmektedir. Merkez teşkilatından “Tarım Reformu Genel Müdürlüğü”ne bağlı “Kırsal Kalkınma Daire Başkanlığı” ise doğrudan kırsal alanlar ve bu alanlarda kalkınmanın desteklenmesi süreçlerine yönelik çalışmaktadır. Tarım Reformu Genel Müdürlüğü çalışma alanlarına dair alt birimlere ilişkin organizasyon şeması Şekil 2. 9’da yer almaktadır.

Şekil 2. 9. Tarım Reformu Genel Müdürlüğü organizasyon şeması

Kaynak: TC Tarım ve Orman Bakanlığı, Tarım Reformu Genel Müdürlüğü, Erişim tarihi: 02 Mayıs 2024, Erişim linki: <https://www.tarimorman.gov.tr/TRGM/Menu/4/Organizasyon-Semasi> .

TC Tarım ve Orman Bakanlığı Tarım Reformu Genel Müdürlüğü resmi web sayfasında belirtilen temel vizyon “*Kırsalın, çalışan, üreten, yaşanan ve korunan alanlar haline getirilmesidir*” iken, misyon “*Tarımsal alt yapıyı düzenleyerek, kırsal*

alanı yaşanabilir hale getirmek ve kalkınmayı sağlamaktır.” şeklinde ifade edilmektedir.

Kırsal Kalkınma Daire Başkanlığının görevleri ise; a) Tarım faaliyetleriyle ilgili kooperatifler, üretici birlikleri, ıslah amaçlı hayvan yetiştirme odaklı birlikler ve tohumculuk birlikleri ile birlikte bu oluşumların üst kuruluşlarınca uygulanacak proje konularını tespit etmek, buna dair proje yapmak/yaptırmak, yatırım programına almak ve gereken mali desteği sağlamak. b) Programa alınan projelerin kredi ve faiz vb destek işlemlerini yürütmek ile birlikte uygulanmasında ihtiyaç duyulabilecek konularda teknik destek sağlamak. c) İşletmeye geçen projelerin faaliyetlerini izlemek, sonuç ve çıktılarının tespit edilebilmesi doğrultusunda istatistiki verileri toplamak ve değerlendirmek. ç) Mevcutta faaliyetlerini sürdüren tarımsal tesislerin kapasite artırımını destekleyerek gerekmesi halinde rehabilitasyonuna yönelik projelere teknik ve mali destek sağlamak. d) Sabit yatırımını tamamlayarak üretime geçen tarımsal tesislerin, işletme sermayesi ihtiyaçlarının karşılanmasına yönelik işlemleri yürütmek. e) Çiftçi örgütlerine kullandırılan ödenek ve kredilerin tahsil, tenkis ve takip işlemlerini izlemek ve yürütmek. f) Tarım ile sanayi sektörlerinde entegrasyonun sağlanması, tarımsal ürünlerin işlenmesi, paketlenmesi, depolanması ve muhafazasına yönelik sanayi tesislerinin kurulmasına dair gerekli plan ve projeleri hazırlamak ve uygulamak. g) Kırsal alanda proje ve program uygulamaları ile Genel Müdürlüğün görev alanına giren diğer konularda Bakanlık içi ve dışı kuruluşlarla işbirliği yapmak. ğ) Tarıma dayalı kırsal kalkınma yatırımlarının desteklenmesi ile ilgili program ve projeler hazırlamak/hazırlatmak, değerlendirmek, uygulamak/uygulatmak, izlemek ve gerekli konular ve kurumlarla koordinasyonu sağlamak. h) 5488 sayılı Tarım Kanunu hükümleri çerçevesinde, kırsal kalkınma yatırımlarının desteklenmesine ilişkin Cumhurbaşkanlığı kararlarını uygulamak. ı) Kırsal alanda kalkınma için; tarımsal altyapının, yaşam kalitesinin iyileştirilmesi, ekonomik çeşitliliğin geliştirilmesi, gelir düzeyinin yükseltilmesi odaklı program ve projeleri hazırlamak, hazırlatmak, uygulamak, uygulatmak, izlemek ve değerlendirmek, kırsal alanda yapılacak tüm faaliyetlerin kırsal kalkınma stratejisi ve kırsal kalkınma planları ile bütünlük teşkil etmesini sağlamak. i) Tarımsal ürünlerin lisanslı depoculuğu hususunda gerekli iş ve işlemlere dair gerekli bulunan hususlarda, katılım, işbirliği ve katkıyı sağlamak. i)

Kırsal alanda yaşayanların ihtiyaçlarının doğru tespit edilebilmesi ve efektif politikalar geliştirilebilmesi açısından, toplumsal yapıyla ilgili sosyolojik inceleme, değerlendirme ve raporlama vb gerekli iş ve işlemleri yapmak. j) Genel Müdür tarafından verilen tarımsal ve kırsala yönelik benzeri görevleri yapmak.” şeklinde belirtilmektedir (TC Tarım ve Orman Bakanlığı Tarım Reformu Genel Müdürlüğü, 2 Mayıs 2024).

5488 sayılı “Tarım Kanunu” Madde 21’e göre; Bakanlık ilgili birimlerince temel görev alanları dahilinde yapılan çalışmalarda ulusal kaynaklar gibi uluslararası kaynakların da kullanıldığı program ve uygulama araçları bulunmaktadır. Tarımsal desteklemelerin finansmanında bütçeden ayrılacak kaynak, gırisafi milli hasılanın % 1’inden az olamayacağı hususuna yer verilmektedir. Bakanlık tarafından kullanılabilir başlıca tarımsal destekleme araçları ise; Doğrudan Gelir Desteği, Telafi Edici Ödemeler, Hayvancılık Destekleri, Fark Ödemesi, Tarım Sigortası Ödemeleri, Çevre Amaçlı Tarım Arazilerini Korumaya dair Program Destekleri, Kırsal Kalkınma Destekleri ve Diğer Destekleme ödemeleridir. Madde 15 ise doğrudan kırsal kalkınma ile ilgili bakanlık görevini tanımlayarak temel ilkelerine yer verilmektedir (Tarım Kanunu, 2006: md.19-md.21-md.15).

Tarım Reformu Genel Müdürlüğü bünyesinde ulusal kaynakların, doğrudan kırsal kalkınma amaçlı kullanıldığı “Kırsal Kalkınma Yatırımlarını Destekleme Programı (KKYDP)” ilk kez 2006 yılında kullanılmaya başlamıştır. 81 il kapsamında faydalanıcılarına %50 hibe sunan programın yasal dayanak ve amaçları Çizelge 2. 18’de belirtilmektedir.

Çizelge 2. 18. KKYDP yasal dayanak ve amaçları

Yasal Dayanak	<ul style="list-style-type: none"> • Tarım Kanunu • Uluslararası İktisat Anlaşmaları • Ulusal Kırsal Kalkınma Stratejisi • Kırsal Kalkınma Eylem Planı • Kalkınma Planları • Bakanlar Kurulu Kararları (KKYDP 2006-2020)
Amaçlar	<p>Kırsal alanda;</p> <ul style="list-style-type: none"> • Doğal kaynaklar ve çevrenin korunmasını dikkate alarak kırsal alanda gelir düzeyinin yükseltilmesi, • Tarımsal üretim ve tarıma dayalı sanayi entegrasyon sağlanması için küçük ve orta ölçekli işletmelerin desteklenmesi, • Tarımsal pazarlama altyapısının geliştirilmesi, • Gıda güvenliğinin güçlendirilmesi, • Kırsal alanda alternatif gelir kaynaklarının oluşturulması,

	<ul style="list-style-type: none"> •Kırsal ekonomik altyapının güçlendirilmesi, •Tarımsal faaliyetler için geliştirilen yeni teknolojilerin üreticiler tarafından kullanımının yaygınlaştırılması, •Yürütülmekte olan kırsal kalkınma çalışmalarının etkinliklerinin artırılması, •Kırsal toplumda yerel kalkınma kapasitesinin oluşturulmasına katkı sağlamak için yeni teknoloji içeren yatırımlar ile bireysel sulama sistemlerine yönelik yatırımların desteklenmesine ilişkin usul ve esasları belirlemektir.
--	--

Kaynak: Ergin, 2017.

Kırsal kalkınmaya yönelik KKYDP, 2006/10016 Sayılı Bakanlar Kurulu Kararıyla 16/01/2006 tarihinde yürürlüğe girmiş ve “TC Tarım ve Köyişleri Bakanlığı” (günümüzde Tarım ve Orman Bakanlığı adını almıştır) tarafından günümüzde halihazırda (2024 Mayıs) 15. Etap çağrısı ile yürütülmeye devam etmektedir. Türkiye’de kırsal kalkınma plan programları, ulusal tarım stratejisi çerçevesinde etaplar halinde çıkılan proje çağrılılarıyla, kırsal tarım üreticilerinin yatırımlarının belirlenen alt ve üst limitler ölçüsünde desteklenerek, kırsalda sosyoekonomik kalkınmanın sağlanması amacını taşımaktadır (TC Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı-KKYDP Uygulama Rehberi, 2014: 3; Ergin, 20007: 7). Program kapsamında, kırsal alanların ekonomik ve sosyal kalkınmasını sağlamaya yönelik desteklemelerle, gerçek ve tüzel kişiler tarafından sermaye yatırımları yapılmasına kamu eliyle zemin oluşturulmaktadır (Taşcıoğlu, 2011: 90-91).

KKDYP kapsamındaki başlıca kırsal kalkınma destek konuları; tarımsal ürünlerin işlenmesi kurutulması dondurulması, paketlenmesi ve depolanması, hayvansal ve bitki. orjinli güb işl. pkt. ve dpl., çelik silo (tarımsal ürünlerin depolanması), çiftlik faaliyetlerinin geliştirilmesi, aile işletmeciliği faaliyetlerinin geliştirilmesine yönelik altyapı sistemleri yatırımları, bilişim sistemi yatırımları, el sanatları ve katma değerli ürünler, kırsal turizm yatırımları, soğuk hava deposu, su ürünleri işlenmesi, paketleme ve depolanması, tarımsal üretime yönelik sabit yatırımlar, toplu basınçlı sulama yatırımları, yenilenebilir enerji kaynakları üretim tesisleri ve kullanımına yönelik yatırımlar (güneş, rüzgar santrali, sera vb) ve ayrıca bitkisel ve hayvansal üretim başlıklarında dönemsel ihtiyaçlara göre alterantif başlıklar belirlenmektedir (TC Tarım ve Orman Bakanlığı, 2021).

Çizelge 2.19’da, Türkiye genelinde TCMB (EVDS) ve TC-TOB (kurumsal veri temini) iki farklı resmi kurum kayıtlarından elde edilen “kırsal kalkınma destekleri”ne dair yıllık tutarlar yer almaktadır.

Çizelge 2. 19. Türkiye’de kırsal kalkınma destekleri

YILLAR	A.Kırsal Kalkınma Amaçlı Tarımsal Destekleme Hizmetleri (Bin TL) (TCMB-EVDS)	B.KKYDP + Genç Çiftçi Destek Programları Harcamaları (TC-TOB Kurumsal Veri Temini)
2008	109.377	-
2009	246.628	-
2010	304.264	-
2011	250.000	-
2012	240.525	-
2013	478.015	158.655.502
2014	613.494	184.315.454
2015	626.636	303.121.820
2016	1.168.989	1.001.634.310
2017	795.404	737.310.237
2018	1.397.442	1.049.379.971
2019	605.983	256.809.260
2020	813.802	390.933.782
2021	1.631.597	296.716.962
2022	1.825.297	-
2023	4.867.868	-

Kaynak: TCMB, 2024 ve TC Tarım ve Orman Bakanlığı, 2022.

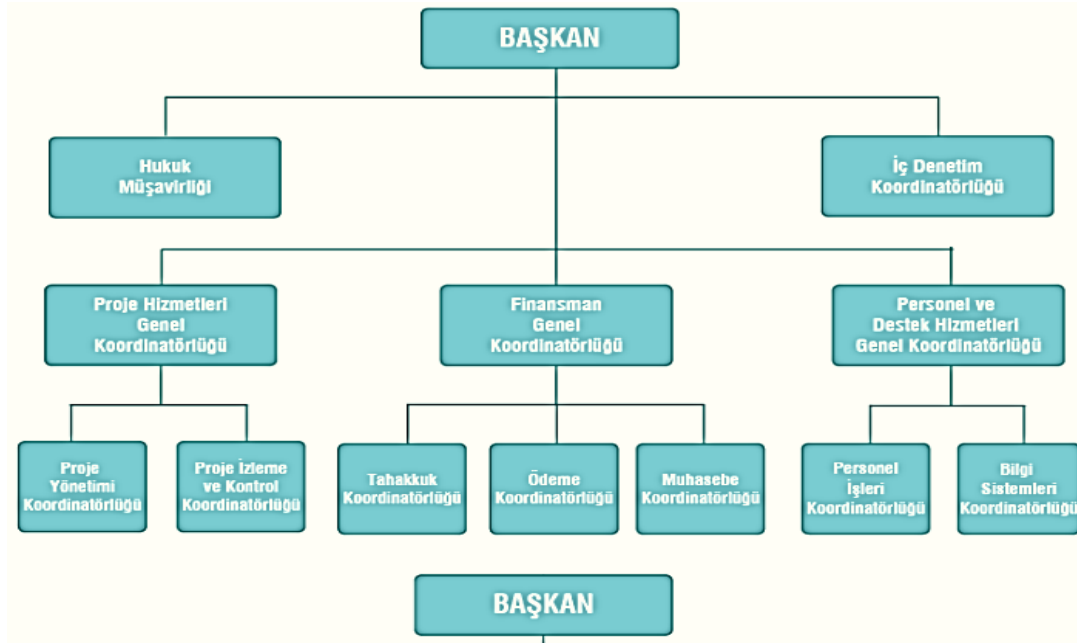
A sütununda “Kırsal Kalkınma Amaçlı Tarımsal Destekleme Hizmetleri” başlığıyla TCMB veritabanından ulaşılabilen (kamuya açık) destek tutarları yer almaktadır. Bu tutarlar, Türkiye’de merkezi yönetim bütçe harcamaları içinde “Kırsal Kalkınma Amaçlı Tarımsal Destekleme Hizmetleri” başlığıyla Tarım ve Orman Bakanlığına Hazineden ayrılan ulusal tutarlardır. B sütununda yer alan Tarım ve Orman Bakanlığı verileri ise, bu araştırma kapsamında kurumsal olarak veri talebi sonucunda temin edilmiş (kamuya kapalı) kırsal kalkınma amaçlı Tarım ve Orman Bakanlığı desteklerinden sadece “KKDYP ve Genç Çiftçi” program verilerinden oluşmaktadır.

2.4.2. TKDK

Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu (TKDK), Türkiye’de Avrupa Birliği (AB) entegrasyonu kapsamında “Tarım e Kırsal Kalkınmayı Destekleme Hizmetleri Hakkında” kanun ile 2007 tarihinde kurulmuştur. Kurum, ulusal program ve stratejilerde öngörülen ilke ve hedefler çerçevesinde, AB ve diğer uluslararası kuruluşlardan sağlanan kaynakları da kapsayacak şekilde, kırsal kalkınma programlarının uygulanmasına yönelik faaliyetleri gerçekleştirmek üzere faaliyet

yürütmektedir. Temel görev ve yetkileri ise kısaca şu şekilde özetlenebilmektedir: destek programlarına dair tanıtım, bilgilendirme, eğitim ve yönlendirme faaliyetleri yürütmek, proje-faaliyet başvuru süreçlerini yürütmek ve değerlendirmek, karar vermek, proje kabulleri sonrasında ise desteklenecek proje sözleşmelerini yapmak, ödeme, sözleşme ve proje ilerleyiş süreçlerinin takibini gerçekleştirmek, çeşitli raporlar hazırlamak, kurum faaliyetlerine dair güvenli bir veri tabanı kurularak ilgili diğer kurumlara sunmak olarak belirlenmiştir (TKDK, 3 Şubat 2024).

TKDK, Tarım ve Orman Bakanlığının bağlı kuruluşu olarak faaliyetlerine devam etmekte olup, kurum teşkilat şeması Şekil 2.10'da yer almaktadır.

Şekil 2. 10. TKDK teşkilat şeması

Kaynak: TKDK, 2024.

TKDK kurulduğu dönemden 2024 yılına dek Türkiye’de 42 il koordinatörlüğü düzeyinde faaliyetlerine devam eder iken, 2024 IPARD-III dönemi itibariyle 81 il düzeyine çıkarılarak faaliyet ili kapsamı genişletilmiştir.

Şekil 2. 11. 42 adet TKDK il koordinatörlükleri (2024, Şubat öncesi)

Kaynak: TKDK, 2 Şubat 2024.

TKDK'nın Türkiye'de AB sürecinde IPA (Instrument for Pre – Accession Assistance) kapsamında yürüttüğü destek faaliyetleri, 2007 yılından günümüze uzanan sürece dek toplam 3 program döneminde yürütülen çağrılarla %50 faydalanıcı katkısı, %50 kamu hibe katkısı (%75 AB fonu ve %25'i TC-TOB tarafından) olmak üzere gerçekleştirilmektedir.

TKDK IPA çağrı dönemlerinde verilecek desteklere dair temel alanlar ve ödenen fonlar, yıllara göre Çizelge 2.19'da yer almaktadır. İlgili çizelgede kırsal kalkınma için tahsis edilen fonlar ayrıca yıllar ve tutarlar itibariyle belirtilmektedir.

Çizelge 2. 20: AB-IPA kapsamında Türkiye IPARD (Kırsal Kalkınma) fon tutarları

IPA-I (2007-2013) Dönemi (milyon, €uro)							
	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
I. Bileşen	256,7	256,1	239,6	217,8	231,2	227,5	238,5
II. Bileşen	2,1	2,8	3	3,1	5,1	2,1	2,2
III. Bileşen	167,5	173,8	182,7	238,1	293,4	356,06	366,88
IV. Bileşen	50,2	52,9	55,6	63,4	77,6	83,1	91,1
V. Bileşen (IPARD-I)	20,7	53	85,5	131,3	172,5	187,38	204,18
Toplam	497,2	538,6	566,4	653,7	779,8	856,14	902,86

IPA-I dönemi tüm başlıklarda verilen fon Toplam: 4.794,70

IPA-II (2014-2020) Dönemi (milyon, Euro)							
	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
I. Sektörel Önc Alanı	355,1	196,6	240,3	137,2		652,2	
II. Sektörel Önc. Alanı	155,8	265,8	247	261,4		595,3	
III. Sektörel Önc. Alanı	37,4	62,9	65,9	68,9		199,9	
IV. Sektörel Önc. Alanı	<u>72</u>	<u>100,9</u>	<u>77</u>	<u>158,1</u>		<u>504,2</u>	
Toplam	620,4	626,4	630,8	636,4		1940	
IPA-II dönemi tüm başlıklarda verilen fon Toplamı: 4.453,9							
IPA-III (2021-2027) IPARD							
<i>(2024 yılı itibariyle Türkiye’de IP-III, ilk kez destek çağrılarında çıkılacağı için gerçekleştirilemez. Ayrıca AB fonları bu dönemde ülke tahsisatına tabi tutulmamış, yeni dönemde yararlanıcı tüm ülkeler için toplamda 14.2 milyar Avro fon, adil paylaşım ilkesi ile tahsis edilmiştir).</i>							
	2021	2022	2023	2024	2025	2026	2027

Kaynak: Yazar tarafından AB IPA program raporlarından yararlanılarak hazırlanmıştır.

IPA-I döneminde kırsal kalkınma konusu, 5. önemli alt bileşen olarak doğrudan program başlıklarında yer almaktadır. Katılım öncesi yardım Kırsal Kalkınma aracı olarak “IPARD” (Instrument for Pre – Accession Assistance Rural Development) kapsamında 2007-2013 yıllarında kırsal kalkınma bileşeni için 854,56 milyon avro fon kullanılmıştır. IPA-II döneminde alt bileşenler yerine sektörel öncelik başlıkları belirlenerek, bu kapsamda Türkiye’de kırsal kalkınma destekleri IV. Sektörel Öncelik alanı “tarım ve kırsal kalkınma” olarak dahil edilmiş ve 2014-2020 döneminde toplam 912,3 milyon avro fon kırsal kalkınma öncelikli alanına tahsis edilmiştir. IPA-III dönemi için, 2021-2027 uygulama dönemi olarak belirlenmesine karşın ilk çağrıya 2024 yılında çıkılmış ve bu çağrı döneminde, daha önceki dönemlerde belirlenen alt bileşenler ve sektörel öncelik alanları yerine, 5 tematik pencere belirlenmiş, bu kez doğrudan kırsal kalkınma ifadesine yer verilmemiştir. IPARD III 2024 itibariyle ilk kez desteklerden yararlancılacak olmakla birlikte, bu dönem sonunda toplam 430 milyon avro AB katkısı sağlanacak iken, Tarım ve Orman Bakanlığının da katkısıyla toplam 555 milyon avro destek finansmanı sağlanması planlanmaktadır (Tutak, 2024: <https://www.aa.com.tr/tr/ekonomi/ipard-iii-programi-2024-yili-cagri-takvimi-yayimlandi/3168297>).

2.5. Kırsal Kalkınma Politika Belgeleri

Türkiye’de kırsal kalkınma politikaları, Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığınca yayınlanan 5’er yıllık ulusal kalkınma planları referans alınarak, genel kalkınma stratejileriyle entegre ve zamanın ihtiyaçlarına göre dönemsel adaptasyon gösteren politikalar bütünü çerçevesinde hazırlanmaktadır.

Türkiye Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı tarafından 2018 yılında yayınlanan “Yıllık Faaliyet Raporu”na göre, kırsal kalkınmaya yönelik politikaların yürütülmesinden temel yetkili birim olarak “Tarım ve Orman Bakanlığı”na işaret edilmektedir. Bu kurum çeşitli finansman türleri ve uygulama mekanizmalarının kullanarak kırsal kalkınma çalışmalarını yürütmekle görevlidir.

Temel kırsal politika politika belgeleri ve bu belgelerin kapsadığı dönem, yayınlayan kurum ve yayın yılına dair bilgiler Çizelge 2. 21’de bulunmaktadır (T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı, 2021: 4-5).

Çizelge 2. 21. Türkiye’de kırsal kalkınma temel politika belgeleri

Temel Politika Belgeleri	Belge Adı / Yayımlayan Kurum / Yayımlı Yılı
5’er Yıllık Ulusal Kalkınma Planları	Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1963-1967) / DPT / 1963 İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1968-1972) / DPT / 1968 Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (1973-1977) / DPT / 1973 Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (1981-1985) / DPT / 1981 Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1986-1990) / DPT / 1986 Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı (1991-1995) / DPT / 1991 Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1996-2000) / DPT / 1996 Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (2001-2005) / DPT / 2001 Dokuzuncu Beş Yıllık Kalkınma Planı (2007-2013) / DPT / 2007 Onuncu Kalkınma Planı (2014-2018) / TC Kalkınma Bakanlığı / 2014 Onbirinci Kalkınma Planı (2019-2023) / TC Strateji Ve Bütçe Başkanlığı / 2019 Onikinci Kalkınma Planı (2024-2028) / TC Strateji Ve Bütçe Başkanlığı / 2023
Ulusal Kırsal Kalkınma Stratejileri (UKKS)	UKKS-I (2007-2013) / DPT / 2006 UKKS-II (2014-2020) / TC Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı / 2014 UKKS-III (2021-2023) / TC Tarım ve Orman Bakanlığı / 2021 UKKS-IV (2024-2028) / TC Tarım ve Orman Bakanlığı / (2024 hazırlanıyor...)

Kaynak: İlgili kurumlara ait raporlardan derlenerek yazar tarafından hazırlanmıştır.

Türkiye’de kırsala yönelik politika belgeleri arasında ilk sırada “Ulusal Kalkınma Planları” yer alırken, ardından düzenli aralıklarla yayınlanan “Ulusal Kırsal Kalkınma Strateji Belgeleri” bulunmaktadır. Ayrıca bu temel politika belgeleri dışında (düzenli aralıklarda olmamakla birlikte) “Ulusal Kırsal Kalkınma Eylem Planı, Kırsal Kalkınma Program Değerlendirme Raporu, Kırsal Kalkınma Planı vb.” adlar altında çeşitli yayınlar da ihtiyaçlar odağında hazırlanmaktadır. Doğrudan Kırsal Kalkınmaya yönelik ilk ulusal politika belgesi 2007 yılında UKKS adıyla uygulanmış olup, günümüze dek UKKS-II (2014-2020) ve UKKS-III (2021-2024) geride bırakılarak, 2024 yılında ise UKKS-IV belgesi hazırlıkları devam etmektedir.

2.5.1.UKKS-I (2007-2013)

Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı tarafından 9. ulusal kalkınma planı döneminde hazırlanarak yayınlanan ilk UKKS belgesi, 2007-2013 dönemi kırsal kalkınma çalışmalarının temel dayanağını sunmaktadır. İlgili strateji belgesinin temel amacı; “Türkiye’nin uzun vadeli gelişme perspektifine paralel olarak, kırsal kalkınma için yerel potansiyel ve kaynakların değerlendirmek, doğal ve kültürel varlıkların korunmasını esas alan, kırsal toplumun iş ve yaşam koşullarının kentsel alanlar ile uyumlu olarak yöresinde geliştirilmesi ve sürdürülebilir kılınması” şeklinde belirtilmektedir (DPT-UKKS-I, 2006: 10). Çizelge 2. 22’de UKKS-I (2007-2013) belgesinin temel amaç, öncelik ve tedbir alanlarına dair bilgiler yer almaktadır.

Çizelge 2. 22. UKKS-I (2007-2013) stratejik amaç ve öncelikleri

STRATEJİK AMAÇ 1: Ekonominin Geliştirilmesi ve İş İmkanlarının Artırılması	Öncelik 1.1: Tarım ve Gıda Sektörlerinin Rekabetçi Bir Yapıya Kavuşturulması - Üreticilerin Örgütlenme ve Bilgi Düzeyinin Yükseltilmesi - Su ve Toprak Kaynaklarının Etkin Kullanımı - Tarım ve Gıda Sanayii İşletmelerinin Rekabet Gücünün Artırılması - Gıda Kalitesi, Tüketicinin Korunması ve Gıda Sağlığına Yönelik Kontrol Yapılarının Güçlendirilmesi Öncelik 1.2: Kırsal Ekonominin Çeşitlendirilmesi
STRATEJİK AMAÇ 2: İnsan Kaynaklarının, Örgütlenme Düzeyinin ve Yerel Kalkınma Kapasitesinin Geliştirilmesi	Öncelik 2.1: Eğitim ve Sağlık Hizmetlerinin Güçlendirilmesi Öncelik 2.2: Yoksullukla Mücadele ve Dezavantajlı Grupların İstihdam Edilebilirliğinin Artırılması Öncelik 2.3: Yerel Kalkınma Kapasitesinin Güçlendirilmesi
STRATEJİK AMAÇ 3: Kırsal Alan Fiziki Altyapı Hizmetlerinin Geliştirilmesi	Öncelik 3.1: Kırsal Altyapının Geliştirilmesi Öncelik 3.2: Kırsal Yerleşimlerin Geliştirilmesi ve Korunması

ve Yaşam Kalitesinin Artırılması	
STRATEJİK AMAÇ 4: Kırsal Çevrenin Korunması ve Geliştirilmesi	Öncelik 4.1: Çevreci Tarım Uygulamalarının Geliştirilmesi Öncelik 4.2: Orman Ekosistemlerinin Korunması ve Orman Kaynaklarının Sürdürülebilir Kullanımının Sağlanması Öncelik 4.3: Korunan Alanların Yönetimi ve Geliştirilmesi

Kaynak: DPT-UKKS-I, 2006: 41.

UKKS-I (2007-2013) stratejik çerçevesi, “mekansal duyarlılık, kaynak kullanımında etkinlik, politika ve düzenlemelerde tutarlılık-etkin izleme, sosyal içerme, sürdürülebilirlik, işbirliği ve katılımcılık” ilkeleri dikkate alınarak hazırlanmıştır (DPT-UKKS-I, 2006: 41).

2.5.2.UKKS-II (2014-2020)

TC Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığınca 10. Ulusal Kalkınma Planı döneminde hazırlanan UKKS-II (2014-2020) belgesi, DPT Yüksek Planlama Kurulu’nun 31.12.2014 tarih ve 2014/45 sayılı kararı ile 2014 yılında yayınlanmıştır. UKKS-II’de belirtilen ifadelerle göre kırsal kalkınma politikasının temel amacı: “*kırsal kesimdeki asgari yaşam kalitesinin ülke ortalamasına yaklaştırılması, kırsal toplumun iş ve yaşam koşullarının kentsel alanlarla uyumlu olarak kendi yöresinde geliştirilmesi ve sürdürülebilir kılınması*”dır (TC Kalkınma Bakanlığı UKKS II, 2015: 43). Çizelge 2. 23’de UKKS II belgesinin temel amaç odağında geliştirilen stratejik amaç, öncelik ve bunlara dair alt tedbirleri belirtilmektedir.

Çizelge 2. 23. UKKS-II (2014-2020) stratejik amaç, öncelik ve tedbirleri

STRATEJİK AMAÇ 1: Kırsal Ekonominin Geliştirilmesi ve İstihdam İmkânlarının Artırılması	Öncelik 1.1. Tarım ve gıda sektörlerinin rekabet gücünün geliştirilmesi. Tebdir 1.1.1 Üretici örgütlerinin kurumsal kapasitelerinin geliştirilmesi. Tebdir 1.1.2 Tarım-gıda ürünlerinin işlenmesi ve pazarlanması. Tebdir 1.1.3 Üreticilere yönelik eğitim ve danışmanlık hizmetlerinin geliştirilmesi. Tebdir 1.1.4 Tarım ve gıda işletmelerinin modernize edilmesi. Tebdir 1.1.5 Gıda güvenilirliğinin artırılması. Öncelik 1.2 Kırsal ekonominin çeşitlendirilmesi. Tebdir 1.2.1 Kırsal turizmin geliştirilmesi. Tebdir 1.2.2 Tarım ve tarım dışı yerel ürünlerde katma değer artırımının sağlanması Tebdir 1.2.3 Tarım dışı sektörlerdeki ticari işletmelerin modernize edilmesi. Tebdir 1.2.4 Mikro işletmecilik temelinde girişimciliğin teşvik edilmesi. Tebdir 1.2.5 Su ürünleri yetiştiriciliğinin geliştirilmesi.
STRATEJİK AMAÇ 2: Kırsal Çevrenin İyileştirilmesi ve Doğal Kaynakların	Öncelik 2.1. Toprak ve su kaynaklarının sürdürülebilirliğinin sağlanması. Tebdir 2.1.1 Çevre dostu tarım uygulamalarının yaygınlaştırılması. Tebdir 2.1.2 Organik tarımın geliştirilmesi. Tebdir 2.1.3 Tarımsal faaliyetlerden kaynaklanan çevre kirliliğinin önlenmesi. Tebdir 2.1.4 Meraların ıslah edilmesi.

Sürdürülebilirliğinin Sağlanması	<p>Öncelik 2.2. Tarım arazilerinin kullanımında etkinliğin sağlanması. Tebdir 2.2.1 Sulama altyapısının geliştirilmesi. Tebdir 2.2.2 Arazi toplulaştırmasının yaygınlaştırılması.</p> <p>Öncelik 2.3. Orman kaynaklarının sürdürülebilirliğinin sağlanması. Tebdir 2.3.1 Orman ürünlerine yönelik gelir getirici faaliyetlerin geliştirilmesi. Tebdir 2.3.2 Ormanların rehabilite edilmesi ile ağaçlandırmanın yaygınlaştırılması. Tebdir 2.3.3 Korunan alanlarda ve civarında gelir getirici faaliyetlerin geliştirilmesi</p>
STRATEJİK AMAÇ 3: Kırsal Yerleşimlerin Sosyal ve Fiziki Altyapısının Geliştirilmesi	<p>Öncelik 3.1 Fiziki altyapının geliştirilmesi. Tebdir 3.1.1 Ulaşım ağının iyileştirilmesi. Tebdir 3.1.2 İçme suyu altyapısının iyileştirilmesi. Tebdir 3.1.3 Atık yönetiminin geliştirilmesi. Tebdir 3.1.4 Bilişim teknolojileri kullanımının yaygınlaştırılması. Tebdir 3.1.5 Yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımının yaygınlaştırılması. Tebdir 3.1.6 Yapılarda yöresel mimarinin teşvik edilmesi. Tebdir 3.1.7 Doğal afetlerle mücadele için güvenli yerleşim koşullarının sağlanması.</p> <p>Öncelik 3.2 Sosyal altyapının geliştirilmesi. Tebdir 3.2.1 Yöresel kültür mirasının korunmasına ilişkin altyapının geliştirilmesi. Tebdir 3.2.2 Spor ve sanatsal faaliyetler altyapısının geliştirilmesi Tebdir 3.2.3. Atıl kamu binalarının kalkınma faaliyetleri için yeniden düzenleme</p>
STRATEJİK AMAÇ 4: Kırsal Toplumun Beşeri Sermayesinin Geliştirilmesi ve Yoksulluğun Azaltılması	<p>Öncelik 4.1. Beşeri sermayenin geliştirilmesi. Tebdir 4.1.1 Örgün ve yaygın eğitim hizmetlerine erişimin kolaylaştırılması. Tebdir 4.1.2 Koruyucu sağlık hizmetlerine erişimin kolaylaştırılması.</p> <p>Öncelik 4.2. Yoksullukla mücadelenin güçlendirilmesi. Tebdir 4.2.1 Mevsimlik gezici tarım işçilerine yönelik hizmetlerin etkinleştirilmesi Tebdir 4.2.2 Sosyal hizmet ve yardımların etkinleştirilmesi. Tebdir 4.2.3 Dezavantajlı bireyler için sosyal içermenin güçlendirilmesi.</p>
STRATEJİK AMAÇ 5: Yerel Kalkınmaya İlişkin Kurumsal Kapasitenin Geliştirilmesi	<p>Öncelik 5.1: Kamunun hizmet sunum kapasitesinin geliştirilmesi. Tebdir 5.1.1: Beldelelerin ve köy muhtarlıklarının hizmet sunum kapasitelerinin geliştirilmesi. Tebdir 5.1.2: İlçe belediyelerinin hizmet sunum kapasitelerinin geliştirilmesi. Tebdir 5.1.3: Kamusal hizmetlerin sunumunda yenilikçi modellerin geliştirilmesi.</p> <p>Öncelik 5.2: Yerel kalkınmaya yönelik girişimlerin güçlendirilmesi. Tebdir 5.2.1: Kamu ve kamu dışı paydaşların ortaklığında yerel kalkınma stratejilerinin geliştirilmesi ve uygulanması. Tebdir 5.2.2: Yerel kalkınmaya yönelik sivil inisiyatiflerin teknik kapasitesinin geliştirilmesi Tebdir 5.2.3: Ulusal kırsal kalkınma işbirliğinin oluşturulması.</p>

Kaynak: TC Kalkınma Bakanlığı-UKKS-II, 2015: 47-67.

Belge, bir önceki UKKS belgesi politika, tasarım ve uygulama tecrübelerinden yararlanılarak; devamlılık, işbirliği, kapsayıcılık, katılımcılık, kurumsallaşma, tamamlayıcılık, verimlilik, yenilikçilik, yerellik, yerindelik, yeşilcilik ve yönetim ilkeleriyle kırsal kalkınma politikalarının tasarlanması ve uygulanmasını ilke edinmektedir (TC Kalkınma Bakanlığı-UKKS-II, 2015: 43).

2.5.3.UKKS-III (2021-2023)

UKKS-III (2021-2023), 11. ulusal beş yıllık kalkınma planı döneminde kırsal kalkınma politika ve uygulamalarını belirlemek üzere, 5288 sayılı Tarım Kanunu'nun 15. Maddesi, 2020/14 sayılı Cumhurbaşkanlığı genelgesi ile kabul edilmiştir. 11. Kalkınma Planında belirlenen 705 ile 711 numaralı politika ve alt tedbirlerinde

duyulan ihtiyaçlara yönelik hazırlanmıştır. UKKS-III, ülke genelinde kamu kurum-kuruluşları, sivil toplum kuruluşları, yerel yönetimler ve özel sektör tarafından yürütülen kırsal kalkınma çalışmalarını, bütüncül bir politika etrafında sınırlamayı amaçlamaktadır (TC Strateji ve Bütçe Başkanlığı-UKKS III, 2021: 4-5).

Çizelge 2. 24. UKKS-III (2021-2023) stratejik amaç, öncelik ve tedbirleri

<p>STRATEJİK AMAÇ 1: Kırsal Ekonominin Geliştirilmesi ve İstihdam İmkanlarının Artırılması</p>	<p>Öncelik 1.1 Tarım ve gıda sektörlerinin rekabet gücünün geliştirilmesi Tedbir 1.1.1 Üretici örgütlerinin kurumsal kapasitelerinin geliştirilmesi, Tedbir 1.1.2 Tarım-gıda ürünlerinin üretimi, işlenmesi ve pazarlanması, Tedbir 1.1.3 Üreticilere ve üretici örgütlere yönelik eğitim ve danışmanlık hizmetlerinin geliştirilmesi, Tedbir 1.1.4 Tarım ve gıda işletmelerinin kurulması ve modernize edilmesi, Tedbir 1.1.5 Gıda üretim ve arz güvenliğinin artırılması, Tedbir 1.1.6 Kırsal alandaki tarım işletmelerinin girdi koşullarının iyileştirilmesi.</p> <p>Öncelik 1.2 Kırsal ekonominin çeşitlendirilmesi Tedbir 1.2.1 Kırsal turizmin geliştirilmesi, Tedbir 1.2.2 Tarım ve tarım dışı yerel ürünlerde katma değer artışının sağlanması, Tedbir 1.2.3 Tarım dışı sektörlerdeki ticari işletmelerin kurulması ve modernize edilmesi, Tedbir 1.2.4 Mikro işletmecilik temelinde girişimciliğin teşvik edilmesi, Tedbir 1.2.5 Su ürünleri yetiştiriciliğinin geliştirilmesi, Tedbir 1.2.6 Tarımda dijital girişimciliğin ve inovasyon kültürünün geliştirilmesine yönelik çalışmalar gerçekleştirilmesi, Tedbir 1.2.7 Tarımda dijitalleşmeye yönelik start-upların ortaya çıkması, geliştirilmesi ve ölçeklendirilmesi için dijital girişim faaliyetlerinin desteklenmesi, Tedbir 1.2.8 Arıcılık faaliyetinin, bal ve türevlerinin üretiminin desteklenmesi, Tedbir 1.2.9 Geleneksel el sanatları ve zanaatkarlık gerektiren katma değerli ürünlerin üretiminin desteklenmesi, Tedbir 1.2.10 Fermente gıda ve içecek üretiminin desteklenmesi, Tedbir 1.2.11 Çiftçilerin ortak kullanımı için makine parklarının kurulması, geliştirilmesi ve diğer kolektif yatırımların desteklenmesi, Tedbir 1.2.12 Tarım dışı kırsal sanayinin oluşturulması, özendirilmesi, yaygınlaştırılması.</p>
<p>STRATEJİK AMAÇ 2: Kırsal Çevrenin İyileştirilmesi ve Doğal Kaynakların Sürdürülebilirliğinin Sağlanması</p>	<p>Öncelik 2.1 Toprak ve su kaynaklarının sürdürülebilirliğinin sağlanması Tedbir 2.1.1 Çevre dostu tarım uygulamalarının yaygınlaştırılması, Tedbir 2.1.2 Organik tarımın geliştirilmesi, Tedbir 2.1.3 Tarımsal faaliyetlerden kaynaklanan çevre kirliliğinin önlenmesi, Tedbir 2.1.4 Meraların ıslah edilmesi ve atıl tarım arazisinin üretime katılması, Tedbir 2.1.5 Korunan alanların iklim değişikliğine uyumu ve yönetim kapasitelerinin artırılması, alınacak tedbirlerin ekosistem hizmetlerinin sürdürülebilirliğinin sağlanması, Tedbir 2.1.6 İklim değişikliği ile mücadele edilmesi ve çiftçiler üzerindeki etkisinin azaltılması, Tedbir 2.1.7 Ekolojik koridorların kurulması, Tedbir 2.1.8 Çölleşmeye ve erozyona maruz kalan alanların dinamik olarak izlenmesi ve değerlendirilmesi, Tedbir 2.1.9 Entegre havza rehabilitasyon plan ve projelerinin hazırlanması ve uygulanması, Tedbir 2.1.10 Kırsal alanlarda iklim değişikliği sonucu meydana gelen doğal afetlere (sel, heyelan vb.) karşı önlem projelerinin hazırlanması ve uygulanması, Tedbir 2.1.11 Uygun ekim nöbeti sistemlerinin yaygınlaştırılması.</p> <p>Öncelik 2.2 Tarım arazilerinin kullanımında etkinliğin sağlanması Tedbir 2.2.1 Sulama altyapısının geliştirilmesi, su tasarrufu sağlayan basınçlı sulama teknolojilerinin ve yöntemlerinin geliştirilmesi, Tedbir 2.2.2 Arazi toplulaştırmasının yaygınlaştırılması, Tedbir 2.2.3 Arazi edindirme hizmetlerinin geliştirilmesi, Tedbir 2.2.4 Tarımda dijital dönüşümün potansiyelinden uygun ve etkin bir şekilde faydalanabilmek için düzenleyici çerçevenin gözden geçirilmesi ve yeni düzenlemelerin ortaya konulması.</p> <p>Öncelik 2.3 Orman kaynaklarının sürdürülebilirliğinin sağlanması Tedbir 2.3.1 Orman ürünlerine yönelik gelir getirici faaliyetlerin geliştirilmesi,</p>

	<p>Tedbir 2.3.2 Ormanların rehabilitasyonu ile ağaçlandırmanın yaygınlaştırılması, Tedbir 2.3.3 Korunan alanlarda ve civarında gelir getirici faaliyetlerin geliştirilmesi, Tedbir 2.3.4 Tarımsal ormancılık (Agroforestry) faaliyetlerinin geliştirilmesi ve desteklenmesi.</p>
<p>STRATEJİK AMAÇ 3: Kırsal Yerleşimlerin Sosyal ve Fiziki Altyapısının Geliştirilmesi</p>	<p>Öncelik 3.1 Fiziki altyapının geliştirilmesi. Tedbir 3.1.1 Ulaşım ağının iyileştirilmesi, Tedbir 3.1.2 Kanalizasyon, içme suyu, atık su altyapısının iyileştirilmesi, suyun etkin ve dönüşümlü kullanımının sağlanması, Tedbir 3.1.3 Atık yönetiminin geliştirilmesi, Tedbir 3.1.4 Bilişim teknolojileri kullanımının yaygınlaştırılması, Tedbir 3.1.5 Yenilenebilir enerji kaynakları kullanımının yaygınlaştırılması, Tedbir 3.1.6 Yapılaşmada yöresel mimarinin teşvik edilmesi, Tedbir 3.1.7 Doğal afetlerle mücadele için güvenli yerleşim koşullarının sağlanması, Tedbir 3.1.8 Kırsal alanlarda iyi işleyen bir dijital altyapının (genişbant internet, iyi bir kapsama alanı vb.) oluşturulması.</p> <p>Öncelik 3.2 Sosyal altyapının geliştirilmesi Tedbir 3.2.1 Yöresel kültür mirasının korunmasına ilişkin altyapının geliştirilmesi, Tedbir 3.2.2 Spor, kültür ve sanatsal faaliyetler altyapısının geliştirilmesi, Tedbir 3.2.3 Atıl kamu binalarının kalkınma faaliyetleri için yeniden düzenlenmesi, Tedbir 3.2.4 Kırsal alandaki çiftçiler ve tarım sektörü girişimcileri arasındaki işbirliğini sağlayacak mekanizmaların kurulması.</p>
<p>STRATEJİK AMAÇ 4: Kırsal Toplumun Beşeri Sermayesinin Geliştirilmesi ve Yoksulluğun Azaltılması</p>	<p>Öncelik 4.1. Beşeri sermayenin geliştirilmesi. Tedbir 4.1.1 Örgün ve yaygın eğitim ile danışmanlık hizmetlerine erişimin kolaylaştırılması, Tedbir 4.1.2 Koruyucu sağlık hizmetlerine erişimin kolaylaştırılması, Tedbir 4.1.3 Dijital okuryazarlığın artırılması, dijital uygulamaların kullanılması ve dijital yetkinliğin artırılmasına yönelik eğitimler verilmesi amacıyla yeni yöntemler geliştirilmesi, Tedbir 4.1.4 Çocuk ve gençlerde kırsal kalkınma ile ilgili farkındalık oluşturulması, Tedbir 4.1.5 Kırsal alana hizmet sunan kamu personeli ile üretici örgütlerinin kırsal kalkınma konusunda bilgi ve farkındalıklarının artırılması.</p> <p>Öncelik 4.2 Yoksulluğu azaltma çalışmalarının güçlendirilmesi Tedbir 4.2.1 Mevsimlik gezici tarım işçilerine yönelik hizmetlerin etkinleştirilmesi, Tedbir 4.2.2 Sosyal hizmet ve yardımların etkinleştirilmesi, Tedbir 4.2.3 Dezavantajlı bireyler için sosyal içermenin güçlendirilmesi, Tedbir 4.2.4 Kırsal yoksulluğu azaltmaya yönelik projeler üretilmesi, izleme ve değerlendirilmesinin yapılması, Tedbir 4.2.5 Bölgesel gelişmişlik farklarının azaltılması.</p>
<p>STRATEJİK AMAÇ 5: Yerel ve Kırsal Kalkınmaya İlişkin Kurumsal Kapasitenin Geliştirilmesi</p>	<p>Öncelik 5.1: Kamunun hizmet sunum kapasitesinin geliştirilmesi. Tedbir 5.1.1: Beldelerin ve köy muhtarlıklarının hizmet sunum kapasitelerinin geliştirilmesi. Tedbir 5.1.2: İlçe belediyelerinin hizmet sunum kapasitelerinin geliştirilmesi. Tedbir 5.1.3: Kamusal hizmetlerin sunumunda yenilikçi modellerin geliştirilmesi.</p> <p>Öncelik 5.2: Yerel ve kırsal kalkınmaya yönelik girişimlerin güçlendirilmesi. Tedbir 5.2.1: Kamu ve kamu dışı paydaşların ortaklığında yerel kalkınma stratejilerinin geliştirilmesi ve uygulanması. Tedbir 5.2.2: Yerel ve kırsal kalkınmaya yönelik sivil inisiyatiflerin teknik kapasitesinin geliştirilmesi. Tedbir 5.2.3: Ulusal kırsal kalkınma işbirliği ağının oluşturulması.</p>

Kaynak: TC Strateji ve Bütçe Başkanlığı-UKKS III, 2021: 42-52.

Çizelge 2. 24’de yer alan kırsal kalkınmada öncelik ve tedbirleri, Kırsal Kalkınma Eylem Planında yer alan “kamu yatırımı, etüt-araştırma projesi, entegre kırsal kalkınma projesi ve mali destek programı vb.” uygulama araçları kullanılarak gerçekleştirilecektir (TC Strateji ve Bütçe Başkanlığı-UKKS III, 2021: 59).

Uygulama ilkeleri olarak önceki UKKS belgelerinde belirtilenlere ile birlikte (devamlılık, işbirliği, kapsayıcılık, katılımcılık, kurumsallaşma, tamamlayıcılık,

verimlilik, yenilikçilik, yerellik, yerindelik, yeşilcilik ve yönetim) UKKS-III'de ek bir ilke kullanılmıştır. Bu ilkelere, “kırsal doku” kavramı eklenmiş, kırsal kalkınma politikalarının tasarım ve uygulamasında genel olarak 13 kavram vurgulanmıştır (TC Strateji ve Bütçe Başkanlığı-UKKS III, 2021: 40-41).

2.6. Kırsal Kalkınmada Stratejik Alanlar (Eksen) ve Bileşenler

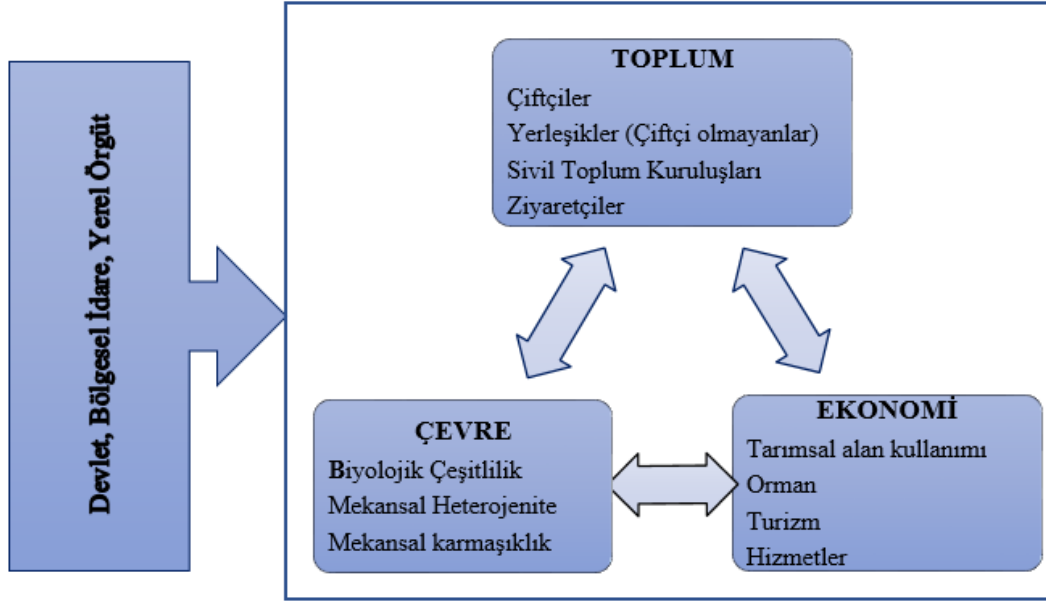
Kırsal kalkınmanın önünde yer alan çeşitli engeller arasında ekonomik, sosyal ve çevresel sorunlar ilk sıralarda yer almaktadır. Bu sorunlar ile mücadele etmek ve kırsalda yaşam kalitesini yükseltebilmek amacıyla -bir nevi yol haritasını şekillendiren- kırsal kalkınmada bazı stratejik alanlar (eksenler) belirlenmektedir. Karmaşık süreçlerden oluşan kırsal kalkınmaya yönelik politikaların, her ülke veya bölge dinamiklerindeki farklılıklar nedeniyle stratejik alanları farklılık arz edebilmektedir. Nitekim efektif bir sürece ulaşılabilmesi için bu farkların göz önünde bulundurulması, sorunların doğru tespiti ve uygun mücadele politikaları belirlenebilmesi gerekmektedir. Türkiye için kırsal kalkınma politikalarında esas olarak 5 adet stratejik alan (eksen) belirlenmiştir (TC Strateji ve Bütçe Başkanlığı-UKKS III, 2021: 42). Bu stratejik alanlar şunlardır:

- i.Kırsal ekonomi,
- ii.Kırsal çevre,
- iii.Kırsal yerleşimler,
- iv.Kırsal toplum,
- v.Yerel ve kırsal kalkınmada kurumsal kapasitenin geliştirilmesidir.

İlk stratejik alan “kırsal ekonomi” açısından, bu alanlarda ekonomik faaliyetlerin geliştirilmesi ve istihdam olanaklarının artırılmasının gözetildiği bir yaklaşımın kırsal kalkınma açısından önemi vurgulanmaktadır. Bu eksen doğrultusunda kırsal ekonomiye yönelik çalışmalarda, tarım ve gıda üretiminde kapasite ve ürün kalitesinin artırılarak verimliliğin sağlanması, kırsalda eğitim ve örgütlenme düzeyinin yükseltilmesi, tarıma ilişkin sanayi ilişkilerinin geliştirilerek güçlendirilmesi olduğu kadar, tarım dışı sanayi zeminin sağlanarak yaygınlaştırılması, kırsala uygun modernizasyon yatırımlarının yapılması, gıda güvenlik ve

güvenilirliğinin sağlanarak iyileştirilmesi hedeflenmektedir ((TC Strateji ve Bütçe Başkanlığı-UKKS III, 2021: 43). “Kırsal çevre” açısından doğal kaynaklardan su ve toprak unsurlarının kullanılmasında, kırsala özgü özellikler taşıyan yerel potansiyelin dikkate alınmasının önemi bu ekseninde belirtilmektedir. Kırsal alanların doğal ve temiz su, gıda, enerji ve çevre kaynaklarını barındırması sebebiyle, gelecekte çevresel unsurlara ilişkin beklenen olumsuz vurgular dikkate alınarak, çevre dostu kırsal kalkınmanın önemine işaret edilmektedir (TC Strateji ve Bütçe Başkanlığı-UKKS III, 2021: 44-45). “Kırsal yerleşimler”de sosyal ve fiziki altyapının gelişimi, kırsal kalkınmanın insani yaşam koşulları anlamında temel boyutunu ortaya koymaktadır. Bu alanlarda yerleşimlerin iyileştirilmesi birçok sosyoekonomik sorunların gelişiminde zemin oluşturucu etkiye sahip olması nedeniyle, kırsal kalkınmada ihtiyaç duyulan donatıların sağlanmasını vurgulamaktadır (TC Strateji ve Bütçe Başkanlığı-UKKS III, 2021: 47). “Kırsal toplum” Türkiye’nin nüfus ve ekonomik yapısı açısından büyük önem taşımaktadır. Nitekim ülke hasılası içerisinde tarımın yaklaşık %6’lık payı göz önüne alındığında, 85 milyonluk nüfusun tarımsal üretimini karşılayan kırsal toplumun yerinde kalkındırılması büyük önem taşımaktadır (WB-WDI, 2024). Kırsal toplumda eğitim, sağlık, teknoloji kullanımı, cinsiyet farklarını gidermeye yönelik çalışmalarla dezavantajlı kesim sorunlarının azaltılması Türkiye kırsal kalkınmasında önem taşıyan bir diğer unsur olarak karşımıza çıkmaktadır (TC Strateji ve Bütçe Başkanlığı-UKKS III, 2021: 50). Son olarak yerel ve kırsal kalkınmada kurumsal kapasitesinin geliştirilmesi, tabandan tavana gelişme politikalarında olduğu kadar, tam tersi yönde tavandan tabana politikaların birlikte kullanılarak geliştirileceği politika ve uygulama ihtiyaçlarına işaret etmektedir (TC Strateji ve Bütçe Başkanlığı-UKKS III, 2021: 51). Türkiye UKKS belgelerinde belirtilen 5 stratejik eksenin dikkate alınması, politika kararları ve uygulamalarında optimal sonuçlara ulaşılmasında yarar sağlayıcı özellik taşımakta olduğu ifade edilebilmektedir.

Kırsal gelişiminde sistemsel yapıyı oluşturan temel bileşenler ve paydaşlar, değişen ve etkileşen kırsal yapının anlaşılmasını ve efektif süreç yönetilmesini kolaylaştırıcı bir rol almaktadır. Şekil 2. 12’de kırsal bileşenleri ve paydaşları yer almaktadır.

Şekil 2. 12. Kırsal kalkınma bileşen ve paydaşları

Kaynak: Schouten vd., 2009.

Kırsal bileşenleri; kırsal toplum, çevre ve ekonomi olmak üzere 3 temel içsel bileşen ve merkezi yönetimi temsil eden bir dışsal bileşenden oluşmaktadır. İçsel bileşenlerden “Toplum” bileşeni, insan aktörlerinden oluşmakta iken, “Çevre” doğada yer alan canlı cansız mevcudiyeti ve “ekonomi” bileşeni faaliyet alanlarını temsil etmektedir. Merkezi yönetim (devlet, bölgesel ya da yerel idare) ise bu sistemi izleyen ve kolaylaştırıcı rolüyle, etkin ve dinamik bir kırsal gelişim sürecinde rol alan dışsal bir bileşendir. Kırsal kalkınma için bu bileşenler insanlararası ilişkiler, gıda üretim tüketim süreçleri, ekonomik aktivite, arazi mülkiyeti vb ağlar yoluyla birbirleriyle etkileşim içerisinde olmaktadır. Bu etkileşimde uyumun sağlanması, kırsal kalkınmayı pozitif etkileyerek, refah koşullara ulaşılması açısından dinamizm kazandırmaya yol açacak önemli unsurlar arasında kabul edilmektedirler (Schouten vd., 2009: 6).

2.7. Bölüm Özeti

Günümüz dünyasında birçok ülkede kırsal ile kentsel nüfus arasındaki fark her geçen gün artarken, geleceğe yönelik tahminler bu farkların kritik düzeylere yükseleceğine işaret etmektedir. Bölgelerarası farkların yükselişleriyle karakterize olan

kırsal kalkınma sorunları, özellikle kırsal yaşam ve kırsal üretimin ağırlıkta olduğu GOÜ'ler ve AGÜ'lerde sürdürülebilir bir sosyoekonomik düzen açısından hayati bir önem taşımaktadır.

GOÜ'ler arasında yer alan Türkiye'de kırsal kalkınmanın önemi kabul edilmekte ve kuruluş dönemi itibarıyla soruna dair çeşitli çalışmalar yürütülmektedir. Türkiye'de kırsal kalkınma çalışmalarında politik sürece bakıldığında plansız ve planlı dönem olmak üzere 2 ayrı dönemden bahsedilebilmektedir. İlk olarak kuruluş yıllarından 1960'lı yıllara dek plansız bir kalkınma döneminde dağınık bir süreçlerle çalışmalar yürütülmüştür. DPT'nin kurulmasının ardından planlı kalkınma dönemine girilerek kırsal kalkınmaya dair çalışmalar planlar dahilinde uygulanmıştır. DPT'nin kuruluşuyla başlayan planlı dönemde yaklaşık 40 yıl devam ettirilen kırsal kalkınma çalışmaları, 2000'li yıllardan sonra ise; AB tam üyelik müzakereleri neticesinde alınan kararlarla, kurumsal ve yapısal bir takım yenileşme sürecine girmiştir.

Türkiye'de uygulanan başlıca kırsal kalkınma örnekleri; plan öncesi dönemde I. İzmir İktisat Kongresi (1923), Köy Kanunu (1924), I. Beş Yıllık Sanayi Kalkınma Planı (1933) ve ardından II. Beş Yıllık Sanayi Kalkınma Planı (1938), Birinci Köy ve Ziraat Kalkınma Kongresi (1938), Köy Enstitüleri Kanunu (1940), Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu (1945) başlıcalarıdır. 1960 tarihinde "Devlet Planlama Teşkilâtının Kurulması Hakkında Kanun"un kabulüyle başlayan planlı dönemde ise artık tek bir hususa yönelik değil, ekonomik ve toplumsal gelişmenin inşasına ilişkin geniş açılı, kapsayıcı ve bütüncül niteliklerde uygulamalar yürütülmüştür. Bu kapsamda 1960'larda başlayan planlı kalkınma yıllarından günümüze dek Türkiye'de uygulanan başlıca kırsal kalkınma çalışmaları; Çorum-Çankırı Kırsal Kalkınma Projesi (1976-1984), Erzurum Kırsal Kalkınma Projesi (1984-1988), Tarımsal Yayım ve Uygulamalı Araştırma Projesi (1984-1990), KOP (1985), GAP (1989), DOKAP (2000), DAP (2001), Köye Dönüş Rehabilitasyon Projesi (1994), Bingöl-Muş Kırsal Kalkınma Projesi (1990-1999), Tarımsal Yayım ve Uygulamalı Araştırma Projesi II (1990-1997), Yozgat Kırsal Kalkınma Projesi (1991-2001), Doğu Anadolu Su Havzası Rehabilitasyon Projesi (1992-2001), Ordu-Giresun Kırsal Kalkınma Projesi (1995-2006), Yeşilirmak Havzası Gelişim Projesi (1997)., Zonguldak-Bartın-Karabük Gelişim Projesi (1997), KASDEP (2003-2010), KÖYDES (2005), BELDES (2007-

2011), Tarım Reformu Uygulama Projesi (TRUP) (2001-2008), Sivas-Erzincan Kalkınma Projesi (2003-2013), Anadolu Su Havzaları Rehabilitasyon Projesi (2005-2012), Diyarbakır, Batman ve Siirt Kalkınma Projesi (2007-2013), Ardahan-Kars-Artvin Kalkınma Projesi (2010-2017), Murat Nehri Havzası Rehabilitasyon Projesi (2012-2018), Göksu Taşeli Havzası Kalkınma Projesi (2015-2023), Kırsal Dezavantajlı Alanlar Kalkınma Projesi (2017-2027), Çoruh Nehri Havzası Rehabilitasyon Projesi (2012-2021), KKYDP (2006-devam ediyor), SUKAP (2011-devam ediyor), Entegre Su Havzaları Rehabilitasyon Projeleri (2014-devam ediyor), Genç Çiftçi Projesi (2016-2018), KIRDES (2017-devam ediyor), Kırsal Kalkınmada Uzman Eller Projesi (2019-devam ediyor) IPARD-I (2008-2014), IPARD-II (2014-2020), IPARD-III (2024-2027) (devam ediyor) program ve uygulamalarıdır.

Türkiye'nin planlı kalkınma döneminde uygulanan çeşitli ve çok sayıda kırsal kalkınma çalışmaları bulunmakta olup, bunların kırsalda yarattığı etki konusunda literatürde ortak bir değerlendirme kriteri (ölçüt vs) bulunmamaktadır. Dolayısıyla Türkiye kırsal alanlarında kalkınmanın ne düzeyde olduğuna ilişkin literatürde makro ölçekli çalışmalar neredeyse bulunmamakta ve bu konuda kesin bilgiye ulaşılması oldukça zordur. Bu noktada kalkınma literatüründe yer alan bazı temel sosyoekonomik gelişmişlik göstergelerinde meydana gelen dönemsel değişim dikkate alınarak, Türkiye'de uygulanan kırsal kalkınma politika sonuçları bölüm içeriğinde değerlendirilmiştir. Göstergelere göre; ilk olarak kırsal nüfus ve ekonomi açısından değerlendirme yapılacak olursa; tarımsal üretim değişiminde 1960'lı yıllardan itibaren keskin azalış olması referans alındığında, Türkiye'de kırsal kalkınma konusunda sosyoekonomik olumsuzlukların genel olarak devam ettiği çıkarımı yapılabilmektedir. Temel altyapı hizmetleri arasında yer alan; temiz yakıt, elektrik ve içme suyuna erişim oranlarında yaşanan değişime göre, son 24 yıldan beridir kırsal nüfusun neredeyse tamamının elektriğe erişimi bulunmakta, temiz suya erişilebilirlikte % 96, temiz yakıt ve pişirme teknolojilerine erişimde de % 85'lik oranlarla karşılaşılmaktadır. Dolayısıyla köy ve kırsal özellikteki alanlara yapılan destek çalışmalarında, bu 3 refah göstergesi bağlamında başarılı sonuçlar elde edilmiştir. Eğitim ve Sağlık açısından da göstergelerde olumlu bir trend yakalanmış, elektrik tüketimi ile ulaşım imkanlarına ilişkin altyapının tesisinde de sürecin pozitif ilerlediğinden bahsedilebilmektedir.

Temel temizlik ve dolayısıyla sağlığa ilişkin altyapı hizmetlerinden “kırsalda kanalizasyon hizmetlerine erişim” ile “kapalı tuvalet sistemine erişilememe oranları”na göre olumlu sonuçlar elde edilmiştir. Son olarak kırsal alanlarda kilit rol üstlenen tarım sektörüne ilişkin göstergelerdeki değişime göre değerlendirildiğinde; Tarımsal alanların seyrinde ciddi bir değişim bulunmamakla birlikte ülke karasal alanlarının büyük kısmını tarımsal alanlar oluşturmakta ve dolayısıyla Türkiye’de kırsal alanların büyük önem taşıdığı açıkça ortaya çıkmaktadır. Tarımda makinalaşma sayılarındaki artış, tarımsal retimın çevresel kirliliğe etkisi açısından olumlu gelişmelerden bahsedilmesi mümkün iken, tarımsal ihracat, ithalat ve aynı zamanda istihdamın payında ciddi düşüşler yaşanması, sürdürülebilir yaşam açısından kritik önemdeki tarımsal retimın azaldığına vehayati önem taşıyan bu konuya dikkatlerin yoğunlaştırılması gereğine işaret edilebilmektedir.

Türkiye’de uygulanan kırsal kalkınma çalışmalarına anayasada yer verilerek, güvence altına alınmıştır. Bu erevede “Ulusal 5 Yıllık Kalkınma Planları, Ulusal Kırsal Kalkınma Strateji Belgeleri” gibi düzenli olarak yayınlanan temel politika belgeleri dışında (düzenli aralıklarda olmamakla birlikte) “Ulusal Kırsal Kalkınma Eylem Planı, Kırsal Kalkınma Program Değerlendirme Raporu, Kırsal Kalkınma Planı vb.” adlar altında, ihtiyaçlar odaklı hazırlanan ulusal çaplı politika belgeleriyle ülke kırsalı için belirlenen stratejik alanlar ve hedefler etrafında kırsal kalkınma çabaları, sürdürülmektedir.

“... Milli ekonominin temeli tarımdır. Bunun içindir ki tarımda kalkınmaya büyük önem vermekteyiz. Köylere kadar yayılacak programlı ve pratik çalışmalar, bu amaca ulaşmayı kolaylaştıracaktır”.

M. Kemal ATATÜRK

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KIRSAL KALKINMA DESTEKLERİNİN SOSYOEKONOMİK GÖSTERGELERLE İLİŞKİSİNİN AMPİRİK ANALİZİ

Tezde, Türkiye’de yapılan kamusal Kırsal Kalkınma Desteklerinin (KKD) kalkınma odağında seçilmiş sosyoekonomik kalkınma göstergeleri ile ilişkisi incelenerek, desteklerin bölgesel kalkınma açısından etkinliğine dair somut bulgular ortaya koyulması amaçlanmaktadır. Bağımsız değişken ile bağımlı değişkenler ilişkisi, uygun ekonometrik yöntemlerle analiz edilerek KKD etkinliğine ilişkin nicel bulguların ortaya koyulması beklenmektedir. Dolayısıyla bu bölüm tezin temel amacı bağlamında uygulanan ekonometrik metodlar, elde edilen ampirik bulgular ve tartışmanın sunulması üzere hazırlanmıştır.

İlk olarak “*Ekonometrik Metodoloji*” başlığına yer verilerek tezin amacı kapsamında kullanılacak panel veri analizinden kısaca bahsedildikten sonra, panel veri analiz tekniklerinden Havuzlanmış En Küçük Kareler (Pooled Ordinary Least Square-POLS), Sabit Etkiler (Fixed Effects Model- FEM) ve Rassal Etkiler (Random Effects Model- REM) modellerinin teorik arka planı açıklanmaktadır. “*Literatür*” başlığı altında konuya ilişkin teorik ve ampirik çalışmalar özetlenmekte olup, “*Veri Seti ve Değişkenler*” başlığında kullanılan değişkenlere dair açıklamalara yer verilerek çalışmanın mekansal (N) ve zamansal (T) boyutlarını oluşturan kısıtlara yer verilmektedir. Ardından “*Tanımlayıcı İstatistikler ve Korelasyon Matrisi*”ne yer verilerek kullanılan veriseti incelenecektir. “*Ekonometrik Modeller*” başlığı altında tezde kullanılan modeller literatürle ilişkilendirilerek açıklanacak, “*Bulgular ve Tartışma*” kısmında ise modellerin testinde kullanılan POLS, FEM ve REM uygulama

sonuçlarına yer verilerek, elde edilen bulgular temel araştırma soruları odağında değerlendirilmektedir.

3.1. Ekonometrik Metodoloji

Herhangi bir iktisadi olay ya da teorik tartışmanın analiz edilmesinde ekonometrik metodolojiden yararlanılarak, problemin açıkça ifade edilmesi ve teorik model tahminlerinin test edilerek değerlendirilmesi mümkün hale gelmektedir (Yıldız ve Temürlenk, 2020: 10). Türkiye’de kırsal kalkınma desteklerinin kalkınma göstergeleri arasından seçilen sosyoekonomik değişkenler ile ilişkisinin araştırıldığı bu tezde, panel veri analizine dayalı olarak 5 adet ekonometrik model kurulmuştur. Kurulan her bir ekonometrik model üzerinden değişkenlerin birbirlerine etki yönü ve derecesini tespit etmeye yönelik ekonometrik ölçümde, panel veri analiz tekniklerinden POLS, FEM ve REM tahmincileri kullanılmaktadır. Bu tahminciler, hem tek yönlü hem de iki yönlü etkiler (*yatay kesit ve zaman etkiler olarak tek yönlü etki araştırması, ardından da yatay kesit+zaman olmak üzere iki yönlü etki*) ile araştırma odağında test edilmek üzere araştırma metodolojisi oluşturulmuştur.

3.1.1. Panel Veri Regresyon Analizi

Panel veri, genellikle zamana ilişkin seriler ile birden fazla kesitsel verinin birarada bulunduğu gözlemleri içeren veri setini ifade etmekte olup, zaman ve kesit olmak üzere 2 boyutu bulunmaktadır. Zaman boyutuna ilişkin veriler “T” ile gösterilirken, kesit boyutuna ilişkin veriler ise “N” ile gösterilmektedir (Hsiao, 2005: 2). Panel veri N sayıda birime karşılık, her bir birim için T sayıda zamansal gözlemi barındıran, her iki veri türünün birleştirilmesiyle ortaya çıkmıştır. Panel verili çalışmalar teorik olarak 1950’li yıllarda sınırlı sayıda çalışmada yer alırken, uygulamalı çalışmalara ilk olarak 1990’lı yıllarda yer vermeye başlanmıştır (Tatoğlu, 2013: 2-3).

Literatürde ekonometrik araştırmalarda $T \leq 20$ olduğunda mikro panel kabul edilirken, $T > 20$ olduğunda makro panel kabul edilmektedir (Baltagi, 2021: 1). Panel verilerin kullanılmasıyla ekonomik ilişkilerin modellerle tahmin edilmesine panel veri

regresyon analizi adı verilmekte olup, genel modeli 3.1 numaralı denklemdeki gibi ifade edilmektedir (Yazıcı, 2017: 4; Tarı, 2010: 479).

$$Y_{it} = \alpha_0 + \alpha_1 X_{it} + u_{it} \quad i = 1, 2, \dots, N; \quad t = 1, 2, \dots, T \quad (3.1)$$

Denkleminde yer alan Y ; bağımlı değişken, X ; bağımsız değişken, α_0 ; sabit parametre, α_1 ; eğim parametresi, u ; hata terimini temsil etmektedir.

Panel veri regresyon analizleri, iki veya daha fazla değişken arasında bulunan ilişkinin yönü ve derecesi (büyüklüğünü) araştırmak üzere ekonometrik çalışmalarda sıklıkla kullanılmaktadır. Regresyon denklemiyle kurulan modelde yer alan değişkenlere ilişkin tahmini parametrelerin elde edilmesiyle bağımlı ve bağımsız değişkenler arası ilişkinin matematiksel olarak ortaya koyulması mümkün hale gelmektedir (Yıldız ve Temürlenk, 2020: 5).

Bağımlı değişken ile bağımsız değişken(ler) arasındaki ilişkinin varlığını ve derecesini hesaplayan regresyon analizlerinde 3 temel amaç bulunmaktadır. Bunlar; (i) bağımsız değişkenlerin verilen değerleri ile bağımlı değişkenin ortalama değerini tahmin etmek, (ii) bağımsız değişkenlerin, bağımlı değişken üzerinde etkisinin önemliliğini araştırmak, (iii) bağımsız değişkenlerin verilen değerleri ile bağımlı değişkenin ortalama değerini öngörme ya da gelecek değerini tahmin etmektir. Değişken sayısına göre yalnızca 1 tane bağımlı ve bağımsız değişkeni bulunan regresyon modelleri “basit regresyon modeli” iken, bu iki değişken arasında doğrusal ilişkinin varlığı halinde “basit doğrusal regresyon modeli”nden söz edilebilmektedir (Tarı, 2008: 17-18).

Panel verili regresyon analizleri, alternatifi olan yatay kesit ve zaman serisi analizleri karşısında bir takım avantaj ve dezavantajlar barındırmakta olup, Çizelge 3.1’de kısaca özetlenmektedir (Yerdelen-Tatoğlu, 2013: 9-14; Tarı, 2010: 475-476).

Çizelge 3. 1. Panel verinin avantaj ve dezavantajları

Avantajlar	Dezavantajlar
<ul style="list-style-type: none"> • Birim değişkenliğini ve gözlenemeyen heterojenliği dikkate alarak, modelde kontrolü ve ölçülebilmesine imkan sunmak, • Tahmin sapmasını azaltmak • Tekrarlanan yatay kesit verilerini incelenmesiyle değişim dinamiklerini araştırma imkanı sunması • Çoklu doğrusal bağlantı problemini azaltmak • Kapsamlı modeller kurarak daha karmaşık davranış modelleri ile çalışma imkanı sağlamak 	<ul style="list-style-type: none"> • Hata payında sapmalar oluşması • Veri toplamada karşılaşılan kısıtlar • Zaman boyutuun kısa olabilme problemi

Kaynak: Yazar tarafından hazırlanmıştır.

Panel veri analizlerinde yatay kesit verileri ile birlikte zamansal verilerin birlikte kullanılması nedeniyle bazı dezavantajları da ortadan kaldırabilmektedir (Tarı, 2010: 476).

Bu tezde her bir yatay kesite karşılık zaman kesiti verilerinin bulunduğu bir veri seti incelenerek, panel veri analizi kullanılmaktadır. $N = 26$ ve $T = 8$ olmak üzere mekan ve zaman boyutu sınırlanmış olup, $T \leq 20$ olduğu için çalışma “Mikro Panel Veri Regresyon Analizi” kapsamına girmektedir. Tez amacı odağında teoriye dayanılarak oluşturulan ve 5 adet ekonometrik model üzerinden tez konusu POLS, FEM ve REM tahmincileriyle analiz edilmiştir.

3.1.2. Panel En Küçük Kareler Yöntemi (EKK)

Panel verili regresyon analizlerinde kullanılan En Küçük Kareler (EKK-Least Square Method) yöntemi, varsayımlarının sağlanması halinde bağımlı ve bağımsız değişkenler arasındaki ortalama ilişki derecesini gerçeğe en yakın tahmin edebilmesi nedeniyle, en sık kullanılan ve en iyi yöntem olarak kabul edilmektedir. Regresyon çözümlerinde temel amaç olan bağımlı değişkene mümkün olduğunca en yakın değerleri veren katsayı tahminine imkan sağlamaktadır (Tarı, 2010: 21-22).

EKK yöntemi temel olarak, standart sapmaların kareleri toplamının minimum olmasını sağlayan β_0 ve β_1 katsayılarının tespit edilmesine dayanmaktadır. Öncelikle

değişkenler arasındaki ortalama ilişkiler belirlenir ve bu ilişkinin gerçeğe en yakın değeriyle tahmin edildiği kabul edilir. Anakütleden rassal seçilen bir örneklemden elde edilen verilerin kullanılmasıyla, gerçek durumu en iyi temsil edebilen β_0 ve β_1 katsayılarının tahmin edilmesinin amaçlandığı panel verili basit bir regresyon denklemi 3.2 ve 3.3.’deki gibidir (Yıldız, 2020: 32).

$$Y_{it} = \beta_0_{it} + \beta_{k_{it}} X_{1_{it}} + \dots + u_{it} \quad \begin{array}{l} i = 1, 2, \dots, N; \\ t = 1, 2, \dots, T \end{array} \quad (3.2)$$

Ya da bir başka şekliyle,

$$Y_{it} = \beta_0_{it} + \sum_{k=1}^K \beta_{k_{it}} X_{k_{it}} + u_{it} \quad \begin{array}{l} i = 1, 2, \dots, N; \\ t = 1, 2, \dots, T \end{array} \quad (3.3)$$

3.2. ve 3.3’de yer verilen Y bağımlı (açıklanan) değişken, X bağımsız (açıklayıcı) değişken, β_0 sabit parametre, β_k eğim parametresi, u ise hata terimidir. Alt indislerden i yatay kesit birimlerini temsil ederken, t ise zamanı temsil etmektedir. Burada yer verilen modellerde sabit parametre ve eğim parametresinin, hem birimlere hem de zamana göre değiştiği (sabit olmadığı), yani tüm bağımsız değişkenlerin yatay kesit birimlerinin her birini aynı dereceli etkilemekte olduğunu kabul etmektedir. Bu model “klasik model” olarak tanımlanmaktadır. Ancak model parametreleri arası ilişki her zaman böyle olmayabileceği için 3.2 ve 3.3’deki denklemler yetersiz kalmaktadır. Bu nedenle bir araştırma modelinde kullanılan parametrelerin farklı duyarlılık sergileyerek, birim ve/veya zamana göre alternatif değerler alabileceği göz önünde bulundurulduğunda alternatif varsayımlar altında model tahminçileri geliştirilmiştir. Başlangıç noktasının tüm birimler için sabit tutulduğu Sabit Etkiler Modeli (FEM-Fixed Effect Model) kullanılabilmesi gibi, farklı birimler için değişen başlangıç noktalarının olabileceğine izin veren Rassal Etkiler Modeli (REM- Random Effect

Model) bu kapsamda ortaya çıkmıştır (Yerdelen-Tatoğlu, 2013:37; Çelik ve Kırıl, 2018: 1015)

3.1.3. Havuzlanmış EKK (POLS-Pooled Ordinary Least Square)

Klasik modelde sabit ve eğim parametrelerinin homojen yani, birim ve zaman boyutlu etkilere karşı değişken olmadığı (sabit) varsayılmaktadır. Bu model genel haliyle 3.4 numaralı denklemdeki gibidir.

$$Y_{it} = \beta_0 + \sum_{k=1}^K \beta_k X_{k it} + u_{it} \quad \begin{array}{l} i = 1, 2, \dots, N; \\ t = 1, 2, \dots, T \end{array} \quad (3.4)$$

3.4 numaralı modelin bir başka gösterimi ise;

$$Y_{it} = X_{it} \beta + u_{it} \quad \begin{array}{l} i = 1, 2, \dots, N; \\ t = 1, 2, \dots, T \end{array} \quad (3.5)$$

olarak da yazılabilmektedir. β ile gösterilen sabit ve eğim parametreleri için Havuzlanmış En Küçük Kareler Tahmincisi (POLS- Pooled Ordinary Least Square) ise 3.6 numaralı denklem ile hesaplanabilmektedir.

$$\hat{\beta} = \left(\sum_{i=1}^N \sum_{t=1}^T X'_{it} X_{it} \right)^{-1} \left(\sum_{i=1}^N \sum_{t=1}^T X'_{it} Y_{it} \right) \quad (3.6)$$

Havuzlanmış En Küçük Kareler yöntemi, birim ve/veya zaman etkilerinin bulunmadığı ve ayrıca sabit ve eğim parametreleri olan β değerlerinin de sabit olduğu varsayımları altında tahminlenmektedir. POLS yönteminin temel varsayımları;

$$1.\text{varsayım: } E \left(X'_{it} u_{it} \right) = 0$$

Bu denklemde X_{it} zayıf dışsal değişken yani u_{it} ile arasında korelasyon yoktur. X_{is} , katı dışsal değildir yani u_{it} ile korelasyonlu olabilmektedir ($t \neq s$).

$$2.\text{varsayım: } \left[\sum_{i=1}^N \sum_{t=1}^T E(X'_{it}X_{it}) \right] = K$$

Denklemden yer alan K , açıklayıcı değişkenin sayısını göstermekte olup, X 'ler arasında tam çoklu doğrusal bağlantı olmadığını ifade etmektedir.

$$3.\text{varsayım: } E(u_{it} u'_{it}) = \sigma^2 I_t$$

Koşulsuz varyanslar sabit iken, kovaryanslar sıfırdır. Bu varsayım alt başlıklarla şu şekilde de ifade edilebilmektedir:

$$3.a. E(u_{it}^2 X'_{it} X_{it}) = E(u_{it}^2) E(X'_{it}X_{it}) = \sigma^2 E(X'_{it}X_{it})$$

Burada tüm i ve t değerleri için homoskedasite ve içerisinde $E(U_{it}^2 | X_{it}) = \sigma^2$ tüm i ve t değerleri için varsayımını barındırmaktadır. Kısacası; koşullu varyans X_{it} 'den bağımsızdır ve koşulsuz varyans tüm dönemler için aynıdır.

$$3.b. E(u_{it} u_{is} X'_{it} X_{is}) = 0 \quad (t \neq s)$$

Farklı dönemlerin hata terimleri arasında kovaryans yani otokorelasyon yoktur. Yani hata teriminin koşulsuz kovaryansı ve koşullu kovaryansı sıfırdır. Ve hata terimi içerisinde birim ve zaman etkilerine izin verilmemektedir. Ek olarak koşullu varyanslar ve kovaryanslar da kısıtlanmıştır. Burada POLS için belirtilen tüm varsayımların sağlanmış olması halinde dahi bu tahmincinin “Doğrusal En İyi Sapmasız Tahminci (DESTE)” olmamaktadır. DESTE olabilmesi için katı dışsallık varsayımı gerekmektedir (Tatoğlu, 2013: 39-42).

Panel veri modellerinde kullanılan POLS modelinin bazı önemli özellikleri bulunmaktadır. Bunlar maddeler halinde açıklanacak olursa;

-Hata terimi birim ve/veya zaman etkileri içermiyorsa, POLS iyi bir tahmincidir ve tutarlı tahminçiler sağlamaktadır.

-Hata terimi birim ve/veya zaman etkileri içeriyorsa, POLS yönteminde hata terimi $v_{it} = \mu_i + \lambda_t + u_{it}$ dir (μ_i : birim etkiler, λ_t : zaman etkiler).

-Hata terimi birim ve/veya zaman etkileri içeriyorsa, POLS tahmincileri sadece bu etkiler bağımsız değişkenler ile korelasyon içerimiyorsa tutarlıdır. Bu durum ise $E(X_{it} u_{it}) = 0$ ve $E(X_{it} V_{it}) = 0$ varsayımlarının sağlanması halinde mümkündür.

-Hata terimleri heteroskedastik olduğunda etkin tahmincilere ulaşamamakta olup, bu halde dirençli standart hataların kullanılması ya da genelleştirilmiş EKK ile tahminler seçilmesi gerekmektedir.

POLS modelinin genel olarak varsayımlarını kısaca özetleyecek olursak; Modelin doğru tanımlanmış olması, yatay kesitten elde edilen tesadüfi bir örnekleme çalışılması, X_{it} 'nin zayıf dışsal değişken olmasıyla birlikte, eşzamanlı olarak hata terimi u 'dan bağımsız olması, modelden tam çoklu doğrusal bağlantı probleminin olmaması, hata terimleri homoskedastik ve otokorelasyonsuz olması, birim ve/veya zaman etkileri içermemesidir (Tatoğlu, 2013: 61).

Panel EKK yönteminde modelde yer alan sabit parametre (β_0) ve eğim parametresi (β_k) klasik modelde hem birimlere hem de zamana göre değişerek, farklı değerler almaktadır. Yani tüm bağımsız değişkenlerin, yatay kesit birimlerinin her birini aynı düzeyde etkilediği öngörülmekte iken; bunun tersi durumda ise 3.2. numaralı temel denklem yetersiz kalmaktadır. Bu durumda β_k şeklinde modele dahil edilen modelin eğim parametresinin tanımlanabilmesi için sabit ve tesadüfi etkili modelleri kullanılmaktadır.

3.1.3.1. Sabit Etkiler (FEM-Fixed Effect) Modeli

Sabit etkiler yöntemi, kesit ve zaman boyutunda homojenlik varsayımını reddetmektedir. Model parametrelerinden eğim parametresi β_k tüm yatay kesitler için değişmez iken, sabit parametre olan β_0 birim etki içermesi nedeniyle her bir birim için değişkenlik göstermektedir. Yani modelde sabit terim, ayrı ayrı her bir yatay kesit birimi için farklı değerler almaktadır. Dolayısıyla POLS modelinde de bu durum dikkate alınarak Sabit Etkiler Modeliyle tahmin yapılabilmektedir. Sabit etkiler varsayımıyla genel bir panel veri modeli 3.7 ve 3.8 numaralı denklemdeki gibi gösterilmektedir (Tatoğlu, 2013: 99).

$$Y_{it} = \bar{\beta} + \mu_i + \beta' X_{it} + u_{it} \quad (3.7)$$

$$Y_{it} = \beta_{0it} + \beta' X_{it} + u_{it} \quad (3.8)$$

Modellerde, β_0 sabit parametresinin sadece birimlere göre değiştiği varsayıldığında, $\bar{\beta}$ ortalama sabit değer iken, $\beta_{0it} = \beta_{0i} = \bar{\beta} + \mu_i$ eşitliği söz konusu olmaktadır. Burada yer alan β_{0it} ve β değerleri 3.8 numaralı denklem ile tahmin edilebilmektedir ancak hem $\bar{\beta}$ hem de μ_i sabit olduğu için, bu iki parametre ayrı ayrı tanımlanamamakta ve dolayısıyla tahmin edilememektedir. Bu değerleri tanımlayarak tahmin etmenin bir yolu ise $\sum_{i=1}^N \mu_i = 0$ kısıtlaması yapılmasıyla kalıntı karelerinin minimize edilmesidir. Kalıntı kareleri toplamı eşitliği denklem 3.9'daki gibi hesaplanmaktadır.

$$\left[\sum_{i=1}^N u_i' u_i \right] = \left[\sum_{i=1}^N \sum_{t=1}^T u_{it}^2 \right] \quad (3.9)$$

3.9 numaralı denklem ile kalıntı kareleri toplamı eşitliğinin minimum değeri tespit edildikten sonra, öncelikle $\bar{\beta}$ ve ardından μ_i değerleri 3.10 ve 3.11 numaralı denklemleri ile elde edilir.

$$\hat{\bar{\beta}} = \bar{Y}_i - \hat{\beta}' \bar{X}_i \quad (3.10)$$

$$\hat{\mu}_i = \bar{Y}_i - \hat{\bar{\beta}} - \hat{\beta}' \bar{X}_i \quad (3.11)$$

$\bar{\beta}$ ve sonra μ_i değerlerine ulaşılmasıyla DESTE yani doğrusal en iyi sapmasız tahmincinin hesaplanması mümkün olmaktadır (Tatoğlu, 2013: 99-100).

3.1.3.2. Rassal Etkiler (REM-Random Effect) Modeli

Sabit etkiler modeli için zaman boyutunda aynı olan değişkenlerin, etkilerini modellemedeki yetersizliği birim etkilerin değişmediği ya da bir başka ifadeyle birimler arası farklılıkların sabit olduğu ve sabit terimdeki (β_0) farklılıklarla ifade edilebildiği durumlarda rassal etkiler modeli kullanılmaktadır. Örnekteki birimler, sabit değil de tesadüfi-rassal olarak seçildiğinde, birimler arası farklar da sabit değil tesadüfi olup, bu birim farklılıklarına tesadüfi farklılıklar adı verilmektedir (Tatoğlu, 2013: 103-107; Tarı, 2010: 488-497).

Rassal etkiler modelinin avantajı, zaman sabit değişkenleri modele dahil edebilmekdir ancak bu avantajına karşın tüm açıklayıcı değişkenlerin birim etki ile korelasyonsuz olması varsayımının da yapılmasını gerektirmekte olduğu gibii, ayrıca kesit birimlerinin kalıntılarının birbirinden bağımsız olmasına karşın μ_i 'nin var olması sebebi ile aynı kesit birim kalıntıları arasında korelasyon (birim içi korelasyon) ortaya çıkabilmektedir (Tatoğlu, 2013: 104).

Panel veri modeli üzerinden rassal etkiler modelinde, birim etki sabit olmadığından sabit parametreye içinde yer almaz iken, rassal olduğu için hata payı (u_i) içerisinde bulunmaktadır. Bu nedenle rassal etkiler modelinde hata terimi denklem 3.12'de belirtildiği şekildedir.

$$v_{it} = u_{it} + \mu_i \quad (3.12)$$

u_{it} artık hataları temsil eder iken, μ_i birim hataları yani bir başka şekliyle birim farklılıklarını ve zamana göre birimler arası değişmeyi göstermektedir. Yani μ_i , i.sıradaki yatay kesit birimin sabitini temsil etmektedir. Rassal etki modeli, $u_{it} + \mu_i$ teriminden dolayı “Hata Öğeleri Modeli” veya “Hata Bileşenleri Modeli” şeklinde adlandırılmakta olup 3.13, 3.14 numaralı denklemlerdeki gibi ifade edilebilmektedir.

$$Y_{it} = \beta_0 + \beta_1 X_{1it} + \beta_2 X_{2it} \dots + \beta_k X_{kit} + \mu_i + u_{it} \quad (3.13)$$

$$Y_{it} = \beta_0 + \sum_{k=1}^K \beta_k X_{kit} + (u_{it} + \mu_i) \quad (3.14)$$

Ek olarak Y_{it} ifadesinin koşullu varyansı; $\sigma_v^2 = \sigma_u^2 + \sigma_\mu^2$ şeklinde belirtilebilmekte olduğundan, rassal etkiler modeline “Varyans Bileşenleri Modeli” şeklinde de adlandırılabilir.

Rassal etkiler modelinin genel bazı varsayımlarla birlikte, sadece bu modele ait 3 varsayımı bulunmaktadır. İlk olarak genel varsayımlarına yer verilecek olursa;

1. varsayım; rassal değişkenler, her i ve t değeri için birbirleriyle korelasyonsuzdur
 $[E(\mu_i u_{it}) = 0]$

2. varsayım; μ_i ve u_{it} 'nin ortalamaları sıfıra eşittir. $[E(\mu_i) = 0$ ve $E(u_{it}) = 0]$

3. varsayım; u_{it} 'nin varyansı $E(u_{it} u_{it}) = \begin{cases} \sigma_u^2, & i = i, t = t \\ 0, & \text{diğer durumlar için} \end{cases}$

4. varsayım; μ_i 'nin varyansı $E(\mu_i \mu_i) = \begin{cases} \sigma_\mu^2, & i = i \\ 0, & \text{diğer durumlar için} \end{cases}$

5. varsayım; u_{it} normal dağılımlıdır. $u_{it} \sim N(0, \sigma_u^2)$

6. varsayım; μ_i normal dağılımlıdır. $\mu_i \sim N(0, \sigma_\mu^2)$

7. varsayım, X matrisi deterministiktir.

Rassal etkiler modeline ait 3 özel varsayım ise;

1. varsayım, katı dışsallık vardır ve birim etkiler ile açıklayıcı değişkenler arasında korelasyon yoktur.

1.a. $E(v_{it} | X_{it}) = 0 \quad t = 1, 2, \dots, T \quad (\text{katı dışsallık})$

1.b. $E(\mu_i | X_i) = E(\mu_i) = 0 \quad (\text{birim etkiler ve açıklayıcı değişkenler arasında korelasyon yoktur})$

Rassal etki modelinde, POLS yöntemine göre daha fazla varsayım gerekmektedir. Bu noktada POLS birinci varsayımı zayıf dışsallığı ararken, rassal etki

modelinde ise katı dışsallık varsayımıyla birlikte μ_i ile bağımsız değişkenlerin korelasyonsuz olması da gerekmektedir.

2.varsayım; bağımsız değişkenler arasında, çoklu doğrusal bağlantı sorununun olmadığı varsayılmaktadır.

$$\text{rank } E(X_i' \Omega^{-1} X_i) = K$$

3.varsayım; Homoskedasite, koşulsuz varyansın zamana göre sabit ve otokorelasyonsuz olmaması rassal etkiler modeline özgü son varsayımdır.

$$E(u_i u_i' | X_i, \mu_i) = \sigma_u^2 I_T$$

$$E(\mu_i^2 | X_i) = \sigma_\mu^2$$

Bu özel varsayım, rassal etkiler modelindeki diğer 2 özel varsayıma göre daha güçlüdür. Rassal etkiler modelinin bu varsayımlar altında alternatif tahmin yöntemleri bulunmaktadır. Bunlar; Havuzlanmış EKK, Grup içi Tahmin Yöntemi, En Çok Olabilirlik Yöntemi, Genelleştirilmiş EKK Yöntemi, Esnek Genelleştirilmiş EKK, İki Aşamalı Genelleştirilmiş EKK Yöntemi ve Genelleştirilmiş Tahmin Eşitliği Kitle Ortalaması Modelidir.

Havuzlanmış EKK yöntemi, birim etki ve hata ögesini birbirinden ayırmada yetersiz kalması nedeniyle, $\hat{\beta}$ 'lar tutarlı olmakla birlikte Genelleştirilmiş EKK karşısında etkinlik kaybı ortaya çıkmaktadır (Tatoğlu, 2013: 103-107).

3.1.3.3. Sabit Etkiler ile Rassal Etki Modellerinin Karşılaştırılması

Bir araştırmada FEM ya da REM modellerinden hangisinin daha uygun olduğuna karar verilebilmesi için, yatay kesitler arası korelasyon ilişkisi, yatay kesite özgü hata bileşeni (ε_i) ve bağımsız değişkenlere dair varsayımlara göre karar verilmesi mümkündür. Şayet ε_i ile bağımsız değişken/lerin ilişkisiz olduğu varsayılması halinde REM uygun olabilecekken, tersi durum söz konusu olduğunda ise FEM modeli daha

uygun olabilecektir. Bu noktada FEM ve REM modelleri arasında karar verilirken bazı hususlara dikkat edilmesi gerekmektedir (Tarı, 2010: 492-493). Bu hususlar;

- i. μ_i 'nin tahmin edilen sabit bir parametre, ya da bir dağılımdan elde edilen rassal bir değişken mi olduğu tespit edilmelidir. Bu durumda yatay kesit örneğinin ülke veya şehirlerden oluşuyorsa; rassal çekimden gelmediği için μ_i tahmin edilen sabit bir parametre olarak kabul edilmesi mümkündür. Şayet panelin anakütleden rassal olarak çekildiği düşünülüyorsa; μ_i rassal bir hata bileşeni olarak kabul edilmesi mümkündür.
- ii. FM veya REM modellerinden birinin tercih edilmesinde, modelin tahmin edilmesinin arka planındaki amaç da rol alabilmektedir. Model tahmini ile istenen birim için duruma bakılmak isteniyorsa FEM daha uygun olacak iken; çok geniş bir anakütle içerisinde seçim ile tüm anakütle için çıkarım yapılması isteniyorsa REM modeli daha uygun olmaktadır.
- iii. Bağımsız değişkenlerin bazılarının μ_i ile korelasyonlu olup olmadığı ilişkisine göre; korelasyon varsa FEM tutarlı özellik sergiler iken, korelasyon yoksa FEM ve REM her ikisi de tutarlı olmasına karşılık, REM daha etkindir. Burada iki modelden hangisinin daha uygun olacağına ilişkin tercih yaparken kullanılan Hausman testine arkaplan oluşturmaktadır.
- iv. Zaman sabiti değişkenleri FEM kullanılarak tahmin edilememekte, ancak bu değişkenlerin modele dahil edilmek istenmesi halinde REM tercih edilmesi gerekmektedir.

3.2. Literatür Araştırması

Kırsal kalkınma desteklerinin ekonomik büyüme ve kalkınma açısından etkilerini tespit etmeye dair literatür incelendiğinde araştırmalarda yoğunlukla teorik ya da ankete dayalı mikro örneklem bulgularıyla yapılan çalışmaların hakimiyeti ile karşılaşılmaktadır. Bu çalışma ile aynı yöntemle yapılan, ekonometrik analizlere dayalı makro ölçekli ampirik çalışmalar oldukça kısıtlıdır. Benzer özellikli çalışma

sınırlılığına rağmen, aynı konudaki teorik çalışmaların yaygın olması nedeniyle teorik ve ampirik çalışmaların ayrı ayrı inceleneyeceği 2 alt başlık altında literatür araştırması özetlenmektedir. Bu bağlamda ilk olarak literatürü domine eden teorik ve mikro ölçekli çalışmalara yer verilecek, ardından makro ölçekli ampirik çalışmalarla konuya dair literatür özetlenecektir.

3.2.1. Teorik Literatür

Kırsal kalkınma desteklerinin başarı düzeyi ve etkinliğini araştıran teorik çalışmalar literatürde geniş bir yer tutmaktadır (Ciaian ve Ratinger, 2009: 3). Bu tez ile aynı odaklı çalışmalar arasından seçilen önemli bazı teorik çalışmalar bu başlık altında incelenerek yıllara göre özetlenmektedir. Böylelikle geçmiş çalışma bulgularından yararlanılarak tarihsel süreç içerisinde konunun inceleme alanları, amaçları, önemi ve geleceğine ilişkin özet bilgiler ortaya koyulmaktadır.

Teorik literatüre dayanılarak özetlenecek aşağıdaki çalışmaların genel olarak hipotezleri; KKD'nin alternatif kalkınma göstergelerinde bir değişikliğe neden olup-olmadığı üzerinden araştırılmaktadır. Bu çalışma özetlerine yer verilmeden önce hipotezlerine kısaca yer verilecek olursa; Kwan (1980), Örs (2013), Furat (2013), Gülçubuk vd. (2016), Vihinen vd. (2019), Baytar (2022), KKD odaklı faaliyet yürüten seçilmiş bazı kamu kurumlarınca verilen desteklerin, çeşitli kırsal kalkınma göstergelerinde bir etkisi olup-olmadığı hipotezine cevap bulmaya çalışmışlardır. Geray (1979), Vennesland (2004), Ciaian ve Ratinger (2009), Kandemir (2011), Medonos vd. (2012), Ortner (2012), Kadanalı ve Yazgan (2012), Sobczyk (2014), Likholetov vd., (2015), Rykovska (2022), Faisal ve Rahman (2023) ise yine aynı odaklı ancak daha büyük çaplı yani merkezi idare ya da uluslararası örgütler tarafından yürütülen destekleme faaliyetlerinin etkisine odaklanarak, kırsal kalkınma göstergelerinde bir etkisinin olup-olmadığı hipotezleri üzerinden araştırıldığı ifade edilebilmektedir.

Kwan (1980) Malezya'da kırsal kalkınmanın sağlanması ile görevli 3 kurumca (MADA: Muda Agricultural Development Authority, FELDA: Federal Land Development Authority ve RISDA: Rubber Industry Smallholders Development Authority) yürütülen politika ve programlar incelenerek, kırsal kalkınmanın etkinliği

ve karşılaşılan sorunlar üzerine durum değerlendirmesi yapılmaktadır. Çalışma sonucunda, uygulanan politikaların bazı alanlarda etkili olmakla birlikte, yeni problemlere yol açtığı ve bu nedenle kırsal kalkınmanın hala ciddi bir problem olmaya devam ettiği ifade edilerek, etkin politikalara ulaşılamadığı vurgulanmaktadır. Bu sorunun çözümüne yönelik olarak politikaların uygulanmasında sadece merkezi kararların uygulanması değil aynı zamanda uygulanan politika sonuçlarının takip edilmesi gerektiği, çözüm sağlanamayan veya yeni ortaya çıkan sorunların da sıkı bir şekilde takip edilmesinin önem arz ettiği vurgulanmaktadır. Ayrıca refah sorunlarının çözümünde kırsala bütüncül bir açıdan bakan modern yaklaşımla birlikte, iyi bir idari uyum ve koordinasyonla yürütülen politika ve uygulamaların gerektiği belirtilmektedir.

Geray (1979), Türkiye’de 1950 sonrası dönemde yürütülen kırsal kalkınma programlarının, sosyolojik açıdan gençler üzerinde yarattığı etkinin tespitine dair durum değerlendirmesinde bulunmaktadır. Çalışmaya göre kırsal kalkınma politikalarında etkinlik sağlanması ve genç refahının yükseltilebilmesinde, toplumsal birliğin sağlanabildiği bir süreç yönetimi gerekmektedir. Mevcut plan ve uygulamalar sosyolojik açıdan değerlendirilerek örgütsel, eğitsel süreçleri kapsayan planlı bir kalkınma programının gerektiği ve ancak bu yolla etkinlik düzeyi yüksek uygulamalara ulaşılabileceği ifade edilmektedir.

Vennesland (2004), 1993 ve 1994 yıllarında Norveç’in Vest-Agder sınırları içerisinde yer alan kırsal bölgelerde yeni işletme kuran 34 katılımcıyla görüşerek, yönetim tarafından desteklenen bu işletmelerin buldukları bölgede kırsal kalkınmaya etkisini araştırmaktadır. 34 işletmeciyile yapılan görüşmelerle firmaların sürdürülebilirliği, gelir, istihdam, kar marjı değişimi vb. kriterler dikkate alınarak kırsal kalkınma desteklerinin etkinliği değerlendirilmiştir. Sonuçta ise 1995, 1997 ve 2001 yıllarında firma sayısı giderek azalırken, yıllık firma başına düşen istihdam, ortalama gelir ve toplam yatırımların sürekli arttığı ve dolayısıyla kırsal kalkınma desteklerinin bu unsurlara pozitif yönlü bir etkisinin bulunduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Ciaian ve Ratering (2009), AB’de Ortak Tarım Politikaları çerçevesinde uygulanan kırsal kalkınmaya yönelik çiftlik yatırım desteklerinin, gelir dağılımı üzerine etkisini araştırmayı amaçlamaktadırlar. Bu odakta çiftçi destek uygulamaları

(desteğe ayrılan fon miktarı, ek destek sağlama miktarı, desteğe uygunluk kriterleri) ile kırsalda çiftçilik faaliyetlerine dair seçilmiş göstergeler (çiftliklerin krediye erişimi, çiftlik üretiminin heterojenliği vb) arasındaki ilişki incelenerek durum değerlendirmesi yapılmaktadır. Uzun vadede yatırım desteklerinin sağladığı faydanın, diğer girdilerin verimliliğine de pozitif etkisiyle birlikte, yatırım desteklerinin sermaye kullanımını artırması mümkün hale gelecektir. Bunun marjinal üretkenlik artışına katkı sağlamasıyla elde edilen çıktıların, pazar yapısıyla etkileşime gireceği ve bunların sonucu olarak da gelir dağılımını olumlu etkileyeceği ifade edilmektedir.

Kandemir (2011), tarıma yönelik destekleme politikalarının kırsal kalkınması açısından etkisini araştırmaktadır. Türkiye’de 2000 sonrası AB Ortak Tarım Politikaları’na (OTP) uyum amacıyla izlenen programları baz alan araştırmada, kurumsal raporlardan elde edilen veriler aracılığıyla tarımsal destekleme politikalarının durum değerlendirmesi yapılmaktadır. Bulgulara göre 2000’li yıllardan sonra AB’nin politika önerileri doğrultusunda, girdi-çıktı destekleri yerine “Doğrudan Gelir Desteği” (DGD) sistemine geçilmesini sağlayan tarımsal destekleme politikaları; köylüyü üretimden uzaklaştırarak, mevcut hayvan sayısında önemli ölçüde azalma ile birlikte yoksulluk oranı ve kentlere göç oranında ise artışa yol açtığı tespit edilmektedir. Ayrıca bu politikaların ülkeyi tarımsal ürün ithal eder bir konuma getirirken, kırsal kalkınmayı da olumsuz etkilediği belirtilmektedir.

Medonos vd. (2012), Çek Cumhuriyetinde 2007-2013 kırsal kalkınma programı kapsamında uygulanan yatırım desteklerinin (121 numaralı “tarımsal işletmelerin modernizasyonu” alt tedbiri), Çek Cumhuriyeti çiftlikleri üzerindeki etkilerini, 20 çiftlik üzerinden istatistiki veri değişimi ve yüzyüze görüşmelerle yapılan anket verilerinin değerlendirilmesi yoluyla araştırmaktadırlar. İşletme büyümesi ve verimlilik (işletme büyümesi/işçilik maliyetleri) artışlarının gösterge alındığı çalışmada, istatistiki veriler yardımıyla yapılan nicel değerlendirme sonucunda, desteklerin çiftlikler üzerinde pozitif katkı sağladığı bulgusuna ulaşılmaktadır. Ayrıca yüzyüze görüşmelerle elde edilen anket çalışmalarının da bu bulguları desteklediği sonucuna yer verilmektedir.

Ortner (2012), Avusturya çiftliklerinde 2007-2013 döneminde uygulanan kırsal kalkınma programları yatırım desteklerinin etkinliğini araştırmayı amaçladığı

çalışmasında, “M121 – Modernizasyon, M311b – Çeşitlendirme, M312 - Küçük İşletmeler ve M313 – Turizm” olmak üzere 4 başlık altında verilen yatırım destekleri ile bunların hasıla ve yatırım üzerinde yarattığı değişimi incelemektedir. Çalışma sonucunda, destek alt başlıklarının etkinlik düzeylerinin farklılaştığı ifade edilerek, küçük işletmelerin kurulmasına yönelik desteklerin (M312) etkinliği en yüksek, turistik altyapı ve pazarlama faaliyetlerine yönelik desteklerin (M313) ise en düşük etkinlik düzeyine sahip olduğu belirtilmektedir. Ayrıca Avusturya’da ilgili program döneminde tarımsal işletmelerin modernizasyonu (M121) için verilen desteğin faydası, destek alan kişiye (benzer destek almayanlarla karşılaştırıldığında) ek kar olarak geri dönerken, işgücüne (istihdama) de pozitif yönlü katkı sağladığı ifade edilmektedir.

Kadanalı ve Yazgan (2012), literatür araştırması ve mevcut durum değerlendirmesi yöntemiyle, Türkiye’de kırsal turizmin gelişmesinin önemi ve çok boyutlu etkilerini tespit etmeye odaklanmışlardır. Kırsal alanda yapılan turizm faaliyetlerinin, kırsal nüfusun yaşadığı problemler açısından çözüm olarak görüldüğü ve ekonomik, sosyo kültürel, çevresel yararların sağlanması için yerel halkın gönüllü katılımının son derece önemli olduğu vurgulanmaktadır. Bu nedenle kırsal turizmin, kırsal nüfus tarafından benimsenmesi için bölge halkının yaşam tarzları ve bölgenin özellikleri dikkate alınarak, yöreye özgü kalkınma teşviklerinin sağlanması gerekmektedir. Ayrıca kırsal alanlarda tarımsal faaliyetlerin temel geçim kaynağı olduğu göz önünde bulundurularak, turizme yönelik iş olanaklarının teşvik edilmesinin kırsalda yaşanan sorunlar için önemli bir araç olarak değerlendirilebileceği belirtilmektedir.

Örs (2013), Konya Mevlana Kalkınma Ajansı (MEVKA) projeleri örnekle miyle Kırsal Kalkınma Yatırım Programları uygulamalarında etkinliği artırmaya yardımcı tedbirleri belirleme amacını taşımaktadır. Bu kapsamda MEVKA Kırsal Kalkınma Mali Destek Programından destek alan 46 proje sahibine kapsamlı bir anket uygulanarak; programın uygulanmasında yaşanan problemler tespit edilerek, programın başarısı beklentiler doğrultusunda incelenmektedir. Tam sayım yöntemi ve anketler aracılığıyla elde edilen verilerin çizelge, grafik, ortalama, yüzde hesapları ve ki-kare testi kullanılarak değerlendirildiği çalışma sonucunda ise; proje başarısı

açısından projelerin adil değerlendirilmesi konusunda ciddi endişenin varlığı tespit edilmiştir. Bu nedenle kırsal kalkınma desteklerinin başarısının sağlanması ve artırılmasında, proje seçim sürecinde şeffaflık, hesap verilebilirlik, adil süreç yönetimi konularında sağlam bir zemin sağlanması ve bunların yerel halka etkin bir şekilde nüfuz etmesi gerektiği bölgede uygulanan desteklerle kırsal kalkınmanın sağlanması açısından son derece önemli olduğu vurgulanmaktadır.

Furat (2013), küresel kırsal kalkınma yaklaşımları ve politikalarındaki değişimlerin, 2003 sonrasında Türkiye'nin kırsal kalkınma ve tarım sektörüne yönelik politika, program ve projeleri nasıl etkilediğini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Avrupa Birliği'ne uyum sürecinde IPARD programıyla beraber kırsal kalkınma ve tarımsal politikalara ait program çıktılarını gösterge olarak inceleyen araştırmada durum değerlendirmesi yapılmaktadır. Sonuçta, 2003 sonrası kırsal kalkınma politikalarının kırsal haneleri destekleme şeklinin değiştiği, artık ürünlere verilen girdi, ürün alım gibi genel destekler yerine, süt, et, sebze, meyve ve balıkçılık gibi spesifik alanlar ve bunların ticarileştirilmesine yönelik konularla sınırlandırılan destekler haline geldiğine dikkat çekilmektedir. Uygulanan yeni kırsal kalkınma etkili olması ve politikalarının başarısı açısından ise AB sisteminin hayata geçirilmesi ve bununla ilgili kanunların uygulanması gerektiği ifade edilmektedir.

Sobczyk (2014), kırsal alanlarda kalkınmanın belirleyicileri ve sürdürülebilir kırsal kalkınma süreci açısından gerekenlerin tespit edilmesini amaçladığı çalışmada, AB karşılaştırmasıyla Polonya kırsalı üzerine değerlendirmelerde bulunmaktadır. Çalışmada agroturizm, insan kaynaklarının geliştirilmesi, sağlıklı ve temiz gıda üretimi, alternatif kaynaklara dayalı enerji üretimi ve ayrıca kırsal topluluklar arasında yaygın çevre eğitiminin önem taşıdığı değerlendirmelerine yer verilmektedir.

Likholetov vd., (2015), kırsal sektör desteklerinin bölgesel boyutlu etkisinin tespiti ve tarım sektörü içindeki yerel destek durumunu araştırarak, bunun Dünya Ticaret Örgütü (WTO) gereksinimleriyle uyumlu olup olmadığının incelenmesine odaklanmaktadır. 2005-2013 dönemi, Rusya Volgograd bölgesinde kamu tarafından yapılan tarım desteklerinin incelendiği çalışma bulgularına göre; incelenen dönemde devletin tarıma yönelik desteklerinin ihtiyaçlara doğrultusunda değiştiği,

tarım sektörüne yönelik doğrudan destekleme miktarının belirlenen sınırların altında kaldığı tespit edilmiştir. Bu nedenle ilgili bölgede yer alan kırsal alanların ve yerleşim yerlerinin sosyal gelişimine katkı sağlayıcı yerel destek önlemlerinin alınarak, yaşam kalitesinin artırılmasına dair çabaların devam etmesi gerektiği belirtilmektedir.

Gülçubuk vd. (2016), Türkiye’de kırsal kalkınma desteklerinin, ulusal düzeyli etkilerini araştırmaktadırlar. 2011-2014 yılları arasında desteklenen ve hayata geçirilen TKDK projelerine dayalı çalışmada, desteklerin etkinliğinin ve etkililiğinin ekonomik, çevresel ve sosyo kültürel boyutlarda değişimi ile ilgili sonuçlara yer verilmiştir. Toplam 47 proje faydalanıcısının araştırmaya dahil edilerek, anket yöntemi ile ulaşılan veriler “Çoklu Uyum Analizi Yöntemi” ile değerlendirilmiştir. Elde edilen bulgulara göre ulusal düzeyli etkileri bakımından genel olarak: (i) Hayvancılık sektörünün gelişimine katkı, (ii) Bilgi temelli üretime katkı, (iii) Yan sanayilerin (yem sanayi, veteriner hizmetleri gibi) gelişimine katkı, (iv) İstihdama katkı, (v) Tarıma dayalı sanayinin gelişimine katkının sağlandığı ifade edilmektedir.

Vihinen vd., (2019) AB tarafından finanse edilen kırsal kalkınma programlarının bölgelere nasıl yönlendirildiğini ve yarattıkları etkileri, 2007-2013 dönemi programı çerçevesinde değerlendirmektedir. Desteğin iş sayıları ve ekonomik performans üzerindeki etkisini hesaplamak için karşılaştırma yöntemleri kullanılmış ve sonuçta ise; programın genel olarak istihdam ve bölgesel ekonomiler üzerinde olumlu bir etki yarattığı, ancak genellikle büyük firmalara yönelerek, kırsalda gelir eşitsizliklerini arttırdığı tespit edilmiştir. Program desteklerinden yararlanan firmaların, iş sayısı, ekonomik performansı ve bölgesel ekonomiye olan etkisinin, destek almayan şirkete göre daha olumlu etkilendiği sonucuna ulaşıldığına yer verilmektedir.

Baytar (2022), TKDK’nın verdiği desteklerin kırsal kalkınma açısından etkisini, TKDK desteklerini inceleyerek değerlendirmektedir. Türkiye’de Muş ili örneklemeyle yapılan araştırmada, ülkenin hem yerli hem de yabancı (AB) kaynaklara dayalı fon verici ülkedeki en büyük kırsal kalkınma destek mekanizmalarından olan TKDK desteklerinin kırsal kalkınmaya etkisinin kabul edilebilir düzeyde olmadığı ifade edilmektedir. İncelemeler sonucunda kırsalda yaşayanların memnuniyet düzeyi,

altyapı, ulaşım ve pazarlama ağındaki sıkıntıların varlığı, kırdan kente göçün devam etmesinden hareketle kırsal kalkınma etkinliğinin düşük olduğu ifade edilmektedir.

Rykovska (2022), Ukrayna'da devletin tarımsal sektöre verdiği mali desteklerin, kırsal kalkınma üzerindeki etkisini (sürdürülebilirlik prensiplerine uygunluk ve kalkınmanın kapsayıcılığını sağlama yönleriyle) incelemektedir. Çalışma bulgularına göre; devletin tarım sektörüne mali destekleri, kırsal kalkınmanın kapsayıcılığını etkileyicidir. Ancak mevcut dağıtım sistemi genellikle çok büyük işletmeleri desteklemekte olduğu ve bu durumun da kırsal alanlarda eşit büyüme ve sürdürülebilirliğin sağlanmasında önemli bir engel teşkil ettiği belirtilmektedir. Kapsayıcı bir kırsal kalkınma sürecine ulaşmak için, fonların büyük işletmeler lehine asimetrik dağılımı telafi edici tedbir ve değişkenlere ihtiyaç olduğu vurgulanmaktadır.

Olli (2023), Finlandiya'da kırsal kalkınma programlarının işletmeler üzerine etkisini araştıran çalışmasında, sağlanan hibe ve teşviklerin hibe alan işletmelerin yaklaşık yarısı üzerinde olumlu etki ortaya çıkardığı bulgusuna ulaşmaktadır. Destek yararlanıcısı işletmelerde, büyüme performansını artarak, istihdam yaratma potansiyelinde de artışa yol açmaktadır. Dolayısıyla Finlandiya'da ilgili program ve desteklerin kırsal kalkınma açısından olumlu etkisi olduğu belirtilmektedir.

Faisal ve Rahman (2023), kırsal kalkınma desteklerinin kullanımında optimal mekanizmanın nasıl belirleneceği üzerine çalışma yapmışlardır. Endonezya'nın Güney Sulawesi bölgesinden seçilmiş 30 kırsal alanda insanların yaşam koşullarına ilişkin bilgileri toplayarak bunlardan hareketle karşılaştırma yapılması amaçlanmaktadır. Bu bağlamda toplanan bilgiler bağlamında kırsaldaki kalkınma düzeyine göre 3 grup (iyi, orta ve düşük-yoksul) belirlemişlerdir. Seçilen bölgelerin kalkınma düzeyinin değerlendirilmesinin ilk amaç olduğu çalışmada elde edilen sonuçlara göre, 10 köyün gruplamada düşük-yoksul seviyesinde yer aldığı görülürken, her bölgede aynı politikaların uygulanmasının etkisiz olduğuna ve düşük-yoksul grubundaki bu bölgelerin yerel dinamiklerine uygun öncelikli politikalara önem verilmesinin kırsal kalkındırılmasında daha etkin çıktılar sağlayacağına işaret edilmektedir.

3.2.2. Ampirik Literatür

Tezin bu bölümünde bir önceki başlıkta özetlenen “teorik literatüre” ilave olarak, çalışmanın temel amacı olan kırsal kalkınma desteklerinin, kırsal kalkınma ile ilişki düzeyini konu alan “ampirik literatür taraması”na yer verilmektedir.

KKD'nin etkisini araştıran teorik literatür oldukça geniş olmasına karşın, ampirik literatür için bu durumun geçerli olduğu söylenememektedir. Ampirik literatür zaman serisi ve panel verili çalışmalar şeklinde 2'ye ayrılarak incelendiğinde, başlıca zaman serisi çalışmaları Pereira ve Andraz (2006), Yıldız (2017), Bakucs vd. (2019), Çütçü ve Telli (2019), Sağdıç ve Çakmak (2021), Özyücel (2023) iken, Panel verili başlıca çalışmalar ise Karaçay ve Erden (2004), Pereira ve Andraz (2006), Zekic vd. (2017), Güven (2018), Avcu ve Yayla (2021)'dir. Zaman serisi çalışmalarından Pereira ve Andraz (2006), Yıldız (2017), Çütçü ve Telli (2019), Sağdıç ve Çakmak (2021), Özyücel (2023) kırsalda kalkınmaya yönelik çeşitli kamusal destek mekanizmalarının kırsal kalkınması açısından etkilerini VAR analizi, nedensellik, eşbütünleşme, VECM, Etki-Tepki vb metodları üzerinden araştırarak, genellikle 2000 sonrası dönem üzerinden tek ülke örneklemeyle araştıran çalışmalardır. Bu çalışmalar önceki teorik çalışmalara kıyasla kısıtlı bir örneklem üzerinden de olsa, ampirik araştırma olma özellikleriyle ayrılmaktadırlar. Elde edilen bulgular, genel olarak teoriyi desteklemekte yani KKD'nin kırsalda kalkınma göstergelerini olumlu yönde etkilediğine işaret etmektedirler. Ancak Bakucs vd., (2019), literatür bulgularından farklı bir durum ortaya koymaktadır. Yani literatürün aksine KKD'nin bölgesel kalkınmada etkisinin önemsiz ya da negatif yönde olduğu bulgusuna ulaşmaktadır. Buradaki bulguların Macaristan örnekleme üzerinden elde edilmesi nedeniyle sonucun genel-geçerliliğinden bahsedilememesi, yani ulaşılan bulgunu sadece ilgili örnekleme özgü bir durum olabileceğinin dikkate alınması gerekmekte olup, bu durumun ilgili çalışmanın zayıf noktaları arasında gösterilebileceği hususu söz konusu olmaktadır. Özetlenen panel verili çalışmalarda ise; 1990 sonrasında ülkeler içinde yer alan bölgeler bazında panel veri seti ile, POLS, FEM, REM, VAR analizi, Faktör-Küme analizi, FMOLS, Eşbütünleşme analizleri kullanılmış olup, ilgili çalışmalarda kamusal KKD'nin teoriyi destekleyici kanıtları ortaya koyulmaktadır. Ancak ülke sınırları içerisindeki KKD etkinliği karşılaştırmasıyla birlikte, ülkelerarası karşılaştırmalı

analizlerine yer verilmemesi, konuya dair genel bir değerlendirmede önemli bir kısıt oluşturacağı ifade edilebilmekte ve çalışmanın sonraki dönemlerde ülkelerin karşılaştırmalı analizlerine yol gösterici olabileceği ifade edilebilmektedir.

KKD ve kalkınma ilişkisini konu alan literatür araştırmasında, zaman serisi (Çizelge 3.2) ve panel verili literatür çalışmaları (Çizelge 3.3) olmak üzere 2 ayrı çizelgeye yer verilmektedir. Ampirik literatür tablolarında sırasıyla; çalışmanın kimler tarafından ve kaç yılında hazırlandığı, kullanılan örneklem, incelenen dönem aralığı, kullanılan ekonometrik yöntem, kurulan modelde bağımlı ve bağımsız değişkenlerin neler olduğu, çalışma bulguları ve nihayetinde son sütunda ilişkinin yönüne (pozitif/negatif) dair özet bilgiler yer almaktadır.

Çizelge 3. 2. KKD ve kalkınma ilişkisini konu alan literatür (Zaman serisi çalışmaları)

Yazar/lar, Çalışma Yılı	Örneklem (N), Dönem (t)	Araştırma Yöntemi ve Değişkenler	Bulgular	İlişki Yönü
Pereira ve Andraz (2006)	Portekiz (ülke geneli) 1980-1998	*VAR Analizi, *Engle-Granger $KUAD_t = f(\text{ÖSÜ}_t, \text{İST}_t, \text{YAT}_t)$	*KUAD'ın ulusal etkilerini araştıran çalışma sonucunda; kamu yatırımları hem doğrudan hem de dolaylı olarak ÖSÜ, İST ve YAT değişkenlerini tetikleyerek, pozitif etkilediği sonucuna ulaşılmıştır.	+
Yıldız (2017)	Türkiye 2006:Q1-2016:Q4	*Eşbütünleşme *VECM, *Nedensellik, *VAR modeline dayalı etki-tepki fonksiyonları, *Varyans ayrıştırma $TÜD = f(TADÖ)$	*Uzun dönemde TADÖ ile TÜD arasında ilişki vardır. *Nedensellik sonuçlarına göre ise; TADÖ ↔ TÜD (çift yönlü) ilişki bulunmaktadır. Yani TADÖ, TÜD'nin önemli bir belirleyicisidir.	+
Bakucs, vd. (2019)	Macaristan (LAU1 bölgesi) 2008- 2013	*Genelleştirilmiş eğilim skor eşleştirilmesi, *Farkın Farkı tahmin tekniği (PSM-DID) $BKE = f(KKD)$	*Kırsal kalkınma desteklerinin, bölgesel kalkınma endeksinde etki düzeyinin önemsiz ya da negatif yönlü etkide olduğu tespit edilerek, Macaristan'da KKD'nin etkinliğinin şüpheli olduğu sonucuna ulaşılmıştır.	-
Çütçü ve Telli (2019)	Türkiye 2013:M1-2016:M12	*Gregory-Hansen tek kırılmalı Eşbütünleşme, *Hacker-Hatemi nedensellik testi *FMOLS $AGRIexport = f(IPARD)$	*Gregory-Hansen tek kırılmalı eşbütünleşme testi sonuçlarına göre IPARD destekleri ile AGRİexp arasında uzun dönemli ilişki bulunmaktadır. *FMOLS sonuçlarına göre değişkenler arasında pozitif yönlü korelasyon bulunmaktadır. *Hacker-Hatemi nedensellik testi sonuçları: AGRİexp → IPARD	+
Sağdıç ve Çakmak (2021)	Türkiye 2006:Q1-2019:Q4	*Eşbütünleşme, *Hacker&Hatemi-J Bootst. Ned.Test (2006), *Hatemi-J (2012) Asimtotik Ned. Testi $BTDÖ = f(TÜD), \quad TÜD = f(BTDÖ)$	*Eşbütünleşme analiz sonuçları, uzun dönemde BTDÖ ile TÜD arasında ilişki olduğunu göstermektedir. *Hacker ve Hatemi-J Bootstrap Ned. Test (2006) sonucunda: BTDÖ → TÜD. *Hatemi-J (2012) Asimetrik Ned.Test sonuçları; BTDÖ'de meydana gelen pozitif ve negatif şoklar ile TÜD'deki negatif şoklar arasında nedensellik ilişkisine ulaşılmıştır.	+
Özyücel (2023)	Türkiye 2013:M1-2023:M1	*Toda-Yamamoto Nedensellik $GEBB = f(KKDM)$	*KKDM → GEBB'ye pozitif yönlü bir nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. Yani KKDM, büyüme oranlarına bağlı olarak sektörlere dağıtılması nedeniyle, beklenen büyüme oranlarının yüksek olması halinde, KKDMde de artış görülebilmektedir.	+
Kullanılan Kısaltmalar				
Pereira ve Andraz (2006)	KUAD: Kamusal Ulaşım Altyapı Destekleri, ÖSÜ: Özel Sektör Üretimi, İST: İstihdam, YAT: Yatırım			
Yıldız (2017)	TÜD: Tarımsal Üretim Düzeyi, TADÖ: Tarımsal Destekleme Ödemeleri			
Bakucs, vd.(2019)	BKE: Bölgesel Kalkınma Endeksi(Macaristan Merkezi İstatistik kurumunca hazırlanmış kümülatif bir endektir., demografik, sağlık, eğitim, kırlılık, işsizlik, sosyal bakım, ekonomik varlıklar, altyapı, ticaret, konaklama, turizm, kültür, konut stoku, belediye yardımları, tarım, kişisel gelir vergisi vb. değişkenlerden oluşmaktadır, KKD: Kırsal Kalkınma Destekleri			
Çütçü ve Telli (2019)	IPARD: Türkiye'de Katılım Öncesi Mali yardım kapsamında Kırsal Kalkınma Destekleri, AGRIexp: Tarımsal İhracat Oranları			
Sağdıç ve Çakmak (2021)	BTDÖ: Bölgesel Tarımsal Destek Ödemeleri, TÜD: Tarımsal Üretim Düzeyi			
Özyücel (2023)	KKDM: Kırsal Kalkınma Destek Miktarı, GEBB: Gelecek Ekonomik Büyüme Beklentisi, CABB: Cari Büyüme Beklentisi			

Çizelge 3. 3. KKD ve kalkınma ilişkisini konu alan literatür (Panel veri çalışmaları)

Yazar/lar, Çalışma Yılı	Örneklem (N), Dönem (t)	Araştırma Yöntemi ve Değişkenler	Bulgular	İlişki Yönü
Karaçay ve Erden (2004)	Türkiye (Düzyey- I) (12 bölge) 1991-2000	*Panel Regresyon, *FEM ve REM $\dot{O}SY = f(Y, KKRED, KYAT, KTE\dot{S})$	ÖSY ile KYAT arasında ilişki yakalanamamış, ÖSY ile KKRED arasında pozitif ilişki tespit edilmiştir. Dolayısıyla kamu tarafından sağlanan yatırımlar ve kredilerin, bölgesel kalkınmada anlamlı bir etkisinin olduğu tespit edilmiştir.	+
Pereira ve Andraz (2006)	Portekiz (5 bölge) 1980-1998	*VAR Analizi, *Engle-Granger $KUAD_{it} = f(\dot{O}S\dot{U}_{it}, \dot{I}ST_{it}, YAT_{it})$	*KUAD'nin bölgesel etkileri araştırması sonucunda; etkinin bölgeler arasında dengesiz dağılım olarak, Portekiz'in 5 bölgesinden Lizbon'da, diğer 4 bölgeye göre daha büyük ve pozitif etki tespit edilmiştir.	+
Zekic, vd. (2017)	Sırbistan+28 AB ülkesi 2008-2012	*Faktör Analizi, *Küme Analizi $KALAN, KN\dot{U}F, K\dot{I}ST, KGDP, TARP, E\dot{C}B, TEV, D\dot{C}K, EGT, KBH, INT, KB\dot{C}H$	*Seçilen KK göstergeleri ile kümeleme analizi yapılarak, 12 adet sosyoekonomik gösterge, 3 farklı grupta kümelendi. 1.küme: KALAN, KNÜF, KİST, KGDP. 2.küme: KBH, TARG, INT, KBÇH, 3.küme: EGT, DÇK *EU-28 ile Sırbistan karşılaştırmasında; 1.küme sonuçlarında Sırbistan KK'sı EU-28'e göre oldukça yüksek ve pozitif, 2.küme göre iki panel de KK negatif düzeyde ancak Sırbistan daha geridedir, 3.küme göre ise EU-28, Sırbistan'dan daha yüksek düzeyli KK etkinliğine sahiptir.	+
Güven (2018)	Türkiye (Düzyey- I) (12 bölge) 2010-2016	FGLS $GINI = f(BYDT)$	Bölgesel Kalkınma Ajansları verilen Yatırım Destek tutarları ile GİNİ katsayısı arasında, teorik olarak beklendiği üzere negatif yönlü bir ilişki vardır. Yani BKA'larca verilen destekler, bölgesel düzeyde gelir dağılımı farklarını azaltmaktadır.	+
Avcu ve Yayla (2021)	Türkiye (25 il) 2008-2018	*Temel Bileşenler Analizi, *Eşbütünlük (Pedroni ve Kao), *FMOLS $KKI = f(AG\dot{O}\dot{C}, VG\dot{O}\dot{C}, EGT, TIKG)$	*EGT ile KKI uzun dönemli ilişkisi iller açısından farklılaşmakta ancak panel sonuçlarında ise; pozitif yönlü önemli bir ilişki tespit edilmiştir. *KKI'nin oluşturulduğu temel bileşenler analizinde ise kırsal kalkınmaya gösterge seçilen sosyoekonomik değişkenler: atık miktarı, atık su, girişimci sayısı, tarım geliri, tarım alanı, geceleme sayısı, bebek ölümü, yatırım harcamasıdır.	+
Kullanılan Kısaltmalar				
Karaçay ve Erden (2004)	Y: Çıktı (Üretim), ÖSY: Özel Sermaye Yatırımları, KYAT: Kamu Yatırımları, KKRED: Kamu Kredileri, KTEŞ: Kamusal Teşvikler			
Pereira ve Andraz (2006)	KUAD: Kamusal Ulaşım Altyapı Destekleri, ÖSÜ: Özel Sektör Üretimi, İST: İstihdam, YAT: Yatırım			
Zekic, vd. (2017)	KALAN: Kırsal Alan, KNÜF: Kırsal Nüfus, KGDP: Kırsal Gelir, KİST: Kırsal İstihdam, TARG: Tarımsal Gelir Payı, EÇB: Ekonomik Çiftlik Büyüklüğü, TEV: Tarımsal Emek Verimliliği, DÇK: Diğer Çiftçi Kazançları, EGT: Kırsalda Eğitimli nüfus, KBH: Kişi başı Hasıla, INT: İnternet kullanıcıları, KBÇH: Kişi Başına Çevre Koruma Harcamaları			
Güven (2018)	BYDT: Bölgesel Kalkınma Ajansları Yatırım Destek Tutarları, GINI: Gini Katsayısı			
Avcu ve Yayla (2021)	KKI: Kırsal kalkınma indeksi (Tarım/Sanayi oranının 1'den büyük olduğu iller kırsal alan olarak tanımlanmıştır), AGÖÇ: Alınan Göç, VGÖÇ: Verilen göç, EGT: Eğitim (Yükseköğretim mezun sayısı), TIKG: Tarım ihtiyaç kredisi gelirleri			

Yukarıda yer verilen tez konusu ile ilgili seçilmiş teorik ve ampirik çalışmalardan hareketle, literatürde farklı kırsal kalkınma göstergelerinin kullanılabilirliği görülmektedir. Bu noktada kırsal kalkınma göstergesi olarak kullanılabilen başlıca sosyoekonomik göstergeler şu şekilde sıralanabilmektedir: Kırsalda yaşayan köylü ve genç nüfus sayısı, firmalarda üretim ve karlılık düzeyi, tarımsal üretim, istihdam, gelir düzeyi, çiftçi görüşleri, hayvan sayısı, yoksulluk ve göç oranı, modernizasyon, üretim çeşitlendirmesi, küçük işletme sayısı, pazarlama, kırsal turizm, agroturizm, temiz gıda üretimi, alternatif enerji üretim-tüketimi, desteklerin ihtiyaçlar karşısında yeterliliği, fonların asimetrik dağılımı, işletme büyüme performansı, yatırım, alternatif kalkınma endeksleri, tarımsal ürünler ticaret rakamları, ulaşım, altyapı yatırımları, tarımsal emek verimi, eğitim düzeyi, internet vb. teknoloji kullanımı, çevre koruma harcamaları, gelir dağılımı eşitliği, tarımsal kredilerdir.

Literatür araştırmalarına dayanılarak bu tezin ekonometrik modellerinde 5 adet sosyoekonomik kalkınma göstergesine yer verilmiştir. Bu göstergelerden gelir eşitsizlikleri (Gini Katsayısı) ve yoksulluk oranları, bireylerin ekonomik açıdan temel refah göstergelerinden olması nedeniyle ekonometrik modellere dahil edilmiştir. Çünkü KKD arttıkça, kırsalda yaşayanların gelir düzeyinin yükselmesi ve dolayısıyla bireyler arası gelir eşitsizliklerini azaltması beklenmektedir. Ayrıca bu süreçle birlikte KKD'nin uzun vadede kırsalda yaşayanların gelirlerini ve nihai olarak yoksulluk oranlarını da azaltması, desteklerden beklenen etkinin bir başka boyutunu ortaya çıkarmaktadır. Bu değişkenler, refahı iyileştirici bir etki yaratılıp yaratılmadığı sorusu ile cevaba ulaşılabilmesi açısından KKD'nin etkinliğine ilişkin bilgi sağlayacağı için modellere eklenmiştir. Diğer yandan KKD, kırsal alanlar odaklı olması nedeniyle bu alanlarda ağırlıklı olarak tarımsal faaliyetlerin yoğunlaştığı kabul edilmektedir. Dolayısıyla KKD etkinliğinin belirlenmesinde kullanılması gereken diğer önemli göstergeler ise tarımsal faaliyetlere ilişkin göstergeler olduğu düşünülmektedir. Bu odakta tarımsal alan, tarımsal gelir ve tarımsal istihdam değişkenleri de araştırmanın ekonometrik modellerine ilave edilerek, KKD etkinliğinin tespit edilebilmesinde bu göstergelerde ortaya çıkacak değişimi ortaya koyabilmek üzere modellere dahil edilmiştir.

3.3. Veri Seti ve Değişkenler

Türkiye örneklemini üzerine yapılan bu araştırma $N = 26$ (bölge) ve $t = 8$ (yıl) kısıtları altında modellenmektedir. Bu kısıtlardan N ; yatay kesit kısıtını oluşturmakta ve Türkiye'nin İstatistikî Bölge Birimleri Sınıflandırması (İBBS) alt gruplarından Düzey 2 grubunu baz alan 26 alt bölgeyi kapsamaktadır. Zaman boyutu (t) ise veri kısıtı nedeniyle 2014-2021 dönemine ait 8 yıllık verilerden oluşmakta olup, araştırma amacı doğrultusunda kurulan modellere dahil edilen veriler yardımıyla “dengeli panel” veri analizi uygulanmaktadır.

Kısıtlardan N boyutunu oluşturan Düzey-2 bölgelerinin temelinde İBBS bulunmaktadır. Bu sistem, 28.08.2002 tarihli 2002/4720 sayılı kararname ile Türkiye’de kabul edilen bölgesel bazlı istatistikî veri gruplamasıdır. Avrupa Birliğinde (AB) kısaca NUTS (The Nomenclature of Territorial Units for Statistics) şeklinde adlandırılan bu sınıflama, Türkiye’de İBBS olarak kodlanmakta olup bölgesel gelişmişlik farklarını azaltma ve planlı bölgesel kalkınma çalışmalarında hedef bölgelerin belirlenmesinde AB sistemine uygun bir istatistikî veri tabanı oluşturmaktadır (Kayalak ve Kiper, 2006: 45).

Türkiye’de İBBS Düzey-2 alt bölge grupları olarak, 26 adet bölge bulunmaktadır. Analizde yatay kesiti oluşturan bu Düzey-2 bölgeleri: TR 10, TR 21, TR 22, TR 31, TR 32, TR 33, TR41, TR 42, TR 51, TR 52, TR 61, TR 62, TR 63, TR 71, TR 72, TR 81, TR 82, TR 83, TR 90, TR A1, TR A2, TR B1, TR B2, TR C1, TR C2, TRC3’tür. Ayrıca bu alt bölgelerin her birinde bölgesel kalkınma ajansları kurulmuş olup, günümüzde bölgesel ve yerel kalkınma odağında çeşitli isimlerle (örneğin TR10 bölgesi İSTKA kısaltmasıyla, TR52 bölgesi MEVKA vb.) faaliyetlerine devam etmektedirler.

Çizelge 3. 4’te, Türkiyede İBBS Düzey-0, Düzey-1, Düzey-2 ve Düzey-3 bölgeleri yer almakta olup, bu çalışmada kullanılan kümülatif Düzey-2 gruplarının alt düzey bileşenleri gösterilmektedir.

Çizelge 3. 4. Araştırma örneklemini oluşturan Türkiye’de İBBS Düzey-2 bölgeleri

Düzey-0	1 bölge (Türkiye)
Düzey-1	12 alt bölge
Düzey-2	26 alt bölge (Bölgesel Kalkınma Ajansları)
TR 10	İstanbul
TR 21	Tekirdağ, Edirne, Kırklareli
TR 22	Balıkesir, Çanakkale
TR 31	İzmir
TR 32	Denizli, Aydın, Muğla
TR 33	Kütahya, Afyonkarahisar, Manisa, Uşak
TR41	Bursa, Bilecik, Eskişehir
TR 42	Kocaeli, Bolu, Düzce, Sakarya, Yalova
TR 51	Ankara
TR 52	Konya, Karaman
TR 61	Isparta, Antalya, Burdur
TR 62	Adana, Mersin
TR 63	Hatay, Kahramanmaraş, Osmaniye
TR 71	Nevşehir, Aksaray, Kırıkkale, Kırşehir, Niğde
TR 72	Kayseri, Sivas, Yozgat
TR 81	Zonguldak, Bartın, Karabük
TR 82	Kastamonu, Çankırı, Sinop
TR 83	Samsun, Amasya, Çorum, Tokat
TR 90	Trabzon, Artvin, Giresun, Ordu, Rize, Gümüşhane
TR A1	Erzurum, Bayburt, Erzincan
TR A2	Kars, Ağrı, Ardahan, Iğdır
TR B1	Malatya, Bingöl, Elazığ, Tunceli
TR B2	Van, Bitlis, Hakkâri, Muş
TR C1	Gaziantep, Adıyaman, Kilis
TR C2	Diyarbakır, Şanlıurfa
TR C3	Mardin, Batman, Şırnak, Siirt
Düzey-3	81 alt bölge (İller)

Kaynak: Güven, 2018.

Dünyada kırsal kalkınmanın artan önemi ile doğru orantılı olarak, yapılan çalışmaların etkinliği ve alternatif politika karşılaştırmalarına duyulan ihtiyaç her geçen gün artmaktadır. Buna karşın ortak bir kırsal kalkınma gösterge veya indeksinin hala hesaplanamaması kırsal kalkınmada efektif süreç yönetiminin sağlanması ve sürdürülebilirliği açısından güçlük oluşturan etkenler arasında bulunmaktadır (Gupta, 2022: 11-12). Bu çalışmada kırsal kalkınma göstergesi olarak tek bir değişken-indeks bulunmaması dolayısıyla kırsal kalkınma odağında yapılan literatür araştırmalarına dayanılarak seçilmiş göstergeler baz alınmıştır. Seçilen bu göstergeler Gini Katsayısı (*GINI*), Yoksulluk Oranı (*YOK*), Tarımsal Alan (*TA*), Tarımsal Gelir (*TAG*) ve Tarımsal İstihdam (*TİST*) olmak üzere 5 adettir. Seçilmiş her bir gösterge ile *Kırsal*

Kalkınma Desteklerine (KKD) ilişkin yıllık tutarlar ilişkisi, ayrı ayrı modeller altında test edilerek araştırılmaktadır.

Çizelge 3. 5'te araştırmada kullanılan veri seti ve veri kaynakları ile bağımlı-bağımsız değişken gruplarına dair bilgiler yer almaktadır.

Çizelge 3. 5. Araştırmada Kullanılan Değişkenler

	Kısaltma	Açıklama	Kaynak	N ve T
Bağımsız Değişken	<i>lnKKD</i>	<u>Kırsal Kalkınma Destekleri</u> 2014-2021 Verilen hibe destekleri konusu: Kırsal Ekonomik Yatırımlar Toplam Tutarları + Genç Çiftçi projesi (Bitkisel Üretim +Hayvansal Üretim)	TC TOB	TR Düzey-2 2014-2021
Bağımlı Değişkenler	<i>lnGINI</i>	<u>Gini Katsayısı</u> Eşdeğer hanehalkı kullanılabilir fert gelirine göre gini katsayısı: Gini katsayısı	TÜİK	TR Düzey-2 2014-2021
	<i>lnYOK</i>	<u>Yoksulluk Oranı</u> Eşdeğer hanehalkı kullanılabilir fert gelirine göre Medyan gelirin %60'ına göre / Yoksulluk oranı (%)	TÜİK	TR Düzey-2 2014-2021
	<i>lnTA</i>	<u>Tarımsal Alan</u> Alan kullanımı: Toplam işlenen tarım alanı (hektar)	TÜİK	TR Düzey-2 2014-2021
	<i>lnTAG</i>	<u>Tarımsal Gelir</u> İktisadi faaliyet kollarına göre cari fiyatlarla Gayrisafi Yurtiçi Hasıla (2009 bazlı) : TARIM (1000 TL)	TÜİK	TR Düzey-2 2014-2021
	<i>lnTIST</i>	<u>Tarımsal İstihdam</u> İktisadi faaliyet kollarına göre istihdam edilenler (NACE Rev. 2) [15 yaş ve üzeri] : TARIM (%)	TÜİK	TR Düzey-2 2014-2021
<i>Kısaltmalar:</i>				
TÜİK : Türkiye İstatistik Kurumu				
TC-TOB: Türkiye Cumhuriyeti Tarım ve Orman Bakanlığı				
TR : Türkiye				

Kaynak: Yazar tarafından hazırlanmıştır.

Çizelge 3.5'te yer aldığı üzere araştırma konusu odağında kurulacak ekonometrik modellerde 1 adet bağımsız değişken yer almakta olup bu değişken KKD'dir. Bağımlı değişken olarak ise kalkınma düzeyini ölçümleyici 5 adet sosyoekonomik gösterge değişken alınmaktadır. Her bir bağımlı değişkenin yer aldığı ayrı ayrı modeller ile, bağımlı ve bağımsız değişkenler arasındaki ilişkinin yönü ve derecesinin tespit edilebilmesi hedeflenmektedir.

Araştırma modellerindeki değişkenlerin, çalışmanın zaman kısıtı altındaki 2014 ile 2021 yılları arasında gösterdiği seyrin ortaya koyulması amacıyla Çizelge 3.6 hazırlanmıştır.

Çizelge 3. 6. Türkiye’de KKD ile kalkınma göstergesi seçilmiş sosyoekonomik değişkenlerin seyri (2014-2021 Dönemi)

Çizelge 3. 6 'da araştırma yatay kesitini oluşturan Düzey 2 grubunu oluşturan 26 bölgenin ayrı ayrı verileri yerine, bu verilerin Düzey 0 ölçeğinde kümülatif toplamalarının seyrine yer verilmektedir. Değişkenlerin ülke bazında yıllara göre seyri ve birbirleriyle karşılıklı trend ilişkisi ortaya koyulmaktadır. Burada tüm modellerde ortak bağımsız değişken olan *KKD* 'nin (sütun grafik) dalgalı ve genel olarak düzensiz bir seyir izlediği görülmektedir. Nitekim kamusal desteklerden oluşan *KKD*, ülkenin bulunduğu sosyoekonomik ya da küresel koşulların gerektirdiği önceliklere bağlı

olarak, çeşitli dönemlerde farklı düzeyli desteklerin sağlamanın her ülkede genel geçer bir kabul olabileceğinin belirtilmesi mümkündür. Bağımsız değişken *KKD*'ye ilişkin genel açıklamaların ardından, Model-1 kapsamında *KKD* ile *GINI* değişkenlerinin Türkiye bazlı değişim seyrine yer verilmektedir. Model-1 ve Model-2'de yer alan *GINI* ve *YOK* değişkenlerinden her biri, ortak bağımsız değişken *KKD* ile benzer dönemlerde artma ve azalma eğilimlerine sahip, ancak trendlerinde istikrarlı bir eğilimden bahsedilememektedir. Model-3'te yer alan *KKD* ile *TA* değişkenlerinin seyri ve ilişkileri kapsamında her iki değişkenin de istikrarsız trendine ek olarak, *TA* değişkeninin dalgalanma durumunun önce azalan sonra tekrar artan bir süreçle devam etmesi dikkat çekmektedir. Model-4 *KKD* ile *TAG* değişkenleri seyrine göre *TAG* değişkeninin sürekli artan bir seyre sahip olmasıyla *KKD* ile arasında istikrarlı ve aynı yönlü bir ilişkiden söz edilememektedir. Model-5 *KKD* ile *TİST* değişkenleri arasında aynı yönlü olmayan ve istikrarsız bir seyri ortaya çıkarmaktadır. *TİST* değişkeninin düşük oranlı da olsa sürekli azalma eğilimi dikkat çekmekte olduğu ifade edilebilmektedir.

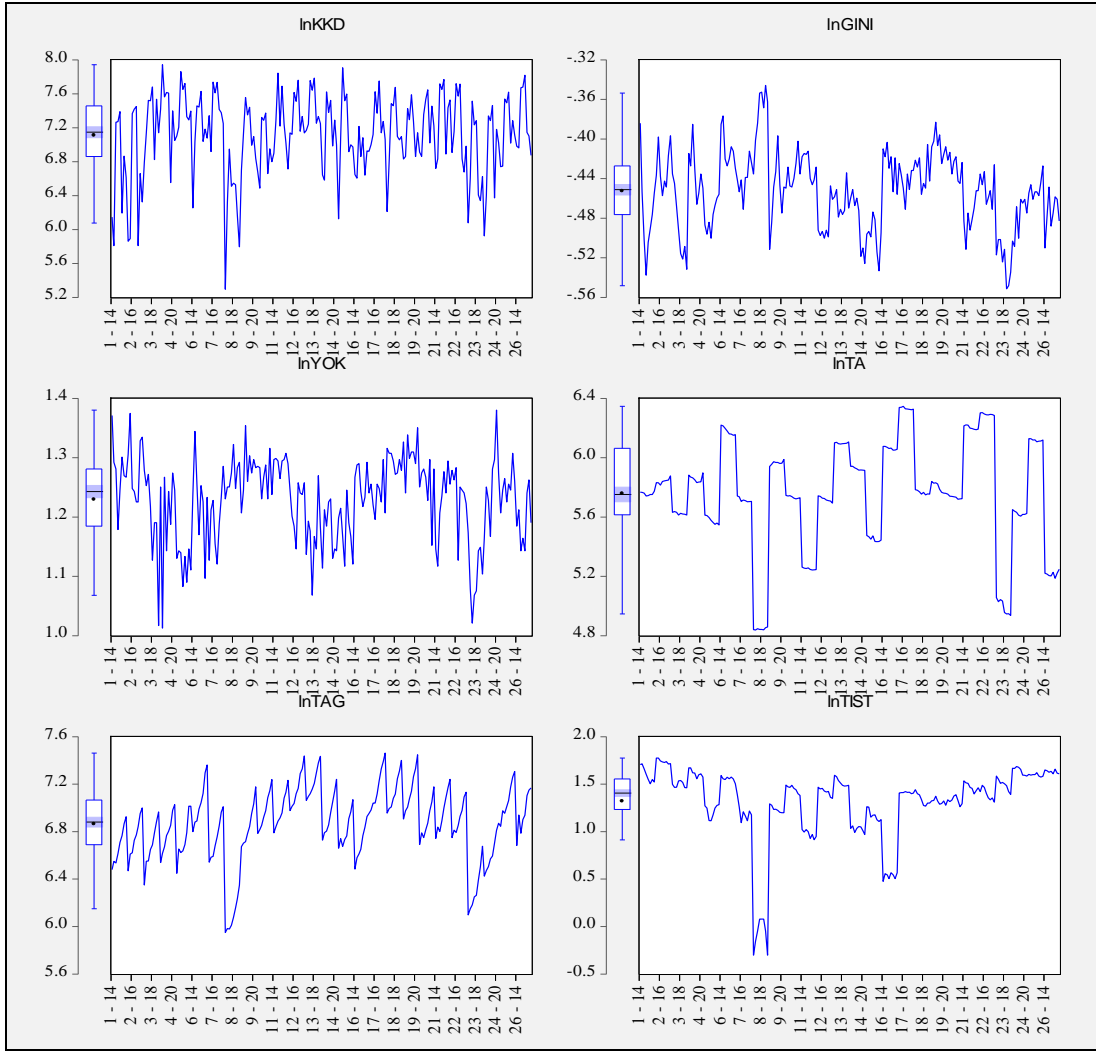
Araştırmada bağımsız değişken “Türkiye’de Kırsal Kalkınma Destekleri (*KKD*)”dir. Bağımlı değişkenler ise, kalkınma temsilcisi olarak seçilmiş 5 adet sosyoekonomik göstergelerden oluşmaktadır. Bu değişkenler kullanılarak araştırmanın amacı doğrultusunda kurulan modellerde, *KKD* ortak bağımsız değişken olarak yer almaktadır. Bu değişkene ait veriler, Türkiye’de kırsal kalkınma destekleriyle yetkilendirilmiş temel kurum olarak işaret edilen “Tarım ve Orman Bakanlığı” merkez teşkilat birimlerinden “Kırsal Kalkınma ve Kredilendirme Daire Başkanlığı”na yürütülen KKYDP (Kırsal Kalkınma Yatırımlarının Desteklenmesi Programı) ve GÇP (Genç Çiftçi Programı) destekleri verilerinin, araştırma çerçevesine uygun şekilde dizaynedilmesiyle hazırlanmıştır. İlgili verilerin dizaynında, sunulan destek tutarlarının yıllık bazlı kümülatif toplamı referans alınmıştır.

Türkiye’de birçok kurum kuruluş kapsamında (bakanlıklar, TKDK, belediyeler, il özel idareleri, kooperatifler, dernekler vb.) farklı konular ve çeşitli başlıklarda kırsal kalkınma desteği sunulmakla birlikte UKKS belgelerinde yer alan ifadelerle göre; kırsal kalkınmada temel yetkili kurum olarak Tarım ve Orman Bakanlığı’na işaret edilmektedir. Dolayısıyla bu araştırmada oldukça geniş

kapsamdaki *KKD* değişkenlerinden sadece temel yetkili kurum olarak belirtilen Tarım ve Orman Bakanlığı birimlerinden “Kırsal Kalkınma ve Kredilendirme Daire Başkanlığı”na tutulan ikincil verilerden yararlanılmıştır. Bağımsız değişkene ilişkin veriler kamusal erişime açık olmayıp, Necmettin Erbakan Üniversitesi bünyesindeki bu doktora tez araştırması kapsamında resmi “veri talebi” süreçleri nihayetinde elde edilmiştir. Bu veri seti, Türkiye’de 81 il düzeyinde (Düze-3) iki temel konu ve bu konuların alt başlıklarında verilen çeşitli desteklerden oluşmakta iken, araştırmada bağımlı değişkenlere uyumlaştırılmak üzere İBBS Düzey-2 bazında yıllık kümülatif toplamları alınarak 26 alt bölgeye indirgenmiş ve böylelikle panel verili araştırma analizlerine dahil edilebilmiştir.

Ortak bağımsız değişken *KKD*’ye ilişkin bilgilerin ardından, bağımlı değişkenlere dair bilgi verilecek olduğunda ise kırsal kalkınmayı temsil edecek genel geçer tek bir gösterge veri bulunmamakta, benzer amaç taşıyan bir çalışmada kullanılacak değişkenlere dair araştırma ve tartışmalar hala devam etmektedir (Gupta, 2022; Abreu vd., 2019; Shcherbak vd., 2020; Cvijanović vd., 2020). Buna karşılık kalkınmaya ilişkin görüş birliğinin olduğu “sosyoekonomik göstergelerde refah artışı sağlanması” tanımlamasından hareketle, literatüre dayanılarak TÜİK veritabanından seçilmiş 5 temel sosyoekonomik değişken araştırmaya dahil edilmiş ve 5 ayrı model kurularak bağımsız değişken ile ilişkilerinin araştırılması hedeflenmiştir. Sosyoekonomik gelişmişlik göstergesi alınmış bu değişkenler; gini katsayısı (*GINI*), yoksulluk oranı (*YOK*), işlenen tarım alanları (*TA*), işlenen tarım alanlarından elde edilen gelir (*TAG*) ve tarımsal istihdam (*TİST*) düzeyidir.

Çizelge 3.5’te değişkenlere dair veriseti bilgisine yer verilmekte olup, bağımsız değişkende olduğu gibi bağımlı değişkenlerde de 26 adet Düzey-2 verilerinden yararlanılmıştır. Şekil 3.1’de ise araştırma değişkenlerine dair panel verilerin (N=26 ve t=8) analizde kullanılacak logaritmali seyirlerine ilişkin grafikler yer almaktadır.

Şekil 3. 1. Araştırmanın değişkenlerine ait logaritmalı serilerin grafikleri

Elde edilen değişkenlere dair veriler, logaritmaları alınarak araştırma analizlerinde kullanılmış olup, değişkenlere ait serilerin orijinal halindeki (logaritmasız) grafiklerine ise Ek-1’de yer verilmektedir.

3.4. Tanımlayıcı İstatistikler ve Korelasyon Matrisi

Bir araştırmada ulaşılmak istenen temel amaç odağında kurulacak modeller ve uygulanacak testlerden önce veri setini oluşturan değişkenlerin, tanımlayıcı (descriptive) ve tanısıl (diagnostic) testlerinin yapılması gerekmektedir. Bu testler, verilerin hacimlerinin küçültülerek özetlenmesi ya da bir başka ifadeyle verilerin

yoğunlaştırılmasıyla kullanım değerlerinin arttırılması amacı taşımaktadırlar (Sevüktekin, 2013: 199).

Tanımlayıcı ve tanılayıcı testler, verilere dair ortalama değerleri (basit aritmetiksel ortalama, mod ve medyan), varyans, standart sapma, kovaryans ve korelasyon katsayıları, çarpıklık ve basıklık ölçülerini kapsamaktadır (Sevüktekin, 2013: 199). Bu testler, mevcut durumu yansıtan araştırma modelinin doğruluğu açısından önem arz etmektedir. Çizelge 3. 7’de araştırmanın bağımsız ve bağımlı değişkenlerine ilişkin tanımlayıcı istatistik değerlerine yer verilmektedir.

Çizelge 3. 7. Kullanılan değişkenlere dair tanımlayıcı istatistikler

	<i>lnKKD</i>	<i>lnGINI</i>	<i>lnYOK</i>	<i>lnTA</i>	<i>lnTAG</i>	<i>lnTIST</i>
Ortalama	7.110664	-0.452594	1.229248	5.757101	6.863018	1.319222
Medyan	7.155938	-0.450384	1.244275	5.757747	6.886771	1.414137
Maks. Değer	7.943270	-0.345823	1.380211	6.346848	7.461875	1.775246
Min. Değer	5.295567	-0.551294	1.012837	4.837797	5.950202	-0.301030
Stnd. Sapma	0.478245	0.038901	0.070147	0.371124	0.303953	0.380224
Çarpıklık	-0.880748	-0.024447	-0.657527	-0.678741	-0.621036	-2.197749
Basıklık	3.793995	2.954259	3.199657	3.090000	3.548960	8.481504
Jarque – Bera	32.35522	0.038852	15.33332	16.04076	15.98218	427.8498
Olasılık	0.000000*	0.980761	0.000468*	0.000329*	0.000338*	0.000000*
Toplam	1479.018	-94.13948	255.6836	1197.477	1427.508	274.3981
Tpl. Std. Hata	47.34478	0.313249	1.018566	28.51075	19.12421	29.92601
Gözlem Sayısı	208	208	208	208	208	208

*, **, ***: Sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeyini ifade etmektedir.

Bir örnekleme araştırma amacı doğrultusunda yapılacak testlere göre büyük kitleye ilişkin genelleme yapılabilmesi için, seçilen veri setinin normal dağılım özelliği göstermesi gerekmektedir. Aksi halde örneklemden elde edilen değerlerle temsil edilen büyük kitleye dair genelleme yapılması mümkün olmamaktadır. Bu noktada araştırmalarda kullanılan değişkenin normal dağılıma sahip olup olmadığına ilişkin bilgi edinilmesinde birkaç alternatif değer referans alınmaktadır. Bunlardan en yaygın tanımlayıcı istatistikler: “Standart sapma” ve “Jarque-Bera” istatistikleridir. Çizelge 3. 7’de yer alan istatistik değerlerinden normal dağılıma ilişkin bu değerlere bakılacak

olursa; standart sapma değerleri en yüksek değişkenler sırasıyla \lnKKD (0.47), \lnTIST (0.38), \lnTA (0.37)'dir. Bu değişkenlerin yüksek bir standart sapmaya sahip olması normal dağılım açısından risk göstergesidir. \lnGINI (0.038) ve \lnYOK (0.070) ise standart sapma değeri en az olması dolayısıyla normal dağılıma en yakın değişkenler olduğu ifade edilebilmektedir.

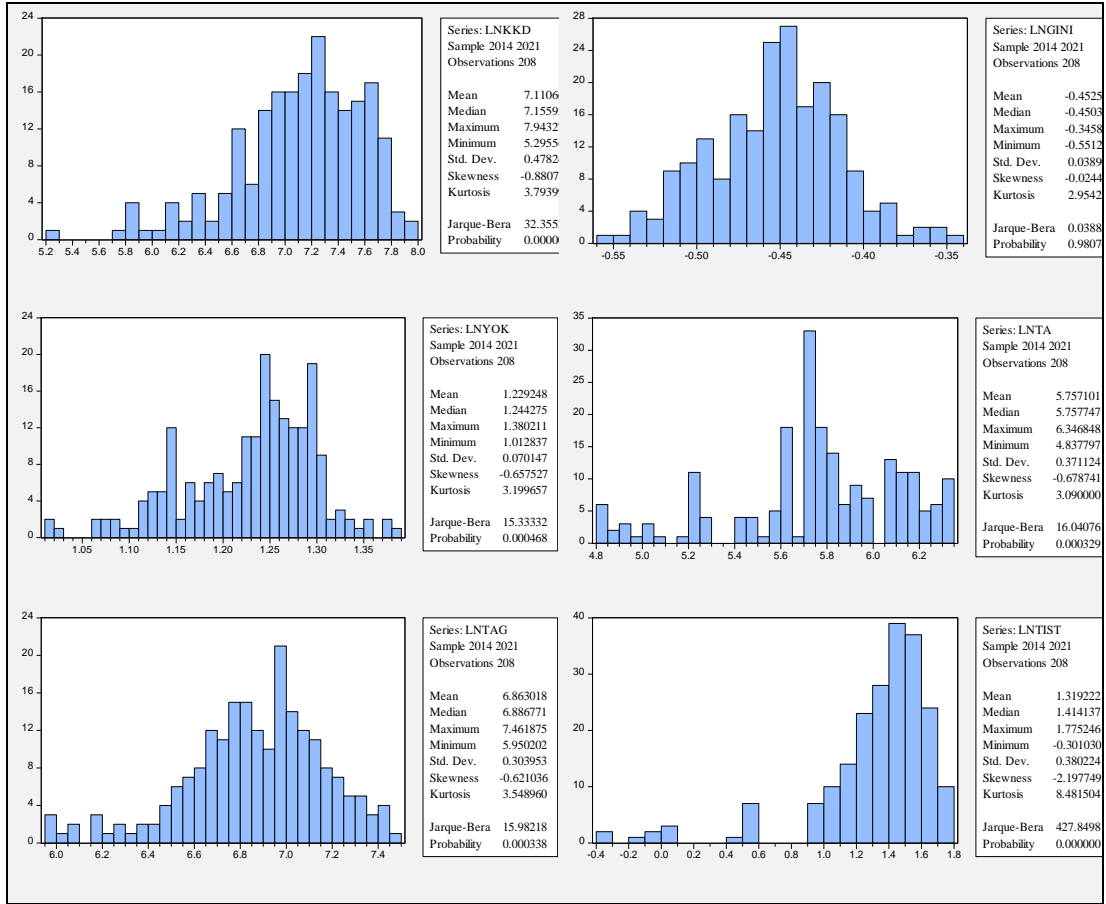
İkinci olarak “*Jarque – Bera*” test istatistiği yaygın olarak kullanılan bir istatistiksel hipotez testi olarak karşımıza çıkmakta olup normal dağılıma gösterge olan bir diğer istatistiktir. Jarque-Bera (JB) test istatistiği gözlem sayısı (n), arpıklık (skewness-s) katsayısı ve basıklık (kurtosis-k) katsayıları ile hesaplanmakta olup hipotezleri aşağıdaki gibidir:

H_0 : Veriler normal dağılıma uygundur.

H_1 : Veriler normal dağılıma uygun değildir.

Araştırmanın toplam 6 adet değişkenden elde edilen tanımlayıcı istatistiklerden “*Jarque – Bera*” istatistiği sonucu ile olasılık değerlerine göre \lnKKD , \lnYOK , \lnTA , \lnTAG ve \lnTIST değişkenleri için H_0 hipotezi %5 anlamlılık düzeyinde red edilmekte olup, bu 5 değişken normal dağılıma uymamaktadır. \lnGINI değişkeni için ise H_0 hipotezi kabul edilmekte olup, bu değişkenin normal dağılım gösterdiği tespit edilmektedir. Bir başka açıdan her bir değişkenin histogram grafikleriyle de normal dağılıma sahip olup olmadığına bakılacak olduğunda; diğer serilerin sağa veya sola yatıklığı ortaya çıkarken normal dağılıma sahip olmadıkları, yalnızca \lnGINI değişkeninin normal dağılım gösterdiği görülmektedir.

şekil 3.2’de, araştırma değişkenlerinin her birine ait histogram grafikleri ve normal dağılımına ilişkin görsellere yer verilmektedir.

Şekil 3. 2. Serilerin histogram grafikleri ve normal dağılım koşulu

Değişkenler arasında ilişki ve bu ilişkinin yönünün belirlenmesinde korelasyon katsayısından yararlanılmaktadır. Korelasyon, iki veya daha fazla değişken arasında ilişkiyi test etmekte olup, korelasyon katsayısı değişkenler arasında ilişkinin varlığı, yönü ve gücünü ortaya koymaktadır. -1 ile 1 aralığında değerler alan korelasyon katsayısının 1 olması durumunda ilgili iki değişken arasında “mükemmel korelasyon”, 0 olması durumunda ise “nötr korelasyon” yani ilişkisiz değişkenler olduğunu ifade etmektedir (Sevüktekin, 2013: 209-210).

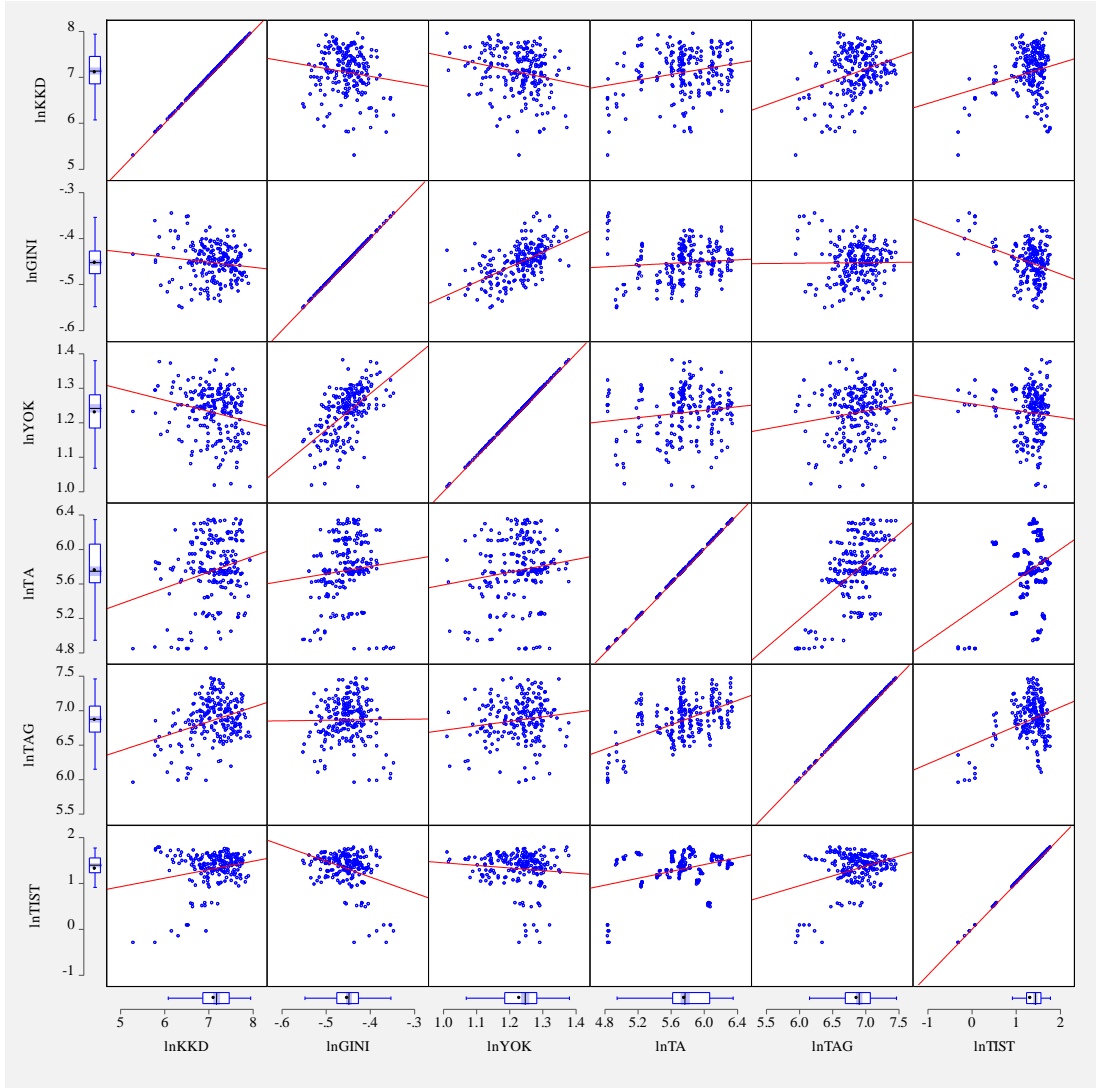
Çizelge 3. 8’de, çalışmada kullanılan değişkenlerin korelasyon matrisi sonuçlarına yer verilmektedir.

Çizelge 3. 8. Araştırma değişkenlerine ait korelasyon matrisi

	lnKKD	lnGINI	lnYOK	lnTA	lnTAG	lnTİST
lnKKD	1.000000					
lnGINI	-0.136577	1.000000				
lnYOK	-0.221766	0.583268	1.000000			
lnTA	0.237184	0.090215	0.139699	1.000000		
lnTAG	0.331161	0.010257	0.150172	0.538925	1.000000	
lnTİST	0.232564	-0.352705	-0.104359	0.364878	0.343114	1.000000

Korelasyon matrisi sonuçlarına göre; bağımsız değişken *lnKKD*'nin, bağımlı değişkenlerden *lnGINI* ve *lnYOK* değişkenleri ile arasında negatif yönlü ve zayıf bir korelasyon ilişkisi bulunmaktadır. Diğer bağımlı değişkenler olan *lnTA*, *lnTAG* ve *lnTİST* değişkenleriyle ise pozitif yönlü ve nispeten daha güçlü bir ilişki tespit edilmektedir. Araştırmada kullanılan modeller açısından değişkenlerin ilişkisine bakıldığında; tüm değişkenlerin araştırmanın teorik altyapısı ile aynı yönlü korelasyon ilişkisi taşıdıklarını ortaya koymaktadır. Modeller haricinde kullanılan değişkenler arasında pozitif yönlü en güçlü ilişki, 0.58 katsayısıyla *lnGINI* ile *lnYOK* değişkenleri ve *lnTA* ile *lnTAG* değişkenleri arasında pozitif yönlü güçlü bir ilişki söz konusu olduğu ifade edilebilmektedir. Negatif yönlü korelasyon katsayı değerlerinden ise sadece *lnTİST* ile *lnGINI* değişkenleri arasında -0.35 korelasyon katsayı sonucuna ulaşılmış olup, bu iki değişken arasında negatif yönlü ve güçlü bir ilişki bulunmaktadır. Özetle çoklu doğrusallık sorununa işaret eden yüksek korelasyon katsayılarına ilişkin sonuçlara göre, genel olarak uç değerlerden uzak dağılan korelasyon katsayılarının tespit edildiği ve araştırmada kullanılan değişkenler arasında bu sorunun baskın olmadığı ifade edilebilmektedir.

Şekil 3.3'de araştırma değişkenlerinin birbirleriyle korelasyon ilişkilerinin (kırmızı çizgi regresyon çizgisini göstermektedir) saçılma matrislerine yer verilmektedir.

Şekil 3.3. Korelasyon saçılma matrisi

Şekil 3.3'ün ilk satırında yer alan her bir grafik, araştırma kapsamındaki 5 modelde yer alan değişkenlerin birbirleri ile ilişkisini grafikler üzerinden ortaya koymaktadır. Yatay ve dikey eksende konumlandırılan her bir değişkenin kesiştiği alanda bulunan grafikler, korelasyon katsayıları ile elde edilen bilgileri teyit etmektedir.

3.5. Ekonometrik Modeller

Ekonometrik bir araştırmada en önemli ve zor olan esas unsur modelin kurulmasıdır. Modelin doğru kurulması, araştırma ve sonuçlarının başarısı açısından

büyük önem taşımaktadır. Yanlış bir model ile yapılacak analizlerde en iyi tahminci yöntemi de uygulanırsa, güvenilir sonuçlar elde edilmesi söz konusu olamamaktadır (Tarı, 2008: 9-10).

KKD ile kalkınma göstergesi olarak seçilen 5 adet sosyoekonomik gösterge ilişkisinin inceleneceği araştırmada, bağımsız değişken *KKD* iken, bağımlı değişkenler ise *GINI*, *YOK*, *TA*, *TAG* ve *TİST*'dir. Bu değişkenlerin, logaritmik veri formuna dönüştürülmesiyle Çizelge 3. 9'daki gibi araştırma analizlerinde kullanılacak ekonometrik modeller oluşturulmuştur.

Çizelge 3. 9. Araştırma analizlerinde kullanılan ekonometrik modeller

Model No	Model	Beklenen Etki Yönü
MODEL-I	$\ln GINI_{it} = \beta_0 - \beta_1 \ln KKD_{it} + \varepsilon_{it}$	-
MODEL-II	$\ln YOK_{it} = \beta_0 - \beta_1 \ln KKD_{it} + \varepsilon_{it}$	-
MODEL-III	$\ln TA_{it} = \beta_0 + \beta_1 \ln KKD_{it} + \varepsilon_{it}$	+
MODEL-IV	$\ln TAG_{it} = \beta_0 + \beta_1 \ln KKD_{it} + \varepsilon_{it}$	+
MODEL-V	$\ln TİST_{it} = \beta_0 + \beta_1 \ln KKD_{it} + \varepsilon_{it}$	+

Tezde, tüm değişkenlerin logaritmik değerleri analizlere dahil edilmiş olup, bu nedenle tam logaritmik modeller kullanılmaktadır. Modellerde yer alan “*i*” yatay kesitleri (26 adet Düzey 2 bölgesi), “*t*” zaman kesiti, “ β_0 ” modelin sabit terimi, “ β_1 ” bağımsız değişkenin bağımlı değişkenle ilişkisini temsil eden katsayı parametresi, “ ε ” ise modellerde hata terimini temsil etmektedir. Her bir modelin teorik altyapısına bakılarak, değişkenler arasındaki ilişkinin yönü ve yüzdellik ilişki düzeyi, modellerde yer alan bağımlı değişkenin tek bir bağımsız değişken ile ilişkisini araştırması nedeniyle basit regresyon modelleri ile test edilecektir.

Araştırma amacı doğrultusunda kurulan 5 ayrı ekonometrik modelin her birinde, literatüre dayanılarak seçilen değişkenlere yer verilmektedir. Bu bağlamda kurulan modellerle değişkenler arası ilişkilerin yönü ve ilişki düzeyi test edilecek olup her bir modelin teorik altyapısına kısaca yer verilecek olursa;

Gini Katsayısı (GINI): Model-I, Türkiye’de verilen *KKD*’nin gelir dağılımında temel adalet göstergelerinden biri olarak kabul edilen **Gini Katsayısı (GINI)** ile ilişkisini araştırmak üzere oluşturulmuştur. Kullanılan değişken, TÜİK veritabanından çekilmiş ikincil verilerdir ve eşdeğer hanehalkı kullanılabilir fert gelirine göre hesaplanan değerlerinin logaritması alınarak modele dahil edilmiştir. Gini katsayısı, kalkınma ve refah araştırmalarında kullanılan temel ölçütler arasında yer almakta olduğundan, teorik olarak kurulan modelde $\beta_1 < 0$ olması yani *KKD* artışı ile Gini katsayısı arasında negatif yönlü bir ilişki beklenmektedir (Güven, 2018; Tolunay ve Ekemen, 2023). İlişki yönünün negatif beklenme nedeni, Gini katsayısının gelir eşitsizlik göstergesi olarak 0 ile 1 arasında değerler alırken, “0” değerine yaklaşması halinde gelir eşitsizliğinde iyileşmeyi, “1”e yaklaşması halinde ise gelir eşitsizliğinde artış, yani gelir dağılımı adaletinde kötüleşmeyi göstermekte oluşudur. Bu sonuca ulaşılması halinde Türkiye’de verilen *KKD*’nin, gelir dağılımında ortaya çıkan eşitsizlikleri azaltıcı ve dolayısıyla sosyoekonomik refahı artırıcı etki yarattığı ifade edilebilecektir.

Yoksulluk Oranı (YOK): Model-II, *KKD* ile *Yoksulluk Oranı (YOK)* arasındaki ilişkiyi test etmektedir. *YOK* değişkeni, TÜİK veritabanından elde edilmiş ikincil verilerden oluşmaktadır. Eşdeğer hanehalkı kullanılabilir fert gelirine göre yoksul sayıları ve yoksulluk oranları olarak medyan gelirin %60’ına göre % cinsinden hesaplanan değerleriyle elde edilmiş ve modele dahil edilmiştir. Teoriye göre efektif bir *KKD* süreci olması halinde, *KKD* ile *YOK* değişkeninin ilişkisinde, *YOK* katsayısının ($\beta_1 < 0$) negatif değerli olması beklenmektedir. Nitekim *KKD* arttıkça kalkınmışlık düzeyi göstergeleri arasında kabul edilebilecek yoksulluk oranının azalması beklendiğinden, model negatif yönlü ilişkiye dayandırılmaktadır (Tolunay ve Ekemen, 2023; Shcherbak vd., 2020; Anriquez ve Stomoulis, 2007; Kay, 2009). Beklenen sonuçların elde edilmesi halinde Türkiye’de *KKD*’nin yoksulluk oranını azalttığı ifade edilebilecektir.

Tarımsal Alanlar (TA): Model-III’te yer alan bağımlı değişken kısaca *Tarımsal Alanlar (TA)* olarak belirtilmekte, kırsalda alan kullanımı göstergesi olarak hektar cinsinden toplam işlenen tarım alanlarını ifade etmektedir. Teorik olarak *KKD* arttıkça kırsalın temel geçim faaliyet alanı olan *Tarımsal alanlarda* da artışa yol

açması beklendiğinden, değişkenler arasındaki ilişkinin pozitif olması yani bağımsız değişken katsayısının $\beta_1 > 0$ olması beklenmektedir (Cvijanovic vd., 2020). Model değişkenleri arasında beklenen pozitif yönlü bir ilişkinin olması halinde, Türkiye’de verilen *KKD*’nin, kırsal alanlarla ilişkili olarak tarım alanlarının işlenme düzeyine katkı sağladığı ifade edilebilecektir.

Tarımdan elde edilen Gayrisafi Yurtiçi Hasıla (TAG): Model-IV, 2009 baz fiyatlarıyla iktisadi faaliyet kollarına göre cari fiyatlarla *Tarımdan elde edilen Gayrisafi Yurtiçi Hasıla* değerlerinin (1000 TL cinsinden) (*TAG*) *KKD* ile ilişkisini araştırmak üzere oluşturulmuştur. *KKD*’deki pozitif bir değişimin, tarımsal faaliyetleri ve dolayısıyla da bu faaliyetlerden elde edilecek gelirden artış yaratması beklendiği için $\beta_1 > 0$ olmak üzere, iki değişken arasında pozitif yönlü ilişki şeklinde modelleme yapılmıştır (Cvijanovic vd., 2020; Rykovska, 2022; Shcherbak vd., 2020). Bu yönde sonuçlar elde edilmesi halinde, Türkiye’de *KKD*’nin tarımsal alanlardan elde edilen geliri pozitif etkilediğine işaret edecektir.

Tarımsal İstihdam (TİST): Son model olarak Model-V, *Tarımsal İstihdam* olarak kısaca *TİST* şeklinde belirtilen bağımlı değişken ile bağımsız değişken *KKD* ilişkisini araştırmaktadır. *TİST*, iktisadi faaliyet kollarına göre tarımda istihdam edilen 15 yaş ve üzeri nüfusun % cinsinden değerlerinde TÜİK veritabanından elde edilerek logaritmaları ile modele dahil edilmiştir. *KKD*’nin artışı, kırsalda yatırımları ve dolayısıyla da istihdam oranını arttıracacağı beklentisi altında *TİST* ile *KKD* değişkenleri arası pozitif ilişki beklentisi referans alınarak ($\beta_1 > 0$) ilgili model kurulmuştur (Cvijanovic vd., 2020; Rykovska, 2022; Shcherbak vd., 2020). Modeldeki gibi bir ilişkiye ulaşılması halinde, Türkiye’de verilen *KKD*’nin tarımsal istihdamı olumlu etkilediği ifade edilebilecektir.

3.6. Analiz Sonuçları

Türkiye’de kırsal kalkınma desteklerinin seçilmiş 5 adet sosyoekonomik kalkınma göstergeleri ile ilişkisi, Statik Panel EKK (En küçük Kareler) yöntemlerinden Havuzlanmış Olağan En Küçük Kareler (POLS-Pooled Ordinary Least Square), Sabit Etkiler (FEM-Fixed Effect Model) ve Rassal Etkiler (REM-Random Effect Model) modelleri ile tahmin edilmektedir. İlgili modellerde panele

ilişkin tek yönlü olarak hem yatay kesit etkisi hem zaman etkisi ve iki yönlü etkiler (yatay kesit ve zaman etkileri birlikte) de dikkate alınarak POLS, FEM ve REM tahmincileriyle optimal tahmin eden modele ulaşılabilmesi açısından ayrı ayrı incelenmiştir.

Çizelge 3. 10'da araştırmanın 5 ekonometrik modelleri POLS, FEM ve REM tahmincileri ile test edilerek elde edilen bulgulara yer verilmektedir.

Çizelge 3. 10. POLS, FEM, REM testleri ve optimal tahminci araştırma sonuçları

MODEL 1: $\ln GINI_{it} = \beta_0 - \beta_1 \ln KKD_{it} + \varepsilon_{it}$									
	A. YATAY KESİT ETKİ			B. ZAMAN ETKİ			C. KESİT+ZAMAN ETKİ		
	POLS <i>Katsayı</i> (<i>Olasılık D.</i>)	FEM <i>Katsayı</i> (<i>Olasılık D.</i>)	REM <i>Katsayı</i> (<i>Olasılık D.</i>)	OLS <i>Katsayı</i> (<i>Olasılık D.</i>)	FEM <i>Katsayı</i> (<i>Olasılık D.</i>)	REM <i>Katsayı</i> (<i>Olasılık D.</i>)	OLS <i>Katsayı</i> (<i>Olasılık D.</i>)	FEM <i>Katsayı</i> (<i>Olasılık D.</i>)	REM <i>Katsayı</i> (<i>Olasılık D.</i>)
<i>lnKKD</i>	-0.011109** (0.0492)	-0.001441 (0.7226)	-0.002287 (0.5674)	-0.011109** (0.0492)	-0.019264** (0.0124)	-0.011109** (0.0497)	-0.011109** (0.0492)	-0.001555 (0.8320)	-0.002634 (0.5754)
<i>C</i>	-0.373599*** (0.0000)	-0.442344*** (0.0000)	-0.436334*** (0.0000)	-0.373599*** (0.0000)	-0.315614*** (0.0000)	-0.373599*** (0.0000)	-0.373599*** (0.0000)	-0.441536*** (0.0000)	0.433862*** (0.0000)
<i>R2</i>	0.018653	0.706502	0.001587	0.018653	0.047411	0.018653	0.018653	0.723284	0.001526
<i>F-test</i>	3.915622** (0.049172)	16.75763*** (0.000000)	0.327391 (0.567824)	3.915622** (0.049172)	1.238048 (0.278593)	3.915622** (0.049172)	3.915622** (0.049172)	13.78192*** (0.000000)	0.314739 (0.575396)
	Bre.-Pagan (LM) Testi	Chow (F- grup) Testi	Hausman Testi	Bre.-Pagan (LM) Testi	Chow (F- grup) Testi	Hausman Testi	Bre.-Pagan (LM) Testi	Chow (F- grup) Testi	Hausman Testi
	305.1806 (0.0000) < 0.05 → H1 kabul	16.967796 (0.0000) < 0.05 → H1 kabul	1.431319 (0.2315) > 0.05 → H0 kabul	0.609800 (0.4349) > 0.05 → H0 kabul	0.858232 (0.5406) > 0.05 → H0 kabul	2.501823 (0.1137) > 0.05 → H0 kabul	305.7904 (0.0000) < 0.05 → H1 kabul	13.846068 (0.0000) < 0.05 → H1 kabul	0.036936 (0.8476) > 0.05 → H0 kabul
	REM	FEM	REM	POLS	POLS	REM	REM	FEM	REM
		REM			POLS			REM	
MODEL 2: $\ln YOK_{it} = \beta_0 - \beta_1 \ln KKD_{it} + \varepsilon_{it}$									
	A. YATAY KESİT ETKİ			B. ZAMAN ETKİ			C. KESİT+ZAMAN ETKİ		
	POLS <i>Katsayı</i> (<i>Olasılık D.</i>)	FEM <i>Katsayı</i> (<i>Olasılık D.</i>)	REM <i>Katsayı</i> (<i>Olasılık D.</i>)	OLS <i>Katsayı</i> (<i>Olasılık D.</i>)	FEM <i>Katsayı</i> (<i>Olasılık D.</i>)	REM <i>Katsayı</i> (<i>Olasılık D.</i>)	OLS <i>Katsayı</i> (<i>Olasılık D.</i>)	FEM <i>Katsayı</i> (<i>Olasılık D.</i>)	REM <i>Katsayı</i> (<i>Olasılık D.</i>)
<i>lnKKD</i>	-0.032528*** (0.0013)	-0.016738* (0.0635)	-0.019467** (0.0262)	-0.032528*** (0.0013)	-0.052569*** (0.0001)	-0.035535*** (0.0008)	-0.032528*** (0.0013)	-0.035537** (0.0266)	-0.026554** (0.0164)
<i>C</i>	1.460542*** (0.0000)	1.348267*** (0.0000)	1.367674*** (0.0000)	1.460542*** (0.0000)	1.603050*** (0.0000)	1.481928*** (0.0000)	1.460542*** (0.0000)	1.481938*** (0.0000)	1.418062*** (0.0000)
<i>R2</i>	0.049180	0.558596	0.023708	0.049180	0.107091	0.052610	0.049180	0.598875	0.027635
<i>F-test</i>	10.65512*** (0.00128)	8.809811*** (0.000000)	5.002482** (0.026383)	10.65512*** (0.001285)	2.983380*** (0.003527)	11.43953*** (0.000860)	10.65512*** (0.001285)	7.872114*** (0.000000)	5.854669** (0.016404)
	Bre.-Pagan (LM) Testi	Chow (F- grup) Testi	Hausman Testi	Bre.-Pagan (LM) Testi	Chow (F- grup) Testi	Hausman Testi	Bre.-Pagan (LM) Testi	Chow (F- grup) Testi	Hausman Testi
	154.2821 (0.0000) < 0.05 → H1 kabul	8.355541 (0.0000) < 0.05 → H1 kabul	1.543587 (0.2141) > 0.05 → H0 kabul	0.389492 (0.5326) > 0.05 → H0 kabul	1.843774 (0.0808) > 0.05 → H0 kabul	4.213916 (0.0401) < 0.05 → H1 kabul	154.6716 (0.0000) < 0.05 → H1 kabul	7.451451 (0.0000) < 0.05 → H1 kabul	0.610813 (0.4345) > 0.05 → H0 kabul
	REM	FEM	REM	POLS	POLS	FEM	REM	FEM	REM
		REM			POLS			REM	
MODEL 3: $\ln TA_{it} = \beta_0 + \beta_1 \ln KKD_{it} + \varepsilon_{it}$									
	A. YATAY KESİT ETKİ			B. ZAMAN ETKİ			C. KESİT+ZAMAN ETKİ		
	POLS <i>Katsayı</i> (<i>Olasılık D.</i>)	3EM <i>Katsayı</i> (<i>Olasılık D.</i>)	REM <i>Katsayı</i> (<i>Olasılık D.</i>)	OLS <i>Katsayı</i> (<i>Olasılık D.</i>)	FEM <i>Katsayı</i> (<i>Olasılık D.</i>)	REM <i>Katsayı</i> (<i>Olasılık D.</i>)	OLS <i>Katsayı</i> (<i>Olasılık D.</i>)	FEM <i>Katsayı</i> (<i>Olasılık D.</i>)	REM <i>Katsayı</i> (<i>Olasılık D.</i>)

<i>lnKKD</i>	0.184058*** (0.0006)	-0.007619** (0.0225)	-0.007517** (0.0241)	0.184058*** (0.0006)	0.345752*** (0.0000)	0.184058*** (0.0005)	0.184058*** (0.0006)	-0.005319 (0.2945)	-0.005589 (0.2373)
<i>C</i>	4.448328*** (0.0000)	5.811274*** (0.0000)	5.810554*** (0.0000)	4.448328*** (0.0000)	3.298574*** (0.0000)	4.448328*** (0.0000)	4.448328*** (0.0000)	5.794920*** (0.0000)	5.796841*** (0.0000)
<i>R2</i>	0.056256	0.997851	0.023971	0.056256	0.108684	0.056256	0.056256	0.998548	0.006772
<i>F-test</i>	12.27963*** (0.000562)	3232.716*** (0.0000)	5.059407** (0.025551)	12.27963*** (0.000562)	3.033160*** (0.003073)	12.27963*** (0.000562)	12.27963*** (0.000562)	3626.961*** (0.0000)	1.404559 (0.237327)
	Bre.-Pagan (LM) Testi	Chow (F- grup) Testi	Hausman Testi	Bre.-Pagan (LM) Test	Chow (F- grup) Testi	Hausman Testi	Bre.-Pagan (LM) Testi	Chow (F- grup) Testi	Hausman Testi
	655.8809 (0.0000) < 0.05 → H1 kabul	3172.4822 *** (0.000) < 0.05 → H1 kabul	5.097224** (0.0240) < 0.05 → H1 kabul	0.176474 (0.6744) > 0.05 → H0 kabul	1.672168 (0.1177) > 0.05 → H0 kabul	11.550071 (0.0007) < 0.05 → H1 kabul	656.0574 (0.0000) < 0.05 → H1 kabul	3529.581368 (0.0000) < 0.05 → H1 kabul	0.021809 (0.8826) > 0.05 → H0 kabul
	REM	FEM	FEM	POLS	POLS	FEM	REM	FEM	REM
		FEM			POLS			REM	

$$\text{MODEL 4: } \ln TAG_{it} = \beta_0 + \beta_1 \ln KKD_{it} + \varepsilon_{it}$$

	A. YATAY KESİT ETKİ			B. ZAMAN ETKİ			C. KESİT+ZAMAN ETKİ		
	POLS	FEM	REM	OLS	FEM	REM	OLS	FEM	REM
	<i>Katsayı (Olasilık D.)</i>	<i>Katsayı (Olasilık D.)</i>	<i>Katsayı (Olasilık D.)</i>	<i>Katsayı (Olasilık D.)</i>	<i>Katsayı (Olasilık D.)</i>	<i>Katsayı (Olasilık D.)</i>	<i>Katsayı (Olasilık D.)</i>	<i>Katsayı (Olasilık D.)</i>	<i>Katsayı (Olasilık D.)</i>
<i>lnKKD</i>	0.210472*** (0.0000)	-0.005724 (0.8538)	0.024324 (0.4224)	0.210472*** (0.0000)	0.395459*** (0.0000)	0.376836*** (0.0000)	0.210472*** (0.0000)	0.004091 (0.6984)	0.007610 (0.4873)
<i>C</i>	5.366422*** (0.0000)	6.903723*** (0.0000)	6.690055*** (0.0000)	5.366422*** (0.0000)	4.051040*** (0.0000)	4.183461*** (0.0000)	5.366422*** (0.0000)	6.833930*** (0.0000)	6.808908*** (0.0000)
<i>R2</i>	0.109667	0.718591	0.002871	0.109667	0.482555	0.269442	0.109667	0.990601	0.002345
<i>F-test</i>	25.37420*** (0.000001)	17.77665*** (0.000000)	0.593027 (0.442133)	25.37420*** (0.000001)	23.19771*** (0.000000)	75.97621*** (0.000000)	25.37420*** (0.000001)	555.7248*** (0.000000)	0.484159 (0.487329)
	Bre.-Pagan (LM) Testi	Chow (F- grup) Testi	Hausman Testi	Bre.-Pagan (LM) Test	Chow (F- grup) Testi	Hausman Testi	Bre.-Pagan (LM) Testi	Chow (F- grup) Testi	Hausman Testi
	213.7259 (0.0000) < 0.05 → H1 kabul	15.666228 (0.0000) < 0.05 → H1 kabul	19.439620 (0.0000) < 0.05 → H1 kabul	303.6919 (0.0000) < 0.05 → H1 kabul	20.486519 (0.0000) < 0.05 → H1 kabul	3.908177 (0.0481) < 0.05 → H1 kabul	517.4178 (0.0000) < 0.05 → H1 kabul	509.645499 (0.0000) < 0.05 → H1 kabul	0.000000 (1.0000) > 0.05 → H0 kabul
	REM	FEM	FEM	REM	FEM	FEM	REM	FEM	REM
		FEM			FEM			REM	

$$\text{MODEL 5: } \ln TIST_{it} = \beta_0 + \beta_1 \ln KKD_{it} + \varepsilon_{it}$$

	A. YATAY KESİT ETKİ			B. ZAMAN ETKİ			C. KESİT+ZAMAN ETKİ		
	POLS	FEM	REM	OLS	FEM	REM	OLS	FEM	REM
	<i>Katsayı (Olasilık D.)</i>	<i>Katsayı (Olasilık D.)</i>	<i>Katsayı (Olasilık D.)</i>	<i>Katsayı (Olasilık D.)</i>	<i>Katsayı (Olasilık D.)</i>	<i>Katsayı (Olasilık D.)</i>	<i>Katsayı (Olasilık D.)</i>	<i>Katsayı (Olasilık D.)</i>	<i>Katsayı (Olasilık D.)</i>
<i>lnKKD</i>	0.184897*** (0.0007)	-0.000272 (0.9788)	0.000620 (0.9517)	0.184897*** (0.0007)	0.348836*** (0.0000)	0.184897*** (0.0006)	0.184897*** (0.0007)	0.023360 (0.1620)	0.017866 (0.2294)
<i>C</i>	0.004479 (0.9907)	1.321156*** (0.0000)	1.314816*** (0.0000)	0.004479 (0.9907)	-1.161233** (0.0248)	0.004479 (0.9906)	0.004479 (0.9907)	1.153114*** (0.0000)	1.192185*** (0.0000)
<i>R2</i>	0.054086	0.980428	0.000018	0.054086	0.109114	0.054086	0.054086	0.985040	0.007005
<i>F-test</i>	11.77877*** (0.000724)	348.7197*** (0.0000)	0.003611 (0.952143)	11.77877*** (0.000724)	3.046641*** (0.002961)	11.77877*** (0.000724)	11.77877*** (0.000724)	347.1859*** (0.0000)	1.453122 (0.229410)
	Bre.-Pagan (LM) Testi	Chow (F- grup) Testi	Hausman Testi	Bre.-Pagan (LM) Test	Chow (F- grup) Testi	Hausman Testi	Bre.-Pagan (LM) Testi	Chow (F- grup) Testi	Hausman Testi
	634.4987 (0.0000) < 0.05 → H1 kabul	342.661597 (0.0000) < 0.05 → H1 kabul	4.539241 (0.0331) < 0.05 → H1 kabul	0.062829 (0.8021) > 0.05 → H0 kabul	1.755969 (0.0981) > 0.05 → H0 kabul	11.316899 (0.0008) < 0.05 → H1 kabul	634.5616 (0.0000) < 0.05 → H1 kabul	338.376634 (0.0000) < 0.05 → H1 kabul	0.529056 (0.4670) > 0.05 → H0 kabul
	REM	FEM	FEM	POLS	POLS	FEM	REM	FEM	REM
		FEM			POLS			REM	

*, **, *** simgeleri sırasıyla %10, %5 ve %1 anlamlılık düzeyini ifade etmektedir.

Bu tahminçiler arasında doğru karar için, hem zaman etkiler hem grup etkiler hem de grup+zaman etkilerinde olmak üzere 3 alternatifte de durumların incelenmesi gerekmektedir. Panel veri analizlerde POLS, FEM ve REM tahminçileri arasında etkin

olan tahmincinin belirlenmesinde Hausman, F grup (Chow) ve Breusch-Pagan (LM) testlerinden yararlanılmaktadır (Tarı, 2010: 492-495, Abdullah vd., 2022: 2). Bu testlerin kullanıldığı durumlar ve hipotezleri Çizelge 3. 11’de özetlenmektedir.

Çizelge 3. 11. Optimal tahminci araştırması ve hipotezleri

Kullanılan Model	Etkin Tahminci Testi	Hipotezleri
Rassal (Random-REM)	Hausman Testi	H_0 : REM uygundur H_1 : FIXED uygundur
Sabit (Fixed-FEM)	Chow (F) testi	H_0 : Pooled uygundur H_1 : FIXED uygundur
Havuzlanmış EKK (Pooled-POLS) (None)	Breusch-Pagan (LM) Testi	H_0 : POLS uygundur H_1 : REM uygundur

Çizelge 3. 10 ve Çizelge 3. 11’de yer alan bilgilerden hareketle Çizelge 3. 12 hazırlanmış olup; burada her bir araştırma modelinde Panel EKK için ulaşılan optimal tahminci sonuçları özetlenmektedir.

Çizelge 3. 12. Optimal tahminci seçimine ilişkin bulgular

ETKI	Pooled Model’de; Bre.-Pag. (LM) Test	Fixed Model’de; F (Chow) Test	Random Model’de; Hausman Test	UYGUN TAHMİNÇİ KARARI	ETKİ VAR / YOK	Optimal Tahmincili Model ve Katsayı Sonuçları
MODEL I						
Yatay Kesit Etkisi	Random	Fixed	Random	REM →	YOK →	$\ln GINI_{it} = \beta_0 - \beta_1 \ln KKD_{it} + \varepsilon_{it}$ Parametre katsayıları ve F ist ANLAMSIZ
Zaman (Period) Etkisi	Pooled	Pooled	Random	POLS →	VAR →	$\ln GINI_{it} = -0.373599 - 0.011109 \ln KKD_{it} + \varepsilon_{it}$
Grup + Zaman (Both)	Random	Fixed	Random	REM →	YOK →	Parametre katsayıları ve F ist ANLAMSIZ
MODEL II						
Yatay Kesit Etkisi	Random	Fixed	Random	REM →	YOK →	$\ln YOK_{it} = \beta_0 - \beta_1 \ln KKD_{it} + \varepsilon_{it}$ Parametre anlamlılık düzeyi ve R2 düşük
Zaman (Period) Etkisi	Pooled	Pooled	Fixed	POLS →	VAR →	$\ln YOK_{it} = 1.460542 - 0.032528 \ln KKD_{it} + \varepsilon_{it}$
Grup + Zaman (Both)	Random	Fixed	Random	REM →	YOK →	Parametre anlamlılık düzeyi ve R2 düşük
MODEL III						
Yatay Kesit Etkisi	Random	Fixed	Fixed	FEM →	VAR →	$\ln TA_{it} = \beta_0 + \beta_1 \ln KKD_{it} + \varepsilon_{it}$ $\ln TA_{it} = 5.811274*** - 0.007619** \ln KKD_{it} + \varepsilon_{it}$
Zaman (Period) Etkisi	Pooled	Pooled	Fixed	POLS →	VAR →	$\ln TA_{it} = 4.448328*** + 0.184058*** \ln KKD_{it} + \varepsilon_{it}$
Grup + Zaman (Both)	Random	Fixed	Random	REM →	YOK →	R2 Düşük, Parametre katsayısı ve F ist ANLAMSIZ
MODEL IV						
Yatay Kesit Etkisi	Random	Fixed	Fixed	FEM →	YOK →	$\ln TAG_{it} = \beta_0 + \beta_1 \ln KKD_{it} + \varepsilon_{it}$ Parametre katsayıları ve F ist ANLAMSIZ
Zaman (Period) Etkisi	Random	Fixed	Fixed	FEM →	VAR →	$\ln TAG_{it} = 4.051040*** + 0.395459*** \ln KKD_{it} + \varepsilon_{it}$
Grup + Zaman (Both)	Random	Fixed	Random	REM →	YOK →	Parametre katsayıları ve F ist ANLAMSIZ
MODEL V						
Yatay Kesit Etkisi	Random	Fixed	Fixed	FEM →	YOK →	$\ln TIST_{it} = \beta_0 + \beta_1 \ln KKD_{it} + \varepsilon_{it}$ Parametre katsayısı anlamsız
Zaman (Period) Etkisi	Pooled	Pooled	Fixed	POLS →	VAR →	$\ln TIST_{it} = 0.004479 + 0.184897*** \ln KKD_{it} + \varepsilon_{it}$
Grup + Zaman (Both)	Random	Fixed	Random	REM →	YOK →	Parametre katsayısı ve MODEL ANLAMSIZ

Araştırmada POLS, FEM ve REM modelleri içerisinde, tek yönlü (yatay kesit etkisi, zaman etkisi) ve iki yönlü (yatay kesit+zaman etkisi) etkiler de dikkate alınarak optimal tahminci belirlenmiş ve bu doğrultuda analiz sonuçları elde edilerek Çizelge 3. 12’de özetlenmiştir. Optimal model belirlemede yardımcı olan LM test, F testi ve Hausmann test sonuçlarına göre, Model-I için optimal tahmincinin zaman (period) etkisinde POLS model olduğu sonucuna ulaşılmaktadır. Yani bu model POLS modelde tek yönlü etki altında optimal tahminci sonucuna ulaştırmaktadır. Model-II ve Model-III için zaman (period) etkisinde yine POLS tahmincinin uygun olduğu sonucu elde edilmiştir. Ayrıca Model-III yatay kesitte Sabit etkilerde de anlamlı sonuçlar göstermesine karşın, POLS modellenli sonuçlar teoriyi destekler niteliği baskındır. Yani Model-III diğer modellerden farklı olarak, hem yatay kesitte hem de zaman boyutunda olmak üzere 2 ayrı etki taşımaktadır. Model-IV’te, zaman (period) etkisinde FEM model tahminci etkilidir. Model-V zaman etkisinde POLS modelinin uygun olduğu tespit edilmiştir.

Teorik altyapı ile uyumlu olarak kurulan 5 ayrı ekonometrik modelde çalışma sonucunda ulaşılması beklenen katsayılar ve işaretleri ile testler sonucunda ortaya çıkan katsayı değerleri ve işaretleri Çizelge 3. 13 ’de karşılaştırılarak özetlenmiştir.

Çizelge 3. 13. Model tahminlerine ilişkin panel bulguları

	Model Tahmini	Tahmin Analiz Sonuçları
MODEL I	$\ln GINI_{it} = \beta_0 - \beta_1 \ln KKD_{it} + \varepsilon_{it}$	$\ln GINI_{it} = -0.373599 - 0.011109 \ln KKD_{it} + \varepsilon_{it}$
MODEL II	$\ln YOK_{it} = \beta_0 - \beta_1 \ln KKD_{it} + \varepsilon_{it}$	$\ln YOK_{it} = 1.460542 - 0.032528 \ln KKD_{it} + \varepsilon_{it}$
MODEL III	$\ln TA_{it} = \beta_0 + \beta_1 \ln KKD_{it} + \varepsilon_{it}$	$\ln TA_{it} = 4.448328 + 0.184058 \ln KKD_{it} + \varepsilon_{it}$
MODEL IV	$\ln TAG_{it} = \beta_0 + \beta_1 \ln KKD_{it} + \varepsilon_{it}$	$\ln TAG_{it} = 4.051040 + 0.395459 \ln KKD_{it} + \varepsilon_{it}$
MODEL V	$\ln TİST_{it} = \beta_0 + \beta_1 \ln KKD_{it} + \varepsilon_{it}$	$\ln TİST_{it} = 0.004479 + 0.184897 \ln KKD_{it} + \varepsilon_{it}$

Çizelge’ye göre, araştırma kapsamında teoriye uygun olarak kurulan 5 ekonometrik modellemeden de anlamlı ve teoriyi dayalı beklentileri destekleyici yönde sonuçlar elde edilmiştir.

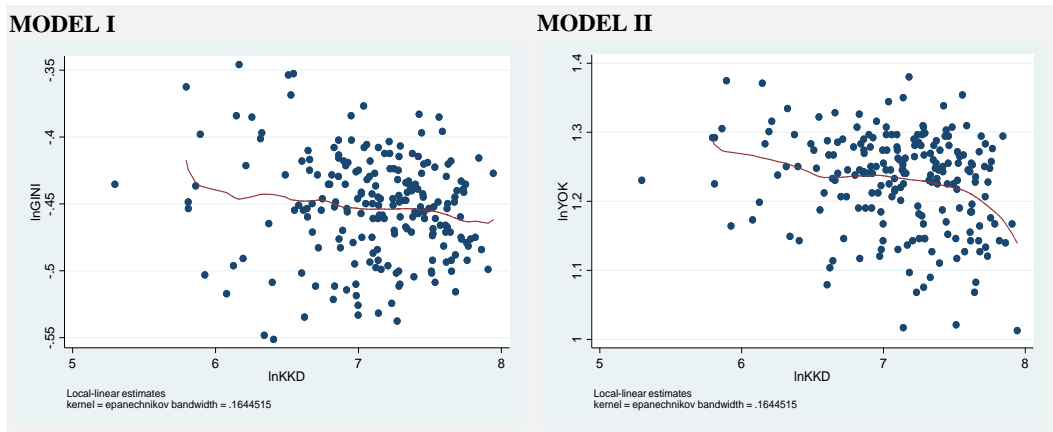
Son olarak, tez araştırma modellerinde yer alan değişkenlerde, normal dağılım koşulu sağlanmamaktadır. Bu durumda normal dağılım özelliğinde olmayan seriler için nonparametrik testlerden Kernel Bazlı Regresyon tahmincisinin daha uygun sonuçlar ortaya koymakta olduğu bilinmektedir. Bu yaklaşım Hurvich vd. tarafından 1998 yılında geliştirilmiş olup, sapma ve varyansı minimize eden bir yöntemdir (Balı ve Özmen, 2023: 108). Dolayısıyla tez bulgularında elde edilen tahminler, Kernel bazlı regresyon testi ile de tahmin edilerek, elde edilen tahmin sonuçlarının doğruluğu kontrol edilmektedir.

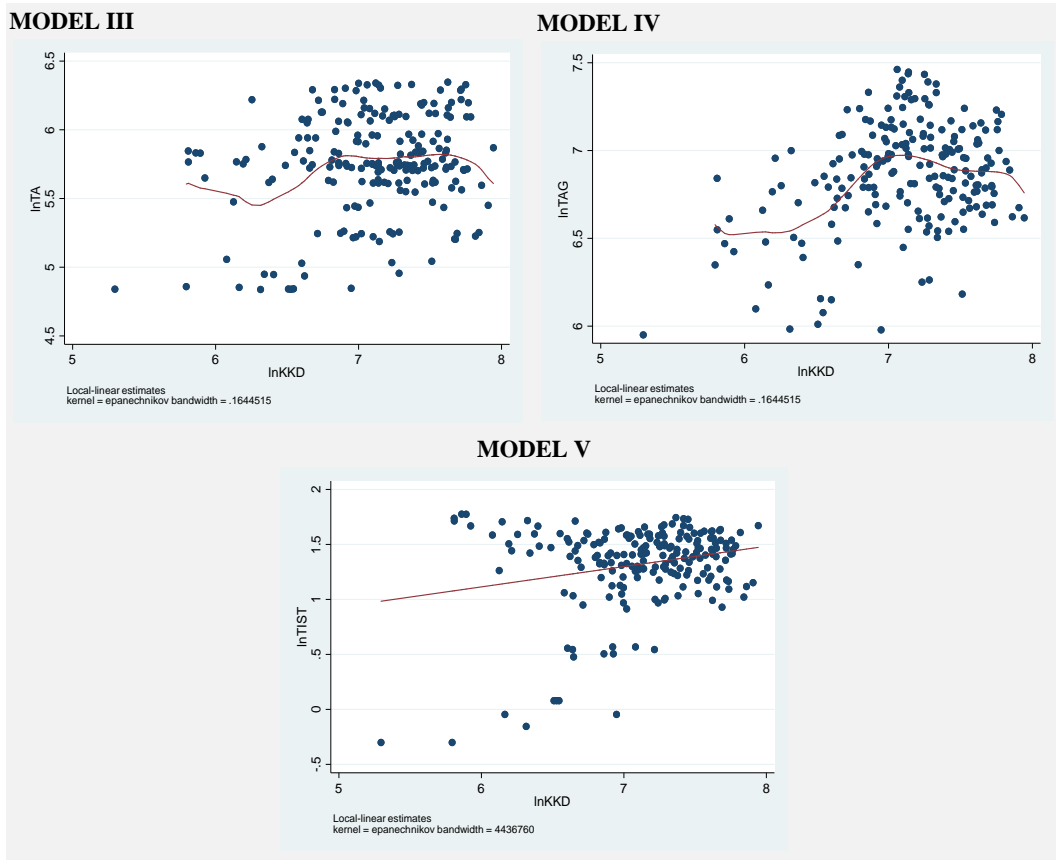
Çizelge 3. 14. Nonparametrik Kernel bazlı regresyon bulguları

	Katsayı	Bootstrap Standart Hata	P olasılık
MODEL I	-0.45	.0026	0.000
MODEL II	1.22	.004	0.000
MODEL III	5.75	.026	0.000
MODEL IV	6.86	.020	0.000
MODEL V	1.31	.027	0.000

Not: Local Linear regresyon kullanıldı, Epanechnikov Kernel kullanıldı, Bulgular 400 Bootstrap replication ile üretildi.

Çizelge 3.14'te Nonparametric Kernel Regresyon bulgularına yer verilmekte iken, bu bulgular Şekil 3.4'te grafikler üzerinde gösterilmektedir.

Şekil 3. 4. Nonparametrik Kernel regresyon tahmin grafikleri

Elde edilen katsayılara göre, Model 5 yüksek dereceli doğrusal bir ilişki ortaya koymakta olup, değişkenler arasında güçlü bir ilişki düzeyine işaret etmektedir. Yani KKD ile TİST (tarımsal istihdam) arasında güçlü bir ilişkinin varlığı Kernel bazlı regresyon tahmincisiyle de kanıtlanmaktadır. Model 1 ve Model 2’de beklendiği üzere negatif yönlü ancak zayıf ilişki görülürken, Model 3 ve 4 ise doğrusal ilişkiye dair güçlü bir kanıt sunmamaktadır.

3.7. Bulgular ve Tartışma

2014 ile 2021 yılları arasında Türkiye’de yapılan *KKD*’nin, kırsal kalkınma üzerine etkisinin tespit edilmesi amaçlanan bu tezde, Düzey 2 bölgeleri örneklemeyle kalkınma bağlamında seçilmiş 5 adet sosyoekonomik gösterge ilişkisinin araştırılarak, desteklerin etkinliğine ilişkin bulgulara ulaşılmasına odaklanılmıştır. Bu bağlamda panel veri seti kullanılarak POLS, FEM ve REM yöntemleri uygulanmış ve bu

yöntemlerden elde edilen bulguların sağlamlılığı için kernel bazlı nonparametrik regresyon analizleri uygulanmıştır.

İlk olarak uygulanan Panel EKK analizleri sonucunda, elde edilen bulgulara kısaca yer verilecek olursa; genel olarak kurulan 5 modelden teoriye dayalı kurulan modellere ait elde edilen sonuçlarda, anlamlı ve teoriyi destekleyici sonuçlara ulaşılmıştır. Panel EKK sonuçlarına ilişkin bulgular 5 ayrı modelde tek tek değerlendirilecek olursa;

Model I’de yer alan değişkenlerden bağımsız değişken $\ln KKD$ ile bağımlı değişken $\ln GINI$ katsayısı arasında istatistiki olarak anlamlı ve beklendiği üzere negatif yönde bir ilişki tespit edilmektedir. KKD ’de % 1’lik bir artış karşısında, $GINI$ katsayısı % 0,01 azalarak, gelir eşitsizliklerinin azaltılmasını, yani bireyler arasında elde edilen gelirler arasındaki farkların azalmasını desteklemektedir. Dolayısıyla Türkiye’de verilen KKD ’nin, bireyler arası gelir dağılımı eşitsizliklerini azaltarak, kalkınma refah düzeyinin artırılmasına katkı sağladığı ifade edilebilmektedir. İlgili model bulguları teorik açıdan Güven (2018), Tolunay ve Ekemen (2023) araştırmalarının elde ettiği bulgularla benzerlik göstermektedir. Kırsal alanlarda kalkınma odaklı çalışmalarla bireyler arası gelir farklarının azaltılması ve dolayısıyla daha adil bir gelir dağılımı yaratmaya katkı sağladığı sonucuna ulaşılmaktadır.

Model II bulgularına göre, $\ln KKD$ ile $\ln YOK$ değişkenleri arasında anlamlı ve beklendiği üzere negatif yönlü bir ilişki tespit edilmiştir. Değişkenler arası ilişki Tolunay ve Ekemen (2023); Shcherbak vd., (2020) çalışmalarında elde edilen sonuçlarla uyumlu olarak teoriyi destekler niteliktedir. Yani $\ln KKD$ ’de %1’lik bir artış olması halinde, $\ln YOK$ değişkeninde % 0,03 azalmaya yol açmaktadır. Bu durum KKD faaliyetlerinin yoksulluk oranlarını azaltmada etkin sonuç elde edilebildiğini ortaya koymaktadır.

Model III, $\ln KKD$ ile $\ln TA$ arasında anlamlı ve beklendiği üzere pozitif yönlü ilişki bulunmaktadır. Bulgulara göre $\ln KKD$ ’deki %1’lik bir artış, $\ln TA$ değişkenine % 0,18 düzeyinde pozitif etki yaratarak, tarımsal alanların artmasına katkı sağlamakta olup Cvijanovic vd. (2020) bulguları ile benzerlik göstermektedir. Bu sonuca göre Türkiye’de KKD artmaya devam ettiğinde, işlenen tarım alanlarında artışa yol açtığı

ifade edilebilmektedir. Tarım alanlarında artışla birlikte üretim, gelir, istihdam gibi değişkenlerde iyileşme ortaya çıkarak, kırsalda yaşanan refah sorunlarında azalışa katkı sağlayıcı bir etkiye yol açacağı dolayısıyla da kırsal kalkınma desteklerinin pozitif katkısının bulunduğu belirtilmesi mümkündür.

Model IV, *lnKKD* ile *lnTAG* değişkenleri arasında anlamlı ve teorik açıdan beklendiği üzere pozitif yönlü ilişki tespit edilmiştir. *lnKKD* bağımsız değişkenindeki %1'lik artış karşısında *lnTAG* değişkeni % 0,39 artış yönünde etkilenmektedir. Araştırmada kurulan modeller içerisinde KKD ile TAG arasındaki ilişki, Zhang (2022); Cvijanovic vd. (2020); Rykovska (2022); Shcherbak vd. (2020) çalışmaları ile benzerlik göstererek, kırsal kalkınma desteklerinin en fazla etkilediği değişkenin *lnTAG* (yani tarımsal alanlardan elde edilen gelir) olduğu tespit edilmiştir. Bu duruma ilişkin olarak kırsalda kamusal destek mekanizmaları içerisinde ağırlıklı olarak doğrudan tarımı arttırıcı desteklerin önemli bir rol oynamasının belirleyici ve önemli bir unsur olduğu ifade edilebilmektedir.

Son olarak Model V, *lnKKD* ile *lnTIST* değişkenleri arasında istatistiki olarak anlamlı ve teorik açıdan beklendiği üzere pozitif yönlü ilişki sonucuna ulaşılmıştır. *lnKKD* bağımsız değişkenindeki %1'lik artış, *lnTIST* değişkenini % 0,18 artış yönünde etkilediği ortaya çıkmaktadır. Teorik olarak Cvijanovic vd. (2020); Rykovska (2022); Shcherbak vd. (2020) çalışmaları ile benzer bulgulara ulaştıran bu modelden elde edilen sonuca göre, Türkiye'de verilen KKD'nin, kırsal refahına katkı yaratarak bölgede tarımsal istihdam açısından da pozitif yönde gelişimi olumlu etkilediği ifade edilebilmektedir.

Genel olarak araştırma konusunun temel sorularına ilişkin olarak, Türkiye'de kırsal kalkınma desteklerinin en yüksek düzeyli etki yarattığı sosyoekonomik kalkınma göstergesinin seçilen 5 farklı değişkenden "TAG, TA ve TİST" değişkenlerinde yani tarımsal alanlarda görüldüğü araştırma bulgularından açıkça ortaya çıkmaktadır. Bu açıdan Türkiye'de KKD'nin, daha çok tarımsal üretimin devamlılığını sürdürebilme ve katma değerli üretimin sağlanabilmesine yönelik olarak yürütülmesinden kaynaklandığı ileri sürülebilmektedir. Diğer yandan tarımsal alanlarda yaratılan refaha katkı düzeyinin ölçülmesi, destekleme döneminin hemen ardından gelen dönem içerisinde ya da birkaç tarımsal ürün hasatının hemen ardından

tespit edilebildiği için, bu alanlarda verilen KKD'nin etkilerinin belirlenmesi, nispeten kolay hale gelmektedir. Ekonomik refah göstergelerinden GINI ve YOK gibi uzun vadede etkiler yaratan ekonomik ve beşeri göstergelere etkisinin tespitini, veri setinin kısalığı zorlaştırmaktadır. Dolayısıyla Türkiye'de oldukça kısa dönemli verilerine ulaşılabilen KKD ve temel kalkınma göstergelerinin ortak bir çerçevede hazırlanarak, kamu ile paylaşımının ve daha uzun yıllarla ekonometrik verilere ulaşılabilmesinin sağlanması halinde, konuya dair daha efektif ekonometrik analiz süreçleri mümkün hale gelecek ve bu çalışma gelecek çalışmalara yol göstericilik üstlenecektir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Sosyal bilimler içerisinde yer alarak insan ve toplum temelli bir bilim dalı olan “iktisat”, yaklaşık olarak 250 yıl kadar önce ayrı bir bilim dalı olarak kabul edilmiştir. O dönemler itibariyle; sanayi devrimi, kitlesel üretim, büyük dünya savaşları, büyüme ve kalkınma hamleleri, küreselleşme ve teknolojik gelişmelerin ardından bilgi çağı olarak adlandırılan günümüze dek hızlı bir gelişim süreci yaşanmıştır. Bu süreçte değişime uğrayan birey ve toplum ihtiyaçları odağında iktisadın araştırma alanı da yeniden şekillenerek sosyal bir bilim olarak doğan iktisadi, insan odağından matematiksel ve teknik analizlere yer veren çalışmaları da kapsayıcı hale getirmiş, ancak insani ve toplumsal dinamikler hala büyük bir önem taşımaya devam etmektedir. Nitekim günümüz iktisadi araştırmaları her ne kadar teknoloji, bilgi ve matematik etrafında şekillendirilmekte olsa da insan, toplum ve bunların refah düzeyinin iyileştirilmesi, araştırma alanlarının yönünü belirleyen temel konular arasında yer almaktadır.

İktisadi açıdan her bağımsız ülkenin rasyonelite gereği, öncelikle kendi çıkarları odağında hareket etmesi beklenecektir. Gelişmiş, gelişmekte olan ve az gelişmiş şeklinde kategorize edilen ülkeler arasında, tıpkı rasyonel birey ilkesindeki gibi, fayda-maliyet süreçleriyle çeşitlenen politikalar uygulanmaktadır. Özellikle gelişmiş ülkelerin, diğerlerine tavsiye ettiği politikaları uygulayan ülke göstergelerinde uzun yıllar efektif bir iyileşme ortaya çıkarmamış olması, bu durumu daha da dikkat çekici bir hale getirmektedir. Ekonomik olduğu kadar toplumsal sorunlar açısından da kendi ihtiyaçlarının yerli paydaşlarla tespiti, yerel dinamiklerine uygun çözümlerin geliştirilmesi, kurumsal yapılanmanın gerektiği şekilde reforme edebilmesi gibi stratejik unsurlar, ülkelerin sürdürülebilir büyüme, kalkınma ve genel olarak güçlü olma yarışında hayati önem taşımaktadır. Dolayısıyla özellikle Türkiye gibi temel gıda ihtiyaçlarını sağlayan tarımsal üretiminin büyük kısmının hala kırsal alanlar ve bu alanlarda yaşayanlar tarafından üretildiği ülkelerde kalkınmanın sağlanması, dengeli ve sürdürülebilir büyüme ile kalkınma hedeflerine ulaşılabilmesi açısından kritik bir konudur. Bu doğrultuda kırsal kalkınmaya yönelik yapılan kamusal desteklerin, sosyoekonomik göstergelerde iyileşmeyle kalkınmaya etkisinin tespit edilebilmesi;

optimal süreç yönetimi, kaynak kullanımı ve politikaların sağlanmasındaki rolü nedeniyle araştırmayı literatürde gerekli tartışma konuları arasına girdirmektedir.

Günümüzde kırsal kalkınma, mikro ölçekte bölgelerarası eşitsizlikler sorununun azaltılmasından, makro ölçekte de ulusal büyüme ve kalkınma hedeflerine ulaşma açısından büyük önem taşımaktadır. Kırsal alanlarda büyüme ve kalkınma amacıyla yürütülecek faaliyet ve uygulamalarda kamu kesimi, özel sektör, yerel aktörler ve halkın birlikte çabaları gerekmektedir, kamusal destekler genellikle daha büyük bir paya sahip olmaktadır. Kamusal kırsal kalkınma desteklerinde amaçlanan sadece ekonomik göstergelerde iyileşmeye katkıda bulunmak değil aynı zamanda kar kaygılarından uzak hizmet sunumuyla, refah yaşam koşullarının tesisine katkı sağlamaktır. Nitekim kamusal kırsal kalkınma desteklerinden beklenen de kırsalda üretim kapasitesi, gelir düzeyi, altyapı gelişiminin beraberinde temel yaşam standartlarının yükseltilmesi ve kırsal gelişimini güçlendirme odaklı kapsayıcı çalışmalara ulaşabilmektir.

Temel olarak kamusal kırsal kalkınma desteklerinin kısa ve orta vadeli etkisinden ziyade, uzun vadede etki doğurması beklenmesine karşın; doğru politikaların geliştirilerek uzun vadede etkinlik düzeyi yüksek uygulamaların yürütülebilmesi açısından kısa ve orta vadeli etki düzeyinin belirlenmesi kritik bir ihtiyaç haline gelmektedir. Bu doğrultuda kamusal desteklerin, kısa ve orta vadede kalkınma ve refah göstergeleri üzerinde yarattığı etki düzeyinin belirlenebilmesi, ulusal politika hedeflerine ulaşma, kırsalın kalkınmasına katkı sağlama ve diğer yandan da ulusal kaynakların etkin kullanımının sağlanabilmesi bakımından son derece önemlidir. Bu kapsamda KKD'nin çeşitli kalkınma göstergeleri ile ilişkisini araştırarak, etkinlik tespitinin gerekliliğine dair oldukça geniş bir teorik literatüre ulaşılabilmektedir. Ancak kırsal alana ilişkin ortak bir tanımlama bulunmaması sorununa ilaveten, verilere ihtiyaç duyulan kırsal kalkınma göstergeleri açısından da benzer problemler devam etmektedir. Bu nedenle konuya ilişkin genellikle teorik çalışmalara rastlanmakla birlikte, son derece sınırlı da olsa ampirik çalışmalarla da karşılaşılabilmektedir.

“Kırsal Kalkınma Desteklerinin, Seçilmiş Kalkınma Göstergeleri İle İlişkisi: Türkiye İBBS Düzey-2 Bölgeleri Örneği” adlı bu araştırma, Türkiye’de uzun yıllar çeşitli sorunları barındıran kırsal alanlarda kalkınma konusuna odaklanmaktadır. Kamusal KKD'nin yarattığı etki düzeyinin tespit edilebilmesi ile optimal mekanizmaların

geliştirilmesine yönelik ekonometrik analiz bulgularına dayanan öneriler sunulabilmesi amacıyla araştırmada 3 temel soruya cevap aranmaktadır:

(i) Türkiye’de 2014-2021 döneminde yapılan kırsal kalkınmaya yönelik destekleme faaliyetlerinin, refah/kalkınma göstergelerine etki ve ilişki düzeyi nedir?

(ii) Türkiye’de 2014-2021 döneminde yapılan kırsal kalkınma desteklemeleriyle, refah göstergeleri bağlamında seçilmiş sosyoekonomik gelişmişlik göstergelerinden hangilerinde daha fazla/az etkinliğe katkı sağlanmıştır?

(iii) Ulaşılan ekonometrik bulgulara göre Türkiye’de KKD mekanizmaları içerisinde etkinliği arttırıcı ne gibi öneriler sunulabilir?

Belirtilen temel araştırma sorularına cevaplar elde edilebilmesi odağında, çalışmada Türkiye’de yapılan kamusal KKD, araştırma modellerinin ortak bağımsız değişkenidir. Bağımlı değişkenler olarak ise TÜİK veritabanından elde edilen çeşitli kalkınma göstergeler setinden yararlanılarak, 5 adet model kurulmuş ve bu modeller panel veri analizine tabi tutulmuşlardır.

Kurulan araştırma modelleri ve ulaşılan sonuçlara kısaca yer verilecek olursa; Model-I, KKD ile gelir eşitsizliği değişkeni gini katsayısı arasında ilişki ve etki düzeyini incelenmekte olup, KKD’nin gelir eşitsizliklerini azaltıcı etki yarattığı belirlenmiştir. Model-II, KKD’nin yoksulluk oranına etkisi araştırılarak, teori ve literatürle uyumlu sonuçlar elde edilmiş yani KKD, yoksulluk oranında azaltıcı yönlü etki yaratarak kalkınmayı destekleyici rol üstlenmektedir. Model-III, IV ve V, kırsal ile ilişkilendirilen “tarım” a yönelik bağımlı değişkenler ile kurulmuş olup, KKD’nin sırasıyla işlenen tarım alanları, tarım alanlarından elde edilen gelirler ve tarımsal istihdam üzerinde olumlu etkiler gösterdiği bulgularına ulaşılmıştır.

Ekonometrik bulgular ışığında araştırmada ulaşılmaya çalışılan temel 3 soruya ilişkin elde edilen cevaplar ise;

(i) Türkiye’de araştırma dönemi içerisinde yapılan KKD’nin refah/kalkınma göstergeleri üzerinde genel olarak olumlu etkileri gözlenmiştir.

(ii) Türkiye’de KKD’nin özellikle tarımsal alanlar ve bu alanlara yönelik sosyoekonomik kalkınma göstergelerine pozitif katkı sağlayarak, gelir eşitsizliklerinin azaltılması, tarımda işlenen alanların, tarımsal gelir ve tarımsal istihdamın önemli

düzeylede pozitif katkı sağladığı sonucu ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla bu alanlarda yapılan desteklerin refahı daha yüksek düzeylerde etkileme potansiyeli taşıdığı ve kalkınmaya güçlü bir destek sağladığı belirlenmiştir.

(iii) Araştırma bulgularına dayanılarak, Türkiye’de tarım ve tarımla ilişkili alanlara dinamizm kazandıracak çalışmalar, KKD’nin etkinliğinin artırılabilmesinde önemli bir araç olabileceği ifade edilebilmektedir. Bu alanlarda tarımsal üretime yönelik desteklerin artırılarak, tarım altyapısının güçlendirilmesi, katma değerli üretimin teşvik edilmesi, tarımsal girişimcilik, genç nüfus için cezbedici fırsatlar sunulması ve teknolojinin adaptasyonu ile tarımsal üretime entegre kullanımın sağlanması, yenilikçi yaklaşımların geliştirilmesi ve bunlar odağında çeşitli eğitim ve geliştirme odaklı program ve uygulamaların hazırlanması gibi önerilerde bulunulabilmektedir.

Son olarak kırsal kalkınma sorununu ortaya çıkaran unsurlar, genel ekonomideki önemi ve kırsal kalkınma odaklı uygulamalarda etkinlik düzeyine ilişkin devam eden araştırmalar; her ülke, bölge veya kırsal alan için kapsamlı ve genel bir politika önerisinin mümkün olamayacağını ortaya koymaktadır. Kırsal kalkınmayı kırsalda temel uğraş alanı olarak bilinen “tarım” sektörünün iyileştirilmesiyle bağdaştıran çalışmalar olduğu gibi, sadece tarımla değil “Tarım + Yaşam modeli iyileştirmeleri” olarak kabul eden çalışmalar da bulunmaktadır. Buna rağmen kırsal kalkınmanın tam olarak özünü oluşturan unsurlar, yürütülen uygulamalarının kapsamı, gücü ve etkisine dair araştırmaların artışı ve veri setinin daha uzun dönemleri kapsayıcı hale ulaşması sonucu elde edilecek bulgular nihayetinde belirginlik kazanacaktır. Türkiye’de KKD ve temel kalkınma göstergelerinin etki ve ilişki düzeyini araştırmak üzere ekonometrik bulgulara ulaştıracak veriler oldukça sınırlıdır. Kısa dönemli verilerine ulaşılabilen bu değişkenlere ait verilerin, çok boyutlu ve ortak bir çerçevede hazırlanarak kamu ile paylaşılması halinde, konuya ilişkin araştırmalar yoğunlaşarak, derinlik kazanacaktır. Böylelikle orijinal bulgu ve önerilerin ortaya çıkmasına zemin sağlanacak, hâlihazırda uzun yıllardan beridir devam eden kamusal kırsal kalkınma desteklerinde, yenilikçi, efektif çözüm öneri ve uygulama girişimlerine yol açılarak optimal kaynak kullanımına yönelik çabalar meydana gelecektir. Nihayetinde ise kelebek etkisiyle uygulamalarda etkinlik artışı yerel, bölgesel ve/veya ulusal potansiyeli kendiliğinden harekete geçirecek gücü ortaya çıkarmaya yardımcı olacaktır.

KAYNAKÇA

- ABREU, I.**, Nunes, J. M., & Mesias, F. J. (2019). Can rural development be measured? design and application of a synthetic index to Portuguese municipalities. *Social Indicators Research*, 145 (3),1107-1123. Doi:10.1007/s11205-019-02124-w
- ADİSA, R.S.** (2012). Rural Development in the twenty-first century as a global necessity. Chapters, in: Rashid Solagberu Adisa (ed.), *Rural Development - Contemporary Issues and Practices*, IntechOpen. <https://www.intechopen.com/chapters/35752>.
- AKGÜN, A.A.**, Baycan, T., & Nijkamp, P. (2014). Rethinking on sustainable rural development. *European Planning Studies*, 23(4), 678–692.
- AKYILDIZ, H.** ve Eroğlu, Ö. (2004). Türkiye Cumhuriyeti dönemi uygulanan iktisat politikaları. Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, 2004(9): 43-62.
- ALBAYRAK, A. S.** (2008). Değişen varyans durumunda en küçük kareler tekniğinin alternatifi ağırlıklı regresyon analizi ve bir uygulama. Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 10(2), 111-134.
- AMEKAWA, Y.** (2011). Agroecology and sustainable livelihoods: towards an integrated approach to rural development. *Journal of Sustainable Agriculture*, 35(2), 118-162.
- ANİCHİN, V. L.**, Turyanskiy, A. V., & Dobrunova, A. I. (2017). Assessment of rural areas development. *International Journal of Economic Research*, 14(7), 203-10.
- ANRÍQUEZ, G.**, & Stamoulis, K. G. (2007). Rural Development and Poverty Reduction: Is Agriculture Still Key?. *eJADE: electronic Journal of Agricultural and Development Economics*, 4(1), 5-46.
- ANSAL, M.D.**, Dhawan, A., & Kaur, V.I. (2010). Duckweed based bio-remediation of village ponds: An ecologically and economically viable integrated approach for rural development through aquaculture. *Livestock Research For Rural Development*, 22(7), 129.
- ASHLEY, C.** & Maxwell, S. (2001). Rethinking rural development. *Development Policy Review*, 19(2001): 395-425. <https://doi.org/10.1111/1467-7679.00141>
- ASLAN, S.** (2010). *KÖYDES Projesi ve Türkiyede kırsal gelişme politikalarının değişimi: Mersin örneği*. (Yüksek Lisans Tezi). Mersin Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Enstitüsü, Mersin, 2010.
- ATUKEREN, E.** (2011). Granger-Nedensellik Sınamalarına Yeni Yaklaşımlar. Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 25(2011), 137-153.
- AVCU, N.** & Yayla, N. (2021). Türkiye’de kırsal kalkınma ve göç ilişkisi: Bir panel veri analizi. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, 14(32), 67-86.

- AYDIN, M. K.** (2018). CHP'DE parti içi muhalefetin ilk örneği: Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu ve TBMM'de yaşanan tartışmalar. *Yüzyüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (41), 359-384.
- AZKIA, M.** (1980). *The Effect of rural development programmes on the Iranian peasantry between 1962 and 1978*. (Doctoral Thesis, Order No. U314989). With special reference to farm corporations. Available from ProQuest Dissertations & Theses Global. (301451254), 16.02.2021.
- BAHTİYAR, K.** (2014). Kırsal kalkınma uygulamaları üzerine bir değerlendirme: TKDK (Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu) Örneği. *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 200, 14(28), 306-324.
- BAKUÇS, Z., Fertő, I., & Benedek, Z.** (2019). Success or waste of taxpayer money? Impact assessment of rural development programs in Hungary. *Sustainability*, 11(7), 2158.
- BALI, S. ve Özmen, İ.** (2023). The Impact Of Corruption On Tax Revenues: Evidence From Central African Countries. V. ASC 2023 / Spring Congress Everchanging World: Challenges and Opportunities, Holistence Publications, 10-12 May 2023, Pakistan.
- BARRİOS, E.B.** (2008). Infrastructure and rural development: Household perceptions on rural development. *Progress in Planning*, 70(1), 1–44.
- BAYAR, M., & Soğancı, E.** (2020). Cumhuriyetin ilk yıllarında kırsal kalkınma ve genelci sosyal hizmet uygulaması. *Journal of Academic Social Science Studies*, 13(80), 539-554.
- BAYTAR, İ.** (2022). Kırsal kalkınmayı destekleme kurumunun (TKDK) verdiği destekler ve bu desteklerin kırsal kalkınmaya etkisi: Muş ili örneği. *Yüzyüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (56), 169-184.
- BENNETT, K.J., Borders, T.F., Holmes, G.M., Kozhimannil, K.B., & Ziller, E.** (2019). What is rural? challenges and implications of definitions *That Inadequately Encompass Rural People And Places*. *Health Affairs*, 38(12), 1985–1992.
- BERBER, M.** (2019). İktisadi Büyüme ve Kalkınma. 2019, Yedinci Baskı, Trabzon: Ekin Basım Yayın Dağıtım.
- BERBEROĞLU, C.N.** (1976). İzmir iktisat kongresi. *Eskişehir İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Dergisi*, 12(1), 222-232.
- BRYDEN, J.** (2002, November). Rural development indicators and diversity in the European Union. In conference on “Measuring rural diversity”. Washington, DC. Available from <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download>.
- BULUŞ, A.** (2003). Türk İktisat Politikalarının Tarihi Temelleri. Konya: Tablet Kitabevi.
- BULUŞ, Abdulkadir ve Fatih Kaleci** (2016). “Matematik İktisadı Ele Mi Geçiriyor?”, I. International Social Sciences And Muslims Congress / ISSMC-2016, 242-259.

- CAPELLO, R.** (2009). Regional growth and local development theories: Conceptual evolution over fifty years of regional science. *Géographie, Économie, Société*, 11(1), 9-21.
- CASTILLO, M.** (2018). Rural-urban labour statistics: general report I. 20th International Conference of Labour Statisticians, 10 October 2018. https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---stat/documents/meetingdocument/wcms_646766.pdf
- CHAMBERS, R.** (1983). Rural development: Putting the last first. Published in the United States of America by Longman Inc. ISBN: 0-582 64443-7.
- CHANG, Ha-Joon** (2002). Kalkınma Reçetelerinin Gerçek Yüzü: Kicking Away the Ladder Deveoplment Strategy in Historical Perspective, 8. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları.
- CIAIAN, P., & Ratinger, T.** (2009). Income distribution effects of EU rural development policies: The case of farm investment support.
- COBURN, A.F., MacKinney, A.C., McBride, T.D., Mueller, K.J., Slifkin, R.T., & Wakefield, M.K.** (2007). Choosing rural definitions: implications for health policy. Rural Policy Research Institute Health Panel, 2, 1-8.
- COMMINS, P.** (2004). Poverty and social exclusion in rural areas: characteristics, processes and research issues. *Sociologia ruralis*, 44(1), 60-75.
- CORNWALL, J.L.** (2018, October 4). "Economic Growth". Encyclopedia Britannica, 4 Oct. 2018, <https://www.britannica.com/topic/economic-growth>. Erişim tarihi: 8 Nisan 2021.
- CUCERZAN, M.** (2015). Sociological aspects of the rural development. *Agricultura-Revistă de Știință și Practică Agricolă*, (3/4), 169-172.
- CVIJANOVIĆ, D., Stanišić, T., Leković, M., Kostić, M.** (2020): Indicators of agricultural and rural development in the East Central and South-East European countries. *Agriculture and Forestry*, 66 (2): 19-32.
- ÇELİK, C. ve Kıral, G.** (2018). Panel veri analizi ve kümeleme yöntemi ile Türkiye’de konut talebinin incelenmesi. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 32(4), 1009-1026.
- ÇELİK, Z.** (2005). Planlı dönemde Türkiye’deki kırsal kalkınma politika ve uygulamaları üzerine bir değerlendirme. *Planlama Dergisi*, 2(32), 61-71.
- ÇELİK, Z.** (2006). Türkiye kırsal kalkınma politikalarının analizi. (Doktora Tezi). *Dokuz Eylül Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü, Şehir Planlama ABD, Eylül, 2006, İzmir.*
- ÇÜTÇÜ, İ., ve Telli, R.** (2019). “Avrupa Birliği Tarımsal ve Kırsal Kalkınma Destek Programı (IPARD) ile Tarım İhracatı İlişkisi: Türkiye Örneği”. *İktisadi İdari ve Siyasal Araştırmalar Dergisi*, 4(8), 101-117.
- DASGUPTA, P., Morton, J.F. Dodman, D. Karapınar, B., Meza, F., Rivera-Ferre, M.G., Toure Sarr, A., & Vincent, K.E.** (2014). Rural areas. In: *Climate Change 2014: Impacts, Adaptation, and Vulnerability*. Cambridge University Press,

Cambridge, United Kingdom and New York, NY, USA, pp. 613-657.
https://www.ipcc.ch/site/assets/uploads/2018/02/WGIIAR5-Chap9_FINAL.pdf

- DE JANVRY**, A., Sadoulet, E., & Murgai, R. (2002). Rural development and rural policy. Handbook of agricultural economics-2, Chapter 31, (2002), 1593-1658.
- DEMA**, D., Abramova, I., & Nedilska, L. (2019). Financial and economic conditions of rural development in Ukraine. *Eastern Journal Of European Studies*, 10(1): 199-220.
- DEMİRCİ**, U. & Aydın, İ. Z. (2022). Kırsal Kalkınma Desteklemeleri Üzerine Bir Değerlendirme: Artvin İli Örneği. *Artvin Çoruh Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 8 (2) , 53-68.
- DÍAZ**, S., & Cáceres, D.M. (2001). Ecological approaches to rural development projects. *Cadernos de saude publica*, 17, S201-S208.
- DOĞAN**, A. (2010). Kırsal Kalkınma Yaklaşımlar ve Türkiye Deneyimi. Palme yayınları.
- DOĞAN**, T. ve Yardımcı, B. (2019). Kırsal Kalkınma: Tanım, Temel Meseleler ve Politikalar. Türkiye Kalkınma Vakfı, Aralık 2019, Ankara
- DPT** (1960). 1960 Malî Yılı Muvazenei Umumiye Kanununa Bağlı Cetvellerde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun. Kanun no: 90. https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc043/kanunmbkc043/kanunmbkc04300129.pdf
- DPT** (1963) Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1963-1967). TC Başbakanlık Devlet Plânlama Teşkilâtı, Ankara.
- DPT** (1968). İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1968-1972). TC Başbakanlık Devlet Plânlama Teşkilâtı, Ankara.
- DPT** (1973). Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (1973-1977). TC Başbakanlık Devlet Plânlama Teşkilâtı, Yayın No. DPT: 1272, Ankara.
- DPT** (1979). Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (1979-1983). TC Başbakanlık Devlet Plânlama Teşkilâtı, Yayın No. DPT: 1664, Ankara.
- DPT** (1985). Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1985-1989). TC Başbakanlık Devlet Plânlama Teşkilâtı Müsteşarlığı, Yayın No. DPT: 1974, Ankara.
- DPT** (1989). Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı (1990-1994). TC Başbakanlık Devlet Plânlama Teşkilâtı, Yayın No. DPT: 2174, Ankara.
- DPT** (1995). Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1996-2000). TC Başbakanlık Devlet Plânlama Teşkilâtı, Ankara.
- DPT** (2000). Uzun Vadeli Strateji ve Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (2000-2005). TC Başbakanlık Devlet Plânlama Teşkilâtı, Ankara.
- DPT** (2007). Dokuzuncu Beş Yıllık Kalkınma Planı (2007-2013). TC Başbakanlık Devlet Plânlama Teşkilâtı, Ankara.

- EKOLAR (2018, Şubat 11). *Granger Nedensellik Testi*. Ekonometri Ders Notları, (Şubat 11, 2018). Erişim tarihi: 12. 05.2024, Erişim linki: <https://www.ekolar.com/granger-nedensellik-testi/>**
- ELLİS, F., & Biggs, S. (2001). Evolving Themes in Rural Development 1950s-2000s. Development Policy Review, 19(4), 437–448. doi:10.1111/1467-7679.00143**
- ER, C. (2011). Cumhuriyet Döneminde Köy, Köylülük, Köycülük ile Kırsal Yapıdaki Değişim ve Gelişmeler –II. Türk Yurdu, Aralık 2011, 11(292), <https://www.turkyurdu.com.tr/yazar-yazi.php?id=1788>**
- ERBAY, E.R. ve Miray Özden (2013). İktisadi Kalkınma Kuramlarına Eleştirel Yaklaşım. Sosyal Bilimler Metinleri, 2013 (1) , 1-27.**
- ERGİN, Ali. (2017, Kasım 28). Kırsal Kalkınma Çalışmaları. Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı Tarım Reformu Genel Müdürlüğü, Ankara. https://ipard.tarimorman.gov.tr/content/Lansman/UKA_sunuu.pdf**
- EUR-LEX (2024, 5 Mart). MEDA programme. *EUR-Lex homepage* Access to European Union law. Erişim tarihi: 5 Nisan 2024, Erişim linki: <https://eur-lex.europa.eu/EN/legal-content/summary/meda-programme.html#:~:text=It%20was%20launched%20in%201996,%2C%20Syrria%2C%20Tunisia%20and%20Turkey.>**
- EZER, F. (2020), “Köy Enstitülerinin Türk Eğitim Tarihindeki Yeri ve Önemi”. *Belgi Dergisi, 2020/I, 2(19)*, ss. 1786-1804.**
- FAİSAL, M., & Rahman, T. K. A. (2023). Optimally Enhancement Rural Development Support Using Hybrid Multy Object Optimization (MOO) and Clustering Methodologies: A Case South Sulawesi-Indonesia. *International Journal of Sustainable Development & Planning, 18(6)*. <https://doi.org/10.18280/ijstdp.180602>**
- FAO. (2011). Communication for Agricultural Innovation in Bolivia: The challenge of institutionalization.**
- FAO. (2018, December 12). Guidelines on Defining Rural Areas and Compiling Indicators for Development Policy. Erişim tarihi: <https://www.fao.org/3/ca6392en/ca6392en.pdf>**
- FAO. (2021, 05 Ocak). SME, Sustainable Rural Development and Local Government. Inclusive and Sustainable Territories and Landscapes Platform, Erişim tarihi: 12.08.2023, Erişim linki: <https://www.fao.org/in-action/territorios-inteligentes/noticias/detalle/en/c/1376273/>.**
- FEDAİ, R. (2019). Devlet Planlama Teşkilatı’ndan Kalkınma Bakanlığı’na: Planlama Anlayışında Yaşanan Değişim. *The Journal of Social Sciences, 9(9)*, 410-422.**
- FURAT, Mina (2013). “Küresel Politika Değişimleri ve Türkiye’de Kırsal Kalkınma”, *Gaziantep University Journal of Social Sciences, 1991, 12(3)*, 589-610.**
- GERAY, Cevat (1979). "Kırsal Alanda Kalkınma ve Gençlik". Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, 1943, 11-22. Erişim Tarihi: 16.12.2020, Erişim Linki: <https://dergipark.org.tr/pub/ausbf/issue/3124/43391>.**

- GİRAY**, Handan ve Ayşegül Akın ve Sema Gün (2004). Kırsal Kalkınmada Yeni Perspektifler , <https://www.researchgate.net/publication/280383866> (Erişim Tarihi: 13.01.2021).
- GLIESSMAN**, S.R. (1998). Agroecology: Ecological Processes in Sustainable Agriculture. *Restoration Ecology*, 7(2): 212-214.
- GOLDSMİTH**, H.F., Puskin, D.S., & Stiles, D.J. (1993). Improving the Operational Definition of “Rural Areas” for Federal Programs. Rockville, MD: Federal Office of Rural Health Policy, ss:1-13.
- GÖNEL**, F. (2016). Kalkınma Ekonomisi. Efil yayınevi: Ankara. ISBN: 978-605-4334-45-2.
- GUPTA**, R. (2022). Identification of Suitable Rural Development Indicators. *Dev Sanskriti Interdisciplinary International Journal*, 19, 11–22.
- GÜLÇUBUK**, B. (2018). Kırsal Kalkınma Politika ve Uygulamalarında Öncelik Arayışları ve Türkiye Açısından Değerlendirme. *Sürdürülebilir Yaşam Penceresinden Yerel ve Kırsal Kalkınma Kitabı*. Ed: Faik Gür ve Murat Bayramoğlu, Özyeğin Üniversitesi Yayınları, İstanbul, s.45-62.
- GÜLÇUBUK**, B. (2020). Dünya Kırsalı ve Kırsal Kalkınmayı Yeniden Keşfederken Türkiye'nin Konumu (Doktor Tezi). Ankara Üniversitesi, Ziraat Fakültesi, Tarım Ekonomisi, Ankara.
- GÜLÇUBUK**, B. , Yıldırak, N., Kızılaslan, N., Özer, D., Kan, M. ve Kepoğlu, A. (2010). Kırsal Kalkınma Yaklaşımları Ve Politika Değişimleri. *Agricultural Engineering VII.Technical Congress* (pp.1200-1213). Ankara, Turkey
- GÜLÇUBUK**, B., Kızılaslan, N., Eroğlu, D., Kan, M., Soysaldı, E., & Olgun, G. (2015). Kırsal Kalkınma Paradigması ve Yeni Arayışlar. *Türkiye Ziraat Mühendisliği VIII. Teknik Kongresi*, sy:1360-1382, 12-16 Ocak.2015, Ankara
- GÜLÇUBUK**, B., Köksal, Ö., Ataseven, Y., Gül, U. ve Kan, M. (2016). “Kırsal Kalkınma Desteklerinin Ulusal Düzeyde Etkileri: Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu (TKDK) Projelerinin İncelenmesi”. *Tarım Ekonomisi Araştırmaları Dergisi*, 2015, 2(1), 32-41.
- GÜLÇUBUK**, Bülent ve Dilek Eroğlu (2015). “Kırsal Kalkınma Paradigması ve Yeni Arayışlar”, *Türkiye Ziraat Mühendisliği VIII. Teknik Kongresi*, sy:1360-1382. 12-16 Ocak.2015, Ankara.
- GÜLER**, M., Aksu, Ç., & Demirbaş, G. (2010). Avrupa Birliği Katılım Öncesi Mali Yardım Programları ve Yerel Ekonomik Kalkınma: Trakya Bölgesi Örneği. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, (45), 219-236.
- GÜNAY**, Ü., Çay, T., & Dursun, Ş. (2022). Kırsal Kalkınma Politikalarına ve Çevresel Etkilerine Genel Bir Bakış. *Ulusal Çevre Bilimleri Araştırma Dergisi*, 5(1), 1-10.
- GÜNDÜZÖZ**, İ. (2011). Kırsal Kalkınma Ekseninde Köydes Projesi Ve Köy Reformu. *Türk İdare Dergisi*, 2011(471-472):117-142.

- GÜNEŞ, F.** (2011). Çölleşme, Toplumsal-Ekonomik Boyut ve Sürdürülebilir Geçim Paradoksu: Konya-Karapınar Örneği. *Çalışma ve Toplum*, 1(28), 19-38.
- GÜRBÜZ, M.** ve Karabulut, M. (2008). “Kırsal Göçler İle Sosyo-Ekonomik Özellikler Arasındaki İlişkilerin Analizi”. *Türk Coğrafya Dergisi*, 1943, 0(50), 37-60.
- GÜVEN, C.** (2018). Türkiye’de Bölgesel Kalkınma Ajansları Yatırım Desteklerinin Bölgesel Gelir Dağılımı Üzerine Etkisi. (Yüksek Lisans tezi). T.C. Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, <http://acikerisim.nevsehir.edu.tr/handle/20.500.11787/387>
- GÜVEN, C.** (2022). Kırsal Alanlar ve Çiftlik Turizmi: Türkiye Üzerine Bir Değerlendirme. *TEMAPOR/Tourism Economics, Management And Policy Research*, 2(1), 15-28.
- GÜVEN, C.** ve Buluş, A. (2020). 21. Yüzyılda ABD Neomerkantilist Eğilimlerinin, Dünya Ticaretine Muhtemel Etkisi. *Journal Iksad - Journal Of Institute Of Economic Development And Social Researches*, 6(23): 237-260. ISSN: 2630-6166.
- GÜVEN, Oktay** (2017). “Türkiye Kırsal Kalkınma Politikalarının Analizi”. *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi*, 2004, (63), 209-227.
- HADRI, K.** (2000). Testing for stationarity in heterogeneous panel data. *The Econometrics Journal*, 3(2), 148-161.
- HALFACREE, K.H.** (1993). Locality and social representation: Space, discourse and alternative definitions of the rural. *Journal of Rural Studies*, 9(1), 23–37.
- HART, L.G., Larson, E.H., & Lishner, D.M.** (2005). Rural Definitions for Health Policy and Research. *American Journal of Public Health*, 95(7), 1149–1155.
- HENRY, M.S.** (2002). Civic Community Approaches to Rural Development in the South: Discussion. *Journal of Agricultural and Applied Economics*, 34(2), 343–347.
- HOGGART, K.** (1988). Not a Definition of Rural. Area. *The Royal Geographical Society*, 20(1), 35–40. <http://www.jstor.org/stable/20002535>
- HSIAO, C.** (2005). Why panel data?. *The Singapore economic review*, 50(02), 143-154.
- HU, X., Li, H., Zhang, X. & Yuan, Y.** (2020). On the re-cognition of rural definitions. *Dili Xuebao/Acta Geographica Sinica*, 75(2), 398 – 409.
- IIRR.** (2022). Our Focus. Erişim Tarihi: 03.05.2022, <https://iirr.org/our-focus/>
- ILO.** (2013, Kasım 14). Current definition of rural/urban areas – ILO. Erişim tarihi: 22.07.2023. Erişim linki: http://ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---stat/documents/genericdocument/wcms_389374.pdf
- ILO.** (2023, 18 Eylül). Rural Policy Briefs: Value Chains for Rural Development. Rural Development through Decent Work. Erişim tarihi: 18.09.2023, https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_emp/---emp_ent/---ifp_seed/documents/publication/wcms_161156.pdf

- IM, K. S., Pesaran, M. H., & Shin, Y. (2003).** *Testing for unit roots in heterogeneous panels. Journal of Econometrics, 115(1), 53–74.* doi:10.1016/s0304-4076(03)00092-7
- ISAC, N. (2009).** Dimension of rural development. *Agricultural Management/Lucrari Stiintifice Seria I, Facultatea De Management Agricol, 11(1), 1-6.*
- IŞIK, A. (2009).** “Geçmişten Günümüze Sanayileşme Süreci”, 162-174, https://www.researchgate.net/publication/301477341_Gecmisten_Gunumuze_Sanayilesme_Sureci (Erişim Tarihi: 28.03.2021).
- IŞIK, N., ve Baysal, D. (2011).** Avrupa Birliği’ne uyum sürecinde Türkiye’de kırsal kalkınma politikaları: Genel bir değerlendirme. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 12, 1, 165-186.*
- JANVRY, A., & Sadoulet, E. (2007).** Toward a territorial approach to rural development. *Electronic Journal of Agricultural and Development Economics, 4(1), 66-98.*
- JICA. (2023, 5 Mayıs).** “Chapter 4: Effective Approaches for Rural Development”. (içinde) *Approaches for Systematic Planning of Development Projects.* Sy: 174. Erişim linki: https://www.jica.go.jp/Resource/jica-ri/IFIC_and_JBICI-Studies/english/publications/reports/study/topical/spd/pdf/chapter4.pdf, Erişim tarihi: 5 Mayıs 2023.
- KADANALI, Esra ve Şekip Yazgan (2012).** “Kırsal Turizmin Ekonomik- Sosyal ve Çevresel Etkileri”, *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal Ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi, 2012(2), 97-100.*
- KANDEMİR, Orhan (2011).** “Tarımsal Destekleme Politikalarının Kırsal Kalkınmaya Etkisi”, *Ekonomi Bilimleri Dergisi, 2009, 3(1), 103-113, ISSN 1309 -8020.*
- KAR, M. ve Taban, S. (2005).** *İktisadi Gelişmenin Temel Dinamikleri Ve Kaynakları.* (Editörler: Muhsin Kar, Sami TABAN), İçinde: *İktisadi Kalkınmada Sosyal, Kültürel ve Siyasal Faktörlerin Rolü*, Ekin Yayınları: Bursa.
- KARA, M. ve Oruç, S. (2022).** Avrupa Birliği Katılım Öncesi Mali Yardım Aracı Fonlarının Türkiye kırsalının kalkındırılmasındaki rolü: Çanakkale ili örneği. *Yönetim Bilimleri Dergisi, 20(44), 357-383.*
- KARAÇAY-ÇAKMAK, H., & Erden, L. (2004).** Yeni Bölgesel Kalkınma Yaklaşımları ve Kamu Destekleme Politikaları: Türkiye’den Bölgesel Panel Veri Setiyle Ampirik Bir Analiz. *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi (Online), 6(3).*
- KARAKÖY, F. (2023).** *Tarihsel perspektiften planlı dönemde Türkiye’de kırsal kalkınma politikaları (1963-2019).* (Doktora Tezi). Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- KARALAY, G.N. (2005).** *Integrated approach to rural development: policies, programmes and strategies.* Concept Publishing Company. Erişim linki: : <https://books.google.com.tr/books?hl=tr&lr=&id=3ckdD2qyaWUC&oi=fnd&pg=PA1&dq=Integrated+approaches+to+rural+development&ots=Xbntj->

5u7j&sig=Qsp7d-
BX6c8pBogjDAOfzsXXERw&redir_esc=y#v=onepage&q=Integrated%20ap
proaches%20to%20rural%20development&f=false

- KARATAŞ, H.** (2010). Avrupa Birliği Katılım Öncesi Mali Yardımları. T.C. Maliye Bakanlığı, Strateji Geliştirme Başkanlığı, Yayın No:2010/409, 2010, Ankara.
- KARLUK, S.R.** (2013). Bölüm 5: Temel Sektörlerde Gelişmeler II: Sanayi Sektörü. Kitap içinde: Türkiye Ekonomisi. (Edit. Metin Toprak ve Nazım Çatalbaş.), Anadolu Üniversitesi, AÖF yayınları, Ocak 2013, 1.baskı, Ankara. ISBN: 78-975-06-1562-7.
- KARTAL, S.** (2008). Toplum kalkınmasında farklı bir eğitim kurumu: Köy Enstitüleri. Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 4(1), 23-36.
- KAY, C.** (2009). Development strategies and rural development: exploring synergies, eradicating poverty. *Critical Perspectives in Rural Development Studies*, 36(1), 103-137. <https://doi.org/10.1080/03066150902820339>
- KAYALAK, S., & Kiper, T.** (2006). İstatistiki Bölge Birimleri Nomenklatörü'ne (Nuts) Göre Türkiye'de Bölgesel Farklılıklar. Sy:45-62.
- KAYHAN, S.** (2010). Taylor Kuralı: Teori Ve Türkiye Üzerine Bir Uygulama. (Doktora Tezi). T.C. Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı, 2011, Kayseri.
- KAYNAK, M.** (2014). Kalkınma İktisadı. Gazi Kitabevi: Ankara 5. Baskı:2014, 1.baskı: 2005. ISBN: 978-975-8895-99-1
- KAZGAN, G.** (2017). Tanzimat'tan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi: Birinci Küreselleşmeden İkinci Küreselleşmeye. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları 22, İstanbul. 6. Baskı, İstanbul Kasım 2017. Ekonomi 3, ISBN:975-6857-31-5.
- KELEŞ, R. ve Mengi, A.** (2022). Türkiye'de Kırsal Kalkınma Politikaları. İmge kitabevi yayınları,, İstanbul. ISBN: 978-975-533-999-3, 1.baskı: Kasım 2022.
- KEPENEK, Y. ve Yentürk, N.** (1994). Türkiye Ekonomisi. Remzi Kitabevi, 6. Basım-Eylül, 1994. ISBN: 975-14-0462-2. Büyük fikir kitapları dizisi, 99.
- KİRCHGÄSSNER, G., Wolters, J.** (2007). Granger Causality. In: Introduction to Modern Time Series Analysis. Springer, Berlin, Heidelberg. https://doi.org/10.1007/978-3-540-73291-4_3.
- KONAT, Gökhan** (2020). Kalıntılarla Genişletilmiş Yeni Bir Panel Birim Kök Test Önerisi: RALS-CIPS Testi. (Doktora tezi). T.C. İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, ekonometri Ana Bilim Dalı, 2020, Malatya.
- KÖY KANUNU** (1924). Kanun Numarası: 442, Resmî Gazete Tarihi: 07.04.1924, <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=442&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=3>
- KURFÜRST, S., & Wehner, S.** (2020). Southeast Asian Transformations: Urban and Rural Developments in the 21st Century (p. 294). transcript Verlag.

- KWAN, A. Y.-H.** (1980). Rural Development in Malaysia-Issues and Problems Confronting MADA, FELDA and RISDA1. *Asian Journal of Social Science*, 8(1), 64–86.
- KYDD, J., & Dorward, A.** (2004). Implications of market and coordination failures for rural development in least developed countries. *Journal of International Development*, 16(7), 951–970. doi:10.1002/jid.1157
- LANTICAN, C.P.** (1988). Rural Development And Inequality In Asian Countries (Doctoral Thesis, Order No. 8825549). Available from ProQuest Dissertations & Theses Global. (303586430). Erişim tarihi: 16.02.2021.Eriliim linki: Retrieved from <https://search.proquest.com/dissertations-theses/rural-development-inequality-asian-countries/docview/303586430/se-2?accountid=159111> ,
- LEVİN, A., Lin, C. F., & Chu, C. S. J.** (2002). Unit root tests in panel data: asymptotic and finite-sample properties. *Journal of econometrics*, 108(1), 1-24.
- Lİ, Y., Westlund, H., & Liu, Y.** (2019). Why some rural areas decline while some others not: An overview of rural evolution in the World. *Journal of Rural Studies*, 68(2019), 135-143. doi:10.1016/j.jrurstud.2019.03.00.
- LİKHOLETOV, E. A., Dugina, T. A., Nemchenko, A. V., Belyakov, A. V., & Likholetov, A. A.** (2015). Regional aspect of rural sector support. *Biosciences Biotechnology Research Asia*, 12(1), 549-555.
- LİND, N.** (2019). A development of the human development index. *Social Indicators Research*, 146(3), 409-423. doi:10.1007/s11205-019-02133-9
- LONG, J.C., Delamater, P. L., & Holmes, G.M.** (2021). Which definition of rurality should I use?: The relative performance of 8 federal rural definitions in identifying rural-urban disparities. *Medical Care*, 59(10 Suppl 5), 413-419. DOI: 10.1097/MLR.0000000000001612
- LUCAS, R.B.E.** (2007). Migration and Rural Development. *Journal of Agricultural and Development Economics*, 04(1), 99-122. 10.22004/ag.econ.112594
- MACKEN-WALSH, Á.** (2009). Barriers to change: A sociological study of rural development in Ireland. Teagasc.
- MARSDEN, T., Banks, J., & Bristow, G.** (2000). Food supply chain approaches: exploring their role in rural development. *Sociologia ruralis*, 40(4), 424-438.
- MEDONOS, T., Ratering, T., Hruska, M., & Spicka, J.** (2012). The assessment of the effects of investment support measures of the Rural Development Programmes: the case of the Czech Republic. *Agris on-line Papers in Economics and Informatics*, 4(4), 35-48.
- MONTGOMERY, D. C., Peck, E. A., & Vining, G. G.** (2021). *Introduction to linear regression analysis*. John Wiley & Sons.
- NAZLIOĞLU, Ş.** (2010). Makro İktisat Politikalarının Tarım Sektörü Üzerindeki Etkileri: Gelişmiş Ve Gelişmekte Olan Ülkeler İçin Bir Karşılaştırma. (Doktora Tezi). T.C. Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı, 2010, Kayseri.

- NETO**, F. (2004). Innovative approaches to rural development: Moving from state-controlled towards market-based land reform. *Natural Resources Forum*, 28(1), 50–60.
- OECD**. (2006). *The New Rural Paradigm: Governance and Policy*. OECD Rural Policy Reviews. Paris: OECD publishing, ISBN 92-64-02390-9. https://read.oecd-ilibrary.org/governance/the-new-rural-paradigm_9789264023918-en#page17
- OECD**. (2023, Ağustos 17). OECD Rural development and rural well-being. Erişim tarihi: 12.05.2022, Erişim linki: <https://www.oecd.org/regional/rural-development/>
- OECD**. (2023, Ekim 05). OECD Rural development and rural well-being. Erişim tarihi: 17.07.2023, Erişim linki: <https://www.oecd.org/regional/rural-development/rural-well-being-d25cef80-en.htm>.
- OLLİ-PEKKA**, Lehtonen. (2023). Do the Subsidies of the Rural Development Programme Increase Employment in Rural Firms? A Counterfactual Impact Evaluation from Mainland Finland. *European Countryside*, doi: 10.2478/euco-2023-0009
- ORTNER**, K.M. (2012). Evaluation of Investment Support in Rural Development Programmes: Results for Selected Measures. *Rural Areas and Development*, 9 (2012), 39-50.
- ORUÇ**, S. (2019). *Tarım Ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu Desteklerinin Kırsal Kalkınmaya Etkisi: Çanakkale İli Örneği*. (Yüksek Lisans Tezi). Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çanakkale, 2019.
- ORUÇ**, S., & **KARA**, M., (2021). Avrupa Birliği Katılım Öncesi Mali Yardım Aracı Fonlarının Türkiye Kırsalının Kalkındırılmasındaki Rolü: Çanakkale İli Örneği. T.C. Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Konferansı “Dünyada Ekonomik Sosyal, Siyasi ve Teknolojik Gelişmelerin Etkileri” (pp.297-298). Çanakkale, Turkey
- ÖKTEN**, Ş., & Çeken, H. (2008). GAP Projesi'nin Türkiye'nin Kırsal Kalkınma Politikaları İçindeki Yeri Ve Önemi. *Tarım Ekonomisi Dergisi*, 14(1 ve 2), 13-22.
- ÖRMECİOĞLU**, H. T. (2019). Cumhuriyetin İlk Yıllarında Köycülük Tartışmaları ve Numune Köyler. *Bellefen*, 83(297), 729-752.
- ÖRS**, Aykut (2013). “Konya İli Mevlana Kalkınma Ajansı Kırsal Kalkınma Desteklerinin Değerlendirilmesi”. (Yüksek Lisans Tezi). Selçuk Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Tarım Ekonomisi, Konya.
- ÖVGÜN**, B. (2011). Türk Kamu Yönetiminde Yeni Bir Örgütlenme: Kalkınma Bakanlığı. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 66(03), 263-281.
- ÖZCAN**, C.C. (2013). Turizm Talebini Etkileyen Faktörlerin Ekonometrik Bir Analizi, (Doktora Tezi). T.C. Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı, 2016, Konya.

- ÖZDEMİR, L. & Polat, O.** (2019). Türkiye’de Sürdürülebilir Kırsal Kalkınma İçin Köyden Kente Göçün Önlenmesinde Etkili Unsurların Saptanması Ve Bir Araştırma. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 10(25), 450-465.
- ÖZMEN, İ.** (2016). Tarihsel Olarak Vergi Gelirlerinin Belirleyicileri Ve BRIC-T Üzerine Ekonometrik Bir Analiz. (Doktora Tezi). T.C. Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı, 2016, Konya.
- ÖZYURT, H.** (1981). Atatürk Dönemi Birinci Ve İkinci Beş Yıllık Sanayileşme Planları Ve Türk Ekonomisindeki Yapı Değişikliğine Etkileri (1933-1938). *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Konferansları Dergisi*, 19(1).
- ÖZYÜCEL, M.** (2021). Kalkınma ve Kırsal Kalkınma. Kriter yayınları 2021, İstanbul. 1. Baskı. ISBN: 978-625-7669-15-3
- ÖZYÜCEL, M.** (2023). Türkiye’de Büyüme Beklentilerinin Kırsal Destekler Üzerine Etkisinin Todo-Yamamoto Yöntemi İle İncelenmesi. *MAS Journal of Applied Sciences*, 8(3), 451-461.
- PACHON, F., & Bokelmann, W.** (2017). Assessing Rural Development: Indicators Based on Heritages of the Peasantry Analytical Framework. *Journal of Rural Development*, 455-475.
- PEREIRA, A. M., & Andraz, J. M.** (2006). Public investment in transportation infrastructures and regional asymmetries in Portugal. *The Annals of Regional Science*, 40(4), 803–817.
- PERPAR, A.** (2007). Characteristics of rural areas in Slovenia: Advantages, weaknesses and possibilities for improvement of present situation from viewpoint of sustainable rural development. *Journal of Central European Agriculture*, 8(2), 229-236.
- PIKE, A., Rodríguez-Pose, A., & Tomaney, J.** (2006). *Local and regional development*. Routledge: London and New York.
- QAMAR, M.K.** (1975). Integrated Rural Development Approach for Developing Countries: Some Sensitive Issues. *Pakistan Economic and Social Review*, 13(3/4), 170-178.
- RAO, V. M.** (1983). Barriers in rural development. *Economic and Political Weekly*, 1177-1190.
- RAO, V.M.** (1987). Changing Village Structure: Impact of Rural Development Programmes. *Economic and Political Weekly*, Mar. 28, 1987, 22(13), A2-A5.
- RESMİ GAZETE.** (1945, 11 Haziran). Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu: Kanun No: 4753. Erişim tarihi: 14.09.2023. <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/6032.pdf>
- RESMİ GAZETE.** (2012 Kasım 11). “On Dört İlde Büyükşehir Belediyesi ve Yirmi Yedi İlçe Kurulması ile Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnemelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun”. Erişim tarihi: 05.04.2023, Erişim linki: <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=6360&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=5>.

- RESMÎ GAZETE.** (5 Ekim 1960). “Devlet Planlama Teşkilâtının Kurulması hakkında Kanun”. Kanun No: 91, Kabul tarihi: 30/9/1960. <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/10621.pdf>
- RICKETTS, T.C., Johnson-Webb, K.D., & Taylor, P.** (1998). Definitions of Rural. A Handbook for Health Policy Makers and Researchers, Chapel Hill, NC: Federal Office of Rural Health Policy, US DHHS;1998:1-22.
- RIZZO, A.J., Sirmons, S., Mohatt, D.F. and Phillips, S.M.** (2019). Brief Report – “Rural is ...”: Toward a Working Definition. *The Community Psychologist*https, 52(3): 38-40.
- ROBINSON, K.L., Lyson, T.A., & Christy, R.D.** (2002). Civic community approaches to rural development in the South: Economic growth with prosperity. *Journal of Agricultural and Applied Economics*, 34(2), 327-338.
- RUTTAN, V.W.** (1984). Integrated rural development programmes: A historical perspective. *World Development*, 12(4), 393–401. doi:10.1016/0305-750x(84)90017-2
- RYKOVSKA, O.** (2022). State Support for the Agricultural Sector in the Context of Inclusive Rural Development. *Ekonomika APK*, 29 (3) : 62-72.
- SAGAR, A. D., & Najam, A.** (1998). The human development index: a critical review. *Ecological Economics*, 25(3), 249–264. doi:10.1016/s0921-8009(97)00168-7
- SAĞDIÇ, E. ve Çakmak, E.** (2021). Tarımsal Destek Ödemeleri ile Tarımsal Üretim Düzeyi Arasındaki Nedensellik İlişkisi: Türkiye Örneği. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 10(2), 1858-1880.
- SAĞLAM, S.** (2016). City and Urbanization Fact Between 1923-1950 Years in Turkey. *Istanbul Journal of Sociological Studies*, (53), 257-274.
- SARC, Ö.C.** (1974). 50 Yıllık Cumhuriyet Döneminde Ekonomik ve Sosyal Bünyedeki Başlıca Değişmeler. *Istanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 30(1-4), 1-26. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/8584>
- SAVARİ, M., & Maymand, R.E.** (2013). Barriers of sustainable rural development from perspective of experts. *International journal of Advanced Biological and Biomedical Research*, 1(8), 789-794.
- SCHOUTEN, M. A., Heide, M. M., & Heijman, W. J.** (2009, December 9-19). Resilience of social-ecological systems in European rural areas: theory and prospects. 113th EAAE, (2009), 1-19. Belgrade, Republic of Serbia, December 9-11
- SEVÜKTEKİN, M.** (2013). *Ekonometriye Giriş: Teori ve Uygulamalar*. 1.baskı:2013, Dora yayınları: Bursa. ISBN: 978-605-4798-41-4.
- SEZENER, Alper** (2019). “Kalkınma Antropolojisinin Kuramsal Eleştirisi”, *Antropoloji*, 1963, (38), 20-30. DOI: 10.33613/antropolojidergisi.609775.
- SHCHERBAK, V. G., Ganushchak-Yefimenko, L., Nifatova, O., Fastovets, N., Plysenko, G., Lutay, L., ... & Ptashchenko, O.** (2020). Use of key indicators to

monitor sustainable development of rural areas. *Global Journal of Environmental Science and Management*, 6(2), 175-190.

SHIKALEPO, E.E. (2019). Characteristics of rural areas and their effects on teaching and learning dynamics. *International Journal of Social Sciences and Management Review*, 2(04), 20-36.

SINDİR, Alev. (2022). *Türkiye'de Kırsal Kalkınma Politikaları Ve 2007-2013 Dönemi Hibe Desteği Sağlanan Kırsal Kalkınma Projelerinin Etki Analizi*. (Doktora Tezi). Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı, Erişim linki: <http://acikerisim.akdeniz.edu.tr/xmlui/handle/123456789/7128>

SINGH, K. (2002). Rural development: Principles, policies and management. *The Journal of Asian Studies*, 61(1), 319-320, *JSTOR Journals*. DOI:10.2307/2700279.

<https://discovery.ebsco.com/linkprocessor/plink?id=2ca056c1-e9b9-3b07-842d-d24adf144c4f>

SOBCZYK, W. (2014). Sustainable development of rural areas. *Problemy ekorozwoju-problems of sustainable development*, 9(1), 119-126.

STAWICKI, M. (2018). Theoretical Approaches To Local Development In The Context Of Rural Areas *Acta Sci. Pol. Oeconomia*, 17(3) 2018, 113–119.

STRAKA, J., & Tuzová, M. (2016). Factors affecting development of rural areas in the Czech Republic: A literature review. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 220, 496-505.

SUNKEL, O. (1969). National development policy and external dependence in Latin America. *Journal of Development Studies*, 6(1), 23–48.

SZLACHTA, J. (1996). Główne problemy polityki rozwoju regionalnego. Polski na przełomie XX i XXI wieku. [In:] *Strategiczne wyzwanie dla polityki rozwoju regionalnego Polski*. Fridrich Ebert Stiftung, Warszawa.

ŞEREFÖĞLU, C. (2021). A New Definition of ‘Rural Areas’ for the Metropolitan City of Ankara, Turkey. *International Journal of Geography and Geography Education (IGGE)*, 44, 272-281.

T.B.M.M. (1938). Birinci Köy ve ziraat kalkınma kongresi Komisyon Mazbatası. TBMM Matbaası, Ankara. Erişim tarihi: 12.11.2023, Erişim linki: <https://acikerisim.tbmm.gov.tr/server/api/core/bitstreams/87c38c90-1df0-49e8-8cd8-df6a92235f8a/content>.

TAAFAKI, F. (1990). *The University And Its Role In Rural Development In The Developing Countries*. (Doctor Of Education). Order Number 9022748, University of Massachusetts, February 1990.

TABAN, S. ve Kar, M.(Ed.), *Kalkınma ekonomisi: Seçme konular. İçinde* (s.35-88). Bursa: Ekin Yayınevi.

TAKHUMOVA, O. (2019). Rural Development as a Leading Factor in Economic Growth. 6th International Conference on Social, economic, and academic leadership (ICSEAL-6-2019), *Advances in Social Science, Education and*

Humanities Research, 441(2019), 275-279. DOI: 10.2991/assehr.k.200526.040.

- TAKIM, A.** (2010). Türkiye’de GSYİH ile ihracat arasındaki ilişki: granger nedensellik testi. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 14(2), 315-330.
- TARI, Recep** (1998). Ekonometri. Kocaeli üniversitesi, Yayın no: 172. 5.baskı: 2008. ISBN975-8047-49-3.
- TARI, Recep.** (2010). Ekonometri. Umuttepe Kitabevi, Kocaeli Üniversitesi, No:2, İşletme Ekonomi Dizisi: 13, ISBN: 978-605-5936-33-4.
- TARIM KANUNU** (2006). Kanun Numarası: 5488, Kabul Tarihi: 18/4/2006. Erişim linki: <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.5488.pdf> .
- TC 1982 ANAYASASI.** (1982). Türkiye Cumhuriyeti Anayasası. Kanun Numarası: 2709, Kabul Tarihi: 18/10/1982. Tarih: 9/11/1982 Sayı: 17863 (Mükerrer), Yayımlandığı Düstur Tertip:5, Cilt:22 Sayfa: 3. Erişim linki: <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.2709.pdf>
- TC AVRUPA BİRLİĞİ BAŞKANLIĞI.** (05 Ocak 2024). Türkiye-AB İlişkilerinin Tarihçesi. Erişim tarihi: 13.02.2024, Erişim linki: <https://www.ab.gov.tr/p.php?e=111#:~:text=AET%20Bakanlar%20Konseyi%2C%20T%C3%BCrkiye'nin,Aral%C4%B1k%201964%20tarihinde%20y%C3%BCr%C3%BCrl%C3%BC%20girm%C5%9Ftir>.
- TC BİLİM, SANAYİ VE TEKNOLOJİ BAKANLIĞI** (2016, Kasım). Sürdürülebilir Kalkınma. Kalkınmada Anahtar Verimlilik. 2016, Yıl 28, Sayı 335: 1-68. ISSN: 1300-2414
- TC CUMHURBAŞKANLIĞI STRATEJİ VE BÜTÇE BAŞKANLIĞI,** (2023). <https://www.sbb.gov.tr/kalkinma-planlari/>, Erişim tarihi: 13.10.2023.
- TC CUMHURBAŞKANLIĞI STRATEJİ VE BÜTÇE BAŞKANLIĞI.** (2019). On Birinci Kalkınma Planı (2019-2023). TC Cumhurbaşkanlığı Strateji Ve Bütçe Başkanlığı, Ankara. Erişim tarihi: 29.03.2022, Erişim linki: <https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2019/07/OnbirinciKalkinmaPlani.pdf>
- TC CUMHURBAŞKANLIĞI STRATEJİ VE BÜTÇE BAŞKANLIĞI.** (2023). On İkinci Kalkınma Planı (2024-2028). https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2023/12/On-Ikinci-Kalkinma-Plani_2024-2028_11122023.pdf, Erişim tarihi: 29.03.2022.
- TC DEVLET PLANLAMA TEŞKİLATI** (2000). Kırsal Kalkınma Özel İhtisas Komisyon Raporu, DPT Yayınları, Ankara.. https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2018/11/08_KirsalKalkinma.pdf (Erişim Tarihi: 08.01.2021).
- TC DEVLET PLANLAMA TEŞKİLATI** (2007), Ulusal Kırsal Kalkınma Stratejisi. DPT Yayınları, Ankara.
- TC GIDA TARIM VE HAYVANCILIK BAKANLIĞI** (2014). Kırsal Kalkınma Yatırımlarının Desteklenmesi Programı Çerçevesinde Makine Ve Ekipman Alımlarının Desteklenmesi Programı: Uygulama Rehberi. Tarım Reformu

Genel Müdürlüğü, Tebliğ No:2014/10,
file:///C:/Users/Emachines/Desktop/000_DR_TEZ/1_KAYNAKLAR/2014_KKYD%20program%C4%B1.pdf,
https://kms.kaysis.gov.tr/Home/Kurum/24308110.

TC GIDA TARIM VE HAYVANCILIK BAKANLIĞI (2015). Ulusal Kırsal Kalkınma Stratejisi (2014-2020), Ankara. Erişim linki: http://www.Sp.Gov.Tr/Tr/Temel-Belge/S/113/Ulusal+Kırsal+Kalkınma+Stratejisi+_2014-2020, Erişim Tarihi: 08.01.2022.

TC GIDA TARIM VE HAYVANCILIK BAKANLIĞI (2015). Ulusal Kırsal Kalkınma Stratejisi (2014-2020), Ankara. Http://Www.Sp.Gov.Tr/Tr/Temel-Belge/S/113/Ulusal+Kırsal+Kalkınma+Stratejisi+_2014-2020, Erişim Tarihi: 08.01.2022.

TC KALKINMA BAKANLIĞI (2013). Onuncu Kalkınma Planı 2014-2018. TC Kalkınma Bakanlığı, Ankara. Erişim tarihi: 30.03.2022, Erişim linki: <https://www.sbb.gov.tr/kalkınma-planlari/>

TC KALKINMA BAKANLIĞI. (2018). 2018 Yılı Yıllık Programı. https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/07/2018_Yili_Programi.pdf.

TC TARIM VE KÖYİŞLERİ BAKANLIĞI (2011). Kırsal Kalkınma Planı (2010-2013). <https://kkp.tarim.gov.tr/KKP20102013.pdf>, Erişim tarihi: 30.03.2022.

TC TARIM VE ORMAN BAKANLIĞI (2021-a). Ulusal Kırsal Kalkınma Stratejisi (2021-2023), Ankara. https://www.tarimorman.gov.tr/Duyuru/1372/Ulusal-Kırsal-Kalkınma-Stratejisi-_2021-2023_-Yayımlanmıştır, Erişim tarihi: 30.03.2022.

TC TARIM VE ORMAN BAKANLIĞI (2024, 02 Mayıs). Kırsal Kalkınma Daire Başkanlığı Görevleri. Erişim tarihi: 2 Mayıs 2024, Erişim linki: <https://www.tarimorman.gov.tr/TRGM/Menu/8/Baskanliklar>

TC TARIM VE ORMAN BAKANLIĞI (2024, 02 Mayıs). Tarım Reformu Genel Müdürlüğü Organizasyon Şeması. Erişim tarihi: 2 Mayıs 2024, Erişim linki: <https://www.tarimorman.gov.tr/TRGM/Menu/4/Organizasyon-Semasi>

TC TARIM VE ORMAN BAKANLIĞI. (2021-b). “TAGEM ve TÜBİTAK güçlerini birleştiriyor 26.1.2021 / gösterim sayısı: 5189 / arşiv”. Erişim linki: <https://www.tarimorman.gov.tr/TAGEM/Haber/583/Tagem-Ve-Tubitak-Guclerini-Birlestiriyor>, Erişim tarihi: 12.02.2022.

THE BRITANNICA DICTIONARY (2023). Britannica Dictionary definition of COUNTRYSIDE. Countryside Definition & Meaning | Britannica Dictionary, <https://www.britannica.com/dictionary/countryside#:~:text=countryside,%2F%CB%88k%CA%8Cntri%CB%8Csa%C9%AA%2F,from%20big%20towns%20and%20cities>

THE NOBEL PRİZE. (2023, Mayıs 5). Nobel Prizes & Laureates: The Sveriges Riksbank Prize In Economic Sciences In Memory Of Alfred Nobel. Erişim linki: <https://www.nobelprize.org/nomination/economic-sciences/>

- THOMAS, I.C.** (1983). The economic and social impact of factory development on rural areas: Some effects of government advance factories on mid-wales (Doctoral Thesis, Order No. U340657). Available from ProQuest Dissertations & Theses Global.. Retrieved from <https://search.proquest.com/dissertations-theses/economic-social-impact-factory-development-on/docview/1774007626/se-2?accountid=159111>.
- THORNTON, D. S.** (1984). Rural development: Putting the last first. *Agricultural Administration*, 17(3), 163–165. doi:10.1016/0309-586x(84)90034-7.
- TKDK** (2024). Organizasyon Şeması. Erişim tarihi: 19.03.2022, Erişim linki: <https://www.tkd.gov.tr/Kurumsal/OrganizasyonSemasi>
- TKDK** (2024, 2 Şubat). *Desteklenen İller. Erişim tarihi: 02.02.2024, Erişim linki: https://www.tkd.gov.tr/ProjeIslemleri/Destekleneniller*
- TKDK** (2024, 3 Şubat). TKDK Teşkilatı Hakkında Kararname (4 Sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi – Otuzbeşinci Bölüm, Kanunlar: Otuzbeşinci Bölüm: <https://www.tkd.gov.tr/Mevzuat>.
- TKDK** (2024, 5 Şubat). IPARD Destekleri 3. Dönem Tanıtım Toplantısı. Erişim tarihi: 18.02.2024, Erişim linki: <https://www.tkd.gov.tr/Duyuru/ipard-destekleri-3-donem-tanitim-toplantisi-11406>.
- TOKER, Ali** (2021). *IPARD programının kırsal kalkınmadaki rolü ve sosyo-ekonomik yönden değerlendirilmesi: Batı Akdeniz örneği*. (Doktora Tezi). Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Tarım Ekonomisi Anabilim Dalı, Isparta, 2021.
- TOLUNAY, A.** (2002). Kırsal Kalkınma Çalışmalarında Ölçütler ve Göstergeler. Türkiye Dağları I. Ulusal Sempozyumu, Ilgaz Dağı, 25-27 Haziran 2002, Sayfa: 167-172, Kastamonu, Türkiye.
- TOLUNAY, A., & Akyol, A.** (2006). Kalkınma Ve Kırsal Kalkınma: Temel Kavramlar Ve Tanımlar. *Turkish Journal of Forestry*, 7(2), 116-127.
- TOLUNAY, A., & Ekemen, O. F.** (2023). Determination of Current Status of The Criteria and Indicators Used in Rural Development Studies: The Case of Isparta Villages. *International Scientific and Vocational Studies Journal*, 7(1), 27-37.
- TORRE, A., & Wallet, F.** (2021). Rural development policies at stake: structural changes and target evolutions during the last 50 years. In *Handbook of Regional Science* (pp. 1137-1161). Berlin, Heidelberg: Springer Berlin Heidelberg.
- TRİPP, R.** (2001). Agricultural Technology Policies for Rural Development. *Development Policy Review*, 19(4), 479–489. doi:10.1111/1467-7679.00146
- TUTAK, S.** (2024). IPRAD III Programı 2024 yılı çağrı takvimi yayımlandı. Erişim tarihi: 2 Nisan 2024, Erişim linki: <https://www.aa.com.tr/tr/ekonomi/iprad-iii-programi-2024-yili-cagri-takvimi-yayimlandi/3168297>.
- TÜİK.** (2023, Mayıs 11). “Sürdürülebilir yeni kent-kır tanımı oluşturuldu”. Kent-Kır Nüfus İstatistikleri, 2022. Erişim Tarihi: 09.09.2023,

<https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Kent-Kir-Nufus-Istatistikleri-2022-49755>

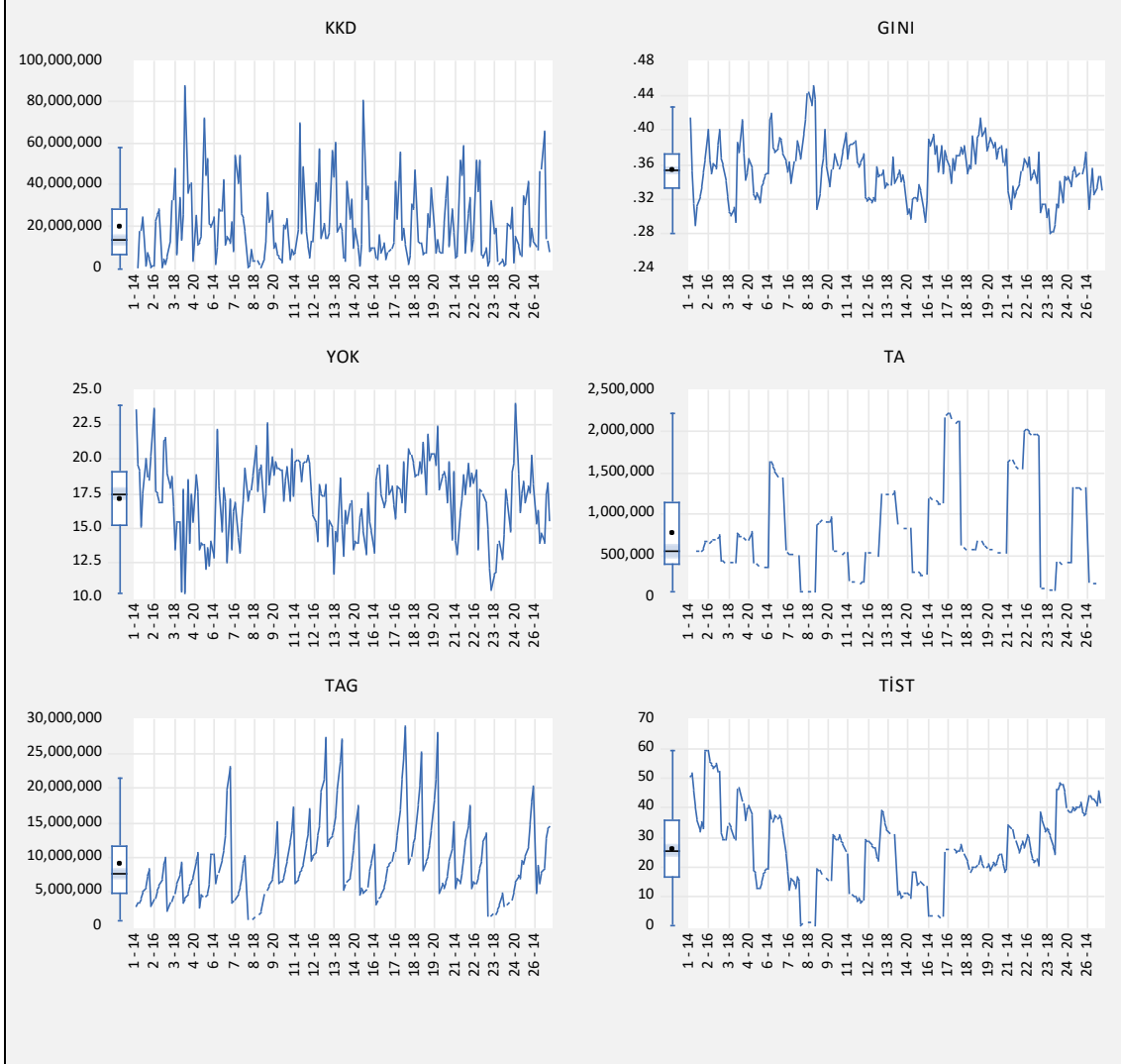
- TÜRK DİL KURUMU** (2023). Güncel Türkçe Sözlük. Erişim tarihi: 02.04.2023, <https://sozluk.gov.tr/>.
- TÜRK, İ.** (1970). İktisadi Planlama Prensipleri. Emel matbaası, Ankara, 18 Kasım 1970.
- TÜYLÜOĞLU, Ş.** ve Çeştepe, H. (2008). Kalkınma Teorilerinin Temelleri ve Gelişimi.
- TVA** (2022). TVA History. <https://www.usa.gov/federal-agencies/tennessee-valley-authority>. Erişim tarihi: 12.02.2022.
- UÇAR, M., Çeken, H. ve Ökten, Ş.** (2017). Kırsal Turizm ve kırsal Kalkınma: Fethiye Örneği. Detay yayıncılık, Ankara. 2.baskı, 2017.ISBN: 978-605-5681-78-4.
- UDİN, N.** (2015). Rural development in transition: Global trends. Journal of Agricultural Economics and Rural Development, 2(3), 46-49.
- UN.** (2018). World Urbanization Prospects 2018.Population Division, World Urbanization Prospects 2018. Department of Economic and Social Affairs Population Dynamics, Erişim Tarihi: 26.05.2023, Erişim linki: <https://population.un.org/wup/Download/>.; WUP2018-F04-Rural_Population.xls, File 4: Rural Population at Mid-Year by region, subegion and country, 1950-2050 (thousands) <https://population.un.org/wup/Download/>,
- UN.** (2019). World Urbanization Prospects: The 2018 Revision (ST/ESA/SER.A/420). Department of Economic and Social Affairs, Population Division, New York:
- UN.** (2023). Progress towards the Sustainable Development Goals: Towards a Rescue Plan for People and Planet Report of the Secretary. General (Special Edition). Erişim linki: https://sdgs.un.org/sites/default/files/2023-04/SDG_Progress_Report_Special_Edition_2023_ADVANCE_UNEDITED_VERSION.pdf
- UN.** (2023). Sustainable Development Goal 11. Sustainable Cities and Communities. Erişim tarihi: 12.10.2022, Erişim linki: <https://sdgs.un.org/goals/goal10>, <https://turkiye.un.org/en/sdgs/11>.
- UNDP.** (2013). Rural development in Bosnia and Herzegovina: Myth and Reality. National Human Development Report 2013, UNDP press, ISSN 2303-503X. 71000, Sarajevo. Erişim linki: <https://hdr.undp.org/system/files/documents/english-language-version.english-language-version> .
- UNITED NATIONS ECONOMIC COMMISSION FOR EUROPE.** (2005). “Chapter VI – Rural indicators”. Erişim linki: https://www.google.com/search?q=Chapter+VI+%E2%80%93+Rural+indicators&oeq=Chapter+VI+%E2%80%93+Rural+indicators&gs_lcrp=EgZjaHJvbWUyBggAEEUYOdIBBzc4NWowajSoAgCwAgA&sourceid=chro

- VAN DER PLOEG**, J.D., Renting, H., Brunori, G., Knickel, K., Mannion, J., Marsden, T., Ventura, F. (2000). Rural Development: From Practices and Policies Towards Theory. *Sociologia Ruralis*, 40(4), 391–408.
- VENNESLAND**, B. (2004). Social capital and networks in forest-based rural economic development. *Scandinavian Journal of Forest Research*, 19(sup5), 82–89.
- VİHİNEN**, H., Voutilainen, O., Muilu, T., Lehtonen, O., Niskanen, O., Strandén, M., & Knuuttila, M. (2019). Manner-Suomen maaseudun kehittämissohjelmien aluetalous-ja työllisyysvaikutukset: Vaikuttavuusanalyysi kaudelta 2007–2013.
- WB** (1975). World Bank Annual Report 1974. Erişim tarihi: 12.01.2023, Erişim linki: <https://documents1.worldbank.org/curated/en/762251468739212377/pdf/multi-page.pdf>
- WB** (1975, Şubat 28). <https://documents.worldbank.org/en/publication/documents-reports/documentdetail/522641468766236215/rural-development>
- WB**. (2023). World Development Indicators World Urbanization Prospects: The 2018 Revision, Online Edition. <https://population.un.org/wup/Download/>
- WB-WDI** (2023). UN-Population Division, World Development Indicators, Erişim tarihi: 23.05.2023, Erişim linki: <https://databank.worldbank.org/source/world-development-indicators>
- WORLD BANK** (2023, Mayıs 23). Rural populatin. World Development Indicators, Erişim tarihi: 23.05.2023, Erişim linki: <https://databank.worldbank.org/source/world-development-indicators>
- WORLD BANK**. (2021-b). United Nations Population Division. *World Urbanization Prospects: 2018 Revision*. Erişim Tarihi: 05.11.2021. <https://data.worldbank.org/indicator/SP.URB.TOTL.IN.ZS>
- YARDIMCI**, B. (2017). *Kırsal Hizmetlerin Sunumunda Mahalli İdareler*. (Yayımlanmamış Planlama Uzmanlık Tezi). T.C. Kalkınma Bakanlığı, Bölgesel Gelişme ve Yapısal Uyum Genel Müdürlüğü, Ekim 2017, Ankara.
- YARDIMCI**, B. (2023). “Türkiye’de kırsal alan tanımının serüveni”. *Bölgesel Kalkınma Dergisi*, 01 (02), 193-213.
- YAZICI**, Barış Erkan (2017). Panel Zaman Serilerinde Yeni Yaklaşımların Karşılaştırmalı Analizi Ve Bir Uygulama. (Yüksek Lisans Tezi). T.C. İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ekonometri Anabilim Dalı, İstanbul, 2017.
- YENİGÜL**, S.B. (2017). Kırsal kalkınma Politikalarında Yeni Yaklaşımlar ve Bu Yaklaşımların Türkiye’nin Kırsal Kalkınma Politikalarına Etkisi. *Planlama Dergisi*, 27(1), 16-25.
- YILDIRIM**, O., & Nuri, F.İ. (2018). Tarihsel gelişim süreci çerçevesinde sürdürülebilir kalkınma. *EconWorld*, 23, 25.

- YILDIZ**, Fazlı (2017). “Bütçesinden Yapılan Tarımsal Destekleme Ödemelerinin Tarımsal Üretim Üzerindeki Etkisi: 2006–2016 Dönemi”, *Sayıştay Dergisi*, 2017,(104): 45-63.
- YILDIZ**, Ümit ve Temurlenk, M.S. (2020). *Ekonometrinin Temelleri*. (Editör: Prof. Dr. Mehmet Sinan Temurlenk). Anadolu Üniversitesi, Açıköğretim Fakültesi Yayınları, T.C. Anadolu Üniversitesi Yayını No: 3986, E-ISBN: 978-975-06-3723-0, Şubat 2020, Eskişehir.
- YILMAZ**, E., & Çitçi, S. (2011). Kentlerin Ortaya Çikişi ve Sosyo-Politik Açidan Türkiye'de Kentleşme Dönemleri. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(35), 252-267.
- YOLOĞLU**, A., & Zorlu, F. (2020). Türkiye’de Kırsallığın ve Kırsal Alanların Tanımlanması: Bir Yöntem Denemesi. *Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 3(2), 145-176.
- YÜCEL**, F. (2014). Cumhuriyet Türkiyesinin Sanayileşmede İlk Önemli Adımı: Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı 1934-1938. TMMMOB Elektrik Mühendisleri Odası, 1.basım, Ankara. Yayın No: EK/2014/588, ISBN:978-605-01-0642-8.
- YÜCEL**, H. (2017). Cumhuriyet ekonomisinin kuruluşu ve gelişimi. Türkiye Barolar Birliği Yayınları.
- ZEKIĆ**, S., Kleut, Ž., & Matkovski, B. (2017). An analysis of key indicators of rural development in Serbia: A comparison with EU countries. *Economic Annals*, 62(214), 107-120. DOI:10.2298/EKA1714107Z
- ZENG**, D.-Z., & Zhao, L. (2010). Globalization, interregional and international inequalities. *Journal of Urban Economics*, 67(3), 352–361. doi:10.1016/j.jue.2009.11.002
- ZHANG**, X.L. (1998). On discrimination of rural definitions. *Acta Geographica Sinica-Chinese Edition-*, 53 (4), 365-371. Doi: 10.11821/Xb199804009
- ZHAO**, Zhang. (2022). Do agricultural subsidies raise the income of rural households effectively? Evidence from rural China. *Applied Economics Letters*, 1-9. doi: 10.1080/13504851.2022.2159003

EKLER

Ek-1: Araştırma Değişkenlerine Dair Serilerin Orijinal Grafikleri

Ek-2: Birim Kök Sonuçları

Ek-2.a: Birim Kök Test Sonuçları (LLC)

		Seviye (Level)				Birinci Fark (First Difference)			
		Sabit		Sabit+Trendli		Sabit		Sabit+Trendli	
		İstatistik (Stat.)	Olasılık (p-val.)	İstatistik (Stat.)	Olasılık (p-val.)	İstatistik (Stat.)	Olasılık (p-val.)	İstatistik (Stat.)	Olasılık (p-val.)
lnKKD	LLC	-5.77917***	0.0000	-12.8588***	0.0000	-7.59116***	0.0000	-	-
	IPS	-1.82048**	0.0343	-0.14374	0.4429	-1.28301*	0.0997	-	-
	Hadri								
	a.Z-stat	0.52235	0.3007	8.53257***	0.0000	2.24893**	0.0123	14.7517***	0.0000
	b.heteroscedasticity	0.72997	0.2327	10.5631***	0.0000	2.94858***	0.0016	20.2888***	0.0000
lnGINI	LLC	-5.78984***	0.0000	-7.23171***	0.0000	-5.02145***	0.0000	-	-
	IPS	0.04085	0.5163	0.81192	0.7916	-0.65187	0.2572	-	-
	Hadri								
	a.Z-stat	5.58578***	0.0000	12.4706***	0.0000	5.24577***	0.0000	23.0926***	0.0000
	b.heteroscedasticity	5.25398***	0.0000	21.5843***	0.0000	6.02777***	0.0000	35.7015***	0.0000
lnYOK	LLC	-8.50407***	0.0000	-24.6317***	0.0000	-23.7077***	0.0000	-	-
	IPS	-1.65458**	0.0490	-1.88081**	0.0300	-5.88784***	0.0000	-	-
	Hadri								
	a.Z-stat	4.71699***	0.0000	15.7393***	0.0000	3.45452***	0.0003	23.8825***	0.0000
	b.heteroscedasticity	4.66179***	0.0000	32.0094***	0.0000	6.22299***	0.0000	38.4973***	0.0000
lnTA	LLC	-7.11724***	0.0000	-9.41062***	0.0000	-8.48220***	0.0000	-	-
	IPS	-0.02079	0.4917	0.44472	0.6717	-1.58770**	0.0562	-	-
	Hadri								
	a.Z-stat	7.03410***	0.0000	19.1143***	0.0000	6.68363***	0.0000	27.5361***	0.0000
	b.heteroscedasticity	7.33650***	0.0000	34.1329***	0.0000	7.51382***	0.0000	41.7669***	0.0000
lnTAG	LLC	11.6011	1.0000	-15.8371***	0.0000	-11.0173***	0.0000	-	-
	IPS	9.71345	1.0000	-0.67295	0.2505	-1.70169**	0.0444	-	-
	Hadri								
	a.Z-stat	8.42051***	0.0000	14.1763***	0.0000	19.7871***	0.0000	19.7871***	0.0000
	b.heteroscedasticity	8.46586***	0.0000	19.2858***	0.0000	35.0970***	0.0000	35.0970***	0.0000
lnTIST	LLC	-11.8232***	0.0000	-16.9732***	0.0000	-14.0741***	0.0000	-	-
	IPS	-2.87174***	0.0020	-0.90380	0.1831	-3.76595***	0.0001	-	-
	Hadri								
	a.Z-stat	15.2892***	0.0000	15.2892***	0.0000	7.99860***	0.0000	32.0098***	0.0000
	b.heteroscedasticity	26.0451***	0.0000	26.0451***	0.0000	6.36705***	0.0000	40.7050***	0.0000

LLC, IPS ve Hadri testlerinde uzun dönem tutarlı hata varyansı hesaplanırken Kernel tahmincisi olarak "Barlett" yöntemi kullanılmış ve bant genişliği (bandwith selection) "Newey-West" yöntemine göre seçilmiştir. Testlerde, maksimum gecikme uzunluğu olarak "2" alınmış ve optimal gecikme uzunluğu "Schwarz" bilgi kriterine göre belirlenmiştir.

***, ** ve * sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeyini göstermektedir.

***, ** ve * sıfır hipotezinin sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeyinde; LLC ve IPS birim kök testleri için reddedildiğini, Hadri birim kök testi için ise kabul edildiğini göstermektedir.

Ek-2.b: Birim Kök Test Uygulama Sonuçları (LLC)

Panel Birim Kök Testleri: Özet				
Seri: LNKKD				
Date: 04/28/24 Time: 09:18				
Sample: 2014 2021				
Exogenous variables: Individual effects, individual linear trends				
User-specified lags: 1				
Newey-West automatic bandwidth selection and Bartlett kernel				
Balanced observations for each test				
Method	Statistic	Prob.**	Cross-sections	Obs
Null: Unit root (assumes common unit root process)				
Levin, Lin & Chu t*	-12.8588	0.0000	26	156
Breitung t-stat	1.09872	0.8641	26	130
Null: Unit root (assumes individual unit root process)				
Im, Pesaran and Shin W-stat	-0.14374	0.4429	26	156
ADF - Fisher Chi-square	57.8354	0.2686	26	156
PP - Fisher Chi-square	66.1394	0.0898	26	182
** Probabilities for Fisher tests are computed using an asymptotic Chi -square distribution. All other tests assume asymptotic normality.				

Panel unit root test: Summary				
Series: LNGINI				
Date: 04/28/24 Time: 09:34				
Sample: 2014 2021				
Exogenous variables: Individual effects, individual linear trends				
User-specified lags: 1				
Newey-West automatic bandwidth selection and Bartlett kernel				
Balanced observations for each test				
Method	Statistic	Prob.**	Cross-sections	Obs
Null: Unit root (assumes common unit root process)				
Levin, Lin & Chu t*	-7.23171	0.0000	26	156
Breitung t-stat	1.58783	0.9438	26	130
Null: Unit root (assumes individual unit root process)				
Im, Pesaran and Shin W-stat	0.81192	0.7916	26	156
ADF - Fisher Chi-square	43.3772	0.7970	26	156
PP - Fisher Chi-square	109.739	0.0000	26	182
** Probabilities for Fisher tests are computed using an asymptotic Chi -square distribution. All other tests assume asymptotic normality.				

Panel unit root test: Summary				
Series: LNYOK				
Date: 04/28/24 Time: 09:34				
Sample: 2014 2021				
Exogenous variables: Individual effects, individual linear trends				
User-specified lags: 1				
Newey-West automatic bandwidth selection and Bartlett kernel				
Balanced observations for each test				
Method	Statistic	Prob.**	Cross-sections	Obs
Null: Unit root (assumes common unit root process)				
Levin, Lin & Chu t*	-24.6317	0.0000	26	156
Breitung t-stat	-0.95082	0.1708	26	130
Null: Unit root (assumes individual unit root process)				
Im, Pesaran and Shin W-stat	-1.88081	0.0300	26	156
ADF - Fisher Chi-square	86.3173	0.0020	26	156
PP - Fisher Chi-square	159.738	0.0000	26	182
** Probabilities for Fisher tests are computed using an asymptotic Chi -square distribution. All other tests assume asymptotic normality.				

Panel unit root test: Summary				
Series: LNTA				
Date: 04/28/24 Time: 09:35				
Sample: 2014 2021				
Exogenous variables: Individual effects, individual linear trends				
User-specified lags: 1				
Newey-West automatic bandwidth selection and Bartlett kernel				
Balanced observations for each test				
Method	Statistic	Prob.**	Cross-sections	Obs
Null: Unit root (assumes common unit root process)				
Levin, Lin & Chu t*	-9.41062	0.0000	26	156
Breitung t-stat	2.81173	0.9975	26	130
Null: Unit root (assumes individual unit root process)				
Im, Pesaran and Shin W-stat	0.44472	0.6717	26	156
ADF - Fisher Chi-square	55.0951	0.3584	26	156
PP - Fisher Chi-square	43.1827	0.8030	26	182
** Probabilities for Fisher tests are computed using an asymptotic Chi -square distribution. All other tests assume asymptotic normality.				

Panel unit root test: Summary				
Series: LNTAG				
Date: 04/28/24 Time: 09:35				
Sample: 2014 2021				
Exogenous variables: Individual effects, individual linear trends				
User-specified lags: 1				
Newey-West automatic bandwidth selection and Bartlett kernel				
Balanced observations for each test				
Method	Statistic	Prob.**	Cross-sections	Obs
Null: Unit root (assumes common unit root process)				
Levin, Lin & Chu t*	-15.8371	0.0000	26	156
Breitung t-stat	4.68738	1.0000	26	130
Null: Unit root (assumes individual unit root process)				
Im, Pesaran and Shin W-stat	-0.67295	0.2505	26	156
ADF - Fisher Chi-square	71.7327	0.0362	26	156
PP - Fisher Chi-square	41.0492	0.8629	26	182
** Probabilities for Fisher tests are computed using an asymptotic Chi -square distribution. All other tests assume asymptotic normality.				

Panel unit root test: Summary				
Series: LNTIST				
Date: 04/28/24 Time: 09:35				
Sample: 2014 2021				
Exogenous variables: Individual effects, individual linear trends				
User-specified lags: 1				
Newey-West automatic bandwidth selection and Bartlett kernel				
Balanced observations for each test				
Method	Statistic	Prob.**	Cross-sections	Obs
Null: Unit root (assumes common unit root process)				
Levin, Lin & Chu t*	-16.9732	0.0000	26	156
Breitung t-stat	3.90249	1.0000	26	130
Null: Unit root (assumes individual unit root process)				
Im, Pesaran and Shin W-stat	-0.90380	0.1831	26	156
ADF - Fisher Chi-square	82.6083	0.0044	26	156
PP - Fisher Chi-square	64.0898	0.1213	26	182
** Probabilities for Fisher tests are computed using an asymptotic Chi -square distribution. All other tests assume asymptotic normality.				

Ek-3: POLS, FEM ve REM Optimal Tahminci Sonuçları

MODEL-I:

MODEL-II:

Dependent Variable: LNGINI				
Method: Panel Least Squares				
Date: 04/28/24 Time: 10:21				
Sample: 2014 2021				
Periods included: 8				
Cross-sections included: 26				
Total panel (balanced) observations: 208				
Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
LNKKD	-0.011109	0.005614	-1.978793	0.0492
C	-0.373599	0.040010	-9.337570	0.0000
R-squared	0.018653	Mean dependent var		-0.452594
Adjusted R-squared	0.013889	S.D. dependent var		0.038901
S.E. of regression	0.038630	Akaike info criterion		-3.660017
Sum squared resid	0.307406	Schwarz criterion		-3.627925
Log likelihood	382.6417	Hannan-Quinn criter.		-3.647040
F-statistic	3.915622	Durbin-Watson stat		0.389016
Prob(F-statistic)	0.049172			

Dependent Variable: LNYOK				
Method: Panel Least Squares				
Date: 04/28/24 Time: 10:28				
Sample: 2014 2021				
Periods included: 8				
Cross-sections included: 26				
Total panel (balanced) observations: 208				
Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
LNKKD	-0.032528	0.009965	-3.264218	0.0013
C	1.460542	0.071017	20.56621	0.0000
R-squared	0.049180	Mean dependent var		1.229248
Adjusted R-squared	0.044564	S.D. dependent var		0.070147
S.E. of regression	0.068566	Akaike info criterion		-2.512465
Sum squared resid	0.968473	Schwarz criterion		-2.480373
Log likelihood	263.2964	Hannan-Quinn criter.		-2.499489
F-statistic	10.65512	Durbin-Watson stat		0.988454
Prob(F-statistic)	0.001285			

MODEL-III

Dependent Variable: LNTA				
Method: Panel Least Squares				
Date: 04/28/24 Time: 10:28				
Sample: 2014 2021				
Periods included: 8				
Cross-sections included: 26				
Total panel (balanced) observations: 208				
Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
LNKKD	0.184058	0.052524	3.504230	0.0006
C	4.448328	0.374324	11.88364	0.0000
R-squared	0.056256	Mean dependent var		5.757101
Adjusted R-squared	0.051675	S.D. dependent var		0.371124
S.E. of regression	0.361408	Akaike info criterion		0.811950
Sum squared resid	26.90684	Schwarz criterion		0.844042
Log likelihood	-82.44281	Hannan-Quinn criter.		0.824926
F-statistic	12.27963	Durbin-Watson stat		0.064551
Prob(F-statistic)	0.000562			

MODEL-IV:

Dependent Variable: LNTAG				
Method: Panel Least Squares				
Date: 04/28/24 Time: 10:31				
Sample: 2014 2021				
Periods included: 8				
Cross-sections included: 26				
Total panel (balanced) observations: 208				
Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
LNKKD	0.395459	0.043952	8.997472	0.0000
C	4.051040	0.312912	12.94626	0.0000
Effects Specification				
Period fixed (dummy variables)				
R-squared	0.482555	Mean dependent var		6.863018
Adjusted R-squared	0.461753	S.D. dependent var		0.303953
S.E. of regression	0.222996	Akaike info criterion		-0.121019
Sum squared resid	9.895732	Schwarz criterion		0.023394
Log likelihood	21.58598	Hannan-Quinn criter.		-0.062626
F-statistic	23.19771	Durbin-Watson stat		0.286204
Prob(F-statistic)	0.000000			

MODEL-V:Dependent Variable: **LNTIST**

Method: Panel Least Squares

Date: 04/28/24 Time: 10:32

Sample: 2014 2021

Periods included: 8

Cross-sections included: 26

Total panel (balanced) observations: 208

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
LNKKD	0.184897	0.053874	3.432021	0.0007
C	0.004479	0.383942	0.011666	0.9907
R-squared	0.054086	Mean dependent var		1.319222
Adjusted R-squared	0.049494	S.D. dependent var		0.380224
S.E. of regression	0.370695	Akaike info criterion		0.862694
Sum squared resid	28.30743	Schwarz criterion		0.894786
Log likelihood	-87.72019	Hannan-Quinn criter.		0.875670
F-statistic	11.77877	Durbin-Watson stat		0.077889
Prob(F-statistic)	0.000724			

Ek-4: Tahmin Sınamaları

Ek-4.1. Değişen Varyans (Heteroscedasticity) Sınaması

Ek-4.1.1. Değişen Varyans LR (Likelihood Ratio) Testleri

MODEL-I:	MODEL-II:																																		
<p>Period Test</p> <p>Panel Period Heteroskedasticity LR Test Null hypothesis: Residuals are homoskedastic Equation: EQ02 Specification: LNGINI LNKKD C</p> <table border="1"> <thead> <tr> <th></th> <th>Value</th> <th>df</th> <th>Probability</th> </tr> </thead> <tbody> <tr> <td>Likelihood ratio</td> <td>1.205771</td> <td>26</td> <td>1.0000</td> </tr> </tbody> </table> <p>LR test summary:</p> <table border="1"> <thead> <tr> <th></th> <th>Value</th> <th>df</th> </tr> </thead> <tbody> <tr> <td>Restricted LogL</td> <td>382.6417</td> <td>206</td> </tr> <tr> <td>Unrestricted LogL</td> <td>383.2446</td> <td>206</td> </tr> </tbody> </table>		Value	df	Probability	Likelihood ratio	1.205771	26	1.0000		Value	df	Restricted LogL	382.6417	206	Unrestricted LogL	383.2446	206	<p>Period Test</p> <p>Panel Period Heteroskedasticity LR Test Null hypothesis: Residuals are homoskedastic Equation: EQ03 Specification: LNYOK LNKKD C</p> <table border="1"> <thead> <tr> <th></th> <th>Value</th> <th>df</th> <th>Probability</th> </tr> </thead> <tbody> <tr> <td>Likelihood ratio</td> <td>2.621895</td> <td>26</td> <td>1.0000</td> </tr> </tbody> </table> <p>LR test summary:</p> <table border="1"> <thead> <tr> <th></th> <th>Value</th> <th>df</th> </tr> </thead> <tbody> <tr> <td>Restricted LogL</td> <td>263.2964</td> <td>206</td> </tr> <tr> <td>Unrestricted LogL</td> <td>264.6073</td> <td>206</td> </tr> </tbody> </table>		Value	df	Probability	Likelihood ratio	2.621895	26	1.0000		Value	df	Restricted LogL	263.2964	206	Unrestricted LogL	264.6073	206
	Value	df	Probability																																
Likelihood ratio	1.205771	26	1.0000																																
	Value	df																																	
Restricted LogL	382.6417	206																																	
Unrestricted LogL	383.2446	206																																	
	Value	df	Probability																																
Likelihood ratio	2.621895	26	1.0000																																
	Value	df																																	
Restricted LogL	263.2964	206																																	
Unrestricted LogL	264.6073	206																																	
<p>MODEL-III:</p> <p>Period Test</p> <p>Panel Period Heteroskedasticity LR Test Null hypothesis: Residuals are homoskedastic Equation: EQ04 Specification: LNTA LNKKD C</p> <table border="1"> <thead> <tr> <th></th> <th>Value</th> <th>df</th> <th>Probability</th> </tr> </thead> <tbody> <tr> <td>Likelihood ratio</td> <td>0.384713</td> <td>26</td> <td>1.0000</td> </tr> </tbody> </table> <p>LR test summary:</p> <table border="1"> <thead> <tr> <th></th> <th>Value</th> <th>df</th> </tr> </thead> <tbody> <tr> <td>Restricted LogL</td> <td>-82.44281</td> <td>206</td> </tr> <tr> <td>Unrestricted LogL</td> <td>-82.25046</td> <td>206</td> </tr> </tbody> </table>		Value	df	Probability	Likelihood ratio	0.384713	26	1.0000		Value	df	Restricted LogL	-82.44281	206	Unrestricted LogL	-82.25046	206	<p>MODEL-IV:</p> <p>Period Test</p> <p>Panel Period Heteroskedasticity LR Test Null hypothesis: Residuals are homoskedastic Equation: EQ05 Specification: LNTAG LNKKD C</p> <table border="1"> <thead> <tr> <th></th> <th>Value</th> <th>df</th> <th>Probability</th> </tr> </thead> <tbody> <tr> <td>Likelihood ratio</td> <td>10.75370</td> <td>26</td> <td>0.9963</td> </tr> </tbody> </table> <p>LR test summary:</p> <table border="1"> <thead> <tr> <th></th> <th>Value</th> <th>df</th> </tr> </thead> <tbody> <tr> <td>Restricted LogL</td> <td>-34.85391</td> <td>206</td> </tr> <tr> <td>Unrestricted LogL</td> <td>-29.47706</td> <td>206</td> </tr> </tbody> </table>		Value	df	Probability	Likelihood ratio	10.75370	26	0.9963		Value	df	Restricted LogL	-34.85391	206	Unrestricted LogL	-29.47706	206
	Value	df	Probability																																
Likelihood ratio	0.384713	26	1.0000																																
	Value	df																																	
Restricted LogL	-82.44281	206																																	
Unrestricted LogL	-82.25046	206																																	
	Value	df	Probability																																
Likelihood ratio	10.75370	26	0.9963																																
	Value	df																																	
Restricted LogL	-34.85391	206																																	
Unrestricted LogL	-29.47706	206																																	
<p>MODEL-V:</p> <p>Period Test</p> <p>Panel Period Heteroskedasticity LR Test Null hypothesis: Residuals are homoskedastic Equation: EQ06 Specification: LNTIST LNKKD C</p> <table border="1"> <thead> <tr> <th></th> <th>Value</th> <th>df</th> <th>Probability</th> </tr> </thead> <tbody> <tr> <td>Likelihood ratio</td> <td>3.051580</td> <td>26</td> <td>1.0000</td> </tr> </tbody> </table> <p>LR test summary:</p> <table border="1"> <thead> <tr> <th></th> <th>Value</th> <th>df</th> </tr> </thead> <tbody> <tr> <td>Restricted LogL</td> <td>-87.72019</td> <td>206</td> </tr> <tr> <td>Unrestricted LogL</td> <td>-86.19440</td> <td>206</td> </tr> </tbody> </table>		Value	df	Probability	Likelihood ratio	3.051580	26	1.0000		Value	df	Restricted LogL	-87.72019	206	Unrestricted LogL	-86.19440	206																		
	Value	df	Probability																																
Likelihood ratio	3.051580	26	1.0000																																
	Value	df																																	
Restricted LogL	-87.72019	206																																	
Unrestricted LogL	-86.19440	206																																	

Ek-4.1.2. Değişen Varyans (Heteroscedasticity) LR Test Sonuçları

	Value	Prob.	Değişen Varyans Sorunu (DVS) VAR / YOK
Model 1 (Zaman Etkili)	1.205771	1.0000	Prob. > 0.05 olduğu için H0 kabul. Yani DVS YOK
Model 2 (Zaman Etkili)	2.621895	1.0000	Prob. > 0.05 olduğu için H0 kabul. Yani DVS YOK
Model 3 (Zaman Etkili)	0.384713	1.0000	Prob. > 0.05 olduğu için H0 kabul. Yani DVS YOK
Model 4 (Zaman Etkili)	10.75370	0.9963	Prob. > 0.05 olduğu için H0 kabul. Yani DVS YOK
Model 5 (Zaman Etkili)	3.051580	1.0000	Prob. > 0.05 olduğu için H0 kabul. Yani DVS YOK

Ek-4.2: Otokorelasyon Sinamaları

Ek-4.2.1. Otokorelasyon (Durbin-Watson) Testleri

MODEL-I:				MODEL-II:			
R-squared	0.018653	Mean dependent var	-0.452594	R-squared	0.049180	Mean dependent var	1.229248
Adjusted R-squared	0.013889	S.D. dependent var	0.038901	Adjusted R-squared	0.044564	S.D. dependent var	0.070147
S.E. of regression	0.038630	Akaike info criterion	-3.660017	S.E. of regression	0.068566	Akaike info criterion	-2.512465
Sum squared resid	0.307406	Schwarz criterion	-3.627925	Sum squared resid	0.968473	Schwarz criterion	-2.480373
Log likelihood	382.6417	Hannan-Quinn criter.	-3.647040	Log likelihood	263.2964	Hannan-Quinn criter.	-2.499489
F-statistic	3.915622	Durbin-Watson stat	0.389016	F-statistic	10.65512	Durbin-Watson stat	0.988454
Prob(F-statistic)	0.049172			Prob(F-statistic)	0.001285		
MODEL-III:				MODEL-IV:			
R-squared	0.056256	Mean dependent var	5.757101	R-squared	0.109667	Mean dependent var	6.863018
Adjusted R-squared	0.051675	S.D. dependent var	0.371124	Adjusted R-squared	0.105345	S.D. dependent var	0.303953
S.E. of regression	0.361408	Akaike info criterion	0.811950	S.E. of regression	0.287498	Akaike info criterion	0.354365
Sum squared resid	26.90684	Schwarz criterion	0.844042	Sum squared resid	17.02691	Schwarz criterion	0.386456
Log likelihood	-82.44281	Hannan-Quinn criter.	0.824926	Log likelihood	-34.85391	Hannan-Quinn criter.	0.367341
F-statistic	12.27963	Durbin-Watson stat	0.064551	F-statistic	25.37420	Durbin-Watson stat	0.240103
Prob(F-statistic)	0.000562			Prob(F-statistic)	0.000001		
MODEL-V:							
R-squared	0.054086	Mean dependent var	1.319222				
Adjusted R-squared	0.049494	S.D. dependent var	0.380224				
S.E. of regression	0.370695	Akaike info criterion	0.862694				
Sum squared resid	28.30743	Schwarz criterion	0.894786				
Log likelihood	-87.72019	Hannan-Quinn criter.	0.875670				
F-statistic	11.77877	Durbin-Watson stat	0.077889				
Prob(F-statistic)	0.000724						

Ek-4.2.2. Otokorelasyon (Durbin -Watson) Sonuçları

Modeller	k	N	Kritik Değer Aralığı (0.05) d _L , d _U	Modelde Ulaşılan Durbin-Watson İstatistik Değerleri	OTOKORELASYON Var / Yok
Model 1	1	26	1.30 ile 1.46	0.389016	VAR (Pozitif Otokorelasyon)
Model 2	1	26	1.30 ile 1.46	0.988454	VAR (Pozitif Otokorelasyon)
Model 3	1	26	1.30 ile 1.46	0.064551	VAR (Pozitif Otokorelasyon)
Model 4	1	26	1.30 ile 1.46	0.286204	VAR (Pozitif Otokorelasyon)
Model 5	1	26	1.30 ile 1.46	0.077889	VAR (Pozitif Otokorelasyon)

ÖZGEÇMİŞ

1. KİŞİSEL BİLGİLER	
Adı Soyadı	: Cansu GÜVEN
Doğum Yeri / Tarihi	:
2. İLETİŞİM	
Telefon	
e-mail	
Adres	
3. BURSLAR	
KURUM	BURS ADI
T.C. YÖK	YÖK 100/2000 ÖNCELİKLİ ALAN DOKTORA BURS “Kırsal Kalkınma” Öncelikli Alt Alanı (DOKTORA)
AVRUPA BİRLİĞİ	ERASMUS ÖĞRENCİ DEĞİŞİM PROGRAMI BURS (YÜKSEK LİSANS) (2016- 2017)
T.C. YÖK	FARABI ÖĞRENCİ DEĞİŞİM PROGRAMI BURS (LİSANS) (2012)
T.C. GENÇLİK ve SPOR BAKANLIĞI-KYK	YÜKSEKÖĞRENİM BURS (LİSANS) (2010- 2013)
4. EĞİTİM	
ÖNLİSANS (İkinci Üniversite)	: ESKİŞEHİR, ANADOLU ÜNİVERSİTESİ Bitkisel ve Hayvansal Üretim Bölümü/ Tarım Teknolojisi (ÖNLİSANS PROGRAMI) Eğitim Dönemi: 16.10.2020-.....
DOKTORA (Yatay Geçiş)	: KONYA, NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü İKTİSAT ABD / Kırsal Kalkınma YÖK 100/2000 Doktora Programı, Eğitim Dönemi: 28.02.2020-.....
DOKTORA	: KONYA, NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü İKTİSAT ABD / İktisat Doktora Programı Eğitim Dönemi: 02.08.2018- 28.02.2020
YÜKSEK LİSANS (ERASMUS)	: POLONYA, PANSTWOWA SZKOLA WYZSZA IM.PAPIEZA JANAPAWLA II W BIALEJ PODLASKIEJ (ERASMUS Değişim Programı Öğrencisi) Economia Eğitim Dönemi: 25.09.2016 -01.02.2017
YÜKSEK LİSANS	: NEVŞEHİR, NEVŞEHİR HACI BEKTAŞ VELİ ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü/ İktisat ABD / Yüksek Lisans (TEZLİ) – Mezuniyet Not Ortalaması: 3.15 Tez Konusu: “Türkiye’de Bölgesel Kalkınma Ajansları Yatırım Desteklerinin, Bölgesel Gelir Dağılımı Üzerine Etkisi” Eğitim Dönemi: 07.09.2015- 28.05.2018
LİSANS (FARABI)	: İSTANBUL, İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ İKTİSAT FAKÜLTESİ İKTİSAT Lisans Programı (FARABI Değişim Programı Burslu Öğrenci)
LİSANS	: NEVŞEHİR, NEVŞEHİR ÜNİVERSİTESİ İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi / İKTİSAT Lisans Programı / İktisat ABD Eğitim Dönemi: 01.09.2009 -18.07.2013

5. AKADEMİK ÇALIŞMALAR

- TÜBİTAK PROJESİ-2024** : GÜVEN, C., BULUŞ, A., GÖKDEMİR, B. SAĞDIÇ, F., ALTAY, A. ve GÖZEN, M. (2024, Mart). Nitelikli Eğitim Politikalarının Tasarlanmasında Öğrenci Beklentilerinin Davranışsal İktisat Yaklaşımıyla Araştırılması: Necmettin Erbakan Üniversitesi Örneği. TÜBİTAK BİDEB 2209 Projesi.
(Kabul) **Projede Rolü: PROJE YAZARI + DIŞ DANIŞMAN**
- TÜBİTAK PROJESİ-2023** : GÜVEN, C. (2023). Kırsal Kalkınma Desteklerinin, Kalkınma İle İlişkisi: KOP Bölgesi Araştırması. TÜBİTAK ARDEB Bilimsel Araştırma Projesi.
(C grubu Düzeltme) **Projede Rolü: PROJE YAZARI + YÜRÜTÜCÜ**
- ÖZET BİLDİRİ** : ÖZŞAHİN, Ş., GÜVEN, C. ve BOZDEMİR-AKÇİL, M. (2023, 05 Ekim). Tarımsal Üretim Karbon Emisyonuna Etkisi: « Orta Asya Türk Cumhuriyetleri İçin Panel ARDL Analizi ». *2nd Silk Road and Beyond Congress Series (SIRCON 2023/ İpek Yolu ve Ötesi Kongresi)*, 3-6 October 2023, Özbekistan.
5 Ekim 2023
- ÖZET BİLDİRİ** : GÜVEN, C. ve ÖCAL, F.M. (2023, 05 Ekim). Türki Cumhuriyetlerde Gelir Dağılımı Üzerine Bir Araştırma. *2nd Silk Road and Beyond Congress Series (SIRCON 2023/ İpek Yolu ve Ötesi Kongresi)*, 3-6 Ekim 2023, Özbekistan.
5 Ekim 2023
- MAKALE** : ÖZŞAHİN, Ş. ve GÜVEN, C. (2022). Tarım Destekleri ve Hükümet İstikrarının Tarımsal Katma Değer Üzerine Etkisi: Gelişmekte Olan Ülkeler İçin Panel Veri Analizi. *Türk Tarım ve Doğa Bilimleri Dergisi*, 10(4): 791–805. <https://doi.org/10.30910/turkjans.1272944>
Ekim 2023
- KİTAP BÖLÜMÜ** : GÖMLEKSİZ, M. ve GÜVEN, C. (2022). Ekonomik Büyüme ve Kentleşme İlişkisi: Türki Cumhuriyetler Üzerine Bir Analiz. B. MERCAN, A. ŞAHBAZ & M. GÖMLEKSİZ (Editörler), *İPEK YOLU: Tarih, Felsefe ve Ekonomi Perspektifinden Güncel Tartışmalar* içinde (s. 187-205). *Necmettin Erbakan Üniversitesi Yayınları*. ISBN: 978-625-6960-14-5
Aralık 2022
- ÖZET BİLDİRİ** : GÖMLEKSİZ, M. ve GÜVEN, C. (2022). Ekonomik Büyüme ve Kentleşme İlişkisi: Türki Cumhuriyetler Üzerine Bir Analiz. *Silk Road and Beyond Congress Series (SIRCON 2022/ İpek Yolu ve Ötesi Kongresi)*, 4-7 October 2022, Özbekistan.
4-7 Ekim 2022
- ÖZET BİLDİRİ** : GÜVEN, C. (2022). Ekonomik Büyüme, Kentleşme ve Yenilenebilir Enerji Kullanımının, Çevre İle İlişkisi: Türkiye ve Türki Cumhuriyetler Örneği. *Silk Road and Beyond Congress Series (SIRCON 2022/ İpek Yolu ve Ötesi Kongresi)*, 4-7 October 2022, Özbekistan.
4-7 Ekim 2022
- ÖZET BİLDİRİ** : GÜVEN, C. (2022). Kripto Paralar, Geleneksel Finansal Yatırım Araçlarına Karşı Güçlü Bir Alternatif Olabilir mi? Bir Literatür Değerlendirmesi. *2nd International Congress on Digital Business, Management & Economics/2.Uluslararası Dijital İşletme, Yönetim ve Ekonomi Kongresi*, 9-11 Eylül 2022, Tarsus Üniversitesi, Mersin, Turkey.
9-11 Eylül 2022
- ÖZET BİLDİRİ** : ÖZŞAHİN, Ş. ve GÜVEN, C. (2022). Türkiye Ekonomisinde Tarımsal Katma Değerin Belirleyicileri Üzerine Ampirik Bir Analiz. *6th The Economic Research and Financial Markets Congress/6.Uluslararası Katılımlı Ekonomi Araştırmaları ve Finansal Piyasalar Kongresi*, 12-14 May 2022, Konya, Turkey.
12-14 Mayıs 2022
- ÖZET BİLDİRİ** : ÖZCAN, G., ÖZMEN, İ. ve GÜVEN, C. (2022). “Türkiye’de Konut Fiyatlarının Makroekonomik Belirleyicilerinden Yeni Kanıtlar: Dinamik ARDL ve Kernel-Bazlı Regüle En Küçük Kareler”. *6th The Economic Research and Financial Markets Congress/6.Uluslararası Katılımlı Ekonomi Araştırmaları ve Finansal Piyasalar Kongresi*, 12-14 May 2022, Konya, Turkey.
12-14 Mayıs 2022
- KİTAP BÖLÜMÜ** : GÜVEN, C. ve ÖCAL, F.M. (2022). Gelir Dağılımı Eşitsizliği: 1990-2018 Döneminde BRICS-T Ülkeleri İncelemesi. S. PAKSOY (Editör), *Sosyal Bilimlerde Özgün Çalışmalar-3* içinde, (s. 15-50). *İKSAD Publishing House*. ISBN: 978-625-8377-35-4
Mayıs 2022
- MAKALE** : GÜVEN, C. (2022). Kırsal Alanlar ve Çiftlik Turizmi: Türkiye Üzerine Bir Değerlendirme. *Tourism Economics, Management and Policy Research (TEMAPOR)*, Vol: 2, No: 1 (2022), 15-28. e-ISSN: 2791-6030.
Nisan 2022
- ÖZET BİLDİRİ** : GÜVEN, C. (2021). Çiftlik Turizminin Kırsala Etkisi: Türkiye Üzerine Bir Değerlendirme. *1st International Congress Of Emerging Trends In Tourism (ICETT-2021) Congress*, 30 Eylül-2 Ekim 2021, Konya, Turkey.
30 Eylül-2 Ekim 2021

MAKALE 25.09.2020	: ÖZCAN, G. & GÜVEN, C. (2020) . Hisse senedi piyasası gelişimi ekonomik büyüme sürecinde bir rol oynar mı? BRICS-T ülkeleri örneği. <i>Turkish Studies - Economics Finance Politics</i> , 15(3), 1557-1578. 10.47644/TurkishStudies.42942.
MAKALE 20.06.2020	: GÜVEN, C. ve BULUŞ, A. (2020) . 21. Yüzyılda ABD’de Gözlemlenen Neomerkantilist Eğilimlerin, Dünya Ticaretine Muhtemel Etkisi. <i>Journal Of Institute Of Economic Development And Social Researches (IKSAD Journal)</i> , 6(23): 237-260, ISSN:2630-6166. (Gönderi Tarihi: 25 Mayıs 2020)
ÖZET BİLDİRİ 27.05.2020	: GÜVEN, C. ve BULUŞ, A (2020) . 21. Yüzyılda ABD’de Gözlemlenen Neomerkantilist Eğilimlerin, Dünya Ticaretine Muhtemel Etkisi. <i>5th International Conference Of Sociology And Economics</i> , Ankara/Türkiye (Online Congress), 15-17 Mayıs 2020.
TAM METİN BİLDİRİ 01.06.2020	: GÜVEN, C. (2020) . Bölgesel Kalkınma Ajansları Yatırım Desteklerinin, Bölgesel Gelir Dağılımı Üzerine Etkisi. <i>5th International Conference Of Sociology And Economics, Ankara/Türkiye (Online Congress)</i> , 15-17 Mayıs 2020.
ÖZET BİLDİRİ 18-19.10.2018	: GÜVEN, C. (2018) . Türkiye’de Bölgesel Kalkınma Ajansları Yatırım Desteklerinin Bölgesel Gelir Dağılımı Üzerine Etkisi. <i>Yerel ve Kırsal Kalkınma Sempozyumu / YEKAS-2018</i> , BOLU, 18-19 Ekim 2018.
YÜKSEK LİSANS TEZİ 30.05.2018	: GÜVEN, C. (2018) . Türkiye’de Bölgesel Kalkınma Ajansları Yatırım Desteklerinin Bölgesel Gelir Dağılımı Üzerine Etkisi. <i>Neveşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü</i> , Yüksek Lisans Tezi.

6. İŞ DENEYİMİ

2019 - 2020	: Proje Yazarı (ANKARA)
2016	: Proje Yazarı (NEVŞEHİR)
2014 - 2015	: MEB Ücretli Öğretmen (NEVŞEHİR)

7. STAJLAR

00.06.2013-00.06.2013	: ANKARA, Sermaye Piyasa Kurulu (EĞİTİM SEMİNERİ- Gönüllü Staj)
04.02.2013-08.02.2013	: ANKARA, T.C. Kalkınma Bakanlığı (EĞİTİM SEMİNERİ- Gönüllü Staj)
09.07.2012-17.08.2012	: ANKARA, T.C. Ekonomi Bakanlığı / Avrupa Birliği Genel Müdürlüğü (Zorunlu Staj)
25.06.2012-30.06.2012	: ANKARA, T.C.M.B./ Ankara Şubesi (EĞİTİM SEMİNERİ-Gönüllü Staj)
02.03.2012-02.05.2012	: İSTANBUL, NAKKA GMYDŞ / Ön Muhasebe
31.01.2012-13.02.2012	: NEVŞEHİR, T.C. Ziraat Bankası / Bireysel Krediler Bölümü (Gönüllü Staj)